

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

EBÜ'L-FİDÂ COĞRAFYASI

Arapça'dan Çeviren: Ramazan ŞEŞEN

**EBÜ'L-FİDÂ
COĞRAFYASI
(TAKVİMÜ'L-BÜLDAN)**

EBÜ'L-FİDÂ COĞRAFYASI (TAKVİMÜ'L-BÜLDAN)

Tercüme ve Yayına Hazırlayan
Ramazan Şeşen

Genel Yayın Yönetmeni
Mustafa Karagüllüoğlu

Editör
Sahure Ergüzel

©Yeditepe Yayınevi
T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 16427

ISBN: 978-605-9787-61-1
Yeditepe Yayınevi: 310
Araştırma-İnceleme: 249

1. Baskı: Eylül 2017

Sayfa Düzeni
Çelebi Şenel

Kapak Tasarımı
Enes Malik Kılıç

Baskı-Cilt

Şenyıldız Yay. Matbaacılık Ltd.Şti.
Gümüşsuyu Cad. Işık Sanayi Sitesi C Blok No:102 - Topkapı / İstanbul
Tel: 0212 483 47 91-92 (Sertifika No: 11964)

YEDİTEPE YAYINEVİ

Çatalçeşme Sok. No: 52/1 34410 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: (0212) 528 47 53 Faks: (0212) 512 33 78
www.yeditepeyayinevi. com / bilgi@yeditepeyayinevi.com

EBÜ'L-FİDÂ
COĞRAFYASI
(TAKVİMÜ'L-BÜLDAN)

Tercüme ve Yayına Hazırlayan
Ramazan Şeşen

Ramazan Şeşen

1937 yılında Denizli'nin Tavas ilçesinin Nikfer köyünde doğdu. İlkokulu burada okuduktan sonra 1960'ta İstanbul İmam-Hatip Okulu'nu bitirdi. 1965'te İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 1966 yılının başında aynı fakültenin Ortaçağ Tarihi kürsüsüne asistan oldu.

1969'da doktorasını, 1978'de de doçentliğini tamamladı. Bir süre Libya Trablusgarp Üniversitesi'nde görev yaptı. 1982'de IRCICA'da araştırmalarına başladı. Türk-İslam tarihi ve yazmalar üzerinde uzman olan Ramazan Şeşen 1989'da ise Ortaçağ Tarihi profesörü olarak o zamanki adıyla Mimar Sinan Üniversitesi'ne atandı. 2004'te emekli olana kadar aynı fakültede görev yaptı. Ayrıca 1995-2004 yılları arasında aynı fakültede Tarih bölüm başkanlığı görevini yürüttü.

Eserleri:

Köprülü Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu. Vols. I-III, IRCICA, İstanbul 1986.

Selahaddin Eyyûbi ve Devlet, Çağ Yayınları İstanbul 1987.

Mukhtarat min al - Makhtutat al - Arabiyyat al - Nadira fi Maktabat Türkiye, IRCICA İstanbul 1997.

İslam Coğrafyalarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri, TTK, Ankara 2001.

İbn Fâdlan Seyahatnamesi, Yeditepe Yayınevi, 6. Baskı, İstanbul 2016.

Doğu'nun Kalbine Seyahat, Yeditepe Yayınevi İstanbul 2012.

Haçlılar Önünde Sultan Baybars, Yeditepe Yayınevi İstanbul 2013.

Kudüs Fatihî Selâhaddin Eyyûbi, Yeditepe Yayınevi İstanbul 2013.

İbn Havkal, 10. Asırda İslâm Coğrafyası, Yeditepe Yayınevi İstanbul 2014.

İbn İyas, Yavuz'un Mısır'ı Fethi ve Mısır'ı İdaresi, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	7
GİRİŞ [Yazarın Önsözü]	17
Yer Hakkında Genel Bilgiler.....	18
Yerin Parçaları.....	20
Yedi İklim Hakkında Toplu İzahat.....	22
Mamur (Meskûn) Kısımın Kısa Tavsifi	26
Yüzölçümü Meselesinin İncelenmesine Dair Bir Fasıl	28
İki Görüşe Göre Yedi İklimin Ölçümleri	30
 DENİZLER	32
GÖLLER	49
NEHİRLER	56
DAĞLAR	73
KİTABIN TERTİBİ ÜZERİNE SÖZ	81
Örfi İklimlerin Sınırlarının Tayini	83
 ÖRFİ İKLİMLER	84-386
BİRİNCİ İKLİM: ARAP YARIMADASI (ARABİSTAN)	84
İKİNCİ İKLİM: MISIR	105
ÜÇÜNCÜ İKLİM: MAĞRİB	121
DÖRDÜNCÜ İKLİM: YERYÜZÜNÜN GÜNEY TARAFI	
SUDAN (ZENCİLER) ÜLKESİ	144
BEŞİNCİ İKLİM: ENDÜLÜS YARIMADASI.....	154
ALTINCI İKLİM: AKDENİZ VE ATLAS OKYANUSU	
ADALARI.....	170

YEDİNCİ İKLİM: YERYÜZÜNÜN KUZEYİ, FRENK, TÜRK, VS. KAVİMLERİN ÜLKELERİ.....	178
SEKİZİNCİ İKLİM: ŞAM BÖLGESİ.....	197
DOKUZUNCU İKLİM: DİCLE VE FIRAT ARASINDAKİ EL-CEZİRE BÖLGESİ.....	231
ONUNCU İKLİM: IRAK.....	244
ON BİRİNCİ İKLİM: HÜZİSTAN (Ahvaz).....	258
ON İKİNCİ İKLİM: FARS BÖLGESİ.....	264
ON ÜÇÜNCÜ İKLİM: KİRMAN.....	272
ON DÖRDÜNCÜ İKLİM: SİCİSTAN.....	276
ON BEŞİNCİ İKLİM: SİND.....	280
ON ALTINCI İKLİM: HİNDİSTAN.....	285
ON YEDİNCİ İKLİM: ÇİN.....	292
ON SEKİZİNCİ İKLİM: DOĞU OKYANUSU ADALARI	295
ON DOKUZUNCU İKLİM: RUM (ANADOLU) DİYARI VE BURAYA BAĞLI YERLER:	301
YİRMİNCİ İKLİM: ERMENİYE (DOĞU ANADOLU), ERRAN (REVAN), AZERBAYCAN.....	308
YİRMİ BİRİNCİ İKLİM: CEBEL (CİBAL) BÖLGESİ (IRAK-I ACEM)	324
YİRMİ İKİNCİ İKLİM: DEYLEM, GİLAN BÖLGELERİ.....	336
YİRMİ ÜÇÜNCÜ İKLİM: TABERİSTAN, MÂZENDERAN, KÂMİS BÖLGELERİ.....	339
YİRMİ DÖRDÜNCÜ İKLİM: HORASAN VE BURAYA BAĞLI YERLER	345
YİRMİ BEŞİNCİ İKLİM: ZABULİSTAN – GUR BÖLGELERİ.....	361
YİRMİ ALTINCI İKLİM: TOHARİSTAN VE BEDAHŞAN	365
YİRMİ YEDİNCİ İKLİM: HAREZM	367
YİRMİ SEKİZİNCİ İKLİM: MÂVERÂÜNNEHİR VE TÜRKİSTAN'DAN BURAYA BAĞLI YERLER.....	370
DİZİN	387

ÖNSÖZ

Okuyucuların hizmetine sunduğumuz bu kitap Hama Sahibi el-Melikül Müeyyed İmaddedin Ebül-Fidâ İsmail b. Ali el-Eyyûbî (ö. 1331)'nin coğrafyaya dair *Takvimül-büldan* adlı eserinin tercümesidir. İslam coğrafya literatürünün en önemli kaynaklarından. Yazar Ebül-Fidâ künyesiyle meşhur olmuştur.

Ebül-Fidâ, Selahaddin Eyyubi'nin büyük kardeşi Şahinşah'ın oğlu ve Eyyubilerin Hama kolunun kurucusu Takiyyeddin Ömer'in soyundan gelir. Takiyyeddin, Selahaddin'in en önemli yardımcılardan. Hemen hemen onun bütün savaşlarına katılmış, Hittin Savaşında ordunun sağ kanadını kumanda etmişti. Aynı zamanda şiir yazar, ilimle, imanla uğraşır, ilim adamlarını, şairleri korurdu. Arapça bir şiir divanı vardır. Hama onun zamanında çok gelişmiş, bir ilim-kültür merkezi haline gelmiştir. Takiyyeddin 1191 yılında ölünce yerine oğlu el-Melikül Mansur (ö. 1220) geçti. O da babası gibi değerli bir idareci ve ilimle uğraşan, âlimleri koruyan bir kişiydi. Şehrin imarına önem verdi. İlim adamlarını korudu. Değerli kitaplar yazdı. Bu eserler arasında *Mizmarül-hakâik* adındaki büyük İslam tarihinin, *Dürerül-âdâb ve mehasinü zevi'l-elbab* adlı edebiyata dair eserinin birer cildi zamanımıza gelmiş ve basılmıştır.

El-Melikül-Mansur'dan sonra sırasıyla oğlu Kılıç Arslan, sonra diğer oğlu el-Melikül Muzaffer (ö. 1244), sonra onun oğlu II. el-Melikül-Mansur (ö. 1284) beyliğin başına geçtiler.

El-Melikü'l-Mansur zamanında 1260 yılında Hülâgû Şam bölgesini işgal etti. Hama kütüphanesindeki değerli kitapları Me-rağa'ya götürdü. II. el-Melikü'l-Mansur Hülâgû'ya tabi olmadı ve Kahire'ye gidip 1260 yılında Moğollarla yapılan Ayn-ı Câ-lut savaşında çarpıştı. Zaferden sonra Hama'ya döndü, beyliğin başına geçti. Memlûk Sultanı Baybars'ın yakın adamları arasına girdi. Baybars Kerek, Hınıs, Sahyun Eyyubi beyliklerini lağvedip merkeze bağladı. Hama beyliğine dokunmadı.

Ebü'l-Fidâ, Baybars zamanında 1273 yılında Dımaşk'ta doğdu. Babası Ali 1281 yılında Hama'ya döndü. II. el-Melikü'l-Mansur'un 1284 yılında ölümü üzerine yerine geçen oğlu II. el-Melikü'l-Muzaffer Mahmud'un yardımcılığını yaptı. Ebü'l-Fidâ babasıyla Memlûk ordusunda Haçlılara, Moğollara karşı yapılan seferlere katıldı. İyi bir eğitim gördü. Hocaları arasında tarihçi Kadı İbn Vâsıl (ö. 1298) da vardır. Ebü'l-Fidâ'yı henüz on iki yaşındayken babası, amcasıyla beraber Kalavun'un 1285 yılındaki Markab Kalesini fethinde görüyoruz. Babasının ölümünden sonra amcası el-Melikü'l-Muzaffer'in yardımcısı oluyor. 1289'da Trablus'un fethine katılıyor. Aynı yıl amcasının ölümüyle Hama beyliği lağvedilip merkeze bağlanıyor.

Ebü'l-Fidâ bundan sonra da itibarını koruyor. 1290 yılında Akkâ'nın fethine, 1292 yılında Rum Kalesinin fethine, 1299 yılında Kilikya Ermeni Krallığı'na yapılan Sis seferine katılıyor. 1299 yılında Memlûklar Devleti sultanı olan el-Melikü'n-Nâsir Muhammed b. Kalavun (ö. 1341) zamanında da itibarını koruyor, onunla Moğollara karşı mücadele ediyor. 1309 yılında Sultan el-Melikü'n-Nâsir Kerek'e çekilince onun tarafını tutan Şam kumandanları arasında yer alıyor. El-Melikü'n-Nâsir tekrar Kahire'ye dönüp devletin idaresini ele alınca Ebü'l-Fidâ'ya el-Melikü's-Salih unvanı vererek, onu Hama'ya naip tayin ediyor.

Sultan el-Melikü'n-Nâsir, Ebü'l-Fidâ'yı çok takdir edenlerdendi. Ebü'l-Fidâ 1315 yılında Sultanla beraber hacca gitti.

Hacdan dönünce bir müddet Kahire'de sultanın misafiri olarak kaldı. İskenderiye'ye ve başka şehirlere gitti. Sultan el-Melikü'n-Nâsır tarafından el-Melikü'l-Müeyyed unvanı verilerek Hama Beyliği'nin başına getirildi, saltanat âlâmetleri taşımasına müsaade edildi. Şam'daki kumandanların en itibarlısı haline geldi. 1331 yılındaki ölümüne kadar 12 yıl Hama'yı çok güzel idare etti. İmar faaliyetlerinde bulundu. Camiler, medreseler, saraylar yaptırdı. Bunlar arasında Hama'daki Camiü'l-Hayyat önemlidir. Daha sağlığında kendisi için bir türbe inşa ettirmişti. Ölünce bu türbeye gömüldü. Zamanla harap hale gelen bu türbe 1925 yılında restore edildi.

Ebü'l-Fidâ başarılı bir kumadan, devlet adamı olduğu gibi önemli, orijinal bir ilim adamıydı. Tefsir, fıkıh, edebiyat, şiir, gramer, aruz, tarih, coğrafya, astronomi, felsefe, mantık, tıp, bitkiler konularında geniş bilgi sahibiydi. Şairleri, âlimleri himaye ederdi. Onlara yıllık gelirler bağlamıştı. Kendisi de değerli kitaplar yazdı. Mısır'da onunla tanışan, meclislerinde bulunan Cemaleddin Abdurrahim el-Esnevi (ö. 1370) onu dünyanın harikalarından biri sayar, hiçbir hükümdarın ilimde onun seviyesine ulaşmadığını söyler. Dil ilimleri, dini ilimler yanında matematik, tabii ilimler (ulûmü'l-evail) sahalarında da geniş bilgi sahibi olduğunu ifade eder.¹

Eserlerine gelince, bunların en meşhurları *el-Muhtasar fî ahhâri'l-beşer* adlı İslam tarihi ile *Takvimü'l-büldan* adlı coğrafya kitabıdır. *El-Muhtasar fî ahhâri'l-beşer* adlı tarihi 4 cilttir. İslam tarihinin başından 1329 yılına kadarki olayları anlatır. İlk üç cildi İbnü'l-Esir'in *el-Kâmil fî't-tarih* adlı eserinden, dedesi el-Melikü'l-Mansur'un *Mizmarû'l-hakâik* adlı kitabından, çeşitli tarih kitaplarından alınmıştır. Kaynaklarının sayısı 25'i aşar. Bunlar arasında Ebu İsa el-Müneccim'in tarihi, *Sanhaci tarihi*, İbn Saîd'in eserleri, el Ensârî'nin Ahlat Tarihi vardır. Beni İsrail tarihini tenkit eder. Yunanlıların tarihini daha

1 Tabakatü's-şâfiyye, Fatih ktp, nv. 4417, yap. 706-719.

sağlam bulur. Kitabın dördüncü cüzü (cildi) kendi zamanının tarihidir. Kendi müşahedelerine, çeşitli kanallardan topladığı haberlere dayanır. Yazıldığı tarihten itibaren büyük ilgi görmüş, İbnü'l-Verdî, İbn Habibi'd -Dımaşkî, İbnü's-Şihne gibi tarihçiler tarafından muhtasarları yazılmıştır. İbn el-Verdi esere 1348 yılına kadar gelen bir zeyl de yazmıştır. Bu kitap Avrupa'da en erken tanınan İslam tarihlerindendir. Metni 1722-1723 yıllarında J. Gagnien tarafından Oxford'da basılmıştır. Sonra, J. Reiske, J.G. Adler tarafından Latince tercümesiyle beş cilt halinde 1789,1794 yıllarında Kopenhag'ta, 1754 yılında Leipzig'te yayınlanmıştır. Fransızca tercümesi ise 1837'de yayınlanmıştır. Eserin metni ayrıca 1286/1869 yılında İstanbul'da, 1325/1907 yılında Kahire'de, daha sonraki yıllarda Beyrut'ta defalarca basılmıştır. Bundan başka Ebü'l-Fidâ'ya *Muhtasarül-letâifî's-seniyye fi tevârihi'l-müluk* adında 1341 yılına kadar gelen bir tarih kitabı isnat edilir. Kahire, Darülkütub'de bir nüshası vardır.

Ebü'l-Fidâ, Necmeddin Abdülgaaffari'l-Kazvini'nin *el-Hâvi's-sagir* adlı fıkıh kitabını nazıma çekmiştir. Nüshası Esad Efendi, nr. 3678'de bulunur. Gramer sahasında İbnü'l-Hâcib'in nahve dair *el-Kâfiye* adlı eseri üzerine bir şerhi vardır. Nüshası Kastamonu Kütüphanesi, nr. 2892'dedir. Ayrıca İbnü'l-Hacib'in aruz ilmine dair kasidesini şerh etmiştir. Çorlulu Ali Paşa, nr. 371'da bir nüshası vardır. *Kitabü'l-mevâzin* adlı başka bir eseri zikredilir. Nüshası tespit edilmemiştir. Başka bir önemli eseri *el-Künnaş fi't-tıbb* adlı kitabıdır. Bu eser 17 bâb'a ayrılıyordu. Son iki bâbının Manisa ktp., nr. 1836/2: yaprak 38'a-59'ada bir nüshası bulunur. Bu nüshasının sonunda Ebü'l-Fidâ'nın yazmanın kendisine okunduğuna dair kendi el yazısıyla 8 Zilkade 728/14 Eylül 1328 tarihli bir kıraat kaydı yer alır. Ebü'l-fidâ'nın bir de *Kitabü'l-mevazın* adlı terazilerden bahseden kitabı vardır. **Takvimü'l-Büldan:** Ebü'l-Fidâ'nın en değerli eserlerinden olan bu kitap beşeri, topografik coğrafya bakımından önemlidir.

Yazma nüshalarının hacimleri farklıdır. Ayrıca, coğrafi yerlerin okunuş şekillerini ayrıntılı olarak verir. Eserin önsözündeki (mukaddimesindeki) ifadesine göre, Ebü'l-Fidâ kendisinden önce İslam dünyasında yazılan coğrafya kitaplarını incelemiş, en ayrıntılı, sağlam bilgi verenin İbn Havkal'ın *Sûratü'l-arz* adlı eseri olduğunu görmüş. Fakat onun coğrafi adların nasıl okunacağını (harekeleneceğine), enlem ve boylamları vermediğini, diğer kitapların çoğunda da bu hususların ihmal edildiğini görmüş, Zicler ve astronomi kitaplarında ise coğrafi bilgileri, şehirlerin özelliklerini vermediklerini es-Semânî'nin (ö. 1167) *Kitabü'l-ensab*, Yakutü'l-Hamâvî'nin (ö. 1229) *el-Müşterik vadan ve'l-muhtelif sak'an*, İzzeddin İbnü'l-Esîr'in (ö. 1233) *el-Lübab fi tahriri'l-ensab* adlı eserleri gibi kitapların da enlem ve boylamlardan bahsetmediği tespit etmiştir. Ayrıca coğrafya kitaplarının Hint, Çin, Kuzey, Güney ülkelerine dair çok az, sağlam olmayan bilgiler verdiklerinin farkına varmıştır. Bunun üzerine, kendisinden önce yazılan kitaplarda dağınık halde olan bilgilerden, ziclerdeki enlem ve boylamlara dair bilgilerden, zamanında rastladığı seyyahlardan, tüccarlardan aldığı malumattan, kendi müşahedelerinden faydalananarak derli toplu bir coğrafya kitabı yazmaya karar vermiş, yazdığı bu kitabı İbn Cezle'nin (ö. 1100) tıbbıa dair *Takvimü'l-ebdan* adlı eseri tarzında cetvellerle, örfi iklimlere (bölgeye) göre tertip etmiştir. Bölgeler ve şehirler bahsine başlamadan önce, eserin giriş kısmında, yeryüzü, parçaları, coğrafi-örfi iklimler, Ekvator, enlemler, boylamlar, kutuplar, yeryüzünün meskûn (yerleşik) olan rubu (dörtte biri), mesaha ve ölçü birimleri, denizler, göller, nehirler, dağlar, kitabın yazılmasında takip edilen metot hakkında ayrı bahisler halinde geniş bilgi vermiştir. Bu giriş kısmından sonra örfi iklimleri Arap yarımadası, Mısır, Mağrib, Sudan (zenci) ülkeleri, Endülüs, Akdeniz-Atlas Okyanusu adaları, kuzeydeki Frenk (Avrupa)-Türk ülkeleri, Şam, el-Cezire, Irak, Hûzistan, Fars, Kirman, Sicistan, Sind, Hind, Çin, Doğu Okyanusu adaları, Rum

(Anadolu) ve buraya bağlı yerler, Ermeniye-Erran-Azerbaycan, Cibal (Irak-ı Acem), Deylem, Taberistan- Mâzenderan-Kümis, Horasan, Zabulistan ve Gur, Toharistan-Bedahşan, Harezm, Maverâünnehir ve buraya bağlı yerler almak üzere 28 bahiste anlatmıştır. Her bahiste önce iklim (bölge) hakkında genel bilgi vermiş, sonra cetveller halinde şehirleri, enlem ve boylamlarını, coğrafi bilgilerini anlatmıştır. Cetvellerde toplam 623 yerleşim yerinden bahsetmiştir. Yalnız kitabın haritaları yoktur. Kitapta da haritalardan söz edilmemektedir. Ebü'l-Fi-dâ'nın eserinden, İbn Havkal zamanına göre insanların coğrafi bilgi sahasının çok genişlediği, Karadeniz'in bir İslam iç denizi haline geldiği anlaşılmaktadır.

Ayrıca, bu devirde Haçlı donanmasının tehdiidi altında olan Mısır sahillerindeki Dimyat, Reşid, şam sahillerindeki Gazze, Yafa, Askalan, Akka, Sur, Sayda, Beyrut, Trablus gibi liman şehirleri tahrip edilmiş, eski ticari önemlerini kaybetmişlerdir. Kilikya'daki Payas Limanı önem kazanmış, Avrupalı Frenk tüccarları bu limana gelmeye başlamışlardır. Bundan başka Memlûklarla Moğollar arasındaki mücadele sahası olan Kuzey Suriye, Güneydoğu Anadolu'daki Halep, Antep, Urfa, Har-ran, Rakka, Rahba, Caber Kalesi gibi önemli yerleşim merkezleri tahrip olmuş, halklarının çoğu başka yerlere göçmüştür.

Eski Yunanlılara, Hintlilere göre yeryüzünün ancak dörtte biri insanların yaşamasına elverişlidir. Bu da ortalama 10° ile 53° kuzey paralelleri, 1° ile 60° boylamları arasındaki sahadır. 1° ile 60° boylamlar arasındaki saha insanlar tarafından bilinmez, 10° kuzey paralelinin güneyindeki ülkeler çok sıcak, 53° kuzey paralelinin kuzeyindeki ülkeler çok soğuktur. Ekvator bölgesinde güneş daima dik olup geceler, gündüzler daima eşittir. 10° kuzey-güney paralellerinden sonra bu eşitlik bozulur. Enlemlerin başlangıç noktası Ekvator'dur. Boyamların başlangıç noktası Eski Yunanlılara göre Kanarya adalarıdır. Batlamyus bunu başlangıç boylamı kabul eder, İslam

âlimleri ise boylamları Atlas Okyanusu'nun Afrika'nın en batısıyla birleştiği yerden başlatırlar. İki başlangıç boylamı arasında 10° fark vardır. İnsanların oturmasına elverişli alan 10° ile 50° kuzey paralelleri arası 7 iklime ayrılır. 10° paralelde birinci iklim başlar, 50° veya 52° paralelde yedinci iklim biter.

Diğer bir önemli nokta uzunluk ölçü birimleridir. Dünyanın etrafı yani Ekvator'un uzunluğu tam bir daire olup 360°'dir. Boylamların uzunluğu da 360°'dir. 1° derecenin uzunluğu 64+2/3 mildir. Bu mesafe Yunanlı coğrafyacıların bulduğu mesafedir. İslam âlimleri ise 56 mil olarak hesaplamışlardır. Bu fark iki grubun uzunluk birimlerinin farklı olmasından ileri gelir. Zirâların farklı olmasından ileri gelir. Zira Yunanlı âlimlerle İslam âlimleri arasında parmak, zirâ, mil, fersahın uzunlukları konusunda ihtilaf vardır. Her iki gruba göre 1 parmak yan yana dizilmiş 6 arpa boyudur. Zirânın uzunluğuna gelince Yunanlılara göre 32 parmak, İslam âlimlerine göre 24 parmaktır. Mile gelince Yunanlılara göre 3000 zira, İslam âlimlerine göre 4000 zirâdır. Aradaki fark zira uzunluğunun farklı olmasından ileri gelir. Fersah ise her iki gruba göre 3 mildir. Aslında iki grup arasındaki fark ziranın uzunluğunun farklılığından ileri gelir. Gerçekte fark yoktur.

Ebü'l-Fidâ'nın bu eserinde zikrettiği kaynaklarının sayısı 30'u geçer. Başlıca kaynaklar şunlardır.

Batlamyus, Coğrafya (*Kitabü resmî'l-mamur*), *el-Macastî*.

Cemaleddin İbnü'n-Nedim (el-Kıftî olabilir), *Tarih*.

El Cevherî (ö. 1010), *Kitabü's-sıhah*.

El-Belâzurî (ö. 892), *Fütuhü'l-büldan*.

El-Bîrûnî (ö. 1050 civarı), *el-Kanunü'l-mesûdî*. Kısaltması *Kanun* şeklinde.

El-Mutarrizî (ö. 1213), *el-Muğrib fî'l-lüğa*.

El-Yakubî (ö. 905), *Kitabü'l-büldan*.

Es-Sem'ânî (ö. 1167), *Kitabü'l-ensab*

Eş-Şerifü'l-İdrisî (ö. 1165), *Nüzhetü'l-müştak fi ihtirakı'l âfak*.

Farslara ait *Kitabül-atval ve'l-urûz* (Keşfü'z-Zunun, s. 1393, kısaltması *Atval* şeklinde.)

Fütûhü's-Sam, müellifi zikredilmez.

Hasan b. Ahmed el-Mühellebî (ö. 990), *el-Azizî=Kitabü'l-mesalik ve'l-memalik*.

İbn Bâtiş, Ebü'l-Mecd İsmail b. Hibetullah el-Mavsilî (ö. 1257), *Müzilü'l-irtiyab an müştebihi'l-intisab, Kitabü'l-faysal*.

İbn Hallikan (ö. 1282), *Vefeyâtü'l-a'yân*.

İbn Havkal (ö. 987 civarı), *Sûratü'l-arz*.

İbn Hurdadbih (ö. 912), *el-Mesalik ve'l-memalik*.

İbn Mutarrif, *Kitabû't-temyiz*. (Muhammed b. Ahmed b. Mene'ca b. Mutarrif, (ö. 1326).

İbn Said el-Mağribî (ö. 1286), *Kitabü'l-coğrafya*.

İzzeddin İbnü'l-Esîr (ö. 1233), *el-Lübab fi tahriri'l-ensâb*.

Kuran-ı Kerim

Kutbüddîn eş-Şîrâzî (ö. 1312), eserinin adı verilmez.

Nasîruddin et-Tûsî (ö. 1274), *et-Tezkire fi'l hey'e*.

Tevrat

Yakutü'l-Hamavî (ö. 1229), *el-Müşterik vad'an ve'l-muh-telif sak'an*.

30. *Zic'e* göre diye enlem ve boylamlar verilir. Burada kastedilen eser *Zic-i İlhanî* veya *Kitabü'l-atval ve'l-urûz* olabilir. Ayrıca, kıyasa göre, bize göre ifadeleriyle enlem ve boylamlar verilir.

31. Birçok yerde kendi gözlemlerini, tüccarlardan, seyyahlardan aldığı bilgileri verir. Bunlar kendi zamanına ait bilgilerdir.

Kaynakları arasında el-Makdisî'nin (ö. 990'a doğru) *Ah-senü't-tekâsim* adlı eseri yoktur. Buna karşılık aynı sıralarda eserini yazan İslam dünyasını dolaşan Hasan b. Ahmed *el-Mühellebî*'nin (ö. 990) bugün mevcut olmayan ve *el-Azizî* diye tanınan *Kitabü'l-mesalik ve'l-memalik* adlı eserinden bol miktarda faydalanmıştır.

Takvimü'l-büldan 1321 yılındaki yazılışından itibaren coğrafya ilmi ile ilgilenenlerin dikkatini çekmiş, çeşitli ilim adamları tarafında kaynak olarak kullanılmıştır. Eserden faydalananlar arasında el-Kalkaşandi (ö. 1418), Sipahi-zade (ö. 1589), Aşık Muhammed b. Ömer (1613'de sağ), Katip Çelebi (ö. 1657) vardır. Eser Avrupa'da da erken devirde tanınmış, 1650 yılından itibaren oryantalistler tarafından eserden faydalanılmış, bazı kısımları Avrupa dillerine çevrilmiştir. Tamamının Latince tercümesi 1835 yılında Arapaça metni tenkiti neşri 1840 yılında Mac Guckin de Slane ve M. Reinand taraflarından Paris'te yayınlanmıştır. Reinand ayrıca Fransızca tercümesini 1848 yılında yine Paris'te neşretmiştir. Arapça metnin 1840 baskısı 1956,1961 ve sonraki yıllarda Beyrut'ta tekrarlanmıştır. Biz bu tercümeyi 1840 neşrinin Beyrut'ta Darı Sadır yayınevi tarafından yapılan baskısına dayanarak yaptık. Ayrıca, Fransızca tercümesinin F. Sezgin tarafından 1985 yılında Frankfurt'ta yapılan baskısından da faydalandık.

Önsözle ilgili ifadelerimi bitirirken bu tercümeyi mümkün olan en iyi şekilde yayınlamak için emek sarf eden Yeditepe Yayınları sahibi Mustafa Karagüllüoğlu'na ve çalışma arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Ramazan ŞEŞEN

Bibliyografya: İbn Şâkiri'l-Kütübî, *Fevatü'l-vefeyat*, nşr. İ. Abbas, Beyrut, Daru Sadır, I. 183-188; es-Safedî, *el-Va'fi bi'l-vefeyat*, I. cilt, nşr. J. van Ess, Wiesbadem-Beyrut 1401-1981, s.173-178; el-Esnevî, *Tabakatü's-Şâfiyye*, Haydarabad 1399/1979; İbnü Hacerî'l-Askalanî, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, nşr. M. Seyyid Cadullah, Kahire 1385/1966, I, 396-400; G. Sarton, *Introduction of the history of sciences*, New-York 1975, III/I, 793-799; *Dictiannary of the scientific byograph*, New York 1981, I, 29-31; B. Lewis-P.M.Halt, *The historians Middle East*, London 1962, s. 296 vd.; M. Kamil Ayyad, "Ebü'l-Fidâ el-Melikü'l-Allame", MMLADM, I, 1979, s.46-74; İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1940-1984, IV, 78; *Encyclope'die de l'Islam*, nouvel e'dition, Laiden-Brill 1960-1997, I, 123; *Diyanet Vakfi İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1988-2014, X, 320-321; Şemseddin Günaltay, *İslamda tarih ve müverrihler*, İstanbul 1342-1924, s.202-220; N. Elisseaff, *Nur ad-Din*, Damas 1967, I, 64-66; Fr. Rosenthal, *A history of muslim historiagraphy*, Leyden-Brill 1963-, s.14, 80, 112, 114 vd.; Cl. Brackelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur*, Leyden-Brill 1937-1949, II, 44-46, S. I, 44; Şakir Mustafa, *et-Tarihû'l-arabî ve'l-müverrihun*, Beyrut 1983, 1990, 1993, II, 39-42; R. Şeşen, *Müslümanlarda tarih-coğrafya yazıcılığı*, İSAR, İstanbul 1998, s. 178-180.

GİRİŞ

[Yazarın Önsözü]

Bismillahirrahmanirrahim

Büyüklüğüne yakışır hamd Allah'a olsun. Allah, efendimiz Muhammed'e (s.a.s.) ve ailesine rahmet etsin. Sonra derim ki, ülkeler, yeryüzündeki dağlar, denizler ve başka çeşitli bölgeler hakkında yazılan kitapları inceleyince maksadıma uygun mükemmel kitap bulamadım. Bu konuda incelediğim eserler arasında İbn Havkal'ın *Kitabı* vardır. Bu eser ayrıntılı olup müellifi ülkelerin özelliklerini tam anlatmış, fakat adlarının nasıl okunacağını vermemiştir, boylamları, enlemleri zikretmemiştir. Anlattığı yerlerin çoğunun adının okunması meçhul kalmıştır. Bu husus bilinmediği için tam fayda sağlanamıyor. Şerifü'l İdrisi'nin memalik (ülkeler) ve mesalik (yollar)'tan bahseden eseri, İbn Hurdadbih'in eseri ve başka kitaplar da İbn Havkal'in eseri gibi isimlerinin nasıl okunacağından, boylamlar, enlemlerden bahsetmeden yazılmışlardır. Zicler ile boylamlar ve enlemler hakkında yazılan eserler ise adların nasıl okunacağından, şehirlerin özelliklerinden söz etmezler. Semâni'nin *Kitabü'l-ensab*'ı, Yakutü'l-Hamavi'nin *el-Müşterik*'i, Ebü'l-Mecd İsmail b. Hibetullah el-Mavsili'nin *Kitabü müzili'l-irtiyab an müştebiki'l-intisab* ve *Kitabü'l-fay-sal* adlı eserleri adların nasıl okunacağından bahsetmelerine rağmen boylamlar, enlemlerden söz etmezler. Boylamlar, enlemler bilinmeyince beldenin yeri, doğusu, batısı, güneyi, kuzeyi bilinmez. Bu hususu kavradıktan ve üzerinde düşündükten

sonra, bütün ülkelerden veya çoğundan bahsettiğimizi iddia etmeden bu muhtasarda (kısa kitapta) bahsedilen eserlerde dağınık olan bilgileri topladık. Zira bu konun tamamını anlatmanın imkânı yoktur. Bu hususta yazılan eserler bilgilerin sadece pek azını kapsarlar. Mesela Çin ülkesi çok geniş, şehirleri çok olmasına rağmen onlar hakkındaki bilgimiz çok azdır, üstelik sağlam da değildir. Hint ülkesi de aynı şekildedir. Oraya dair bilgilerimiz şüphelidir, sağlam değildir. Konstantiniye'den Batı Okyanusu'na kadar Bulgar, Çerkez, Rus, Sırp, Ulak, Frenk ülkeleri hakkında da bilgimiz aynı şekildedir. Bu yerler çok sayıda beldeler, son derce geniş, büyük ülkelerdir. Bununla beraber şehirleri, durumları bize göre meçhuldür. Ancak az, nadir bilgiye sahibiz. Güneydeki Sudan (zenci) ülkeleri de Habeşler, Zenciler, Nupyaklar, Tekrurlular, Zeylalılar v.s. gibi çeşitli cinslerin yaşadığı çok sayıda ülkedir. Onların ülkelerine dair bilgilerimiz de az ve nadirdir. Mesalik ve memalik (yollar ve ülkeler) kitaplarının çoğu İslam ülkelerinden bahsederler. Bununla beraber tamamını saymazlar. “*Tamamı bilinmeyenin tamamı terk edilmez.*” dendiği gibi, bazı şeyleri bilmek tamamı bilmemekten daha iyidir. İleride anlattığımızda öğreneceğiniz gibi, bu muhtasırda (kısa kitapta) çeşitli kitaplarda dağınık olan bilgileri topladık. Bu kitabın telifinde (yazılışında) İbn Cezle'nin metodunu takip ettik. Bu kitaba *Takvimül-büldan* adını verdik. Cetvellerde ülkeleri, beldeleri zikretmeden önce yer, yedi iklim, denizler hakkında verilmesi gerekli bilgileri takdim edeceğiz.

Yer Hakkında Genel Bilgiler

Astronomi ilmiyle, çeşitli delillerle sabit olduğu üzere yer, küre şeklinde yuvarlaktır. Bu delillerden biri yıldızların doğuşunun doğudaki insanlara batıdakilerden daha önce görünmesidir. Bu husus dünyanın doğusunun, batısının yuvarlak olduğunu gösterir. İkincisi kuzeye gidenlere kutbun ve kuzeydeki

yıldızların gittikçe yüksek görünmesi, güneydeki yıldızların ufka doğru alçalması ve kaybolması güneye gidenlere göre kuzeydeki yıldızların ufka yaklaşmasıdır. Gittikçe bu olay artar. İki yakada (yönde): yürüdükçe farklılık katlanır. Bu husus ve başka şeyler yerin kalan kısımlarının da yuvarlak olduğunu gösterir. Dağlar, çukurlar gibi girinti ve çıkıntılar onu yuvarlak olmaktan çıkarmaz. Yerin tamamına göre bunların önemi (değeri) yoktur. Astronomi ilmi göstermiştir ki, yarım fersah (1,5 mil) yükseklikteki bir dağın yüksekliği yerin çapı 1 zirâ kabul edilirse bir arpa genişliğinin $\frac{1}{7}$ 'nin $\frac{1}{5}$ 'i kadardır. Astronomi ilmindeki çeşitli delillerle Yer'in, feleğin (semanın) ortasında olduğu sabit olmuştur. Bunlardan biri Ay'ın ekseninin Güneş'in eksenine aynı hizaya gelmesi sırasında Ay'ın tutulmasıdır. Bu sırada yer ikisi arasındadır. Yerde duran kişinin başı her tarafından boşlukta yani yukarıda, ayakları merkez tarafında alttadır. Yerin yuvarlaklığı kendisini kuşatan felekle paraleldir. Yerde yürüyenin başı her zaman feleğin bir parçasıdır.

Bu konuda zihni uyarmak için örnek: Bütün yeryüzünü katetmek mümkün olsa da, üç kişi bir yerde birbirlerinden ayrılırsalar. Biri batı yönde, biri doğu yönde yürüse, üçüncü kişi de aynı yerde kalsa, yürüyenler yeryüzünün tamamını katetseler, batıya doğru giden kişi yerinde kalan adamın doğusundan, doğuya giden kişi batısından gelirler. Batıya giden 1 gün eksik, doğuya giden 1 gün fazla zamanda gelir. Zira batıya gidenin yeryüzünü 7 günde dolaşmış olduğunu farz edersek güneşin gittiği yönde dolaştığı için güneşin batımı yaklaşık $\frac{1}{7}$ gün geç olur. bu da adamın her gün yürüdüğü mesafedir. Yedi günde dünyayı dönmüş (katetmiş) olur. Doğuya giden ise güneşin seyrinin aksi istikametinde gittiği için dönmenin $\frac{1}{7}$ 'sinden önce ona güneş batar. Bu ikisinde 1 gün fark olur, doğuya gidenin yürüdüğü gün 1 gün artar. Mesela birbirlerinden Cuma günü ayrılırsalar ikinci Cuma günü yerinde duranın yanına varsalar, yerinde duran kişi için Cuma günü, batıya

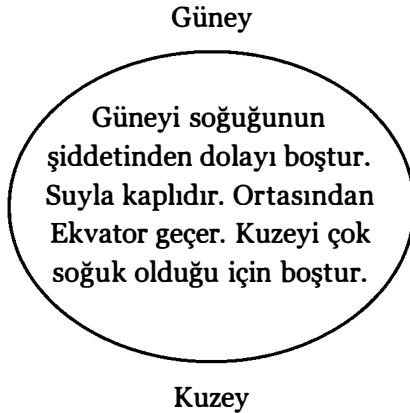
gidip doğudan gelen için Perşembe günü, doğuya gidip batıdan gelen için Cumartesi günü olur. bu dolaşma aylar, yıllar sürse yine aynı fark olur.

Yerin Parçaları

Ekvator, bahar ve güz itidal (ekinox) noktalarına uğrayan, dünyayı kuzey ve güney yarım kürelere ayırdığı düşünülen büyük bir dairedir. Bu dairenin merkezinden geçtiği kabul edilen ikinci büyük bir daire farz edersek dünya 4 kısıma ayrılır. Bu dört kısımdan kuzeyde kalan iki dörte birden biri dünyanın yerleşik (meskûn) yerlerini, diğer üç dörtte bir ise meçhul yerlerini oluşturur. Çoğu ise sularla kaplıdır. Meskûn ve mamur kısımlarının dörtte bir olduğu kabul edilir. Zira, Ay tutulması gibi astronomik gözlemler sırasında en doğudakilerin saatiyle en batıdakilerin saati arasında 12 saatten fazla fark yoktur. Her saat 15° 'dir. 15×12 ise 180° derece eder. Bu güneşin devrinin yarısıdır. Böylece meskûn yerler tam devrin yarısından fazla değildir. Meskûn rub' (1/4) kuzeydedir. Zira güneydeki yerlerde itidaleyn yani öğle vakti ile güneş Ekvator üzerinde sadece Zenciler, Habeşler ülkesinin bir kısmında olduğunda tesbit edilmiştir. Bu kısım da 3 dereceden fazla değildir. Güneyde aşırı soğuk alan ve enlemi meyl-i küllinin tamamını geçen yerlerde yani $66,5$ derece enlemden ötede oturulmaz. Batıdan, kuzeyden, güneydoğudan yeryüzünün çoğunu deniz kuşatır. Mağribin (Afrika'nın) güneyindeki denize kimse ulaşmamıştır. Kuzey-doğudaki deniz hakkında da bilgimiz yoktur. Bazıları kuzey rubun (1/4) mamur, güney rubun boş olmasını güneyin güneşe yakın olmasına bağlarlar. Zira, bunlara göre güneş güney rubun (1/4'inin) hizasına gelince güneş burçlarının iyice aşağısında yere en yakın noktada olur. Hacmi çok büyür, ışınları yakıcı, tesirli olur. Nasirüddin et-Tûsî bu izahatın zayıf olduğunu söyler. "Evc (apage) noktasında güneşin küçük, aşağı noktasında büyük olduğu iddiası hisle anlaşılır,

açık değildir. Durumu (konumu) aynı olan iki yerden birinin meskûn (oturulan) diğerinin meskûn olmamasına etkisi olacağı ihtimal dahilinde değildir. Bu konuda Allah'ın etkisinden başka sebep yoktur. "Yakıcı konumdan maksat güneşin ve ayın hubût (aşağı) konumları arasında olduğu terazi-akreb burçlarında olduğu zamandır." Bu da zayıf bir izahtır. Astrologların hurafelerindendir." der.

Fasıl: Meşşâî filozoflar, astronomların büyük çoğunluğu Yer'in beş kısma ayrıldığında, bu kısımlarını paralel dairelerinin birbirinden ayırdığında ittifak ederler. Bu dairelerden ikisi kutuplara yakın çok soğuk harap (boş) yerleri ayırırlar. Bu yerler davul şeklinde iki parçadır. Biri kuzeyde, biri güneydedir. Bunlardan her birini düz kara parçası kuşatır. Bunlar arasındaki ortak derece üç kısma ayrılır. Bunlardan her birini iki dairenin satırları (yüzeyleri) kuşatır. Bu üç parçadan orta satır (yüzey) üzerinde Ekvator bulunur. Bu parçanın çoğu sıcağından dolayı boştur (haraptır). İki tarafındaki satırlardan (yüzeylerden) biri kuzeyde diğeri güneydedir. Bu satırlar (yüzeyler) mutedildir (ılıman). Meşhur olan görüşe göre güneydeki ılıman yerler su ile kaplıdır. Şu şekilden durumu anlaşılır.

Ekvator: Ekvator Çin denizinden başlar, Hind denizini, Zenciler, Sudanlılar ülkelerini geçerek batıdaki okyanusa ulaşır. Ekvator üzerinde oturanlar için gece-gündüz değişmez, da-ima eşittir. Alemin merkezi Ekvator bölgesi ufkundan geçer. Yörüngeler ufuk üzerindedirler. Senede iki defa güneş zenith noktası üzerinden geçer. Bu, güneşin koç ve terazi burçlarında olduğu zamanlarda vuku bulur. Bazıları dönenceler arasının en muhtedil yerler olduğu, bazıları ise sıcak yerler olduğu görüşündedirler. Ekvatora hatt-ı istiva denmesinin sebebi orada gece gündüz eşit olduğu içindir, sakinleri güneşten rahatsız olduğu için insan mizacına uygun değildir. Ekvatora yakın olanlar tam 12 ay sıcak iklimde olurlar. Ekvator bölgesinde yılda iki defa bahar, yaz, güz, kış olur. Güneş koç burcuna girince Ekvator'da oturanların başına dik gelir. Bu zaman oradakilerin ilk yazının başlangıcıdır. Güneş boğa burcunun yarısına girerse birinci güzleri başlar. Güneş yengeç burcuna girerse birinci kışları başlar. Bu sırada güneş Ekvator'dan en uzak kuzey noktada bulunur. Aslan burcunun yarısına varırsa oradakilerin birinci baharı başlar. Güneş terazi burcuna girerse ikinci yaz başlar, akrep burcuna girerse ikinci güz başlar, oğlak burcuna girerse ikinci kış başlar. Zira bu sırada güneş ekvator'dan en güney noktadadır. Kova burcunun yarısına varırsa ikinci bahar başlar.

Yedi İklim Hakkında Toplu İzahat

Bil ki, mamur yerlerin çoğu ortalama 10° ile 53° kuzey paralelleri arasında bulunur. Coğrafyacılar bu bölgeyi yedi iklime ayırırlar. Böylece her iklim ihtiva ettiği bölgelere benzer yörünge altında kalır. Her iklim uzunlamasına, genişlemesine doğu-batı arasında az yer kaplar. Bu saha uzun günün yarım saatinden fazla zamandan biraz fazla zamanı kapsar. Coğrafyacıların büyük çoğunluğu sayısının artması burçlar yönünde olsun diye boylamları batıdan başlatırlar. Enlemler ise

Ekvator'dan başlar. Zira, Ekvator bellidir. Söylendiğine göre mamur yerler batıda Kanarya Adaları'ndan başlar. Şimdi bu adalar meskûn (mamur) değildir. Bazı coğrafyacılar bu adaları boylamların başlangıcı yaptılar. Bazıları ise Atlas Okyanusu'nun doğu sahillerini başlangıç meridyeni yaptılar. Gec-gündüzü ayıran dereceyle bu iki derece arasında 10° fark vardır. Doğuda mamurluğun sonu ise Ketgedüz (Kattigara) denen yerdir. Doğudaki-batıdaki noktaların Ekvator üzerindeki ortasına Kubbetü'l-Arz denir. Bu da batıdaki başlangıç noktasının devrinin (uzaklığının) dörtte biridir. Batıdaki başlangıç noktasına yani Kanarya Adaları ve Atlas Okyanusu sahilinin başlangıç noktası olmasına göre uzunluğu değişir. Enlemlere göre her iklimin sonu ondan sonraki iklimin başlangıcıdır. İklimler enlemlere göre tertibinde de ihtilaf etmişlerdir. Bazı kişiler birinci iklimi Ekvatordan başlatırlar, yedinci iklimin sonu mamur (meskûn) yerlerin sonu yani $53,1/3^\circ$ enlemdedir. Bu muhtasarda iklimleri buna göre tertip ettik. Boylamları ise müteahhir (islam) coğrafyacılarının tercihi gibi Okyanus sahilinden başlattık. Şimdi yedi iklimden ayrıntılı bahsedelim.

Birinci İklim: Bu iklim en uzun gündüzün 12 saat 45 dakika olduğu yerden başlar. Başlangıç enlemi $12,2/3$ derecedir. İklimin ortası en uzun gündüzün 13 saat olduğu $16,6+1/8$ derece enlemidir. İklimin sonu ise en uzun gündüzün $13 \frac{1}{4}$ saat olduğu $20+1/4$ dereceden $1/5$ derece eksik enlemdedir. Zira birinci iklimin sonu ikinci iklimin başıdır dedik. İkinci iklim $24 \frac{1}{5}$ derece enlemde başlar. Buna göre birinci iklimin sonu biraz az derecededir. Birinci iklimin genişliği takribi $7,2/3+1/8$ derecedir. İnşallah bu iklimin sahasından diğer iklimlerin sahasıyla beraber söz edeceğiz.

İkinci İklim: Bu iklim en uzun gündüzün $13 \frac{1}{4}$ saat olduğu $20 \frac{1}{4} + 1/5$ derece enlemde başlar. Ortası en uzun gündüzün $13,5$ saat olduğu $24,5+1/6$ derece enlemde bulunur. Sonu

ise en uzun gündüzün $13,5+1/4$ olduğu $27,5$ dereceden biraz az enlemde biter. Genişliği takribi $7^{\circ},3'$ dir.

Üçüncü İklim: En uzun gündüzün $13,5+1/4$ saat olduğu $27,5$ derece enlemde başlar. Ortası en uzun gündüzün 14 saat olduğu $30+1/3$ derece enlemdedir. Sonu ise en uzun gündüzün $14+1/4$ saat olduğu $30,5+1/8$ dereceden biraz az enlemdedir. Genişliği yaklaşık $6+1/8$ derecedir.

Dördüncü İklim: bu iklim en uzun gündüzün $14 \frac{1}{4}$ saat olduğu $30,5-1/8$ derece enlemde başlar. Ortası en uzun gündüzün $14,5$ saat olduğu $36+1/5+1/6$ derece enlemdedir. Sonu ise en uzun gündüzün $14,5+1/4$ saat olduğu $39+1/10$ derece enlemdedir. Genişliği yaklaşık $5^{\circ}17'$ dir.

Beşinci İklim: Bu iklim en uzun gündüzün $14,5+1/4$ saat olduğu $39^{\circ}10'$ enlemde başlar. Ortası en uzun gündüzün 15 saat olduğu $41^{\circ}15'$ enlemdedir. Sonu ise en uzun gündüzün $15 \frac{1}{4}$ saat olduğu $43+1/4+1/3$ derece enlemdedir. Genişliği $4+1/4+1/8+1/10$ derecedir.

Altıncı İklim: Bu iklimin başlangıcı en uzun gündüzün $15+1/4$ saat olduğu $43+1/4+1/8$ derece enlemde, ortası en uzun gündüzün $15,5$ saat olduğu $45+1/4+1/10$ derece enlemde, sonu en uzun gündüzün $15,5+1/4$ saat olduğu $47+1/5$ derece enlemdedir. Genişliği ise $3,5+1/8+1/5$ derecedir.

Yedinci İklim: Bu iklim en uzun gündüzün $15,5+1/4$ saat olduğu $47+1/5$ derece enlemde başlar. Ortası en uzun gündüzün 16 saat olduğu $48,5+1/4+1/8$ derece enlemdedir. Sonu ise en uzun gündüzün $16+1/4$ saat olduğu $50+1/3$ derece enlemdedir. Genişliği $3^{\circ}8'$ dir.

Boylam, enlem konularında *Zic* ve başka eser yazarların çoğu defa iklimlerdeki yerleri belirlemede tam dikkat etmediklerini, aksine bir iklimin bazı yerlerini başka bir iklimde gösterdiklerini gördük. Bu konuyu inceleyince biz bu hususa riayet ettik. Her yeri kendi ikliminde gösterdik. Bizim sözümüzün

doğruluğu anlaşılır. Biz bu hususa riayet ettik. Her yeri kendi ikliminde gösterdik

Bil ki, güneyde birinci iklimin ötesinde olan bir çok yer, kuzeyde yedinci iklimin arkasındaki mamur yerler yedi iklim dışındadır.

Yedinci iklimin arkasında (ötesinde) en uzun gündüzler 54 küsür derece enlemde 18 saate, 58'inci enlemde 19 saate, 61'nci enlemde 20 saate, 63'üncü enlemde 21 saate, 64,5° enlemde 22 saate, 65 küsür derece enlemde 23 saate, tam meyil olan 66 küsür derece enlemde olduğu gibi 24 saat olur. Enlem 67 küsür derece olursa gündüz 1 aya ulaşır. 70° enlemden $\frac{1}{4}$ eksik enlemde 2 aya, 70° enlemden $\frac{1}{4}$ az derecede 3 aya, 73,5° enlemde 4 aya, 78,5° enlemde 5 aya, 84,5° enlemde 90 güne ulaşır. Burada enlem $\frac{1}{4}$ devirdir.

El-Biruni'nin *Kanunü'l-mesudî* adlı eserinden bir fasıl: Ekvator'un genişliği yoktur. Enlemler Ekvator çizgisinden başlar, Ekvator'un ufuk çizgisi iki kutuptan geçtiği için Ekvator'a dik olan ve üzerinden geçen boylamları ikiye böler. Onda asla boylam çizgileri gizli ve açık olarak devam etmez. Gece-gündüzün süreleri değişmez. Güneşin doğuşu-batışı arasındaki zaman eşit olur. Burçlar feleğinin kutupları güneşin doğuşu, batışı sırasında iki defa zenit noktasından geçer. Yörüngeler ufka dikey düşer. Bakan kişiye hareketi düz görünür. Ekvator ufka paralel dairelerden biri olduğu için gün ortasında güneşin doğu-batı uzaklığı eşit olur. Yüksekliği güney-kuzeyden de eşit uzaklıktadır. Gölgeler de aynı şekilde olur. Gölgesi olmayan en büyük yükseklikte bulunur. Bu sırada doğu-batı ufkunun genişliği aynı olur. Zeval (zenit) yüksekliği aynı enlemde, güneş ise koç-terazi burçlarının başı hizasında (ekinoks noktasında) bulunur. İkisi arasındaki zaman yaklaşık yarım yıldır.

Mamur (Meskûn) Kısımın Kısa Tavsifi

El-Birûnî şöyle der: “Bu sanatla (astronomi ile) uğraşan milletler arasında en doğru bilgi sahibi Yunanlılar, Hindlilerdir. Bununla beraber Hindliler, Yunanlılar dercesine ulaşamazlar. Onların daha önde olduklarını itiraf ederler. Biz de onlar gibi düşünüyoruz, Yunanlıları tercih ediyoruz. Hindlilerin kitaplarında yer kürenin yarısının çamur, yarısının su olduğu yani yarısının deniz, yarısının kara olduğu, Ekvatorun rubuları (dörtte birleri) doğudaki Jamakat , batıdaki Rum, kubbe olan Lauke (Seylan) yani Dünyanın tavanı derler. Onların bu sözünden mamurluğun (meskûn yerlerin) tamamen kuzey yarımkürede olduğu anlaşılır. Yunanlılara göre mamur yerler onlar tarafında (batıda) Atlas Okyanusu kıyısında biter. Orada sahile yakın bazı adalardan başka yerden haber alamamışlar, doğudan da yerkürenin kuzey yarısının yarısından öteden haber alamamışlardır. Bunun için iki kuzey rubun (dörtte birin) birinin meskûn (mamur) olduğunu kabul etmişlerdir. Bu tabir bir gerçektir. Tek bir havanın mizacı farklı olmaz. Böyle bilgilerin sağlam kaynaktan gelmesi gerekir. Dörtte bir yarımdan azdır, bu gerçektir. Başka bir yeni haber alıncaya kadar bunu kabul etmek akla uygundur. Buna göre rubunun üçte ikisinin yanındaki kuzey kısmında mamurluk olmadığı için mamur kısmın uzunluğu genişliğinden daha fazladır.”

Hindliler denizlerle çevrili meskûn kısmın kubbe şeklinde olmasına bakarak yerin bu kısmına “*kaplumbağa*” derler. Bu yüksek kısmı yarımküreye benzettikleri için böyle demişlerdir.

Batı okyanusuna Muhit (kuşatıcı) denmesi onun güneyin en uzak noktasında Zenciler tarafında Odegüst, Susü'l-Aksa, Tanca, Tahert bölgelerini sonra kuzeyde Endülüs, Galiçia, Slav ülkelerini, sonra mamur yerleri kuzeyden kuşatarak, şiddetli soğuk sebebiyle gidilmeyen dağların ve meskûn olmayan bölgelerin arkasından doğuya, mamur yerler sonuna uzanması sebebiyledir. Doğudaki bahsedilen yerler çok uzak, girilmesi çok

zor olduğu için Okyanus gibi bilinmez. Bununla beraber doğudaki deniz de Okyanus gibi güneyden kuzeye uzanır. Anlatıldığına göre bu deniz Basra dağlarının arkasından meskûn rubun (yerlerin) güneyine uzanır, hizasındaki yerlerin, adaların adıyla anılan doğu okyanusuna bitişir. Çin'den Hind'e Zenciler ülkesine uzanır. Bu denizin kuzey sahili meskûn değil, güney sahili malum değildir. Oraya gemilerle gidenler, bu denizdeki adalarda oturanlar oraları bilmezler. Bu denizin doğu hudutlarında karaya giren denizler, haliçler, diller vardır. Bunların en büyüğü doğuda Mekran'dan başlayıp Oman'da sona eren Fars Haliç'i (Basra Körfezi), sonra doğuda Yemen, Aden'den başlayıp batıda Habeşistan'da, Barbara burnunda sona eren Kulzum denizi (Kızıldeniz), Barbara körfezidir. Büyüklüklerinden dolayı bunların her birine deniz denir. Batı taraftan büyük denizde gidenler en fazla Süfale Zenci ülkesine varırlar, orayı geçemezler. Zira bu deniz kuzeyde doğuya doğru uzanır. Birçok yer de karaya girer, adalar çoğalır. Mağrib (Kuzey Afrika) tarafındaki denizde ise fırtına vardır. Orada Mağrib zencileri oturur. Ekvatoru geçip Nil nehrinin kaynakları bulunan kammer dağlarına varırlar. Bu kısımda, deniz, inişli vadilere varır, onda daimi med ve cezir, dalgalar oluşur. Gemileri parçalar, yolcuları engeller. Bununla beraber dağların arkasındaki boğazlar vasıtasıyla deniz doğu okyanusuyla bitişir. Her ne kadar gören olmamışsa da bu iki denizin bitiştiğine dair işaretler (alametler) buldum. Böylece mamur karalar kesintisiz denizler tarafından çevrilmiştir. Bu kara parçası içinde çok sayıda değişik büyüklükte göl vardır. Bunlar arasında Pontus Denizi (Karadeniz), Akdeniz, Hazar Denizi gibi büyüklüğüyle deniz denmeye layık olanlar vardır. Mamur (meskûn) kısımları anlattıktan sonra deriz ki; yeryüzü çeşitli cinslerin oturdukları bölgelere ayrılır. Çeşitli milletlere göre farklı adlar alır. En munasip olan doğudan batıya uzanan yerleri nahiye, rustakların bulunduğu yedi iklimi ayırmaktır. Hissedilir farkları enlemlerde yürümekle hissedilir. Halk tarafından en açık görülen

farklar ise gece-gündüz farklılıklarıdır. Bu sebeple yarım saat fark atan bölgeyi yukarıda geçtiği gibi bir iklim kabul ederler. Ebu Reyhan el-Biruni'nin sözlerinden aldıklarımız bunlardır.

Yüzölçümü Meselesinin İncelenmesine Dair Bir Fası

Anlattığımız gibi Yer küre (yuvarlak)'dır, alemin ortasıdır. Yeryüzünün yuvarlaklığı göğün çukurluğuyla paralel (simetrik) dir. Yer üzerindeki büyük daireler (enlemler, boylamlar) feleklerin yüksekliğine paraleldir. Onlar gibi 360 parçaya ayrılır. Yer üzerindeki her daire gök üzerindeki daire ile paraleldir. Kuzey ve güney kutuplarını birbirine bağlayan boylam dairesi üzerinde bir kişi çukursuz, yükselsiz bir yerde aynı istikamette, sapmadan kutup bir miktar yükselinceye veya alçalmaya kadar yürürse bu üzerinde yürüdüğü daireden katettiği miktar 1° derecedir. Üzerinde yürüdüğü boylam dairesinin tamamının katettiği miktar bunun 360 katıdır. Bu konuyu *el-Macastî* sahibi Batlamyus ve benzeri eski alimlerden bir grup incelemişler, yer üzerinde farz ettikleri büyük daireden 1° derecenin $66+1/2$ mil olduğunu bulmuşlardır. Sonra yeni âlimlerden bir grup Memun devrinde Sincar sahrasında (bozkırında) bu konuyu incelemişler. Birbirlerinden ayrıldıkları yerde kutbun yüksekliğini aldıktan sonra bir kısmı kuzey kutbu yönünde, diğer kısmı güney kutbu istikametinde kutup 1° alçalıncaya ve yükselinceye kadar gitmişler. Sonra ayrıldıkları yere dönmüşler buldukları mesafeyi karşılaştırmışlar, bir grubun bulduğu (katettiği) mesafenin $56+2/3$ mil, diğer grubun bulduğu (katettiği) mesafenin 56 mil olduğunu bulmuşlar. $56+2/3$ mili 1° kabul etmişlerdir. Batlamyus'un bulduğu mesafe ile bu mesafe arasındaki fark 10 mildir. Bu farkın işlem hatasından olduğunu bilmek gerekir. Zira böyle işlerde ya nısfünnehar (gündüz ortası boylamı) dairesi üzerinde yürüyüş veya zirâ (arşın) vs. hatalar dolayısıyla mutlaka fark olur.

Bu ifadelerden eskiler ile yeniler arasında yerin çevresinin uzunluğu hakkındaki farkı gördün. Bazı sebeplerden dolayı yenilerin işlemlerinin çoğu eskilerin görüşleri üzerinedir.

Ayrıca, eskilerle yeniler arasında zirâ, mil, fersahın uzunlukları konusunda ihtilaflar vardır. **Parmak** mesafesi hakkında ihtilaf yoktur. **Zirâ** her iki taraf parmağın birbirine bitişik 6 arpa genişliğinde olduğunda ittifak ederler. Zirâ konusunda aralarında ihtilaf olduğu kesindir. Zirâ, zirâ eskilere göre 32 parmak, yenilere göre 24 parmadır. Eskilerin zirâ'ı yenilerininkinden 8 parmak fazladır. **Mile** gelince, mil eskilere göre 3000 zirâ, yenilere göre 4000 zirâdır. Bu ihtilaf ise sözdür. Eskilerin zirâsı uzun olduğu için iki grubun mili sonuçta aynı uzunluktadır. Her iki gruba göre mil 96000 parmak tutar. Bu miktarı 32'ye bölersen 3000 zirâ, 24'e bölersen 4000 zirâ yapar.

Fersaha gelince, fersah eskilere, yenilere göre 3 mildir. Fakat zirâyı vurunca bunda da lafzi (söz bakımından) fark vardır. Eskilerin zirâsına göre 9000 zirâ, yenilerin zirâsına 12000 zirâdır. Her iki izaha göre 300000 parmaktan 12000 parmak eksiktir.

Fersah eskilere göre 9000 zirâ, mil 3000 zirâ, yenilere göre fersah 12000 zirâ, mil 4000 zirâ olduğuna göre her iki görüşe göre, ittifakla mil 3000 zirâ, her fersah 3 mildir.

Fasl: Eskilere göre 1° derece $22+1/9$ fersaktır. Buna göre 1° derece 66 mil $+2/3$ mildir. Yenilere göre 1° derecenin fersahları 29 fersaktan $1/9$ fersah eksiktir. O takdirde 1 derece $56+2/3$ mil değildir. İşlemler de eskilerin görüşü üzerine yapılır. Eskilerin görüşü üzere hareket edildiğine, 1 derecenin değeri $22+2/9$ fersah olduğuna göre 360 ile çarpılırsa yer üzerindeki büyük dairenin miktarı ortaya çıkar. Bu da tam 8000 fersaktır. Yeryüzünün buna bölümü 20.360.000 fersah eder. Bunun dörtte biri meskûn rubun ($1/4$) bölümünün sonucudur. Buna

göre bu rubun uzunluğu muhitin yarısı (dairenin yarısı), genişliği ise $\frac{1}{4}$ 'üdü.

Yenilerin görüşüne göre, 1° nin miktarı 19 fersahtan $\frac{1}{9}$ azdır. Bu miktarı yerin büyük dairesinin uzunluğunu ortaya çıkarır. Bu da 6800 fersahtır. Yenilerin görüşüne göre yerin etrafı (Ekvator) eskilerin görüşünden 2200 fersah azdır.

İki Görüşe Göre Yedi İklimin Ölçümleri

Ebü'r-Reyhan el-Birûnî *el-Kanunü'l-mesûdî* adlı eserinde yerin yüzölçümünü yenilerin metoduna göre verdi. İklimin derecelerini 19 eksi $\frac{1}{9}$ fersaha çarptı. Şöyle dedi: **“Birinci İklimin** uzunluğu deniz (Atlas Okyanusu) sahilinden doğunun sonuna kadar $172^\circ 27'$ olup 3252 fersah ve küsur yapar. Güneyden kuzeye genişliği $7+2/3+1/8$ derece olup 147 fersah+27 dakikadır.”

Derim ki; “Eskilere göre bu iklimin mesahasını (ölçümünü) bulmak istersen zikredilen boylamın derecesi olan $112^\circ 27'$ dakikayı $20+2/9$ fersahla çarparsan 3832 fersah yapar. İki ölçüm arasındaki iklim genişliği 574,5 fersah eder. Eskilerin ölçümünün yenilerin ölçümüne farkı 26 fersah miktarıdır.

İkinci iklime gelince, Ebü'r-Reyhan şöyle der: bu iklimin batı denizi sahilinden doğu sınırına kadar uzunluğu $164^\circ 20'$ dakikadır. Bu da 3104 fersah eder. Genişliği ise $7^\circ 3'$ dır. Bu da $135+1/4+1/8$ fersah eder. Derim ki: eskilerin düşüncesine göre ölçümünü bulmak istersen mezkur meridyen derecesi olan $164^\circ 20'$ yı $22+2/9$ fersah ile çarparsan 3652 fersah eder. İki ölçüm arasındaki fark 548 fersah olur. Aynı şekilde enlemin derecesi olan $7^\circ 3'$ dakikayı $22+2/9$ ile çarparsan $159+1/4$ fersah eder. Aradaki fark yaklaşık $23+1/4$ fersahtır.

Üçüncü iklimin uzunluğu $154^\circ 50'$ dır. Yenilere göre bu 2924 küsur fersah, eskilere göre 3440 küsur fersahtır. İki ölçüm arasındaki fark 516 fersah eder. Genişliği yenilere göre

6+1/8°, eskilere göre bu 115,5+1/4+1/8°, 136+1/8 fersahtır. Aradaki fark 20+1/4+1/6 fersahtır.

Dördüncü iklimin uzunluğu 144°17' dir. Yenilere göre bu 2725 fersah, eskilere göre 3208+1/4 fersahtır. Aradaki fark 482,5+1/4 fersahtır. Genişliği 5°+1/5+1/4 küsur derecedir. Bu mesafe yenilere göre 99+1/6 fersah, eskilere göre 108+1/3 fersah eder. Aradaki fark 9+1/6 fersahtır.

Beşinci iklimin uzunluğu yenilere göre 153°22' olup yenilere göre bu 2557 fersah, eskilere göre 3008,5 fersahtır. Aradaki fark 451 küsur fersahtır. Genişliği 4+1/1+1/8+1/10 derece eder. Yenilere göre bu 82,5+1/8 fersah, eskilere göre 97+1/4 fersahtır. Aradaki fark 14,5+1/8 fersah eder.

Altıncı iklimin uzunluğu 126°27' dir. Yenilere göre bu 2390,5 fersah, eskilere göre 2810 fersahtır. Aradaki fark 419,5 fersahtır. Genişliği 3,5+1/8+1/5 derece, uzunluğu yenilere göre küsuratla beraber 72 fersahtır. Eskirle göre 85 fersahtır. Aradaki fark takriben 13 fersah eder.

Yedinci iklimin uzunluğu 119°23' dir. Eskilere göre takriben bu 2254 fersah, yenilere göre takriben 2651 fersahtır. Aradaki fark takriben 396 fersahtır. Genişliği 3°8' dir. Bu yenilere göre takriben 62 fersah yapar. Eskilere göre 73 küsur fersahtır. Aradaki fark takriben 11 fersahtır.

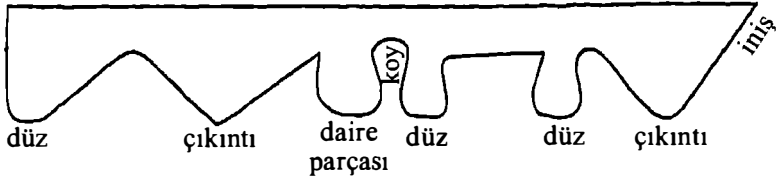
DENİZLER

Denizlere Dair Felsefecilerden Nakledilenler:

Tuzlu deniz dört unsurdan biridir. Bu ateş olup yeri Ay feleğinin derinliğidir. Sonra hava gelir. Bunun yeri ateşin altı, suyun üstüdür. Tabii Yer'i kuşatmış, hava tarafından kuşatılmış olmaktır. Sonra Yer gelir. Onun tabii yeri hepsinin ortası olup her tarafından su ile kuşatılmıştır. Allah'ın yardımı yerin bir kısmını hayvanlara, bitkilere mekân olsun diye açıktaki denizin dışında bırakmıştır. Söylediklerine göre, suyun üstünde açık kısmı yaklaşık dörtte biridir. Yerin kalan dörtte üçü denizlerle kaplıdır. Bu sözleriyle denizlerin yerin dörtte üçünü kapladığına delil getirirler: "Allah her unsuru başka unsur haline dönünce kendi miktarı kadar kalacak şekilde yarattı. Yerin dörtte üçünü su kaplamasa, bu su toprağa dönse kendisi hacminde olmaz. Zira su küçülür, hacmi daralır." Bu kitapta unsurlardan daha fazla söz etmek uygun değildir. Bu konu felsefe kitaplarına uygun düşer. Bahsettiğimiz konuya bu kadarı yeterlidir.

Hakîmler (düşünürler) meşhur büyük denizler beştir: Okyanus, Çin Denizi, Akdeniz, Karadeniz (Pontus Denizi), Hazar Denizi" derler. Coğrafyacıların denizi tarif konusunda kendilerine has terimleri vardır. "Kesilmiş, karışla ölçülmüş kumaş, taylasan (omuza konan palto) gibi uzun" ve benzeri şeyler söylerler. Biz bunu resimledik, coğrafyacıların kullandıkları terimleri yazdık. Bunlardan biri "hur" kelimesidir. Hur denizden

uzanan girinti, güzel bir rüzgârda geminin bir gün bir gecede katettiği yoldur (menzildir).

Okyanus: Biz denizleri tarif ederken onu kuşatan karalarla tarif ederiz. Bazen karaları onu kuşatan denizle tarif ederiz. Fakat denizin tarif edildiği bazı şeyler, denizle tarif edilen bazı karalardan farklıdır. Bunda ters çevirme yoktur. Okyanusa muhit (kuşatan deniz) denmesinin sebebi suyla kaplı olmayan karaları kuşatmasından dolayıdır. Bu sebeple Aristo, Okyanusu taca benzeter. “Yerin etrafında baştaki taç gibi onu kuşatır.” der.

Şimdi söze başlayalım, batıdan itibaren Okyanusu anlatalım. Sonra onun güney taraftan, sonra doğu taraftan, sonra kuzey taraftan, batıdan başladığımız taraftan karaları kuşatmasını anlatalım.

Deriz ki: Dünyayı kuşatan denizin Mağrib ülkeleri sahilindeki kısmına okyanus denir. Bu kısımda el-Cezair el-Halidat (Kanarya Adaları) vardır. Bu adalar sahilden 10° içeride Okyanustadır. Yukarıda söylediğimiz gibi bazı coğrafyacılara meridyenleri bu adalardan başlatırlar. Bahsedilen bu Muhit (Okyanus) Mağrib’in batı sahili boyunca güneye doğru uzanan Lemtûme Sahrası’nı geçer. Bu sahra Mağrib’le Sudan (Zenciler) ülkesi arasında uzanan düzlüklerdir. Sonra, oturulmayan ve insanların gitmedikleri güneye doğru uzanır, Ekvator’u geçtikten sonra Nil nehrinin kaynağı Kamer dağları arkasından doğuya döner. Yeryüzünün güneyindeki meskûn olmayan yerlerden, Zenciler ülkesi arkasından doğuya uzanır. Sonunda Çin-Hind

denizine bitişir. Sonra doğuya uzanarak bilinen doğu toprakları hizasından geçer. Burada Çin ülkesi bulunur. Çin'in doğusundan kuzeye yönelir, Çin ülkesini geçtikten sonra Yecüc ve Mecüc hizasından geçer, sonra bilinmeyen arazilerden batıya doğru geçerek Rusların ülkesi hizasına gelir. Oradan batıya, sonra güneye uzanır, yeryüzünü dolaşarak Mağrib'e varır. Çeşitli kâfir kavimlerin sahillerini geçerek Roma ülkesinin batısına varır. Güneye doğru uzanıp Roma-Endülüs arasındaki yerleri geçip Endülüs sahillerine varır. Endülüs'ün batısından güney edoğru uzanır. Karşı karadaki Septe'de başladığımız yere varır.

Şerifü'l-İdris'in ifadelerinden aktardıklarımıza göre, güney tarafta Okyanus suyu koyudur. O "Güneşin dik vurması, yakın olması sebebiyle burada sıcaklığı suyun moleküllerine işlemiş, suyu koyulaştırmış, tuzluluğunu, sıcaklığını artırmıştır. Bu sebeple bu kısımda hayvan (canlı) yaşamaz, gemi işlemez." der. *Nizhetü'l-müştak fi ihtirâki'l âfak* adlı eserinde şöyle der: "Doğudaki okyanusa Zift Denizi denir. Zira suyu bulanık, rüzgârı fırtınalı, dibi çoğu defa karanlıktır. Bu Zift Denizi Yecüc ve Mecüc ülkesine bitişen okyanusa bitişir."

Doğu Okyanusu'ndan Batıya Doğru Uzanan Deniz

Bu deniz Okyanus'tan Aden'de başlar doğusunda Okyanus'tan başka şey bulunmayan doğu Çin'e kadar uzanır. Batıya doğru boylamın 56,5° olduğu Kulzum (Süveyş) a kadar varır. Çin tarafından Kulzum'a kadar uzunluğu 124° kadardır. Bu miktarı 1°'nin uzunluğu olan 22+2/9'la çarparsan denizin uzunluğunun kaç fersah olduğunu bulursun. Bu da takriben 2748 fersah eder. Bu deniz, hizasında bulunduğu ülkelere göre değişik adlar alır. En doğuda Çin hizasında bulunan kısmına Çin Denizi, bunun batısındaki Hindistan hizasındaki kısmına Hind Denizi denir. Sonra batısında Fars denizi, Barbara Halici

denen Barbara Denizi, sonra Kulzum Denizi (Kızıl Deniz) gelir. Bu denizlerden her birini sırayla anlatalım.

Çin Denizi: Bu denizin durumu ve sınırları bize meçhuldür. Hakkında sağlam, ayrıntılı bilgimiz yoktur. Kitaplarda yazılanlara göre Çin ülkesinin güneyi enlemin sıfıra ulaştığı Ekvator'a bitişir. Çin Denizi buradan başlar çok sayıda şehrin bulunduğu, bazılarının Ekvator üzerinde, bazılarının Ekvator'un güneyinde adaların batı tarafına kadar uzanır. Çin denizi batıya doğru devam ederek Çin ile Hindistan arasını ayıran Kamarun dağları hizasına varır. Bu dağlar öd ağacı kaynağı olup 125'nci meridyen, 10'nuncu paralelde bulunur. Hasan b. Ahmed el-Mühellebî tarafından yazılan Mısır Fatımi halifesi el-Aziz'e nispetle *el-Azizî* denen *Kitabü'l-mesalik ve'l-memâlik*'te bir kişi gemiyle Serendib adasından Doğu Çin'e gitmek için hareket ederse on gün boyunca denizde önüne dağlar çıkar. Bu dağlar arasında geçitler, aralıklar vardır. Gemiler bu dağlar arasındaki geçitlerden geçer. Bu geçitlerden her biri Çin'e açılır. Bu yol doğuya giden ve açık denizin solundan gidenler içindir. Açık denizden gidenler bu dağların güneyinden dış kısımdan giderler.

Mavi Deniz: Buna Hind Denizi denir. Doğusunda Çin denizi, kuzeyinde Hindistan, batısında Yemen vardır. Güneyini bilmiyoruz. Bu deniz güneye doğru uzanır, Ekvator'u geçtiği yerde bahsedeceğimiz Serendib (Seylan) adası vardır. Söylediklerine göre Hind ve Çin denizlerinde 1700 meskûn (yerleşik) ada varmış. Batlamyus tarafından yazılan Memun için Arapçaya çevrilen *Kitabü resmi'r-rubi'l-mamur (Coğrafya)* adlı eserde bu denizin çeşitli yerlerinin enlem ve boylamları vardır. Bunlardan bazılarını inceledik, doğru bulmadık. Onları burada zikretmekten vazgeçtik.

Fars Denizi: Bu deniz, doğuda merkezi 93'ncü boylam, enlemi 25°45' daki Tiz şehri olan Mekran ile batıda boylamı 74°, enlemi 19°45' olan Oman arasında kuzey istikametinde

Hind Denizinden ayrılır. Deniz Oman sahili boyunca kuzeye doğru uzanır. Boylamı $75,5^\circ$, enlemi 31° olan Abadan'a varır. Abadan'dan Mehruban tarafına biraz güneye meylederek doğru istikametinde uzanır. Mehruban'ın boylamı 76° , enlemi 30° 'dir. Sonra sahil Mehruban'dan boylam 76° , enlemi 32° olan Siniz'e varır. Gemilerin demir atması, kalkması için limanlar (iskeleler) ve etrafında köyler bulunan Fars bölgesi boyunca uzanır. Deniz buradan (Sif bölgesinden) sonra doğuya doğru uzanarak $79,5^\circ$ boylamda, $29,5^\circ$ enlemde bulunan Siraf şehrine varır. Sonra dağlar, çöller arasından doğuya doğru inerek İlen Omana adasına varır. Bu ada 84° boylam, $30^\circ 20'$ enlem üzerindedir. Deniz doğuya doğru devam ederek Hürmüz'e varır. Hürmüz 85° boylam 30° enlemde bulunup Kirman'ın limanıdır. Sonra güney, doğru istikametinde devam ederek merkezi enlemi, boylamı zikredilen Tiz şehri olan Mekran sahiline ulaşır. Tiz'in boylamı 93° , enlemi $24^\circ 45'$ dir. Fars Denizi'nin Hind Denizi'nden ayrıldığı ağız kısmında Derdur denen üç dağ arasında bir yer vardır. Bu dağlardan birine Küseyr, diğerine Uveyr denir, üçüncüsünü bilmiyoruz. Burada bir girdap vardır. Deniz suyu burada döner. Bir gemi bu girdaba düşerse girdap onu parçalar. Buradaki dağlar deniz içindedir, az kısımları su üzerinde kalır. Bütün doğu denizinde, Fars denizinde her gündüz-gece iki defa med-cezir olur. Deniz 10 zira yükselir, sonra eski seviyesine iner.

Kızıldeniz (Kulzum Denizi): Bu denizi anlatmaya Kulzum (Süveyş)' dan başlayalım. Kulzum denizin kuzeyinde $54+1/4^\circ$, bazılarına göre 56° boylamda, $28+1/3^\circ$ enlemde küçük bir beldedir. Deniz buradan ibraz doğuya meylederek güneye doğru uzanır. Yukarı Mısır'da 56° boylam, 26° enlemde bulunan Kus şehrinin limanı Kusayr'a varır. Deniz sonra biraz batıya meyilli olarak Ayzab yanında 58° boylam, 21° enlemde güneye doğru meyilsiz devam eder Sevakin yanına varır. Sevakin 55° boylamda, 17° enlemde bir Sudan beldesidir.

Sonra deniz güneye doğru uzanır, Dehlek adasını kuşatır. Bu ada 61° boylam, 14° enlemde denizin batı sahilinde bulunur. Deniz sonra güneye doğru Habeşistan sahilleri boyunca uzanır, Mendeb dağına varır. Burası Kızıldeniz'in güney ucudur. Kızıldeniz'in Hind Okyanusu'ndan ayrıldığı boğazın yanındadır. Mendeb dağına, Aden karasına yakındır. Burada deniz daralır. Bir kişi diğer sahildeki arkadaşını görür. Bu boğaza Babülmendeb denir. Bazı yolcular Babülmendeb'in Aden'in biraz batıya meyilli kuzeyinde, bir mecra (konak) mesafede olduğunu, Mendeb dağlarının Sudan tarafında Afrika'da bulunduğunu, uzaktan Aden dağlarından Mendeb dağlarının görüldüğünü, denizin son derece daraldığı yerde olduğunu söylediler. Aden, Babülmendeb'in güney-doğusundadır. Kalzumdan Mendeb'e kadar Kızıldeniz'in batı sahilindeki yerler bunlardır.

Şimdi Aden dağının bulunduğu doğudaki diğer kara parçasına dönelim. Deriz ki; Aden'den 66° boylam, 21° enlemde Kulzum denizi (Kızıldeniz) kuzeye uzanır. Yemen hududu sonunda 67° boylam, 19°10' dan az enlemde Haly'e ulaşır. Buradan kuzeye devam ederek 66° boylam, 21° enlemdeki Cidde'ye varır. Sonra deniz biraz batıya meylederek kuzeye devam eder. Mısır halkının mikatı (ihramyeri) olan Cuhfa'ya uzanır. Cuhfa 65° boylam, 22° enlemedir. Deniz biraz batıya meylederek kuzeye doğru devam eder, 64° boylam, 26° enlemdeki Yenbu'ya varır. Sonra kuzeybatı istikametinde devam eder, 55° boylam, 29° enlemdeki Medyen'e varır.

El-Birûnî *Kanunü'l-mesudî*'de "Eyle 56°40' boylamda, 28°50' enlemedir." der. Deniz Eyle'den güneye döner, denizen iki uzantısı arasında bir liman olan Tur'a varır. Sonra kuzeye döner, 54° boylamında Kulzum (Süveyş)'e ulaşır. Kulzum, Eyle'nin batısındadır. Başladığımız yerdeki enlemle bu enlem birbirine yakındır. Kulzum ile Eyle kuzey karaya sokulan iki deniz uzantısındadır. Bu iki uzantı arasında kara güneye doğru çıkar. Bu çıkıntıda Eyle boylamı tarafında Tur bulunur.

Çıkıntının batı tarafında Kulzum vardır. Eyle, Kulzum'un doğusundadır. İkisi arasında Tur bulunur. Tur, ikisi arasında denize giren karanın tepesindedir. Tur ile Mısır arasında deniz bulunur. Tur'un bulunduğu çıkıntının bir tarafında Kulzum (Süveyş) yer alır. Tur ile Hicaz karası arasında deniz vardır. Bu deniz girintisinin ucunda Eyle bulunur. Tur'dan her iki karaya (Mısır ve Hicaz'a) denizden yol yakındır. Karadan uzaktır. Mısır'a gidilirse Süveyş'ten dolaşmak, Hicaz'a gidilirse Eyle'den dolaşmak gerekir. Tur'un kuzeyi açık, karaya bitişiktir. Diğer üç tarafı denizle çevrilidir. Kızıldeniz, Kusayr'ı geçince güney-doğu yöne genişler. Genişliği 70 mile ulaşır. Bu geniş kısma Birket-i Gurundül denir.

Barbara Halici (Körfezi): Burası Mendeb dağının, Habeshistan'ın güneyinde Hind denizinden çıkar, batıya doğru uzanarak Zenciler ülkesinde 68° boylam, 6,5° enlemdeki Barbara'ya bitişir. *Kanunü'l-mesûdî*'de Barbara'nın 12° enlemde olduğu söylenir. Bu denizin doğudan batıya uzunluğu 500 mil kadardır. Barbara Halici'nin çok dalgalı olduğu söylenir. Eş-Şerifü'l-İdrisî bu denizde dalgaların dağ gibi olduğunu, parçalanmadığını, bu deniz yoluyla Zencilere ait Kanbalu adasına gemiyle gidildiğini, bu adada Müslümanların bulunduğunu söyler.

Okyanus (Atlas Okyanusu) Denizi

Burası Batı Okyanusu'nun parçasıdır. Boylamların başlangıcından doğuya doğru Mağribû'l-Aksa (Fas) boyunca uzanır. Bu deniz batıda Ekvator'dan meridyenlerin başlangıç noktasından ve enlemin sıfır olduğu yerden başlar. Doğuya doğru 1° boylama ulaşır. Sonra kuzey doğuya 10° boylama, 16° enleme varır. Sonra kuzey-batıya döner, Tanca yanında boylamı 7°, enlemi 35° dereceye kadar iner. Sonra Endülüs'ün batı sahili boyunca uzanır. Endülüs'ü geçer, Roma'nın kuzeyine 61° enleme, 43° boylama kadar varır. Devam ederek kuzeyde 71° enleme ulaşır.

Bu denizden bazı denizler çıkar. Bunlar ileride anlatacağımız Akdeniz (Rum Denizi), Bordeaux (Manş) ve Vareng denizleridir. Bu denizde de gece-gündüz iki defa med-cezir olur.

Eş-Şerifü'l-İdrisî şöyle der: Karanlıklar denizinde yani Endülüs'ün batısını ve Birtanya'yı kuşatan Okyanus'ta med ve cezri gözlerimizle gördük. Med olayı gündüzün saat 3'te (kuşluk vaktinde) başlar, saat 9'a (ikinci vaktine) kadar devam eder. Gün sonunda cezir olayı başlar. 6 saat devam eder. Sonra 6 saat med, 6 saat cezir olur. Böyle gündüz bir, gece bir med ve cezir olur. Bunun sebebi şudur: Rüzgâr, gündüz saat 3 başında denizi kabartır. Güneşin ufukta her doğuşunda rüzgârın artmasıyla med olayı meydana gelir. Gün sonunda güneş batıya meylettiği için rüzgâr azalır, cezir olayı meydana gelir. Gecenin başında da rüzgâr artar, sonunda diner. Ayın 13.14.15.16. geceleri med artar, coşar, normalde ulaşmadığı yerlere varır. Ertesi ayda yani gecelerde aynı olay meydana gelir. Mağrib halkı bunu gözleriyle görürler, şüphe etmezler. Bu med olayına taşkın derler.

Rum Denizi (Akdeniz): Bu deniz Okyanus'tan doğuya doğru Tanca yanında çıkar. Tanca ile Septe-Endülüs arasında Cebel-i Tarık Boğazında çıktığı yere Boğaz (sokak) denir. Burada Afrika-Endülüs karaları arasındaki mesafe 10 mildir. Şerifü'l-İdrisî şöyle der: "Eski kitaplarda böyle yazılır. Zamanımızda ise boğaz daha fazla genişlemiştir." İbn Saidi'l-Mağribî ise "Zamanımızda genişliği 18 mildir. " der.

Bu denizi Afrika (karşı taraf) tarafında bulunan Tanca ve Septe'den başlayarak anlatalım. Sonra başladığımız yerden Endülüs tarafındaki Tanca-Septe karşısındaki Ceziretü'l -Had-râ'ya varıncaya kadar etrafındaki yerleri anlatalım.

Deriz ki: Bu deniz batıdan doğuya doğru uzanır. Endülüs-Tanca arasında 7° boylam, 35° enlemde başlar. Sonra kuzey-doğuya döner 7 küsur derece boylam, 33° enlemdeki Sella'ya bu şekilde varır. Sonra kuzey-doğuya uzanır 9° boylam,

35° enlemdeki Septe'ye uzanır. Sonra deniz güney-doğuya döner Tilimsam'ı geçtikten sonra 15° boylam, 32° enleme varır. Sonra biraz kuzeye meylederek doğuya doğru sahil boyunca deniz devam eder, Cezayir yakınındaki 20° boylam, 33° enlemdeki Bicaye limanına varır. Doğuya doğru devam ederek Bicaye'yi geçer, İfrikıyye (Tunus) sınırına varır, doğu istikametinde devam ederek Tunus'un kuzeyine varır. Burada 32° boylam, 33° enlemdeki Tunus düzlüğüne varır. Tunus'u geçtikten sonra 90 mil kadar doğuya uzanır. Sonra güneye döner, güneye doğru büyük bir girinti oluşur. Bu girintinin ağzında deniz doğudan güneye dönünce Sicilya adası karşısındaki Kav-sara adası bulunur. Deniz Sus yakınına kadar güneye devam eder, sonra 34° boylam, 33°20' eksik enlemdeki Sus şehrine doğru doğuya uzanır. Sonra güney-doğuya 35° den 20' eksik boylamdaki, 32° enlemdeki Mehdiye'ye varır. Güney-doğuya devam ederek Safakus'u geçer, onun güneydoğusundaki Cerbe adasına, kuzeye dönerek denizde bir girinti yapar, kuzeydoğuya doğru devam ederek Trablusgarb'a varır. Tarblus 38° boylam, 32,5° enlemdedir. Deniz buradan doğuya doğru devam eder 41° boylamda İfrikayye hududunu geçer. İfrikıyye'yi geçtikten sonra kuzeydoğuya uzanır, 44° boylam, 33°10' enlemdeki Talmîsa'ya varır. Sonra deniz kuzeye Barka boyunca uzanır. Zira Barka kuzeye doğru denize giren bir çıkıntıdadır. Deniz Barka başlangıcında kuzeye döner. Ru'sü Evsan dağına kadar varır. Bu dağ 44° boylam, 34° enlemde denize doğru girmiş bir dağdır. Deniz Ra'sü Evsan denen yerden Ra'sü Tin'e varır. Burası Cebel-i Evsan'ın doğusunda karşısında bir dağdır. Tin Tepesi'ne varınca güneye döner. Deniz Akabe hizasına kadar güneye doğru uzanır. Burası Mısır'ın başlangıcı olup 49° boylamda, 32° enlemdedir. Sonra güneydoğuya döner, 51°20' boylam, 31,5° enlemdeki İskenderiye'ye varır. Sonra doğuya doğru devam ederek 54° boylam, 31 küsur derece enlemdeki

Dimyat'a sonra doğuya doğru devam eder, Gazze yakınındaki el-Ariş'e varır. Ariş'te doğuya uzanması kesilir, Gazze'ye, Askalan'a sonra Yafa'ya, Kaysariyye'ye, sonra Aslis'e, sonra Akka'ya, sonra Sur'a, sonra Sayda'ya, sonra Beyrut'a uzanır. Gazze'den buraya kadar ki şehirler birbirinin kuzeyindedir. Yalnız Gazze'den Hayfa'ya her saniye biraz kuzeyden doğuya doğru döner. Beyrut'tan Cübeyl'e oradan Şam burnuna, oradan Trablusşam'a, sonra Antartus'a, sonra Marakiye'ye, sonra Markab'ın beldesi Banyas (Buliniyus)'a, sonra harap beldeye, sonra Cebel'e'ye, sonra Lazkiye'ye, sonra Antakya'nın limanı Süveydiye'ye varır. Bütün bu yerler deniz kıyısındaki şehirlerdi. Şimdi çoğu harap bazısı mamurdur. Hepsinin boylamları birbirine yakın, enlemleri farklıdır. Her biri diğerinin kuzeyindedir. Kuzeydekinin enlemi fazladır. Süveydiye yanında denizin doğuya uzantısı sona erer. Deniz Süveydiye'den itibaren kuzey-batı yönüne yönelir. İslam hududunu geçer, kuzeye devam ederek İskenderun Kapısı'nı varır. Burası Müslüman-Ermeni hudududur. Deniz sonra Payas'a varır. Ermeni ülkesinin limanı Ayas'a doğru kuzey-batı istikametinde devam eder, sonra 58° boylam, 37,5° enlemdeki Tarsus sahiline uğrar. Kuzeydoğuya devam ederek Kurko yakınında Ermeni sınırını geçer. Kurko'ya geçince kuzeye Türkmen dağları tarafına uğrar. Bunlar Karmanoğlu, Hamidoğlu, Eşrefoğlu Türkmenleridir. İstanbul'un doğusuna sınır olan ülkelerin sahibi Süleyman Paşa'nın ülkesi ile bitişirler. Sonra deniz batı istikametine döner, kuzeye doğru yönü sona erdiği yerde İstanbul Halici'nin döküldüğü yere varır. Burası zamanımızda Kırım Denizi denilen Pontus (Kara) Denizi'nin döküldüğü yerdir. Rum denizinin devamıdır. İleride bahsedilecektir.

Sonra deniz güneye meylederek batıya doğru devam eder. Mora, Frenk ülkelerine uğrar. Buralar İstanbul'un batısındadır. Deniz sonra güney-batı istikametine devam ederek Amalfacut

(Amalfi) ülkesini geçer. Sonra Basilise denen Adriyatik kıyısındaki kraliçenin ülkesine varır. Sonra denizden, anlatacağımız Venedik kanalı Adriyatik çıkar. Bu kanal Apulya'nın karşı tarafında Basilise denen kraliçenin ülkesi karşısındadır. Venedik kanalı (Adriyatik) ikisi arasında kuzeye meylederek çıkar. Bu kitabın cetvellerinin sonunda bütün bu yabancı adların nasıl okunduğunu verdik.

Sonra deniz güneye devam ederek Calabria (Calafriya) ülkesine, sanma Roma sahiline varır. Batıya uzantısı sona erer güneye döner. Roma sahilini geçtikten sonra Toskana'ya varır. Sona güneye doğru meyleder Pisa ülkesine varır. Pisa Frenkleri bu şehirdendir. Deniz güneye devam ederek 31° boylam, 41°+1/3° enlemdeki Cenova'ya varır. Kuzey-batıya Lambardia ülkesine döner. Burası 30 küsur derece boylamda, 43 küsur derece enlemdedir. Deniz batıya doğru devam ederek Endülüs ile Fransa arasını ayıran Bürt (Prene) dağlarına varır. Bürt Dağı tarafında Endülüs sonunda 28° boylam, 43° enlemde Taragana şehri vardır. Pireneler yanında denizin batıya yönü sona erer, doğuya döner. Endülüs'ün doğu kısmına girer. Sonra doğuya yönelir, bahsedilen doğu çıkıntıyı dolaşır, batıya döner. 24,5° boylam, 42° enlemdeki Barselona şehrine ulaşır. Sonra güney-batıya doğru uzanır, 22,5° boylam, 40° enlemdeki Tartuş (Tortosa)'a varır. Sonra güney batı yönünde devam eder, 20° boylam, 38° enlemde bulunan Valencia'ya uğrar. Sonra kuzey-batıya yönelir, 19° boylam, 39 küsur derece enlemdeki Daniye'ye varır. Sonra, boylamı 9° , enlemi 37° olan Malaka'ya boylamı 9°, enlemi 36° olan Ceziretü'l-Hadrâ'ya varır. Burası bu denizi anlatmaya başladığımız Septe-Tanca karşısındadır. Yukarıda geçtiği gibi deniz burada dardır. Karşı yakadaki Bicaye karşısında Endülüs tarafında Tartuşa (Tortosa) şehri bulunur. İkisi arasındaki mesafe 3 deniz mecrası (konağı) kadardır. Eş-Şerifü'l-İdrisî Rum denizinin uzunluğunun 1136 fersah

olduğunu, bu denizde 100 kadar ada bulunduğunu söyler. Rum denizi (Akdeniz)'nden bazı uzantılar ayrılır. Bunlardan hepsinin adı vardır, bazılarının adı bilinmez. Bu azantılar arasında Venedik Kanalı (Adriyatik Denizi), kuzeye doğru Roma'ya çıkan ve bu şehre bitişen başka bir haliç en meşhur olanlardır.

Venedik Kanalı (Adriyatik Denizi): Bu haliç Basile ülkesi ve Apulya arasında kuzey-batı istikametinde Akdeniz'den ayrılır. Kuzeye meylederek batıya doğru uzanır, bir tarafı Roma'nın doğusuna varır. Bunun kıyısında 32° boylam, 44° birkaç dakika enlemde Venedik şehri bulunur. Bu denizin ağzından sonuna kadar 700 mildir. Venedik ülkesi bu girtinin sahilindedir.

Pontus Denizi: Bu denize bitişen Pontus gölüne zamanımızda Azak Denizi denir. Azak gölün kuzey sahilinde, tüccarların limanı olan bir şehirdir. Pontus Denizi'ne zamanımızda Kırım ve Kara Deniz adları verilir. Bu denizin suları akarak İstanbul'a uğrar, burada deniz daralır Akdeniz'e dökülür. Bundan dolayı gemiler Kırım'dan Akdeniz'e gelirken hızlanır. İskenderiye tarafından Kırım'a giderken suyun akıntısıyla karşılaştığı için yavaşlar. Kırım denizi (Karadeniz) İstanbul'un güneyinde Akdeniz'e dökülür. İstanbul Halici her ne kadar denizin uzantısı ise de en meşhur sahildir. Bu halicin tarifine İstanbul'un karşısındaki doğu kıyısından başlayalım, doğu sahilindeki yerleri zikrelelim. Sonra kuzey sahiline, sonra batı sahiline dönelim, İstanbul'a kadar varalım.

Deriz ki; Konstantiniyye yani İstanbul bahsedilen Haliç (Boğaz)'in batı yakasındadır. Doğu yakasındaki karşısında Cerun denen kale bulunur, haraptır. Onunla İstanbul arasında Boğaz bulunur. Burası dardır. İnsan karşı karadaki arkadaşını görür. Buna göre Cerun ile İstanbul şehrinin enlemi aynıdır. Cerun'un boylamı biraz fazladır. Buna göre Cerun'un boylamı 50°, enlemi İstanbul enlemi gibi 45° ve takribi 10' daha

uzundur. İstanbul Halici Boğaz'dan biraz doğuya meylederek kuzeye doğru İstanbul âmilliklerinden Kirbi (Kidru) şehrine uzanır. Kirbi Boğaz'ın kuzey ağzındadır. Kibri yanında deniz doğuya doğru genişler. Penterikli (Kinali) şehrine varır. Sonra kuzey-doğuya doğru uzanır, İstanbul'a bağlı şehirlerin sonu olan Ketru'ya varır. Ketru'dan Süleyman Paşa'ya ait Kinli (Kiynilu) şehrine ulaşır. Sonra deniz kuzey-batı (doğu) yönünde uzanır. Doğusunda batıya doğru deniz içine uzanan bir çıkıntı bulunur. Bu çıkıntı üzerinde Sinop Limanı bulunur. Burası 57° boylamda, 46°40' enlemdedir. Karşıda batı tarafta bu çıkıntı karşısında başka bir çıkıntı (denize girinti) bulunur. Buranın kıyısında **Sarı Kirman** bulunur. Doğu karadaki **Sinop**'un karşısındadır. Deniz Sinop'tan düz şekilde doğuya uzanır, 59°20' boylamda, 45°40' enlemde bulunan **Samsun**'a kadar genişler. Doğuya devam ederek **Trabzon**'a varır. Burası 44,5° boylamda, 46°50' Samsun'a yakın enlemde Rumların limanıdır. Sonra deniz Trabzon'dan batıya meylederek kuzeye Gürcülerin Sohum şehrine doğru uzanır. Deniz **Sohum**'da batıya doğru daralır, batı taraftaki karadan da daralır. İki kara birbirine yaklaşır. İkisi arasında su İstanbul Boğazı gibi akar. Burası Azak Denizi'nin Kırm Denizi (Kara Deniz)'ne döküldüğü yerdir. Bu boğazın doğu yakasında **Taman** şehri bulunur. Burası Berke Han'ın memleketi Altın Orda olup zamanımızda hâkimi Özbek'tir. Onun elçileri sık sık Mısır'a gelir. Bu haliç (boğaz) Taman'ı geçince doğuya, kuzeye, batıya doğru genişler. Göl gibi olur. Doğu sahilinde yürüyen kişi **Şakrak** şehrine varır. Doğu yönü Şakrak'ta biter, deniz kuzeye döner **Azak** şehrine varır. Burası tüccarların geldiği bir limandır. Burası Don nehrinin döküldüğü yerdir. Yürüyen kişi deniz boyunca yoluna devam ederse Azak denizinin batı sahiline varır. Kırm Denizi ile Azak Denizi arasında batı sahili boyunca yürürse Boğazın (Halicin) ağzındaki karşı yakadaki Taman'ın

karşısındaki Kerş şehrine varır. Güneye doğru yürümeye devam ederse Kırım (Kara) denizindeki halice varır. Deniz boyunca güney-batıya yoluna devam ederse Kefe'ye varır. Burası Trabzon karşısındaki batı sahili limanıdır. Deniz sonra güneybatıya devam ederek 56° boylam, 51° enlemdeki **Sudak**'a varır. Deniz buradan güneye doğru kıvrılarak doğuya döner, kara burada denize sokulur, burada Sinop karşısında **Sarıkirman** vardır. Deniz Sarıkirman'dan güneye meylederek batıya doğru genişler Akçakirman şehrine varır. Sonra güneye döner Sakçı şehrine ulaşır. Burada meşhur büyük Tuna nehrinin denize döküldüğü yer bulunur. Sakçı'yı geçtikten sonra deniz daralır, güney-doğuya yönelir. İstanbul Boğazı'nın ağzında sona erer. Sonra güneye yönelir, iki kara birbirine yaklaşır, yukarıda zikredilen Kirbi karşısına varır. Sonra deniz İstanbul Boğazı'nda hızlı şekilde akar, burada gemiler ancak iyi bir rüzgar olursa Kara Deniz'e doğru çıkarlar. Bu şekilde deniz 49°50' boylamdaki, 45° enlemdeki İstanbul'a ulaşır. Haliç (boğaz) burada daralır, insan karşı karadaki arkadaşını görür. Sonunda haliç (boğaz) ağzındaki Ebzu şehrinin batısında denize dökülür. Bu şehir 49°50' boylamda, güneyde olduğu için İstanbul'dan daha az enlemde. Böylece başladığımız yerin karşısına kadar Pontus Denizi'ni (Kara Denizi) anlattık. Pontus (Nitaş) bu denizin eski kitaplardaki adıdır. Ermeni Denizi diye de adlandırılır. Allah bilir.

Yolculardan biri şunu anlattı: İstanbul Halici'nin Akdeniz'e açıldığı ağzında bir boğaz vardır. Yolcular bu boğazın doğu ve batı yakalarını görürler. Buradan içeri girince İstanbul Haliç'i genişler (Marmara Denizi) göl gibi olur. Burada mermer kesilen Marmara Adası bulunur. Adını bu mermerden almıştır. Rumca Mermerin adı böyledir. Meşhur ifadeye göre Akdeniz'e açılan boğazın ağzıyla Kara Deniz'e açılan boğazın ağzı arasında 710 mil mesafe vardır. Biraz doğuya meyilli olarak

Konstantiniye (İstanbul) Haliç'inin uzunluğu bu kadardır. Kırım denizine zamanımızda Kara Deniz de denir. Anlatan kişi İstanbul'la Boğazın Kara Deniz'e açıldığı yerin arasının 16 mil mesafe olduğunu söyledi.

Bordeaux (Manş) Denizi: Bu deniz Endülüs'ün kuzeyinde Okyanus'tan ayrılır. Doğuya doğru Endülüs ile Kara Avrupa'sını ayıran dağın (Pirenelerin) arkasına doğru uzanır. Bordeaux bu denizin doğusunda bir şehirdir. Bu denizin batıda Okyanus'tan ayrıldığı yerde Santiyago (Saint-Jacques) şehri vardır. İnşallah bu kitabın sonlarında bu şehirden söz edeceğiz. Bu denizin doğu kıyısı Akdeniz'e yaklaşır. İkisi arasında 40 mil mesafe kalır. Bordeaux denizinde ileride bahsedeceğimiz Britanya adası vardır. Şerifü'l-İdrisî'nin kitabında "Bordeaux Fransa bölgesinde Endülüs ile Britanya arasında bir şehirdir. Bordeaux denizi Okyanus'tan ayrılan denizlerden biridir. Bu deniz Okyanus'tan Saintiyago yanında doğuya doğru Endülüs'ün sonunda ayrılır. Bordeaux şehri yanında sona erer. Burada Endülüs'ün güneyindeki ayrılan Boğaz Denizi' (Akdeniz)'ne yaklaşır. İkisi arasında 40 mil kadar mesafe kalır." der.

Vareng (Baltık) Denizi: Bu deniz hakkında Nasîred-din'in *Tezkire'si* ile el-Birûnî'nin eserlerinden başka yerde söz edildiğini görmedim. El-Birûnî'nin zikrettiği şekilde kaydettim. El-Birûnî "Vareng (Vareg) Denizi, Kuzey Okyanus'undan güney istikametinde ayrılır. Uygun boylamı, enlemi vardır. Vareng bu deniz sahilinde bir millettir." der.

Hazar Denizi: Bu deniz tuzludur. Okyanus'a, bahsedilen diğer denizlere bitişmez. Aksine ayrı, yuvarlağa yakın bir denizdir. El-İdrisî şöyle der: Bu denizin boyu 800 mil, eni 600 mildir. Uzuna yakın yuvarlak (daire) şeklinde olduğu da söylenir. " der. Kadı Kutbüddin (eş-Şirâzî) ise bu denizin doğudan batıya uzunluğunun 270 fersah, genişliğinin 200 fersah

olduğunu söyler. Bu deniz Hazar Denizi, Cürcan Denizi, Taberistan Denizi gibi adlar alır. Bu denizi anlatmaya batı kıyısından başlayalım. Sonra güneyini, sonra doğusunu, sonra kuzeyini anlatalım. Başladığımız batı kıyısına (tarafına) varalım.

Deriz ki; Bu denizin en batısı 66°41' enlemde Demirkapı yanında sona erer. Demirkapı yakınında Şirvan Derbend'i vardır. Deniz Demirkapı'dan güneye doğru 51 fersah uzandıktan sonra Kür nehrinin döküldüğü yere varır. Sonra güneye kıvrılarak doğuya doğru 16 fersah uzanır. Erdebil amilliklerinden Muğan'ı geçtikten sonra güney-doğu istikametinde uzanır, 37° enlemde güneydeki son sınırına ulaşır. En güneyi burasıdır. Güneyinin uzunluğu Taberistan Âmul'u karşısına kadar 77 fersaktır. Güney sahillerinde Gilan, Deylemistan vardır. Sonra deniz doğuya doğru uzanır Gilan'ı geçerek 79°45' boylam, 37° 101' enlemdeki Abaskun'a varır. Doğusunun son hududu 80° boylam, 40° kadar enlemde Cürcan yanında sona erer. Cürcan bu denize yakındır. Doğusunda Cürcan-Harezm arasındaki çöl bulunur. Doğru hududu sona erdikten sonra deniz kuzey-batı istikametinde uzanır, kuzeydeki son hududu 50° kadar boylam, 79° kadar enlemde sona erer. Kuzeyinde Türk ülkeleri, Siyahkuh bulunur. Kuzey-batısında bu diyarın en büyük nehri Etil (Volga) denize dökülür. Bu denizde gemiyle yolculuk yapan tüccarlardan biri bana denizin kuzeyine varınca tuzlu saf suyun başka bir renk aldığını, ona "Bu su deniz suyuyla karışan Etil nehrinin suyu" dendiğini, bu sudan içtiklerini, tatlı bulduklarını, günün bir miktarında suyu tatlı denizde yolculuk yaptıklarını söyledi." Bu diyar halkı Etil'in Hazar Denizi'ne döküldüğü yerde bir nehir halinde birleştiğini söylediler. Sonra denizde önümüze bir kamış ormanı çıktı. Geminin reisi ormanlık arasındaki yolu biliyordu. Kamışlar arasına girdik. Etil nehrinden ayrılan bir nehre vardık. Orada yürüdük iki nehrin birleştiği bir yere vardık. Burada Eskiyurt köyü

vardı. Bu kelime Arapça'da el-menziletû'l-atika demektir. Burada Etil nehrinde gittik, Saray şehrine vardık." dedi. Hazar denizinde mamur yerleşik ada yoktur. Suların, ormanların bulunduğu adalar vardır. Bunlar arasında Siyahkuh adası bulunur. Bu adada pınarlar, ağaçlar vardır, kimse yoktur. Bu adalardan biri Kür nehrinin döküldüğü yerin hizasında bulunur. Burada da ormanlar, sular vardır. Bu ada büyüktür. Buradan çeşitli yerlere Kökboya bitkisi sevk edilir. Abaskun adasında bir köyden başka oturlan yer yoktur.²

2 Müellif hattı nüshada şu ilave var: Hazar Deniz'inin diğer şekilde hudutları şöyledir. Bu denizi batıdan Erran (Revan), Demirkapı, güneyden Gilan, Deylem, doğudan Taberistan kuşatır. Taberistan sahilinde güney-doğuda Saksın, denizin doğusunda Amul, sonra Abaskun, sonra sahilden uzakta Cürcan vardır. Cürcan iki yönü arasında doğuyla-kuzeyi arasındadır. Cürcan'dan itibaren kuzeyinden çöller, birbirinden ayrı beldeler, Siyahkuh denizi kuşatır. Siyahkuh adası karşısında kuzey-batı arasında Saray şehri bulunur. Hazar Denizi tuzlu, karanlıktır, dibinde çamur vardır. Diğer denizlere bitişmez. Tüccarlar İslam diyarından Hazar ülkesine gemilerle giderler. Hazar ülkesi Erran, Gilan, Taberistan, Cürcan arasındadır.

GÖLLER

Göl, batîha aynı manaya gelir. Denizlerden küçük su birikintilerine göl denir. Yeryüzünde sayılamayacak kadar göl vardır. Kitaplarda bir kısmından bahsedilir. Ekvator'un güneyindeki iki gölden Nil nehri doğar. Bunlardan batıdaki göl 50° boylamda, 7° güney enleminde bulunur. Bu göle Kamer dağından akan beş nehir dökülür. İnşallah anlatacağımız gibi bu göl Nil'in kaynağıdır. Ekvator'un güneyindeki doğu gölünün merkezi 57° boylam, 7° güney enlemindedir. Batıdaki gölün doğusunda yer alır. Bahsedilen her iki göle Kamer dağından beşer nehir dökülür. Mısır Nil'inden bahsederken inşallah bunu zikredeceğiz.

Kûrâ Gölü: İbn Said bunun Ekvator üzerinde bir göl olduğunu, buradan Mısır Nil'inin çıkıp kuzeye doğru aktığını, Mogadişu Nil'inin doğuya, Gana Nil'inin batıya aktığını, bu Nillerin doğusundan Mukassem dağının dolaştığını, bu dağın altından Mogadişu Nil'inin çıktığını, zikredilen iki gölden bu Nil'e aktıklarını söyler. Şerifü'l-İdrisî de, İbn Said de Gana Nil'inin zikredilen Kura gölünden çıktığını söylerler. Sonra "Batlamyus bunu kabul etmez. Bu gölden Mısır Nil'inden başkasının çıkmadığını, Gana Nil'inin burada bir dağın altından çıktığını söyler. Batlamyus *Resmü'l-mamur* adlı kitabında şöyle der: "Bu göl yani Kûrâ gölü Ekvator'un yanında yuvarlak bir göldür. Etrafı iki kısma ayrılır. Merkezi sıfır enlemde, 56° boylamdadır. Bazıları 2° derece kuzey enleminde olduğunu söyler. Buna göre batısı 52° boylamda, doğusu 54° boylamdadır. "

Sudan Gölü: Burası büyük bir göl olup Mağribü'l-Ak-sa'da Kasru Abdülkerim ile Selâ arasındadır.

Tath Tunus Gölü: Yağmur sularının toplandığı bir göldür.

Tuzlu Sulu Göl: Tunus yakınında bir boğazla denize bağlı bir göldür. Tunus'a bitişir. Tunus şehri 32,5° boylamda, 33,5°1' enlemedir. Bu göle denizden küçük gemiler girer. Bu gölün Tunus yanındaki sahili ile denizden çıktığı yer arasında 10 mil mesafe vardır. Gölün etrafı 24 mildir. Bu gölde gezinti yapılacak adalar bulunur. Gölün Tunus'a bitişen sahilinde çöpler toplanır.

Feyyum Gölü: Feyyum şehri yanında bir göl olup bu-
raya Feyyum suyunun artan kısmı dökülür, oradan çıkmaz. Bu gölde çok balık, ılgın ağacı, ormanlıklar bulunur. Feyyum'un kuzeye çalan güneyinde yarım günlük mesafededir. Doğu-batı uzunluğu bir gün kadardır, tatlı suludur.

Nestera ve Gölü: Bu, tuzlu bir göl olup İskenderiye-Re-şid arasında denizden çıkar. Reşid'in kuzey-batısına düşer. Re-şid'den bir günden daha az uzaktadır. Bu gölün tuzlu denize bitişen bir ağzı, Reşid gölün tarafından Nil'den gelen bir kanal bulunur. Bu gölde Nesterave köyünün bulunduğu bir ada vardır. Göl ona nisbetle ad almıştır. Bu köyün tarlası yoktur. Bütün Nesterave halkı balık avıyla geçinirler. Göller arasında Nesterave gelirine ulaşan göl yoktur. Balığının yıllık kirası 20000 dinardan fazladır. Bir insan gemiyle ortasına varırsa genişliğinden merkezin denize uzaklığından dolayı etrafında kara görmez.

Dimyat-Tinnis Gölü: Bunlar birbirine bitişik, tuzlu denize bağlı iki göldür. Tinnis Gölü doğuda, Dimyat Gölü batıdadır. Bu göllere Cavcur, Mansura yanında doğu Nil kolu Eşmun gölü dökülür. Tinnis gölü çok geniş olup denize bitişir, Nil taşıdığı zaman suyu tatlı, Nil eksildiği zaman suyu tuzlu olur. Az derin olup çoğunda murâdî denen kayıkla dolaşılır. Tinnis Gölün ortasında 54,5° boylam, 36,5° enlemedir.

Zügar Gölü (Ölü Deniz): Kokmuş göl olup buraya Şeria adındaki Ürdün nehri dökülür. Su bu gölde kaybolur. Göl-
den nehir çıkmaz. Bu, büyük suların yatağıdır. Bu gölde kuş,
balık gibi hayvanlar yaşamaz. Göl, Ğavr bölgesinin sonunda
güney tarafındadır. Etrafı 2 günlük yoldan fazladır. Ortasında
boylamı 59° enlemi 31°'dir.

Taberiyye Gölü: Bu göl Ğavr'ın başlangıcında bulunup
Banyas Gölü'nden gelen Şeria ırmağı buraya dökülür. Ortası
58° boylam, 32° enlemindedir. Batı güneyindeki harap Tabe-
riyye şehrine nispetle bu adı almıştır. Etrafı 2 günlük yol ka-
dardır. Kamış olmayan boş bir göldür.

Banyas Gölü: Bu göl Dımaşk amilliklerinden Banyas
şehri yanındadır. Bu gölde kamış ormanı vardır. Buraya et-
raftaki dağlardan nehirler gelir. Şeria buradan çıkar, Tabe-
riye Gölü'ne dökülür.

El-Bikâ Gölü: Bu göl su birikintileri, kamışlıklarından
meydana gelir. Balebek'in bir günlük batısındadır.

Dımaşk Gölü: Dımaşk Gûta'sının biraz kuzeyine düşen
doğusundadır. Beredâ nehrinin, diğer suların artanları buraya
akar. Kış günlerinde insanların az su harcadığı sırada bu göl
genişler, yazın daralır. Gölün kamış ormanı, düşmandan ko-
ruyan kısımları vardır, meşhurdur.

Kadeş Gölü: Bu, Hıms gölüdür. Kuzeyden güneye uzun-
luğu üçte bir konak kadar, genişliği sed (baraj) kadardır. Bu
sed (Asi) nehri kadardır. Sed eskiden taşla gölün kuzeyine inşa
edilmiştir. İskender'in yaptığı söylenir. Seddin (barajın) orta-
sında siyah taşla inşa edilmiş iki burç bulunur. Seddin doğu-
dan batıya uzunluğu 1287 zirâ, genişliği 18,5 zirâdır. Bu büyük
suyu tutar. Sed yıkılsa su akar, göl yok olur, nehir haline ge-
lir. Bu göl Hıms'ın bir günlük mesafeden az batısındadır, bu-
rada çok miktarda balık avlanır.

Afamiye Gölü: Burası kamış ormanları arasında bulunan çok sayıda su birikintisinden oluşur. Bu birikintilerin en büyükleri biri güneyde, diğeri kuzeyde iki göldür. Bunların suyu güneyden dökülen Asi (Orant) nehrinden gelir. Bu birikintileri oluşturur. Nehir bu su birikintilerinin, kamışlıkların kuzey kısmından çıkar, akmaya devam eder. Güneydeki göl Afamiye gölü olup genişliği yaklaşık yarım fersah kadar, derinliği bir insan boyundan azdır. Zemini bataktır. İnsan gölde duramaz. Onu her tarafından kamış, kavak ağaçları kuşatır. Ortasında kamış ve papirüs ormanları vardır. İnsan bu sebeple gölün hepsini göremez. Kamış ve papirüs toplulukları bir kısmını örter. Bu gölde ve yanındaki gölcüklerde atmaca, su kuşu (tavuğu), balıkçıl, pelikan, beca (Mısır'a has bir kuş), kaz, ördek gibi balık yiyen kuşlar v.s. beyaz kuşlar gibi başka göller de bulunmayan kuşlar bulunur. Bahar günlerinde bu gölde sarı nilüfer biter, yaprakları, çiçekleriyle gölü tamamen kaplar. Kayıklar bu nilüferler arasında gider. Kuzeydeki ikinci göl ile bu göl arasında kamış ormanı bulunur. Bu orman arasında geçitler vardır. Kayıklar bu geçitler vasıtasıyla güneydeki gölden kuzeydeki göle geçerler. Kuzeydeki göl Berzûye kalesi amilliğine dahil olup Hıristiyanların Gölü diye anılır. Zira, bu gölde balık avlayanlar Hıristiyanlardır. Bu gölün kuzeyinde kazıklar üzerine yapılmış evleri vardır. Bu göl Afamiye gölünün dört katı kadardır. Bu gölün ortası boştur. Nilüfer güneyinde, kuzeyinde biter. Burada da bahsettiğimize benzer kuşlar, yılan balığı bulunur. Afamiye gölü meşhur olduğu için bu kadar anlatmakla yetindik. Bu su birikintileri Afamiye'nin kuzeye meyleden batısındadır, ona yakındır. Enlemi, boylamı Afamiye'ninkine yakındır.

Antakya Gölü: Bu göl Antakya-Bagras-Harim arasında düz arazide bir göldür. Bu araziye Amk (Amik) denir. Haleb amilliklerinden olup onun batısında iki günlük mesafededir. Bu göle kuzeyden gelen üç nehir dökülür. Doğudan gelen nehre

Afrin denir. Diğeri batıdan, Derbsak'an altından akar, buna Karasu denir. Üçüncüsü ikisinin arasından akar, buna Yağra nehri denir. Yağra bu nehir üzerinde bir köy olup halkı Hıristiyan'dır. Bu gölün etrafı bir günlük mesafe kadardır. Gölü kamışlar kuşatır. Bu gölde de Afamiye gölünde bulunanlara yakın kuş ve balık vardır. Bu üç nehir birleşir, tek bir nehir olup kuzeyinden göle dökülür. Güneyinden bir nehir halinde çıkar Demirköprü altında, Antakya'nın 1 mil kadar üstünde Orant (Asi) nehri ile bitişir. Bu göl Antakya'nın kuzeyinde bulunup enlemi Antakya'dan birkaç dakika fazla, boylamı Antakya boylamıdır.

Erciş Gölü (Van Gölü): Burası Ahlat'ın bir günlük doğusunda büyük bir göldür (Ahlat'a bitişir). Tuzlu, ortası derindir. Çevresi dört günlük yol tutar. Etrafında Ahlat, Erciş ve başka şehirler vardır. Buradan (Gölden) tarih (inci kefalı) balığı avlanır, etrafa sevkedilir. Göl rüzgârda kabarır, dalgaları kuvvetlenir. Göl dalgalanınca kokuları etrafındaki Ahlat ve diğer yerlere ulaşır. İnsanlar gölün dalgalandığını anlar. Göle etrafından ırmaklar karışır, kıyılarının çoğunda kamış bulunmaz.

Tela Gölü: Bu göle Urmiye gölü denir. Merağa-Selmas şehirleri arasında, Merağa'nın batısında, Selmas'ın doğusundadır. Merağa şehri Tebriz'in 17 fersah batısındadır. Gölün kuzey-doğu kıyısı ile Merağa arasında bir konaklık mesafe vardır. Bu gölün batıdan doğuya biraz güneye meyilli olarak uzunluğu 130 mil kadardır. Genişliği bunun yarısı civarındadır. Ortasında bir ada vardır. Bu adadan ayrılan bir dağ üzerinde Tela kalesi bulunur. Müstahkem olduğu için Hülagû hazinelerini burada saklamıştı. Hatta buraya gömüldüğü söylenir. Bu adada binler kumandanı oturur, bir sene boyunca kaleyi korurdu. Sonra başka bir kumandan kaleye girer, o da bir yıl kalırdı. Bu adada tarla, başka bir gelir kaynağı yoktur. Küçük bir adadır. Kalenin bulunduğu dağ yüksektir. Urmiye gölünün etrafı birkaç günlük mesafe tutar. Bazıları 6 günlük

mesafe tutar, bazıları daha fazla, bazıları daha az tutar derler. *El-Müşterik* adlı eserde buna Urmiye Gölü denir. Urmiye bu gölün yakınında bir şehirdir. Azerbaycan'dandır. Gölün uzunluğu ve genişliği üçer günlük yol tutar. Ortasında adalar vardır. Suyu tuzlu, kötü kokuludur denir. İbn Havkal "Urmiye Gölü'nün suları tuzludur. Bu göl ile Merağa arasında 3 fersah mesafe vardır. Gölün uzunluğu 4 günlük mesafe tutar." der.

Irak Batâihi (Gölleri): *Resmü'l-mamur*'da şöyle denir: Bunlardan Basra Batâihi (gölleri) vardır. Ortasının boylamı 73°, enlemi 32°'dir. Bunlardan biri Vasıt Batâihi'dir. Bu göller İslam tarihinin başlarında Farslar Müslümanlarla savaşırken Vasıt-Basra arasında oluştu. Batâihin merkezi el-Camide'dir. Bu göller Vasıt'ın alt tarafında Dicle'den çıkan sulardan oluşur. Kûfe'nin de Fırat nehri sularının taşan sularından oluşan Batâihi (gölleri) vardır. Vasıt Batâih'i Dicle sularından oluşur. Bu göle (batîhaye) bir kamışlık aralığından Dicle suyu girer. İkinci bir kamışlık arasından su üçüncü göle akar. Bu şekilde 4 göl oluşur. Aralarını kamışlar ayırır. Vasıtlılar göle (batîhaya) hevra (taşan göl) derler. Bu göllerin sonunda Dicle nehri tekrar ortaya çıkar. Bundan sonra ona Kör Dicle derler. Sonra anlatacağımız gibi Dicle'den Basra kanalları ayrılır.

Fars Gölleri: Bunlardan biri Deşt-i Arzen yanında Sabur kûresindeki göldür. Bu gölün uzunluğu 10 fersah kadardır. Suyu tatlıdır. Bazen göl kurur. Çok az suyu kalır. Şiraz halkının yediği balığın çoğu bu göldendir. Bunlardan biri Çigan Gölü'dür. Suyu tuzludur. Uzunluğu 12 fersah kadardır. Şiraz'dan 2 fersah mesafede başlar, Hüzistan sınırı yakınında sona erer. İstahr kûresinde yer alır. Bunların hepsini İbn Havkal'ın kitabından aldık. Onun kitabında bulunmadığı için boylamların nasıl okunacağını zikretmedik. Başka yerlerde de bunlara rastlamadık. Allah bilir.

Zere Gölü: Sicistan'da bir göl olup bu göle Hindmend ırmağı dökülür. İbn Havkal "Suların arttığı, eksildiği zamanlarda

bu gölde su artar, eksilir. Uzunluğu 30 fersah, genişliği bir konak kadardır. Suları tatlıdır. Bu gölden çok balık, karnış elde edilir. Sicistan çölü Verze tarafı dışında her tarafında köyler bulunur. Sicistan suları bu göle dökülür, suyu tatlıdır.” der.

Ceyhun’un Başlangıcındaki Göl: Bu göl 100° boylamda, 48° enlemde bulunur.

Harezmi (Aral) Gölü: Ortasının boylamı 90°, enlemi 43°’dir. Batısı 86° boylam, 42° enlemedir. Bu göle Ceyhun nehri dökülür Doğudan gelir, güney-doğusuna dökülür. İbn Havkal “Harezmi Gölünün etrafı 100 fersahtır. Suyu tuzludur. Görünürde akan kolu yoktur. Oraya Ceyhun ile Şaş Nehri (Seyhun) ve başka nehirler dökülür. Gölle deniz (Hazar Denizi) arasında 20 konak kadar mesafe vardır. Göl ile Harezmi arası 6 konak kadardır. Harezmi Gölü Cend köyüne yakındır. Cend, Gürgeç’ten 5 fersah uzaktadır.” der.

NEHİRLER

Nehirler hakkında söyleyeceklerimiz ülkeler, göller hakkındaki sözlerimiz gibidir. Nehirler o kadar çoktur ki, insan hepsinden bahsedemez. Ancak bazılarından söz eder. Biz bildiklerimizden söz edeceğiz.

Mısır Nil'i: Bu, yeryüzünde benzeri olmayan büyük bir nehirdir. İbn Sina bu nehirden şöyle bahseder: “Nil nehri üç özelliğiyle yeryüzündeki diğer nehirlerden ayrılır. Başlangıcından sonuna kadar yeryüzündeki en uzun nehirdir. Çok aktığı için suyu hoştur. İkincisi kumluk, kayalık yerden akar, kötü, siyah çamurlu, birçok nehirde bulunan çamurlu yerlerden akmaz. Üçüncüsü diğer nehirlerdeki gibi taş onda mavileşmez (yosun tutmaz). Nil nehri diğer nehirlerin suları azaldığı sırada artar. Artması geçtiği yerlere yoğun yağmurlar yağması sebebiyledir. Başlangıcı (kaynağı) Ekvator’un güneyindeki boş arazidedir. Bu sebeple kaynağı bilinmez. Ancak bu konuda Yunanlıların anlattıkları bize ulaşmıştır. Batlamyus’tan nakledildiğine göre, Kamer (Klimanjaro) dağından 10 kol halinde iner. Her kol arasında 1 boylam derecesi mesafe vardır. Batıdaki kol 48° boylamda, ikincisi 49° boylamdadır. Buna göre onuncu kol (nehir) 57° boylamdadır. Bu 10 kol iki göle dökülür. Her göle 5 nehir dökülür. Bundan biraz önce söz ettik. Sonra her gölden 4’er nehir çıkar. Bunlardan ikisi diğer nehirlerle karışır. Böylece 6 nehir oluşur. Bu altı nehir kuzeye akar. Ekvator’un yanında yuvarlak bir göle dökülür. Bu göl aha önce söz ettiğimiz Kura gölüdür. Mısır Nil’i bu

gölden kuzey istikametinde çıkar. Zenciler (Sudan) ülkesine uğrar. Önce Zağave'ye sonra Nûbe'ye, 52° boylam, 15° enlem yanında Nube'nin merkezi Dunkule'ye uğrar. Sonra biraz batıya meylederek 51° boylama, 17° enleme akar. Sonra doğruca batıya akar 50° boylama, 17° enleme varır. Sonra biraz kuzeye meylederek batıya akmaya devam eder, 32° boylama, 19° enleme varır. Sonra doğuya döner, 51° boylama varır. Sonra kuzey-doğuya akar. 55° boylam, 22° enlem yanında Asuvan'a varır. Sonra biraz batıya meylederek kuzeye akmaya devam eder. 53° boylama, 24° enleme varır. Sonra doğuya dönerek 55° boylama, ardından 54° boylamda, 30° enlemde Fustat (Mısır)'a varır. Mısır (Fustat)'ı geçince Şatannuf köyü yanında iki kola ayrılır. Batı kolu Reşid'e akar. 53° boylam, 32° enlem yanında Akdeniz'e dökülür. Doğu kolu ise Cevcer yanında ikiye ayrılır. Batısındaki kol Dimyat'ın batısına varır, denize dökülür. Doğu kolu ise Eşmum-i Tanah'a varır, Dimyat'ın doğusundaki Tinnis gölüne dökülür. Dimyat bu iki kol arasındadır. Batı kolu Dimyat yanında 53°25' boylamda, 31°25' dakika enlemde denize dökülür. Doğu kolu 54°30' boylamda, 30°40' enlemde Tinnis gölüne dökülür. Nil hakkında bildiklerimiz bunlardır. Nil nehri taşınca ondan Feyyum kolu çıkar.”

Susü'l-Aksâ Nehri: Bu nehir güneydoğudan Lemta dağından gelir. Kuzeye akar, 7° boylam, 30° enlemde Susü'l-Aksâ (Mağrib Sus'u)'nın kuzeyinden akar. Mısır Nil'i gibi tarlaları sular, denize dökülür.

Melviyye Nehri: İbn Said bu nehirden söz eder, şöyle der: Bu nehir Mağribü'l-Aksâ'da meşhur, büyük bir nehirdir. Sicilmase'nin güneyinde uzak bir mesafede çıkan Sicilmase nehri bu nehre karışır. İkisi bir nehir olur. Septe'nin 310 mil güney-doğusunda Akdeniz'e dökülür. Sicilmase nehrinin doğduğu yerden denize döküldüğü yere kadar, uzunluğu 800 mil civarındadır.

İşbiliyye (Sevilla) Nehri: Dicle gibi olup Endülüs'ün en büyük nehridir. Endülüs halkı ona Büyük Nehir (Vadi'l-Ke-bir) derler. Kaynağı Seguna (Şakvura) dağında 15° boylamda, $33+2/3^{\circ}$ enlemedir. Sonra bu nehre çeşitli nehirler karışır. Bunlar arasında Granada'dan geçen Şennil (Xenil) nehri, Estice (Eciya)'den geçen Sus nehri vardır. Bu nehir üzerinde anlatılamayacak derecede güzel çiftlikler, köyler bulunur. Nehir Segura'dan Ceyyan tarafına akar, Beyyase (Boesa), Übbede şehirlerine uğrar. Sonra Kurtuba'ya varır. Doğudan batıya akar. Kurtuba'yı geçip İşbiliyye (Valencia)'ye yaklaşınca kuzeyden güneye akar. Bu şekilde İşbiliyye'ye uğrar. İşbiliyye doğusunda, Triyana batısında İşbiliyye'nin karşısında kalır. Sonra döner doğudan batıya akar. Berr el-Maide denen yerde $8^{\circ}+1/4^{\circ}$ boylamda, $36+1/2^{\circ}$ enlemede Okyanus'a karışır. Batıya dönen kişiye göre Kâdis adası denize döküldüğü yerin solunda kalır. Basra yakınında Dicle nehrinde olduğu gibi, bu nehre denizden med-cezir gelir. Bu med-cezir 70 mil içeriye girer. Bu girdiği kısım Sevilla'nın yukarısındaki Alarha'ya kadar varır. Med dolayısıyla İşbiliyye (Sevilla) yanında suyu tuzlu olmaz, tatlı kalır. İşbiliyye ile nehrin denize döküldüğü yer arasında 50 mil mesafe vardır. Med olayı İşbiliyye'yi 20 mil geçer. Her gündüz-gece med-cezir birbirini takip eder. Ay'ın aydınlığı arttıkça med olayı artar. Gemiler med-cezir olayıyla iner, çıkar. Okyanus'tan büyük Frenk gemileri yükleriyle bu nehre girerler, İşbiliyye surları yanında demirlerler. Med-cezir hakkında Endülüs şairlerinden biri şunu söyler: "*Dostum beni nehre sabah erken götür. Meddin dizginini çevirdiği yerde beni durdur. Alarha'yı geçme, zira onun ötesinde çöl vardır. Gözlerim onu görmek istemez.*"

Mürçia Nehri: Endülüs'te bulunan bu nehir de İşbiliyye nehrinin benzeridir. Her ikisi Segura dağından çıkarlar. İşbiliyye nehri İşbiliyye'nin batısından geçer, Okyanus'a dökülür.

Mürçia nehri ise şehrin doğusundan geçer Mürsia yanında Akdeniz'e dökülür.

Roma (Tiber) Nehri: Bu nehrin başlangıcı 35° boylam, 43° enlemedir. Sonra akmaya devam eder, Roma şehrine varır. Roma 35,5° boylamda, 43° enlemedir. Şehirden çıkınca denize dökülür.

Ebu Futrus Nehri: Filistin'de Remle'ye yakın bir nehirdir. *El-Azizî* denen *Kitabü'l-mesalik ve'l-memalik*'te "Avcâ nehrine Ebu Futrus nehri dendiği söylenir. Bu nehir Remle'nin kuzeyinde 12 mil mesafededir. Bu nehir üzerinde iki ordu karşılaşır batıda duran doğudakine galip gelir. Halife Mutazıd bu nehir yanında Humaraveyh b. Ahmed b. Tolun'a yenilmiştir. Yine bu nehir yanında Mısır Fatımi halifesi el-Aziz doğu ordusu kumandanı Aftigin el-Türki'ye galip gelmiş, onu esir etmiştir." der. Derim ki: Bu nehrin kaynağı el-Halil Dağı altında Mecdelyaba denen harap kalenin karşısındadır. Nehir doğudan batıya akar. Arsuf sınırının sonunda Akdeniz'e dökülür. Kaynağından denize döküldüğü yere bir günlük mesafeden azdır.

Ürdün Nehri: Bu nehir el-Ğavr denen yerdedir. Şeria nehri diye de adlandırılır. Bu nehrin kaynağı Cebelû's-Sele (Karmel Dağı)'ten Banyas Gölü'ne dökülen nehirlerden oluşur. Şeria bu gölden çıkar, akar ve Taberiyye Gölü'ne dökülür. Sonra Taberiyye gölünden çıkar, güneye akar. Taberiyye Gölü yakınında Şeria nehrine dökülür.

Yermük Nehri: Kusayr ile Taberiyye gölü arasındadır. Ürdün nehri de denen Şeria el Gavr'ın ortasından güneye akar, 58° boylam, 32°50' enlemde Beysan'ı geçer. Güneye doğru akarak 56+1/3° boylam, 31 küsur derce enlem yanında Ölü Deniz'e dökülür. Burasına Züğar Gölü de denir. Züğar 57°10' boylamda, 30° küsur enlemedir. *El-Lübab*'ta "Ürdün Şam'da Gavr bölgesinde bir beldedir. Burada büyük bir nehir vardır." denir.

Hama Nehri: Bu nehre Oronto denir. Güneyden kuzeye aktığı için Ters Akan Nehir, Asi Nehir adları da verilir. Zira,

nehirlerin çoğu araziyi dolapsız, (su dolapsız) sular Hama nehri ancak kendisinden su alan su dolaplarıyla sular. Tamamı güneyden kuzeye akar. Başlangıcı Babelbek'e yakın, şehrin 1 konak kuzeyinde Ra's denen bir çiftlikten çıkan küçük bir nehirdir. Cüsiye ile Ra's arasında Kaimül-Hermel denen yere varınca bir vadiden geçer, nehrin Sularının çoğu burada Mağaratû'r-Rahib denen bir yerden çıkar. Kuzeye akarak Cüsiye'yi geçer, Hıms şerlinin batısındaki Kadeş gölüne dökülür. Bu gölden çıktıktan sonra Hıms'a geçer, Resten, Hama, Şeyzer şehirlerine, sonra Afamiye Gölü'ne varır. Afamiye gölünden çıktıktan sonra Derkuş'un üstünde Demirköprü'yü geçer. Şimdiye kadar Lükam (Amanos) dağının doğusundan akmıştır. Demirköprü'ye varınca dağı geçer, sonra dönerek kuzey-batıya akar, Antakya suru önünden geçer, Süveydiye yanında 61° enlemde Akdeniz'e dökülür. Asi (Oronto) nehrine çeşitli nehirler karışır. Bunlardan birinin kaynağı Afamiya'nın alt tarafındadır, batıya doğru Afamiye gölüne dökülür. Asi nehrine karışır. Başka biri Afamiye'nin 2 mil kuzeyinden çıkar, Büyük Nehir adını alır, biraz aktıktan sonra Afamiye gölüne dökülür, bu gölden Asi nehriyle beraber çıkar. Bu nehirlerden biri **Karasu**'dur. Kuzeyden akar, Derbsak'ın altından geçer. Diğer biri **Yağra Nehri** olup kaynağı Yağra yakınındadır. Yağra'yı geçer, Karasu'ya karışır, ikisi de Antakya (Amik) gölüne dökülür. **Ifrin Nehri** ise Rum (Anadolu) diyarından gelir Râvendan'a, Cûme'ye uğrar Amik'a varır. Karasu'ya karışır. Ifrin, Karasu, Yağra nehirleri tek bir nehir olup Antakya Gölü'ne dökülür, gölden çıkıp Antakya'ya varmadan şehrin batısında Asi nehrine karışır. Ifrin aynın kesriyle okunur. Karasu ise malumdur.

Ceyhan Nehri: Bu nehir 60° boylam, 46° enlemden çıkar. Büyüklükte Fırat'a yakındır. Sis diyarını kateder. Halk bu nehre Ceyhan der. Rum (Anadolu) sınırındaki dağlar arasından kuzeyden güneye akar. Misis 59 küsur derce boylamda,

36°15' enlemindedir. Ceyhan Misis'in batısından akar, yakınında Akdeniz'e dökülür.

Seyhan Nehri: Başlangıcı 58° boylam, 44° enlemindedir. Rum diyarında Ceyhan'ın batısında kuzeyden güneye akar. Ceyhan'dan daha küçüktür. Zamanımızda Sis ülkesi denen Ermeni ülkesinden Adana surunun doğusunda 59° boylam, 86°+53' enlemde Adana'yı geçer. Misis ile Adana'nın altında Ceyhan'a karışır. Adana Misis'ten 1 konaktan daha az uzaklıktadır. Ceyhan-Seyhan tek bir nehir olurlar. Ayas ile Tarsus arasında denize dökülürler.

Ankara Nehri: Bu nehir (Kızılırmak veya Sakarya) 56 boylamdan, 40° enleminden çıkar. 54° boylam, 41° enlemde Ankara'yı geçer. Ankara'nın otlaklarını, çiftliklerini sular. 56° boylamda, 49° enlemde Akdeniz (Karadeniz)'e dökülür. Derim ki: "Çıktığı, döküldüğü yerlerin boylamı değişmediğine göre enlemi değişir. Kaynağı 40° enlemde, döküldüğü yer 49° enlemindedir. Akıntısı güneyden kuzeyin ortasındadır.

Herakle Nehri (Ereğli Nehri): İbn Said kitabında şöyle der: Sinop tarafındaki Alâya dağlarından 57° boylam, 46° enleminden iner. Herakle (Ereğli) bu nehrin doğusunda deniz yakınındadır. Bu şehri Harunerreşid tahrip etmiştir. Herakle 57+1/3 derce boylam, 46,5 enlemindedir. (Yazar Konya Ereğlisiyle, Zonguldak Ereğlisini karıştırır).

Fırat Nehri: Bu nehir Erzurum'un kuzey-doğusundan doğar. Erzen (Erzurum) Rum diyarının doğu hududunda, 46° boylam, 42,5° enlemindedir. Fırat sonra Malatya yakınına 61° boylama 39° veya 37° enleme gelir. 62° boylam, 37° enlemde Samsat'ı geçer. Sonra doğuya döner Rum Kalesi'ni geçer. Burası Fırat nehrinin güney-batısında müstahkem bir kaledir. Fırat kalenin kuzey-doğusundan geçer. Sonra Birecik'e varır. Birecik'te Fırat'ın kuzey (güneye) dönerek devam eder. Bâlis'i, Caber Kalesi'ni geçer, 63° boylam, 36° enlemdeki Rakka'ya varır. Sonra doğuya doğru devam ederek Rahba'nın kuzeyinden

geçer, 68,5° boylam, 33°10' enlemdeki Âne'ye varır. Sonra 69° boylam, 32° enlemdeki Hit'e varır. Sonra 69,5° boylam, 31°50' enlemdeki Kufe'ye akar. Sonra doğuya akar. 73° boylamda Batâih'e varır. Süleyman b. Mühenna "Kaim-i Anka'ya kadar Fırat'ın iki tarafı ovadır. Kaim-i Anka'da bir vadiye girer el-Hadise'ye varır. Oradan Hit'e, oradan Enbar'a akar. Hit'te tekrar Irak ovasına çıkar. Fırat'a çok nehir akar. Ondan çok sayıda kanal ayrılır. Ona karışan nehirlerden biri **Şimşat** nehridir. Bu nehir Şimşat'a, sonra Hısn-ı Ziyad (doğrusu Hısn-ı Mansur'a) uğrar. Hısn-ı Ziyad Harput'tur. Malatya'nın üstünde bir nehir Fırat'a karışır. Fırat nehrine **Belih** nehri de dökülür. Belih nehrinin başlangıcı Harran arazisinde ez-Zehebaniyye pınarı (gözü)'dir. Doğuya doğru akar. Rakka'nın kuzeyinden geçer, bu şehrin alt tarafında Fırat'a karışır. Fırat'a **Habur** nehri de karışır. Bu nehir Ra'selayn'da Aynüzzahiriyye denen yerden çıkar. 64°+2/3° boylamda, 34°+1/3° enlemde Karkisiyye'ye uğrar, bu şehrin yanında Fırat'a dökülür.

Fırat'a dökülen nehirlerden biri Hermas nehridir. Bu nehir Nusaybin arasizisinden çıkar. Biraz aktıktan sonra Sarsar nehri (kanalı) ayrılır. Sarsar nehri el-Hadar ve Sincar ovasına uğrar, Tekrit yakınında Dicle'ye karışır. Hermas nehri ise Sarsar nehrinin ayrılmasından sonra akmaya devam eder, Karkisiyye yanında Habur ırmağına karışır. Hermas-Habur bir nehir olur Karkisiyye yanında Fırat'a karışır. Fırat'tan çeşitli kanallar ayrılır. Bunlardan biri İsa Nehri'dir. Bu kanal 68° boylam, 32° enlemde Kûfe karşısında Fırat'tan Dehema denen yerde ayrılır. Enbar yakınında Dehema köprüsünün alt tarafında Fırat'tan ayrıldığı da söylenir. (Süleyman b. Mühenna bana bu kanalın Enbar'ın alt tarafında Fellûce denen köy yakınında Fırat'tan ayrıldığını, Fırat nehri sularının azaldığı zaman kanalın sularının kesildiğini, üzerindeki bostanların kalan su birikintilerinden su dolapları yardımıyla sulandığını söyledi.) Kanal Bağdad yakınına Muhavvel'e varınca buradan

kanallara ayrılır. Bağdad'ın batı tarafında Dicle'ye dökülür. İsa nehri halife el-Mansur'un amcası İsa b. Ali b. Abdullah b. Abbas'a nisbet edilir.

Sarsar Kanalı: Nehr-i İsa'nın alt tarafında Fırat'tan ayrılır. Kûfe-Bağdad arasındaki Sevad ovasında akar, Sarsar'a varır. Etrafındaki beldeleri sular, Bağdad-Medain arasında Dicle'ye karışır. Bunlardan biri **Melik Kanalı**'dır. Sarsar nehrinin alt tarafında Fırat'tan ayrılır, etrafındaki Sevad ovasını sular, Medain'in alt tarafında Dicle'ye karışır.

Küsâ Kanalı: Melik kanalından sonra Fırat'tan çıkar, Sevad ovasını sular, Melik kanalından sonra Dicle'ye karışır. Fırat nehri Kusâ kanalını geçtikten sonra ikiye ayrılır. Güneydeki kolu Kûfe'ye akar, şehri geçer, Batâiha (göllere) akar. Diğeri daha büyük olup Şura Nehri diye tanınır 70,5° boylam, 32°45' enlemde iken Hübeyre Kasrı'nı geçer, güneye 70° boylam, 32°15' enlemdeki eski Babil şehrine varır. Babil'i geçtikten sonra bu Şura nehrinden çeşitli kanallar ayrılır. Anakol Nil şehrine varır. Nil'den sonra Serat nehri adını alır, Dicle'ye karışır. Şura nehir (kanal) üzerinde bir köydür, nehir ona nispet edilir.

Dicle Nehri, Ona Dökülen Ve Ondan Ayrılan Nehirler: *el-Müşterik*'te Dicle büyük bir nehir olup Rum diyarından (Anadolu'dan) çıkar. Sonra Amid, Hısn-keyfa, Cizre, Musul, Tekrit, Bağdad, Vasıt, Basra şehirlerine uğrar. Fars denizine (Basra Körfezi)'ne dökülür. 64°40' boylamda, 39° enlemdedir. *El-Azizî* müellifi el-Mühellebî şöyle der: "Dicle'nin başı (kaynağı) Meyyafarikin'in kuzeyinde Zülkarneyn kalesi altındadır. Dicle kuzey-batıdan güney-doğuya akar. 37° enlem, 64° boylama varınca doğuya döner, ardından 68° boylama, 38° enleme kadar kuzey yönünde akar. Sonra güneye meylederek batıya döner, Amid şehrine, 65°+2/3° boylama, 37°52' enlemde güneye, 37,5° derece enlem, 65°2/3° boylamdaki Ceziret-i İbn Ömer (Cizre)'e akar. Sonra güney-doğuya döner,

66°40', 36,5° enlemdeki Musul'a varır. Sonra güney-doğu istikametinde akar, 68°+25' boylam, 34° enlemdeki Tekrit'e varır. Sonra doğruca doğuya 69° boylam, 34° enlemdeki Samarra'ya akar. Sonra güneye döner, 69° boylam, 33° enlemdeki Ukberra'ya varır. Sonra 69°56' boylam, 33,5° enlemdeki Berdan'a varır. Sonra doğuya meylederek güneye devam eder, 70° boylam, 33°25' enlemdeki Bağdad'a varır. Güneye doğru devam eder, 70° boylam, 33°15' enlemdeki Kelvâze'ye varır. Güneye akmaya devam eder, 70°10' boylam, 33° enlemdeki Deyrülâkûl'e varır. Sonra doğuya 70°20' boylam ve aynı enlemdeki Numaniye'ye varır. Sonra güneydoğuya akar, 72°+1/3° boylam, 32° enlemdeki Femissulh'a varır. Sonra batıya döner 71,5° boylam, 32° den birkaç dakika fazla enlemde bulunan Vasıt'a varır. Sonra doğuya döner, 33° boylam, 32° enlemdeki Vasıt Batâih'ine (göllerine) varır. Sonra Batâih'ten çıkar güneydoğuya akar. Basra'yı geçer 74° boylam sonra 31° enlemde Übülle Ağzına varır. Sonra Abadan'a ulaşır. 75° boylam, 31° enlemde Fars Denizi (Basra Körfezi)'ne dökülür.

Dicle'ye çeşitli nehirler dökülür. Bunlardan biri Erzen Nehri, sonra Sarsar Nehridir. Sarsar Nehri yukarıda zikredildiği gibi Fırat'a katılan Hermas Kanalından ayrılır. Sincar ovasında Hadar'ı geçer. Tekrit'in altında veya iki fârîkin fersah üstünde Dicle'ye karışır. **Basenfâ** nehri de Dicle'ye dökülür. Bu nehrin başlangıcı Meyyafarikîn arazisinde olup Cizre'nin üstünde 5 fersah doğusunda Dicle'ye karışır. Yukarı **Zap Irmağı**'da Dicle'ye karışır. Bu ırmak Azerbaycan hududunda Musul-Erbil arasından çıkar. 68° boylam, 35°15' enlemde Sinn yakınında Dicle'ye karışır. Hızlı aktığı için Deli Zap denir. Übeydullah b. Ziyad'ın öldürüldüğü Zap savaşı burada cereyan etmiştir. Dicle'ye küçük Zap da karışır. Bu ırmak Şerhrezur dağlarından çıkar. Erbil-Dakûkâ arasında akar. Dicle'ye dökülür. Yukarıda zikrettiğimiz gibi, Dicle'ye Fırat'tan da kanallar akar. Dicle'den çeşitli kanallar çıkar. Bunlardan biri **Yukarı Kâtûl**

kanalıdır. Mütevekkil'in Caferî sarayı yanında Dicle'den çıkar. Köyler arasında akar. Buraları sular. Sûlî köyünü geçince Nehravan Kanalı adını alır. Köyleri beldeleri suladıktan sonra 70,5° boylam 33° enlemde Cercerâyâ'nın altında, doğu tarafta Dicle'ye karışır.

Dicle'den üç Kâtul daha ayrılır. Başlangıçları Samarra'nın 2 fersah altındadır. Samarra 69° boylamda, 34° enlemdedir. Dicle'den **Düceyl** kanalı da ayrılır. *El-Müşterik*'te Düceyl'in Bağdad'ın üst tarafında bir nehir olduğu, Samarra yakınından çıktığı, bu kanal üzerinde şehirleri, köyleri bulunan büyük bir kûre (sancak) bulunduğu söylenir.

Batâih'in altı tarafında Dicle'den doğusuna, batısına çeşitli kanallar ayrılır. Doğusuna ayrılanlar pek önemli değildir. Ahvaz vs. kanalları bunlardandır. Batısına ayrılan kanallar meşhurdur. Batı taraftaki kanallar çok sayıda, hatta 100.000 ark olsada asılları 9 kanaldan ibarettir. En baştaki kanala Nehri'l-Mere denir. Dicle'den batı yönünde çıkar, nehrin batısındaki Basra'nın kuzeyindeki araziye sular. Artanı ikinci kanala dökülür. İkinci kanala Nehr ed-Deyr denir. Bu kanalın ağzı yanında Muhammed b. el-Hanefiyye'nin türbesi bulunur. Günümüze kadar bu türbede hesapsız mal vardır. Zira bu bölgeler halkının çoğu şii'dir. Onlardan biri ölünce malını bu türbeye vakfeder. Bu türbe onlar nezdinde çok itibarlıdır. Deyr ve Mere kanallarının çıktıkları yerler arasında 3 fersah mesafe vardır. Deyr kanalı Dicle'nin batısına çıkar, buradaki köyleri sular. Üçüncü kanal **Besk-i Şirin** kanalıdır. Nehr ed-Deyr'in 6 fersah kadar altındadır. İtimat ettiğim biri bu Besk-ı Şirin kanalının tamamıyla harap, işlemez olduğunu söyledi. Döndüncü Ma'kıl kanalıdır. Basra kanallarının en büyüğüdür. Besk-i Şirin'in 2 fersah kadar altından ayrılır, batıya akar, sonra yay gibi güneye döner, kuzeyinden batısından Basra'ya bitişir. Basra yanında anlatacağımız Übülle nehrine (kanalına) karışır. İkisinin birleştiği yere Münyâ (liman) denir. Nehirü'l-Makıl

kendisini kazan kişinin adıyla anılır. Zira el-Ahnet, Hz. Ömer b. el-Hattab'a Basra halkı için bu kanalı kazdırmasını tavsiye etmiş, o da kanalın kazılmasıyla Makıl b. Beşşar el-Mürri'yi görevlendirmiştir. Kanal ona nispet edilmiştir.

Beşincisi **Übülle Nehri** (kanalı) dir. Bu kanal Makıl kanalının 4 fersah kadar altında Dicle'den çıkar. Übülle kanalın ağzında bir küçük beldedir. Dicle, Basra hizasını geçtikten sonra yer alır. Übülle kanalı Basra tarafına akar, ondan kanallar ayrılır. Etrafındaki gür bostanları sular. Bu gür bostanlar dünyanın en iyi gezinti yerlerinden biridir. Üblülle nehri batıya doğru akar, sonra yay çizerek kuzeye döner. Basra yanında Makıl kanalıyla birleşir. Deniz yükselince (med olunca) Übülle kanalı, Makıl kanalından akar. Su med sona erince geri döner. Gemiler Hind Deniz'inden gelir, Dicle nehrinde Abadan'dan Übülle'ye, Übülle'den Basra'ya çıkarlar. Sonra Makıl kanalıyla Dicle'ye varırlar. Deniz çekildiği zaman geri döner. Makıl nehri Übülle kanalında akar. Bu iki kanal devamlı bu şekildedir. Makıl kanalı Übülle kanalıyla yarım daire şeklindedir. Dicle ise bu yayın kirişi veya çapı şeklindedir. Bu nehirlerin (kanalların) kuşattığı sahaya Büyük Ada denir. Her tarafı bostan ve ekin yeridir.

Altıncı kanal **Nehrü'l-Yakut** kanalı olup Übülle kanalının 4 fersah altındadır. Bir kısmı harap olmuş, bir kısmı kalmıştır. Yedincisi Ebü'l-Hasib kanalıdır. Nehrü'l-Yakut'un 1 fersah alt tarafındadır. Bir kısmı mamur, bir kısmı haraptır. Sekizincisi **Emir Kanalı**dır. Übü'l-Hasib kanalının 1 fersah alt tarafında Dicle'den çıkar. Bunun da bir kısmı mamur, bir kısmı haraptır. Dokuzuncusu **Kundil Kanalı**'dır. Bu kanal Basra'nın mamur zamanında mevcuttu. Şimdi tamamıyla harap olmuştur. Bütün kanallar Dicle'den ayrılır. Bu nehirden 1000'den fazla kanal ayrılır, bostanları, tarlaları sular. Bazılarının artıkları bazılarına akar. İtimat ettiğim biri bu nehir üzerinde bulunan

Basra ve ona bağılı beldelerin hepsinin harap olduğunu, onlardan 24 kırattan 1 kıratın dahi kalmadığını söyledi.

Ahvaz Diclesi: Ahvaz bölgesinde 75° boylam, 31° enlem-den çıkar. Asker-i Mükrem'e kadar akar. *Kanunü'l-mesudî*'ye göre bu şehir 76° boylamdadır. Başkaları 74°30' boylamda, 31°15' enlemde bulunduğunu söylerler. Ahvaz Dicle'si büyük-lükte Dicle nehrine yakındır. Etrafında şeker kamışı ve başka ziraat sahaları, gezinti yerleri vardır.

Şirin Nehri: Kaynağı Nazrenc nahiyesindeki Cebel-i Dinar'dadır. Fars bölgesini geçer, Cennabe yanında 75°45' boylamda, 28 küsur derece enlemde denize dökülür.

Mesrukan Nehri: Bu nehir Hûzistan'da bulunup Tüster nahiyesinde 76+1/3° boylam, 31,5° enlemde akar, 76°35' boylam, 31°15' enlemdeki Akseri-i Mükrem'e uğrar. Asker-i Mükrem yanında bu nehir üzerinde 20 kadar gemiden inşa edilmiş bir köprü vardır. Nehrin suyu hiç zayı olmaz. Tamamı ile hurmalıklar, ziraat ve şeker kamışı sahaları sulanır.

Tüster Nehri: Asker-i Mükrem'in arkasından çıkar. Ahvaz'a uğrar, Hısn-ı Mehdi'de 75+1/3 derece boylam, 35°40' enlemde Sidre Nehri'ne karışır. Burada Basra körfezi'ne dökülür.

Tab Nehri: Bir şair "Bana hayat ancak Tab nehri kıyısında hoştur." der. İbn Havkal şöyle der: "Bu nehir Isfahan dağlarında Merc yakınından 77+1/3 derece boylamda, 33° enlemde çıkar. Sonra buna Mesen nehri karışır. Tab nehri sonra akmaya devam eder, 76,5° boylam, 30,5° enlemde Errecan Kapısı önünden geçer. Sonra Siniz yanında 75°35' boylamda, 29°10' enlemde denize dökülür.

Sekkan Nehri: Ruveyhan rustakındaki Sadferi köyünden çıkar. Fars kûrelerinin çoğunu sular. Sonra denize dökülür. Fars bölgesinde bu nehir üzerindeki yerlerden daha maa-mur yer yoktur.

Zenderud Nehri: Isfahan kapısı önünde büyük bir nehirdir.

Hindmend Nehri: Meşhurdur. İbn Havkal Sicistan'dan bahsederken şöyle der: "Sicistan'ın en büyük nehri Hindmed'dir. Gur'un arkasından çıkar. Gur 89+2/3° boylam, 31° enlemde-dir. Bu nehir Ruhac sınırını ve Ruhac şehrini 94° boylam, 32° enlemde geçer, sonra sapar 91° boylam, 32° enlemde Büst şeh-rine uğrar. Doğudan batıya akar, 89° boylam, 32,5° enlemde Sicistan'a varır. Sonra zikredilen Zerenc gölüne dökülür. Hind-mend nehri Büst'ü geçip Sicistan'a bir konak kadar mesafeye varınca ondan çeşitli nehirler (kanallar) ayrılır. Bunlardan bi-rincisi Taam kanalı, ikincisi Basirud kanalı, üçüncüsü Senâ-rud kanalıdır. Hindmend Sicistan'ın merkezi Zerenc'i bir fersah geçinceye kadar akar. Bu nehirde sular artınca Büst'ten Sici-stan'a gemiler gider. Sicistan şehrinin bütün kanalları Sema-rud'dan ayrılır. Büst kapısı önünde Hindmend nehri üzerinde, Irak nehirlerinde olduğu gibi, gemilerden bir köprü vardır."

Er-Rass (Aras) Nehri: Bu nehir Kalikala (Erzurum) dağlarında 67° boylam, 41° enlemden çıkar. 70+1/3° boylam, 39,5° enlemdeki Debil (Duvın) şehrine uğrar. Sonra Versan'a varır, Hazar Denizi yakınında Kür nehriyle bitişir. İki nehir bir olur, denize dökülürler. Rivayete göre Aras nehri arka-sında 360 harap şehir bulunur. Bu şehirler Allah'ın *Kurân-ı Kerim*'de "*Ve Eshabürrassi ve bunlar arasında nice asırlar halkı...*" dediği şehirlerdir. İbn Havkal "Aras nehri Ermeni-yeden çıkar, Versan'a uğrar, Muğan ve Kür Nehri ötesine va-rır, Hazar denizine dökülür." der.

Kür Nehri: İki nehrin adıdır. Bunlardan büyük olanı Azerbaycan ile Erran arasını ayıran, iki taraf arasında sınır olan nehirdir. İkincisi Fars'ta Şiraz yakınında bulunan Kür nehridir. Bu ikincisi Erran'daki Kür kadar meşhur değildir. Errandaki Kür nehri Babül'ebvab yakınındaki bir dağdan 66° boylam, 41° enlemden çıkar. 63° boylamdan 44° enlem-den çıktığı da söylenir. Sonra Erran (Revan) ülkesini geçer,

Hazar Denizi'ne dökülür. İbn Havkal'in kitabında "Kür nehri Berdea'dan 3 fersah uzaklıktan geçer, raziki denen makbul bir balık bu nehrde avlanır. Bu nehrin suyu tatlı olup Tiflis yakınında Şemkur hududunda bir dağın yanından çıkar." der. Ben derim ki "Berdea şehri 73° boylam, 40,5° enlemindedir. Tiflis ise 73° boylam, 43° enlemindedir. Buna göre güneyden kuzeye akar." İbn Saidi'l-Mağribi ise Kür nehrinin başlangıcının 63° boylam, 44+2/3° enlemde olduğunu söyler. "Kür nehri Erran ile Azerbaycan arasında sınır gibidir." der. Fars bölgesindeki ikinci Kür hakkında İbn Havkal "Kervan'dan çıkar. Kâm-ı Firûz rustakını sular. Bahtegan gölüne dökülür." der.

Cürcan Nehri: Bu nehrin başlangıcı 80° boylam, 38° enlemindedir. güney-batı istikametinde 79° boylam, 37°10' enlemdeki Abaskun'a akar. Abaskun'da iki nehre ayrılır, Hazar Denizine dökülür.

Belh Nehri: Ceyhun Nehri olup bu konuda anlatılanlar değişiktir. Doğruya yakın olanı İbn Havkal'inkidir. İbn Havkal şöyle der: Ceyhun'un ana kolu Bedaşan'dan çıkar. Bedaşan 94°25' boylamda, 37°10' enlemindedir. Sonra bu ana kola çok sayıda nehir karışır. Kuzey-batıya akar, Belh sınırına 91 küsur derce boylama, 36°35' enlemdeki Tirmiz'e varır. Sonra güney-batı istikametinde akar, 89° boylam, 33°35' enlemdeki Zem'e ulaşır. Sonra kuzey-batıya döner, 87,5° boylam, 38°40' enlemdeki Şat-Âmül'üne varır. *Resmü'l-arz*'da adı Amûye olup boylamı 85°45' enlemi 37°40'dır. Aynı şekilde kuzey-batıya akmaya devam eder, 84°5' boylam, 42°45' enlemdeki Harezme varır. Sonra kuzeye meylederek doğuya döner, 88° veya 90° boylam, 43° enlemde Harezme (Aral) Gölüne dökülür.

Şaş (Seyhun) Nehri: Bu konuda aktarılanlar da farklıdır. Ben, İbn Havkal'in anlattığını tercih ettim. Zira; İbn Havkal gördüklerini anlatır. Şöyle der: "Şaş (Seyhun) nehri Ceyhun'un üçte ikisi kadardır. Bu nehir Türk ülkeleri sınırından çıkar. 91+1/3° boylam, 42°25' enlemdeki Hocende'ye varır,

sonra 88,5° boylam, 42° enlemdeki Farab'a varır. Sonra, Farab'tan 86,5° boylam, 47° enlemdeki Yeni-kent şehrine varır. Yeni-kent'ten iki konak uzaklıkta Harezm Gölü'ne dökülür". Başka bir kitapta 90° boylam, 41° enlemde Harezm Gölü'ne döküldüğü söylenir.

Mehran (İndüs) Nehri: Bu nehre Sind nehri de denir. 96°35' boylam, 2+2/3° enlemdeki Multan bölgesine, ardından 95° boylam, 26+2/3° derce enlemdeki Mansura şehrine varır. 92,5° boylam, 25°10' enlemdeki Deybül'ün doğusunda denize (Hind Okyanusu'na) dökülür. Bu nehir çok büyük, suyu çok tatlıdır. Nil nehrine benzer. Üstelik Nil gibi bu nehirde timsahlar yaşar. Gemilere çıkar, üzerindikileri alırlar. Batlamyus'un *Resmü'l-mamur* adlı eserinde şöyle denir: "Mehran nehrini başlangıcı 126° boylam, 36° enlemedir. Sonra güney-batı istikametinde 120° boylama, 32° enleme akar. Sonra 111° boylam, 26° enleme doğru batıya yönelir. Sonra 107° boylam, 23° enleme doğru güneye akar. Sonra ikiye ayrılır, bir kolu 104° boylam, 20° enlemde denize dökülür. Diğer kolu bundan sonra Hind Denizi'ne karışır. İbn Havkal'den ve *Resmü'l-mamur* adlı eserden anlattıklarımız arasında boylamları Kanarya (Hali-dat) Adalarından alırsak büyük fark olur. Atlas Okyanusunun doğu sahilinden aldığımız anlattığımız boylamlarda fark azalır. Biz bu konuda bize ulaşanları söyledik. Doğruyu Allah bilir.

Kenk (Ganj) Nehri: Hintçede bu nehre Ganjü denir. 104°50' boylam, 26°35' enlemdeki Kannuc'un doğusundan geçer. Ganj nehri ile Kannuc arasında 40 fersah mesafe vardır. Takriben 2° tutam 40 fersah alır, Kannuc'un boylamını eklersek buna göre Ganj 106° boylamda bulunur. Ganj Hindililer nazarında ulu bir nehirdir. Hindliler oraya hac yaparlar, nehirde kendilerini boğarlar, kıyısında kendilerini öldürürler. Derim ki; Türk ülkelerinde büyük göller bulunur, bu gölleri oralara giden Tüccarlar bilirler. Coğrafya kitabı yazarların çoğu

bu nehirlerden bahsetmezler. Bu nehirleri görenlerden aldığı bilgilere dayanarak onlar hakkında şu bilgileri verdim.

Tuna Nehri: Bu nehir Dicle-Fırat nehirlerinin birleşimlerinden daha büyüktür. Kuzeyin uzak yerlerinden güneye akar. Kaşkadağ'ın doğusundan geçer. Kaşkadağ'ın manası çıkılması zor dağ demektir. Bu dağda Ulaklar, Macarlar, Sırplar v.s. gibi çeşitli kâfir kavimler yaşar. Tuna nehri bu dağın doğusundan geçer. Güneye aktıkça Pontus (Kara) Denizine yaklaşır. Bu denize zamanımızda Kırım Denizi dener. Dağ ile deniz arasında denize yaklaşılarak akar, sonunda Tuna nehri Sakçı şehrinin kuzeyinde denize dökülür. Sakçı İstanbul'a bağlı, onun batıya meyleden kuzeyinde bir şehirdir. Sakçı'nın enlemi 45° olan İstanbul (Kostantiniyye) enleminden daha fazladır. Takriben 50° yaklaşır. Biraz fazla veya az olabilir.

Özi Nehri (Dinyeper): Bu da büyük bir nehirdir. Tuna nehrinin doğusunda olup kuzeyden gelir. Batıya doğru akar, sonra doğuya akar, Sarıkirman, Akçakirman arasında Kırım (Kara) Denizinin bir girintisine dökülür. Bunlar Kırım Denizi kıyısında iki şehirdir. Enlemleri Sudak enlemine yakın, boylamları ondan çok azdır. Zira, bu iki şehir Sudak'ın çok batısında bulunurlar. Sudak 56° boylamda, 51° enlemde bulunur. İbn Saidi'l-Mağribî *Yeryüzünün Coğrafyası*'nın dördüncü cüzünde, yedi iklimin ardından böyle zikreder.

Don Nehri: Bu nehir Özi nehrinin doğusunda, Etil nehrinin batısında büyük bir nehirdir. Kuzeyden güneye akar. Pontus Gölü'ne dökülür. Bu göle zamanımızda Azak Denizi denir. Azak bu denizin kıyısında tüccarların geldiği bir limandır. Don Nehri Azak'ın batısında denize dökülür.

Etil Nehri: Kuzey ülkelerinin en büyük, en meşhur nehridir. Kuzey-doğunun uzağından, mamurluğun bulunmadığı yerlerden gelir. Bulgar şehrinin yakınından geçer, kuzeyini, batısını dolaşır. Arapçada bu şehir İç Bulgar denir, enlemi 50 derecenin üzerindedir. Etil nehri Bulgar'dan yine kıyısında

bulunan Ükek şehrine akar. Sonra onu geçerek Belçemen köyüne varır. Sapmadan güneye akmaya devam eder, sonra döner güney-doğuya akar. Saray şehrinin güney-batısına uğrar. Saray Etil'in kuzey-doğu kıyısındadır. Etil nehri Saray'ı geçince Hazar Denizi yakınında kollara ayrılır. Rivayete göre 1000 kola ayrılır. Hepsi Hazar Denizinin kuzey batısına dökülür.

DAĞLAR

Kamer (Kumr) Dağı: Bu dağın adında ihtilaf edilir. Bazıları gökteki aya nispetle Cebelü'l Kamer şeklinde okurlar. Yakutü'l-Hamevi'nin *el-Müşterik vaz'an ve'l-muhtelif sak'an* adlı kitabında kaf ve mimin zammıyla gördüm. Yakut, çok güneydeki Zenciler Adası'nı da Ceziretü'l-Kamer şeklinde kaydeder. İbn Said'in eserinde de kâfın zamnı, mimin sükûnuyladır. İbn Mutarrif et-Tafsîl adlı eserinde hareketlerini vermez, dünyanın ucundaki dağdan ad aldığını, 11° Ekvator'un güneyinde meskûn olmayan güney yarımkürede bir dağ olduğunu söyler. "Bu dağlardan sekiz ırmak halinde Mısır Nil'i çıkar, aşağıya akar. Kimsenin oraya ulaştığı tespit edilmemiş, onu uzaktan görmüşlerdir." der. Nasîreddin et-Tûsî *et-Tezkire* adlı eserinde "Onu uzaktan görmüşlerdir. Üzerindeki kar sebebiyle beyazdır." der. Bu söz bana göre uzak ihtimaldir. Zira 11° kuzey enlemi olan Aden enlemiyle mukayese edilebilir. Aden toprağına kar düştüğü duyulmamıştır. Güney yarımküre kuzey yarımküre gibidir. Hatta güneş aşağıda olduğu için daha sıcaktır. Batlamyus *Kitabü resmî'l-mamur* adlı eserinde "Kamer dağının batı tarafı 46,5° boylam, 11,5° güney enleminde. Doğuya doğru uzanır, doğu tarafı 61,5° boylam ve aynı 11,5° enlemde Ekvator'un güneyinde bulunur. Buna göre batısından doğusuna uzunluğu takriben 15° dir. Rengi kırmızı, başı güney tarafına meyillidir." der. Ben derim ki: Bu ifade Nasîreddin et-Tûsî'nin ifadesine aykırıdır.

Deren (Atlas) Dağı: Mağrib diyarında meşhur bir dağdır. İbn Said der ki: “Bu yüksek bir dağdır, her zaman tepesinde kar bulunur, Merakeş’ten görülür. İki arasında 2 konak mesafe vardır. Bu dağın başlangıcının Mağrib’in en uzak noktasında Atlas Okyanusu yanında bulunduğu söylenir, doğuya doğru uzanır. Doğu ucu İskenderiye’ye 3 konak mesafeye kadar gelir. Doğu ucuna Ra’sü Evsan denir. Uzunluğu 50° kadardır. Bu dağın doğusunda Masmûde, Meşkûre ve kabileler diyarının batısında Hentâte, batısında Tinmelil diyarları vardır.

Gezûle Dağı: İbna Said şöyle der: “Bu dağ Atlas Okyanusundan başlar, doğuya doğru 12° boylama ulaşır, Gezûle’nin merkezi Tâcüst şehridir. Bu dağ ikinci-üçüncü iklimler arasındadır.”

Ğumara Dağı: Cebelitarık Boğazının Afrika tarafında bulunur. Orada ancak Allah’ın bildiği sayıda (sayısız) kavim yaşar. Bu dağ denize bakan bir kütledir. Cebelitarık Boğazı doğu yönünde Septe’yi geçince güneye Ğumara dağına varır. Burada Gumaralıların limanı Bâdis şehri bulunur. Bâdis ile Septe arası 100 mildir. Bâdis’in karşısında Endülüs’te Malaka vardır. İki arasında denizin genişliği 1° dir. Malaka dördüncü iklimin sonuyla beşinci iklimin birleştiği noktadır.

Medyûne Dağı: Cebelitarık’ın karşı tarafında Fas’ın doğusunda meşhur bir dağdır. Bu dağ güneye doğru uzunur, Deren (Atlas) dağına bitişir. Medyune dağının doğusunda 13° boylam, 37° enlemde Medğara dağları bulunur.

Yüsr Dağı: Medyune dağlarının doğusundadır. Yüsr dağından Yüsr nehri doğar.

Vanşeriş Dağı: Doğudan Yüsr dağına bitişir. Vanşeriş dağında değerli halılar imal edilir. Bu dağdan meşhur Selif nehri çıkar. İbn Said “ Bu nehrin büyük olduğunu, Nil gibi, diğer nehirlerin sularının azaldığı zaman sularının arttığını” söyler.

Cebel-i Tarık: Bu dağa Fetih dağı da denir. Zira, Müslümanlar Endülüs yarımadasının güneyindedir. Müslümanlar buradan Endülüs'ü fethetmişlerdir. Septe'den bu dağ denizde görülür, yakınında, Septe'nin karşısında Ceziretü'l-Hadrâ şehri bulunur.

Şare (Sierra) Dağı: İbn Said'in eserinde "Bu dağ deniz içinde uzanır, güney-kuzey olmak üzere ikiye ayrılır. Endülüs'ün doğusundan batısına uzanır." denir.

Albûrt (Prene) Dağı: Endülüs yarımadasıyla Avrupa kıtasını ayıran dağdır. Zira, Endülüs her tarafından denizlerle çevrilidir. Ancak Preneler girişi karadır. Bu dağ Atlas Okyanusu'ndan Akdeniz'e 4 konak kadar uzanır. Bu dağda Venüs (Zühre) heykeli (mabedi) bulunur. Mabed 24° boylam, 43° enlemedir. Kara Avrupa'sından Endülüs'e sadece bu dağdan yol geçer. Eskiden geçilmiyordu. Eskiler dağda demir, ateş, sirke ile yol açtılar. Bu dağın doğu tarafında Narbon (Arkuno) ve Barselona 24,5° boylam, 42°28' enlemedir. Dağın sonunda Galiçia'nın batısında Atlas Okyanusu bulunur. Bu dağın Akdeniz tarafında Taragona şehri bulunur.

Cenadil (Kayalar) Dağı: İbn Said "Bu dağa Nubya gemileri gelir. Cenadil Dağı'nın kuzeyinden Nil'in batısına uzanan ve Feyyum'u geçen duvar (sur) bulunur. Cenadil 56° boylam, 22° enlemedir.

Laciverd Dağı: Calut dağının güneyinde bir dağdır. Burada laciverd madeni olduğu söylenir. Burada mamurluk sona erdiği için maden çıkarılmaz.

Cebel-i Câlut: Mısır'da el-Vahat'ın üstünde Lahun'a kadar uzanan bir dağdır. Bu dağda hazineler olduğu, bu hazineler üzerinde hazinecilerin yazıları bulunduğu söylenir. Bu dağ Taylamun dağının güneyindedir.

Taylamun Dağı: Buna Cebelû't-Tayr da denir. Bu dağ Saîd (Yukarı Mısır)'ın doğu yakasında Minyetü İbn Hasib'in

yakınındadır. Bir kıyısı Nil nehrine girer. Bu girinti sebebiyle suyun akışı bozulur, gemilerin batmasından korkulur. Buna Cebelü't-Tayr denmesi her sene buraya çok sayıda kuşpalazı gelir, başlarını burada dağın eteğinde bulunan bir kavuğa sokarlar, orada bir tanesi takılır. Halk arasında bu meşhurdur. Sorumluluk haberi nakledene aittir.

Tay Dağları: Bunlar Ece' ve Selma dağlarıdır. Bunlar meşhur olup Medine'nin doğusunda bulunurlar. Kûfe hacıları bu dağlardan geçerler. İbn Said "Bunlardan batıda olan 68° boylamda, 28° enlemedir." der.

Ârız Dağı: Yüzü, sırtı olan bir dağdır. Yüzü beyaz, yontulmuş gibi bir kayadır. Duvar gibidir, batıya dönmüştür. Sırtı doğuya bakar. Kuzeyden güneye uzanır, güney tarafı Yemen'e bitişir. Hatta Sa'de'ye yaklaşır. Oradan takriben üç günlük uzaklığa kadar varır. Hacer bu dağın sırtında, yarısına yakın yerdedir. Bunlarla dağın yüzü arasında iki günlük mesafe vardır. Yebrin de Arız dağının sırtındadır. Yebrin'de çok hurma ağacı, akan iki su vardır. Bunlardan Arap Yarımadası bahsinde söz edeceğiz.

Rahun Dağı: Serendib (Seylan) adasında, Ekvator üzerinde enlemi olmayan yerde çok yüksek bir dağdır. Bu dağın Adem'in cennetten yeryüzüne indiği dağ olduğu söylenir.

Tibet Dağı: Çin sınırından gelip batıya Fergana ve Ustrûşene'ye uzanır. Sonra Kiş-Semer kand arasına varır. Bu şekilde devam ederek Verke adındaki Buhara dağına bitişir.

Kar Dağı, Lübnan Dağı, Lükam (Amanos) Dağı: Bu dağlar birbirine bitişir, güneyden kuzeye uzanan bir dağ olur. Bu dağın güney ucu Safed yakınına varır. Batlamyus *Resmü'l-mamur* adlı eserinde Kar dağının ucu 59°45' boylam, 32° enlemedir. Kuzeye doğru uzanır, Dımaşk'ı geçer. Kuzeyine gelince Senir Dağı adını alır. Bu dağın Dımaşk'a bakan tarafına Kasyun dağı denir. Dımaşk'ı geçer, Balebek'in batısına uğrar, Balebek karşısındaki dağa Lübnan dağı denir. Bu

dağ 60° boylam, 33 küsur derece enlemedir. Balebek'i geçince Trablusşam'ın doğusuna varır. Akkar dağı adını alır. Akkar bu dağda bir kaledir. Sonra kuzeye devam eder, Trablus hizasını geçince Hısnü'l-Ekrad'a varır. Trablus'un bir günlük batısı hizasında bulunur. Kuzeye uzanarak Hama, Şeyzer, Afamiye hizalarında Lükam dağları adını alır. Batlamyus *Kitabü'r-resm* adlı eserinde "Lükam dağı 60°50' boylamda, 35°10' enlemedir. Sonra 62° boylam, 37° enleme uzanır" der.

Derim ki: Lükam dağı Afamiye'nin batısı hizasına varınca, burada Lükam dağı karşısında doğuda başka bir dağ bulunur. Bu dağa güneyindeki Şahsabû köyüne nisbetle Şahşabû dağı denir. Bu dağ Maarratü'n-Numan, Sermin, Halep şehirlerinin batısından geçer. Sonra batıya döner. Rum (Anadolu) dağlarına bitişir. Kuzeye devam eder. Bu dağla Şahşabû dağı arasında yarım günlük mesafe genişliğinde bir çukurluk (ova) vardır. Burada Afamiye gölleri bulunur. Lükam dağı kuzeye uzanmaya devam eder. Sahyun, Şağr, Bekas, Kusayr'e uğrar, Antakya'ya varır. Burada Amanos dağları bulunur. Asi nehri bu iki dağ arasından geçer, ikisini ayırır. Süveydiye yanında denize dökülür.

Tur Dağ: *el-Müşterik*'te 'Tûr' İbranice her dağa verilen ad, yani dağ anlamına gelir. Sonra bazı dağlara özel ad olmuştur. Bunlardan biri zeytine nisbetle Tûr-i Zeytâ dağıdır. Bu dağ Ra'süleyn yakınındadır. Tûr-i Zeytâ aynı zamanda Kudüs'te bir dağdır. Hadiste "Tûr-i Zeytâ'da 70.000 nebi öldü. Açlık onları öldürdü." denir. Tûr aynı zamanda Taberiye'ye bakan bir dağdır. Tûr-i Sina hakkında ihtilaf ederler. "Bazıları Eyle yakınında, bazıları Şam'da bir dağdır." derler. Ayrıca Sina'nın bu dağın taşı veya bu dağda bir ağaç olduğunu söylerler. Bazıları "Tûr-i Harun, Kudüs'ün kible tarafında şehre bakan bir dağdır. Tepesinde Harun peygamberin mezarı vardır." derler.

Cûdî Dağı: *el-Müşterik*'te "Bu dağın güney-kuzey istikametinde uzunluğunun üç günlük, yüksekliğinin yarım günlük

mesafe olduğu söylenir. Cûdî yeşil bir dağdır. Seyrek palamut ağaçları vardır. Bu dağ Musul'un yukarısında olup doğrusundan Dicle nehri geçen Cizre (Cezireti b. Ömer)'ye bakar. Nuh'un gemisinin bu dağa indiği söylenir. Cûdî dağı yakınında Sema-nin köyü vardır. Cûdî Tayy kabilesi diyarında Esada'da bir dağdır. Şairin şu sözünde kastedilen bu dağdır.

“Karanlık gecede Cûdî dağı yamaçlarında biriken yağmur suyu onun ağzından tattığım sudan tatlı değildir. Fakat bu sırada ben gözetleyen gözlerin göreceği yerdeydim.”

Cûdî ayrıca Zencan'da $73+2/3^{\circ}$ boylamda $36,5^{\circ}$ enlemde bir dağdır. Kuzeye doğru Berdea yakınına 73° boylam, $40,5^{\circ}$ enleme uzanır. Sonra kuzeye Tiflis'e kadar devam eder. Tiflis 73° boylam, 43° enlemde-dir. Sonra bu dağ kuzeyden güneybatıya döner, iki kola ayrılır. Bir kolu güneye Hulvan yakınına $72+1/4^{\circ}$ boylama, 34° enleme varır. Doğuya Karmisin (Kırmanşah)-Dinaver arasına 73° boylama döner. Bu koldan Hulvan-Dinaver arasında bir dağ çıkar. 73° boylam, 35° enlemdeki Dinaver'in etrafını dolaşır. Sonra bu dağ doğuya döner, 75° boyla, 35° enlemde Sâve'nin kuzeyine varır. Dağ Hemedan'ın kuzeyini geçtikten sonra, Dinaver'in doğusu ile Hemedan'ın batısında bu dağdan güneye bir kol ayrılır, Hemedan'ın etrafını dolaşır. Burada Hemedan Yokuşu bulunur. Bu dağın ikinci ana kolu Hulvan dağından kuzeye doğru uzanır. Şehrazur'un kuzeyinden geçerek 65° boylam, 38° enlemdeki Erzen'de iki kola ayrılır. Bu kollardan biri güneye meyleterek $65,5^{\circ}$ boylam, $37,5^{\circ}$ enlemdeki Cizre'nin güneyine varır. Cizre yanında Cudi dağı adını alır. Dağın diğer kolu 67° boylam, 41° enlemdeki Kâlikâlâ (Erzurum)'nun doğusuna varır. Bu dağın ana kolundan başka bir dağ ayrılır. Ahlat ve Selmas arasından geçer.

Bîsütun Dağı: Bu dağ Irak-ı Acem diye tanınan Cebel diyarındadır. İbn Havkal “Bu dağ çok sarptır. Zirvesine çıkılmaz. Bu dağın bir yüzü tamamıyla kaygan (düz) dir. Sirtında

bir mağara vardır. Bu mağarada bir su gözü, Kisra Hüsrev ile Şirin'in resimleri bulunur." der.

Taberistan (Elbiruz) Dağı: Bu dağ Hazar Denizinin güneyinde, doğusunda yer alır. Taberistan dağının batı tarafı 76° boylam, 36° enlemedir. Doğu tarafı 88° boylam, 35° enlemedir.

Dübavend (Demavend) Dağı: Bu dağ Rey amilliğinin kuzey sınırındır. Çoğu defa Sâve'den görülür. Dağlar ortasında kubbe gibi yükselir. Kimsenin oraya çıktığı duyulmamıştır. Başından devamlı duman tüter. Bu dağ 75,5° boylamdadır. Uzak mesafeden görülür.

Kirman Dağı: Batlamyus *Resmü'l-mamur* adlı eserinde "Bu dağın batı tarafı 89°45' boylamda, 23°35' enlemedir." der.

Kaytak (Kafkas) Dağı: *el-Müşterik*'e göre bu dağ Hazar Denizi sahilinde Babülevbab (Bербend) şehri yanında güneye doğru uzanır. *El-Azizî* adlı eserde "Buna diller dağı denir. Zira burada dilleri ayrı çok sayıda ırk yaşar. Bunların 300 dili olduğu söylenir. Bu dağın kuzey tarafında Kaytaklar denen ırk yaşar. Güney tarafında Lazlar (Lekzler) yaşar. Bunlar da kavimdir. Bu dağ Babülevbab'tan Rum diyarına kadar mesafede uzanır. Dağın güney tarafı duvar gibidir, burada yol yoktur. Sanki baltayla yontulmuş gibidir. Genişliği 10 günlük yoldur. Türk ülkelerine sadece bu dağın Hazar Denizi sahilinden girilir. Dağın doğu kıyısı ile Hazar Denizi arası 3 mil kadardır. Kisra Anuşirevan Hazar Hakanı ile sulh yaptıktan sonra eski zamanda burada taş ve kurşunla bir duvar (sed) inşa etti. Bu duvarda bir kapı açtı, kanatları demirdendi. Bu sebeple burası Demirkapı adını aldı. Bu dağda 10 civarında geçit vardır. En büyük geçit orta kısımdadır. Buraya da bir kapı yapılmış, bu kapıya Alan Kapısı denmiştir.

Siyahkûh Dağı: Bu dağ Hazar Denizi'nin kuzeyinde biraz batıya meyleden bir dağdır. *Resmü'l-mamur* adlı eserde "Batı tarafı 70° boylam, 55° enlemedir. Doğu tarafı 80° boylam,

yine 55° enlemedir.” denir. İbn Said ise “Siyahkûh dağının ucu Hazar Denizi kıyısındadır. Sonra uzanır, altıncı ve yedinci iklimleri geçer, Hazar Denizini dolaşır, kuzeyine varır.” denir.

Haris (Ağrı) Dağı: Bu dağ Azerbaycan’da Erdebil yakınındadır. Çok yüksek olduğu için tepesine çıkılmaz. Erdebil şehri *Kanunû’l-mesûdî*’ye göre 73°50’ boylam, 38° enlemedir. Bu dağın tepesine çıkan yol çok sarptır. Her zaman üzerinde kar bulunur. Yakınında Küçük Ağrı dağı bulunur. Bu ikinci dağdan sular çıkar, burada odun toplanır, av avlanır. Bu şehirlerde Ağrı’dan daha yüksek dağ olmadığı söylenir.

KİTABIN TERTİBİ ÜZERİNE SÖZ

Bu kitabın tertibine gelince, kitap takvimler gibi, cetvelli-dir. Eserde iki hanede hakiki iklim ile örfi iklimi beraber zikrettik. Hakki iklimden maksadımız bahsettiğimiz yedi iklimden biridir. Örfi iklim Şam, Irak gibi çeşitli yerleri, belde-leri kapsayan her bölge ve memleketidir. Örfi iklim bazen ha-kiki iklimin bir parçası olur. Bazen Şam gibi iki hakiki iklimde bulunur. Şam'ın bir kısmı üçüncü iklimde, bir kısmı dördüncü iklimdedir. Çin'de olduğu gibi bazen örfi iklim yedi iklimin bir-çoğunu kapsar. Çin'in enleminin, boylamından daha çok olduğu söylenir. Zira Çin doğu iklimlerinin başlangıç kısımlarını kap-sar. Yedi iklimin her parçasını kapsamış olur. Verdiğimiz cet-vellerin bir hanesini isimlerin okunmasına ayırdık. Zira, bu isimler arasında harekelendirmeden nasıl okunacağı bilinme-yen yabancı adlar vardır. Aynı şekilde halkın fethayı kesreye, zammeye çevirerek veya tersine çevirerek söylediği, bazen fazla bazen eksik harfle söylediği adlar vardır. Mesela halk Tebriz ye-rine Tevriz, Tüster yerine Şüster der, Tedmür'u Tüdmür şekil-nde zamme ile okurlar. Bunun için isimlerin okunuşlarını ver-dik. Hamişlerde(marjlarda) altta veya üstte bahsedilen şeyler hakkında kısa bilgiler verdik.

Yerlerin tertibine, birbirinden önce bahsedilmesine gelince, bu konuda beğendiğimiz bir tertip bulamadık. Bu konuda İbn Havkal'e uyduk. Allah'ın haram evi (Kâbe). Hz. Peygamber'in mezarı bulunduğu için iklimleri anlatmaya Arap Yarımada-sıyla başladık.

Bu kitapta zikredilen boylamlar Atlas Okyanusu sahilinden başlar. Bu boylam Kanarya Adaları (el-Cezâir el-Halidat)'ndan başlayan boylamdan 10° azdır. Enlemleri ise Ekvator'dan başlar. Burada iki kutup aynı yüksekliktedir. Şunu da bilmen gerekir ki; bazı yerlerin enlem ve boylamını tespit edemedik. Enlemi-boylamı bilinen yerlerden doğudaki-batıdaki, kuzeydeki-güneydeki uzaklıklarını tespit ettik. Bunu bilince onlara yaklaştırarak takribi (ortalama) enlemlerini ve boylamlarını bulduk. Zira biz yukarıda bahsettiğimiz şekilde, eskiler gibi bir derecenin uzunluğunu 22+1/9 fersah veya yeniler gibi 19+1/9 fersah kabul edince ve fersahı dereceye vurunca, mesafeden dereceyi bulduk. Konaklar ve günlerin mesafesini de bu şekilde tespit ettik. Zira, fakihler 16 fersahı iki günlük yol kabul ederler. Her sekiz fersah orta yürüyüşle bir günlük yoldur. Her iki buçuk gün 20 fersah eder.

El-Birûnî şöyle der: “Dağlar, vadiler v.s. sebebiyle yolların kıvrılması yaklaşık 1/5° eder. Yürüyen kişiye göre iki beldenin arası 50 fersah eder. Buna göre iki yerin (şehrin) arası yolcuya göre 50 fersah ise doğru çizgi üzerinde yaklaşık 40 fersaktır. Bazı yerlerin boylam ve enlemlerini gün ve fersahlardan hesaplayıp çıkardık. Bu neticeler kesin değil yaklaşıktır.”

Bilmek gerekir ki, ülkelerin enlem ve boylamlarından söylenen rakamlar tam doğru değildir, bunlarda hata payı çoktur. El-Birûnî bu husustan bahseder, şöyle der: “Enlem ve boylamların hepsini düzeltmem mümkün olmadı. Ancak yapabildiklerimi düzelttim. Biz, tam doğru olmadıklarını bilmemiz rağmen bu konuda bize ulaşan bilgileri naklettik. Zira, bu yerlerin derecelerinin takribi olarak bilinmesi hiç bilinmemesinden iyidir.” der.

Enlemler ve boylamlardan zikredilenlerin tam doğru olmadığını gösteren delillerden biri, bu konunun üstadı olan el-Birûnî'nin *el-Kanun el-mesûdî*'de Dımaşk ile Selemiye'nin aynı enlemde olduğunu söylemesidir. Bize göre bu kesin hatalıdır.

Zira, Selemiye Dimaşk'ın 1° fazla kuzeyindedir. Büyük ihtimalle bu kitabımızda bir beldenin boylamını, enlemini farklı şekillerde bulursunuz. Bu konudaki mazeretim kitaptaki boylamları, enlemleri el-Birûnî'nin *el-Kanunû'l-mesûdi* adlı eserinden, Farslara ait *Kitabü'l-etval ve'l-uruz*'dan, İbn Said el-Mağribî'nin kitabından, *Kitabü resmi'r-rub'i el-mamur*'dan nakletmemdir. Son eser (*Resmü'r-rub'u'l-mamur*) Memun için Yunanca'dan Arapça'ya çevrilmiştir. Bu ilimde bu eserlere itimat edilir, kaynaklar, bu kitaplar dahi bir yerin boylamı, enlemi derecesinde birleşmezler. Çoğu defa ihtilaf ederler. Aralarında fark olmasına rağmen bu eserlerin hepsinden naklettik. Bu sebeple kitabımızda enlemler ve boylamlarda ihtilaf (fark) oldu. Mazeretimizi söyledik.

Örfi İklimlerin Sınırlarının Tayini

Bil ki, örfi iklimlerin sınırları hakkında anlatacaklarımız dâr (ev, evler), bostan vs. tarifine benzemez. Zira, evlerin, bastonların çoğu dörtgen ve kenarları müsavi şekildedir. Örfi iklimlerde tarif buna uymaz. Zira, bu iklimlerin bazı tarafları başka bir iklime girer, bazısı yaylı, bazı yanları diğer yanlarından geniş olur. Bir mekan dört yönle sınırlandırılır. Bu yönler doğu, batı, güney, kuzeydir. Bunlar, örfi iklimlerde, bahsettiğimiz sebeplerden kusursuz değildir. İklimler dörtgen parçaları ve yanları (kenarları) eşit olsalar o mekânların tarifi (kusursuz) mümkün olurdu. Bir yerin tarifinde hata yapanı mazur görmek gerekir. Bir yeri görmeyen, onu kitaplardan ve insanların ağzından aktararak anlatır mazereti daha açıktır. Zira, Endülüs, Sicilya gibi bazı iklimler üçgen şeklinde, bazısı beşgen şeklinde ve daha fazla daha az kenarlı şekilde olur. Dört yanını doğru şekilde tarif güçleşir. Örfi iklimlerin yerlerini birbirinden ayırabilmek için cetveller koyduk.

ÖRFİ İKLİMLER

BİRİNCİ İKLİM: ARAP YARIMADASI (ARABİSTAN)

Arap yarımadasını Yemen'den Hicaz'a, daha sonra Eyle'ye kadar batıdan Kızıl Deniz (Kulzum Denizi) kuşatır. Eyle batı sınırının ortasına yakındır. Batı sınırın kalanı ise Eyle'den Şam taraflarına uzanır. Arabistan'ı kuzeyden Fırat üzerindeki Balis, Rahbe, Âne'ye kadar Şam'ın bir kısmı kuşatır. Âne kuzey tarafının ortasındadır. Kuzey sınırının kalan kısmı Fırat'ı, takip ederek Âne'den Kûfe'ye varır. Doğudan ise sınır Kûfe'den Fırat'ı takip ederek Basra'ya varır. Basra doğu sınırının ortasındadır. Doğü sınırının kalanı Basra'dan Fars Denizi sahili boyunca Bah-reyn'e, Oman sonuna varır. Yarımada'yı güneyden Oman öte-sinde Yemen Mehre'sine kadar Hind Denizi kuşatır. Aden'e ka-dar Yemen'i dolaşır. Burası güney tarafının ortasıdır. Güneyin kalan sınır kısmı Aden'den sahil boyunca Yemen'in Hicaz tara-fındaki başladığımız batı sınırına varır. Arap yarımadası sınır-larında yürüyen Eyle'den sahil boyunca deniz sağında kalarak gitse Medyen, Yenbu'ya, Berve'ye, Cidde'ye Yemen'in başındaki Zabid'e, Aden'e kadar varır. Yemen'i dolaşınca yine deniz sağında kalarak doğuya döner. Zafar, Mehre sahilleri boyunca Yemen'i dolaşır. Yine deniz sağında kalarak kuzeye döner, Mehre sahi-lini geçer, Oman'a, sonra Üval adasına, sonra Katif'e, Kazıma'ya, Basra'ya varır. Arap Yarımadasını dolaşır. Batıya döner, deniz kıyısından ayrılır, Fırat nehri sağında kalır. Basra'dan Sib'e, Kûfe'ye, Âne'ye, Rahbe'ye, Bâlis'e, Halep sınırına, Selemiye'ye,

Belkâ'ya, Eyle'ye başladığı yere varır. Arap yarımadasının etrafının dolaşılmasına dair söz sona erdi.

Mekke'de Bazı Yerler

Bunlardan biri Ebû Kubeys'tir. Burası doğudan Mekke'ye bakan bir dağdır. Bu yerlerden biri Kuaykian'dır. Burası Mekke'ye batıdan bakan bir dağdır. Bunlardan biri Batn-ı Muhasser'dir. Burası Mina ile Müzdelife arasında bir vadidir. Her ikisinden ayrıdır. Diğer biri Hz. Peygamberin itikâfa çekildiği Hira dağı mağarasıdır. Hira dağı Mekke'ye bakar, şehirden 3 mil uzaktadır. Diğer biri Hz. Peygamber'in Ebû Bekir ile sığındığı Sevr mağarasıdır. Bu dağ güneyden Mekke'ye bakar.

Mekke'de önemli yerlerden biri Guzne Vadisidir. İbn Âmir duvarı, Me'zimeyn arasında bulunan Arafat'tır. Guzne vadisi Arafat'tan değildir. Mina tarafındaki Arafat hududur. İbn Amir duvarı yanında imamın arefe günü öğle-ikindi namazlarını beraber kıldırıldığı mescid bulunur. Bu mescit İbrahim Mescidi diye meşhur olmuştur, bir kısmı Guzne vadisinde, bir kısmı Arafat'tadır. Zikredilen İbn Amir Duvarı Abdullah b. Amir b. Kureyz'e nispet edilir. Cebelû'r-Rahme de Arafat'tan sayılır.

Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. el-Fakih *Kitabı*'nda el-Medain'den naklen "Arap yarımadası beş kısma ayrılır: Tihame, Necd, Hicaz, Aruz, Yemen" der.

Tihameye Gelince: Bu bölge Hicaz'ın güney tarafıdır. Necd, Hicaz'la Irak arasıdır. Hicaz Yemen'den Şam'a uzanan dağdır. Burada Medine, Amman bulunur. Aruz ise Bahreyn'e kadar Yemame'dir. Hicaz'ın bu adı alması Necd ile Tihame'yi ayırmasından dolayıdır.

İbnü'l-Fakih şöyle der: "el-Vakıdı Hicaz Medine'den Tebük'e, Kûfe yoluna uzanır. Bunun ötesindeki Basra arazisine kadar uzanan kısım Necd'dir. Medine'den Mekke'ye, Arc düzlüğüne kadar Hicaz'dır. Bunun ötesinde Mekke ve Cidde'ye

kadarki kısım Tihame'dir." der. İbnü'l-Arâbî "Irak (Arc)-Vecne-Taif umresi arası Necd'dendir. Vecne'den ötesi denize kadar Tihame'dir. Tihame-Necd arası ise Hicaz'dır. Serevat (se-rat) Tihame'ye bakan dağlardır."

El-Müşterik'te şöyle denir: "el-Uzeyle Beni Tamim'e ait bir sudur. Burası Kûfe Kadisiye'sinden Mekke'ye giden kişinin ilk vardığı bir sudur. Uzeybe çölde daha başka suların adıdır. **Arc** Taif civarında camisi olan bir köydür. Şair Arcî buraya nispet edilir. Arc aynı zamanda ana yol üzerinde Mekke-Medine arasında bir yokuştur. Nadr b. Şümeyl "Necd taşlık bir arazidir, sert ve yüksektir. Meşhur Necd konusunda ihtilaf vardır. Çoğunluğa göre Tihâme-Yemen-Irak-Şam'ı ayıran yüksek platonun adıdır. Tihâme-Yemen üstü, Irak-Şam altıdır. Hicaz tara-fındaki başlangıcına **Zatü Irk** denir.

Arap diyarındaki meşhur yerlerden biri el-Akik'tir. *El-Müş-terik*'te bu kelime çeşitli vadilerin adıdır. Bunlardan biri Me-dine yanındaki el-Akikü'l-A'lâ'dır. Harra'yı geçince Medine'nin mezarlığının sonuna kadarki sahadır. Akikü'l-Esfel ise bunun alt tarafıdır. Biri Yemame'deki Akikü'l-Arız'dır. Akik aynı za-manda seli (suları) Tihâme çukuruna dökülen bir vadidir. Me-dine Akiklerine bitişiktir. Şafii'nin bahsettiği "Keşke Akik'ten görünseler bana hoş gelir." dediği yerdir.

Akik Zülhuleyfe vadisinde düzlüktür, Yemen'den sayılır.

Sehûl: *Lübab*'ta Semânî'ye göre Yemen'de bir köydür. Be-yaz sehaliyye elbiseleri buraya nispet edilir." denir.

İbn Havkal ise Diyarülarab'tan biri Mekke, Medine, Yemâ-me'yi içine alan Hicaz bölgesidir. Buhreyn'e bitişen Hicaz necdi, Irak çölü, el-Cezire bozkırı, Şam bozkırı Yemen Arap diyarının diğer bölgeleridir. Yemen bölgesi Tihâme, Yemen Necd'i, Oman, Mehre, Hadramevt, Sana, Aden bölgelerini, diğer Yemen mihlaflarını içine alır. Sirreyn hududundan Ye-lemlem'e, Taif arkasına, Yemen Necd'ine, doğuda Fars Deni-zi'ne kadarki yerler Yemen'dendir. Bu ise Arap diyarının üçte

ikisine yakındır. Sirreyn'den doğuda Hacr'a Yemâme arka-sındaki Tay dağına kadarki yerler Hicaz'dandır. Yemâme'den Medine yakınına Basra ve Bahreyn taraflarına kadar uzanan yerler Necd'dir. Abadan sınırından Enbar'a kadar Hicaz, Yemen karşısındaki yerler Irak ovasındandır. Enbar'dan Bâlis'e, Teymâ'ya, Vadi'l-Kurâ'ya kadarki yerler el-Cezire ovasıdır. Bâlis'ten Eyle'ye kadar Hicaz karşısındaki Tebük arazisine bakan yerler Şam çölüdür. Bu diyarı taksim eden bazı âlimler Medine'nin Necd, Mekke'nin Yemen Tihâmesi arazisinden olduğunu söylerler.”

Cuhfe: Rabiğ yakınında olup Mısırlıların mikat (ihrama girme) yeridir.

El-Muhassab: *El-Müşterik*'te “Mekke ile Mina arasında, Mina'ya daha yakın bir yerdir. Burası Mekke vadisidir. Benî Kinâne düzlüğü olup üzerindeki kumlar sebebiyle el-Muhassab adını almıştır.” denir. İbn Havkal “Arap diyarında gemi-kayık yüzen nehir yoktur. Eğer Basra batâihi böyledir (gemi yüzer) denirse, biz “Orası Arap diyarına komşudur. Oradan değildir” deriz. Yemen'den Sebe' diyarındaki Sedd (baraj) yanında biriken suya gelince bu su sellerden oluşur, halk köylerde, çiftliklerde kullanırlar. Bununla beraber Arap diyarında kanallar, pınarlar, kuyular çoktur. Mekke'nin hiçbir yerinde, kır ağaçları dışında meyveli ağaç yoktur. Haram arazinin dışında ise pınarlar, meyveler bulunur. Mina, Arafat yolu üzerinde Mekke'den üç mil uzaklıktadır. Batn-ı Muhasser, Mina'dan ve Müzdelife'den değildir.” der. *El-Müşterik*'te **Rame** Basra'dan gelen Mekke yolu üzerinde bir menzildir. Basra'dan 12 konak uzaklıkta, Benû Tamim diyarının sonundadır. İbn Havkal “Sebir, Mina ve Müzdelife'den görünen yüksek bir dağdır. Cahiliye devrinde Sebir dağına güneş doğunca Müzdelife'den hareket edilirdi. **Hudeybiye** bir kısmı helal bir kısmı haram arazide bir yerdir. Burası müşriklerin Hz. Peygamberi Kâbe'yi ziyaret etmekten engel oldukları yerdir. Burası Kâbe'den en uzak

haram arazi sınırır. Sanki haram arazinin açısıdır (köşesidir). Mekke ile Hudeybiye arasındaki mesafe bir günlük yoldan fazladır. **Radva** vadileri, kısıkları olan yüksek bir dağdır. Yenbu'dan bu dağı yeşil gördüm. Vadilerinde dolaşanlar bu dağda çok sular olduğunun söylediler. Keysâniyye denen grubun Muhammed b. Ali İbn el-Hanefiyye'nin yaşadığını iddia ettikleri dağ burasıdır. **Kuba** Medine'den iki mil uzaklıktadır. Burada değerli Mescid el-Takva vardır. Kuba, ayrıca, Şaş yakınında Fergana nahiyesinde büyük bir belde. Bahsedilen yerlerden biri **Ebva**'dır. Cuhfe'nin 8 fersah kuzeyindedir. Hz. Peygamberin babası Abdullah'ın burada öldüğü söylenir. Sahih olan ise onun Medine'de dayıları Benü'n-Neccar'dan Nabiğa'nın evinde öldüğü rivayetidir. **Dûmetü'l-Cendel** burası Şam ile Irak arasını ayıran bir yerdir. Dimaşk'tan yedi konak, Medine'den 13 konak uzaklıktadır. **Usfan** Halis'ten bir konak güneyde hacıların konakladığı bir menzildir. Usfan'dan Batn-ı Merr'e 33 mildir. Bu yerlerden biri el-Car'dır. *Lübab*'ta Medine'den 3 konak uzaklıkta ve Medine'nin limanıdır denir. Bu yerlerden biri Irak halkının mikatı (ihram yeri) **Zâtü İrk**'tır. Mekke'den 48 mil uzaklıktadır denir. *El-Azizî*'de "Zâtü İrk ile Umra arası 26 mildir." denir. **Evtas** Hevazin savaşında Hz. Peygamberin gaza ettiği yerdir. Zâtü İrk ile Umra arasındadır."

Arap Yarımadası'nın Mesafeleri

Medine'den Kûfe'ye 20 konak kadar, Medine'den Mekke'ye 10 konak kadar, Medine'den Basra'ya 12 konak kadar, Medine'den Rakka'ya 20 konak kadar, Medine'den Dimaşk'a, Filistin'e sahilden Mısır'a 25 konak kadardır. Mekke'den Aden'e bir aylık yoldur. Aden'den Mekke'ye iki yol vardır. Bunlardan biri daha uzak olup sahildendir. Diğer Sana, Cade, Cürş, Necran, Taif'ten geçerek Mekke'ye ulaşır. **Mihnas**, Uhud dağında bir sudur. Hadiste "*Hz. Peygamber Uhud savaşı günü susadı. Hz. Ali deriden kalkıyla Mihnas'tan su getirdi. Hz. Peygamber*

eğildi, onunla yüzündeki kanı yıkadı”⁴ denir. Şair Südeys şu mısra da bundan bahseder:

“Hüseyn’in, Zeyd’in ölümelerini, şehidin (Hamza) Mihnas yanındaki öldürülmesini hatırlayın.”

Mihnas yanındaki şehit ile Peygamberin amcası Hz. Hamza’yı kastediyor. Zîra o Uhud’da Mihnas denen yerde öldü.

Lübab’ta şöyle denir: “Huvarin, Bahreyn’de bir beldedir. Burayı Ziyad b. Amr fethetmiştir. Bunun için ona Ziyadü Huvarin denir. Ziyad’ın kardeşi fakih ve Hz. Ali’nin adamlarındandı.”

Huvarin Hıms’ın güney-doğusunda bir beldedir. Burayı gördüm. Tarihte Muaviye’nin ölüm haberi geldiğinde Yezid bu Huvarin’deydi.

Katife yakın yerlerden biri Tarut’tur. Halkından birinden nakledilene göre Tarut, Katif’in doğusunda küçük bir belde-
dir. Denizde med oluğu zaman burayı ve arazisini su kaplar. Ada haline gelir. Cezir olunca burasıyla Katif arasındaki arazinin bir kısmından sular çekilir. İnsanlar karadan bu beldeye varırlar. Burası Katif’ten yarım konak uzaklıktadır. Tarut’ta çok makbul üzüm yetişir. **Raci**’ Mekke-Taif arasındadır. Burası Adal ile Kara’nın Hz. Peygamber’in ashabına gadr (kalleşlik) ettikleri yerdir. Raci ayrıca Hayber yanında bir yerdir. Hz. Peygamber Hayber savaşındayken burada karargâh kurmuştu.

El-Müşterik’te şöyle denir: **Ed-Dehnâ** Necd’de Benû Temim diyarında geniş bir yerdir. Yemen beldelerinden biri eş-Şahr’dır. Aden-Zafar arasında küçük bir beldedir. Bu yerlerden biri Hadramevt’tir. Burası mamur bir yer olup buradan Şahr’a hurma götürülür. İki yer arasında dört günlük mesafe vardır.

Yakutü’l-Hamavî *el-Müşterik* adlı eserinde “Gadir-i Hum Mekke-Medine arasında bir yerdir. Cuhfe’den 3 mil uzaklıkta olduğu veya burasının küçük, ağaçlık, olduğu söylenir. Şiiler bu yere nispetle şenlik (bayram) yaparlar.” der.

4 Mihnas suyu için bkz. İbn Hişam, *es-Siretü’n-Nebeviyye*, Beyrut baskısı, III. 90.

İbn Havkal şöyle der: “Abadan’dan Bahreyn’e ve Hecr’e kadar Arap Yarımadası’nın çevresi 15 konaktır. Bahreyn’den Oman’a bir ay kadar, Oman’dan Mehre’ye bir ay kadar, Mehre’den Aden’e bir ay kadar, Aden’den Cidde’ye bir ay kadar, Cidde’den Cuhfe sahiline 3 konak, Câr’a 3 konak yol tutar. Câr’dan Eyle’ye 20 konak kadar, Eyle’den Şerat’a 3 konak kadar, Belkâ’dan Havran’ın doğusuna 6 konak kadar, Havran’ın doğusundan Dimaşk Gûta’sının doğusuna 3 konak, buradan Selemiye’ye 4 konak kadar, buradan Bâlis’e 7 konak kadar, Bâlis’ten Kûfe’ye 20 konak kadar, Basra’dan Abadan’a 2 konak kadar yol tutar. Yaklaşık Arap Yarımadası’nın çevresi bu kadar yoldur. **Yebrin** çorak bir yer olup iki pınarı, çok miktarda hurmalığı vardır. İki pınar (su) arasında yarım konak veya biraz fazla mesafe bulunur. Hurmalıkların çoğu sulara yakın yerdedir. Yebrin, Ahsa, Katif, Yemâme arasındadır. Yemâme ile arasında 3 günlük mesafe vardır. Yebrin ile Ahsa arasında da aynı mesafe vardır. Ahsa-Yemame-Yebrin bir üçgen teşkil eder. Yemame batıda, Ahsa doğuda, Yebrin onlardan biraz meyilli güneydedir. *El-Müşterik*’te “Yebrin-Yemâme’nin doğu köşesinden başlayan uçsuz bucaksız bir kumluktur. Son derece tehlikelidir.” denir. İtimat ettiğim biri “Bu diyarın halkı bu yerin hurmasını yiyen, suyunu içenin ve hurmanın gölgesinde uyuyanın mutlaka hastalandığına inanırlar. Buranın hurması Medine’nin berni hurmasına benzer.” dedi.

Bahreyn’deki meşhur yerlerden biri Kâzıma’dır. Burası Basra ile Katif arasında deniz sahilinde siyah bir yerdir. Kâzıma ile Basra arası iki günlük yoldur. Kâzıma ile Katif arası ise 4 günlük yoldur. Kâzıma, Basra’nın güneyindedir. Buraya deniz Kâzıma’sı denir. Burada Arapların oturduğu yurtlar, güzel meralar, çok sayıda kolay su alınan kuyu vardır.⁵

5 Arap Yarımadası’nın yönlerinin ortalarına gelince, güney ortası Aden yanındadır. Onun karşısındaki kuzeyinin ortası Âne yanında bulunur. Her ikisinin boy-lamı 66°dir. Enlemleri farklıdır. Aden 11° enlemde, Âne 34° enlemedir. İkisi de nısfünnehar dairesi (gündüz ortası boylamı) üzerindedir. Arabistan’ın doğu ve

Arap Yarımadasının Cetvelleri

Örfi iklimlerin birincisi Arap Yarımadasıdır.

Birinci Cetvel:

Mekke: Tihâme'den veya Hicaz'dan olup. İkinci iklimin başlangıcındadır. *Atval* adlı esere göre 61°13' boylamda, 21°40' enlemindedir. İbn Said'e göre 67°31' boylamda, 21°31' enlemindedir. *Resmü'l-arz'a* göre 67°10' boylamda, 21°40' enlemindedir. Mekke ikinci iklimin başlangıcında Tihâme veya Hicaz'dadır. Dağlar arasında ziraatsız bir vadidedir. Burada Mescidu'l-Haram'ın ortasında Kâbe bulunur. Meşhur olduğu için Kâbe'yi anlatmadık. Mekke vadesine Bekke denir. *Sıhahû'l-Cevherî*'de "Mekke vadesine Bekke denmesinin sebebi orada insanların kalabalık olmasındandır. Bekke kelimesi içine basmak anlamındadır. Şehri bir sur çevirir. Harem içinde meşhur Zemzem kuyusu vardır. Bu kuyu Kâbe'nin kapısının karşısındadır. Üzerinde kubbe vardır." denir.

Medine: Hicaz'dan olup ikinci iklimin ortasındadır. *Atval*'e göre 65°20' boylamda, 25°3' enlemindedir. *Kanun*'a göre 67,5' boylamda, 24° enlemindedir. İbn Said'e göre 65°20' boylamda, 25°31' enlemindedir. *Resmü'l-arz'a* göre 65°20' boylamda 25° enlemindedir. Medinetû'r-Rasul bir düzlükte olup kuzeyinde Uhud dağı güneyinde Ayr dağı vardır. Burada bol hurma bulunur. Arazisinin çoğu çoraktır. Bu şehirde Hz. Peygamberin kabri ve mescidi bulunur. Hz. Peygamberin mezarının yanında Hz. Ebû Bekir ile Ömer'in mezarları vardır. Şehrin etrafında kerpiçten bir sur bulunur. Medine'nin köylerinden biri

batı sınırlarının ortasına gelince buralar Basra ile Eyle şehirleridir. Her ikisinin enlemi takriben 30° dir. Boylamları farklıdır. Eyle'nin boylamı 56°, Basra'nın boylamı 74° dir. Doğu-batı ortası hattı (çizgisi) üzerindedirler. Aden Arap Yarımadasının güney sınırının ortasında, Âne ise kuzey sınırının ortasında, Basra doğu sınırının ortasındadır. *El-Müşterik*'te "el-Müşakkar Bahreyn bölgesinde bir kaledir. Araplara dair haberlerde adı geçer." denir.

Ebû Zerri'l-Gıfârî'nin mezarının bulunduğu Rabeze'dir. Rabeze'nin boylamı 67,5°, enlemi 24°10' dır. Medine'de Büdea kuyusu bulunur. Hadislerde çok geçer. Burada Eris kuyusu da vardır. Hz. Peygamberin yüzüğü Hz. Osman tarafından bu kuyuya düşürülmüştür. Bulmaya çalışmış, mührü bulamamıştır.

Eyle: Arap Yarımadası sahilindedir. Üçüncü iklimdedir. *Atval'e* göre boylam 55° enlemi 29°, *Kanun'a* göre boylamı 56°40', enlemi 28°50', İbn Said'e göre boylamı 58°40', enlemi 30°50' dır. Eyle küçük bir şehirdir, orada az ziraat vardır. Maymun domuz kılınan Yahudilerin şehri olup Kızıl Deniz sahilindedir. Buradan Mısır hacılarının yolu geçer. Zamanımızda burada bir burç, bir Mısır valisi bulunur. Ziraatı yoktur. Denizde küçük bir kalesi vardı. Harap oldu. Vali sahildeki burca taşındı.

Medyen: Hicaz sahilinden üçüncü iklimin başlangıcıdır. *Atval'e* göre 55°40' boylamda, 29° enlemde, *Kanun'a* göre 56°20' boylamda, 29° enlemde, İbn Said'e göre 61° boylamda, 27°52' enlemde, *Resmü'l-arz'a* göre 61°20' boylamda, 29° enlemdedir. Medyen Kızıldeniz kıyısında, Tebük karşısında bir şehirdir, Tebük'ten 6 konak uzaklıktadır. Burada Musa'nın, Şuayb peygamberin koyunlarını suladığı kuyu bulunur. Medyen, Şuayb'in mensup olduğu kabilenin adıdır. Köy sonra onların adıyla anılmıştır. Allah'ın "*Medyen'e kardeşleri Şuayb'i gönderdik.*"⁶ ayeti buna delildir. İbn Said "Medyen sahilinde denizin genişliği bir deniz mecrası (konağı) kadardır. Bu yerin üst tarafı batı yakadaki el-Kasr hizasındadır." der.

Teyma: Şam çölündendir, üçüncü iklimdedir. *Atval'e* göre 60° boylam, 30° enlemde, *Kanun'a* göre 58,5° boylam, 26° enlemdedir. Teyma, Tebük'ten daha mamur bir kaledir. Hurmalıktır. *El-Kitabü'l-azizî*'de "Teyma, Tay kabilesinin yeridir. Orada Samavel b. Âdiya'ya nispet edilen Eblak kalesi vardır. Bu kale hakkında Samavel "*Himaye ettiğimiz kişilerin ineneği sarp, bakışları etkisiz bırakan bir dağımız var. Bu benzersiz*

6 Araf suresi, ayet 85; Hûd suresi, ayet 84; Ankebut suresi, ayet 36.

ve etrafta meşhur el-Eblak'tır. Onun meşhur, utandıran yüz akları vardır.” der.

Tebük: Şam çölünden sayılır. Üçüncü iklimdedir. *Atval'e* göre 58°50' boylamda, 30° enlemde, *Kanun'a* göre 58°50' boylamda, 27° enlemdedir. Tebük, Hıcr ile Şam arasındadır. Burada akarsu, hurma bulunur. Allah'ın Şuayb peygamberi gönderdiği Ashab el-Eyk'in burada oturduğu söylenir. Şuayb onlardan biri değildi, Medyen halkındandı. *Kanun'da* “Tebük ovada Medyen karşısındadır.” denir. Ben derim ki; Tebük doğuda, Medyen batıdadır.

İkinci Cetvel:

El-Hıcr: Hicaz'dan olup üçüncü iklimdedir. *Atval'e* göre 60,5° boylamda, 28,5° enlemdedir. İbn Havkal “Hıcr, Vadi'l Kurâ'dan bir günlük uzaklıkta dağlar arasındadır.” der. Ben derim ki; bu doğru değil, ikisi arasında 5 günden fazla mesafe vardır. İbn Havkal şöyle devam eder: “Allah'ın Kuran'da haklarında *“O Semud kavmi ki vadide kayaları kestiler.”*” dediği kavimdir. Ben bu dağları, orada kesilen kayaları gördüm. Allah'ın *“Şevkle dağlarda evler açarlar (yontarlar)”* dediği gibiydi. Bu dağlara el-Esalib denir”. Ben derim ki, bu dağlar Şam hacılarının indiği (konakladığı) yerdir. Ula'nın Şam tarafında yarım konak uzaklığındadır. Rivayete göre Hz. Peygamber buranın suyunu içmeyi yasaklamıştır.

Tedmür: Şam çölünde dördüncü iklimdedir. *Atval'e* göre 62° boylam, 34° enlemde, *Resmü'l-arz'a* göre 67° boylam, 38° enlemdedir. Şam çölünde Hıms amilliklerinden küçük bir beldedir. Hıms'ın doğusundadır. Arazisinin çoğu çoraktır. Burada hurma, zeytin ağaçları, taş sütunlu eski büyük eserler vardır. Suru, kalesi vardır. *El-Azizî'de* burasıyla Dımaşk arasında 59 mil mesafe olduğu söylenir. Tedmür'den Rahba'ya 102 mildir.

7 Fecr suresi, ayet 9.

El-Yenbu: Hicaz Tihâme'sinden olup ikinci iklimdedir. İbn Said'e göre 64° boylamda, 26° enlemdedir. Medine yakınında küçük bir beldedir. Hadiste geçer. İbn Said "Yenbu'da pınarlar, evler, bir kale bulunur. Burası Hz. Hasan'ın oğullarının yurdu. Bir konak uzaklıkta deniz kıyısında iskelesi vardır." der. İbn Havkal "Yenbu'da kale, hurmalık, su, ziraat vardır. Burada Hz. Ali'nin bir vakfı bulunur. Bu vakfı evlatları idare eder. Doğusundan bakan kişi Radva dağına yakındır. Bu dağdan etrafa bileği taşı götürülür. Bu dağla Medine arasında 7 konaklık mesafe vardır." der.

Hayber: Hicaz'da yaklaşık ikinci iklimdedir. *Atval'e* göre 65°20' boylamda, 25°20' enlemdedir. *Kanunü'l-mesudî*'ye göre 67,5° boylamda, 24°20' enlemdedir. İbn Said'e göre 64°56' boylamda, 27° enlemdedir. Hayber'de çok hurma ağacı bulunur. Burası Benû Aneze beldesidir. Yahudi dilinde Hayber kale anlamına gelir. Bu belde Medine'nin kuzey-doğusunda 6 konak kadar uzaklıktadır. El-İdrisî "Hayber kale gibi hurmalık, ekinlik küçük bir şehirdir. İslam tarihini başında Benî Kurayza ve Benî Nadir'in yurduydı. Samavel b. Adiya burada oturuyordu. Buradan Medine 4 konak mesafededir." der.

Mehcem: Takriben Yemen Tihâmesi'nde ikinci iklimdedir. *Atval'e* göre 64° boylamda, 16° enlemdedir. Mehcem Yemen'in büyük şehirlerindendir. Zebid'den üç günlük uzaktır. İki camisi bulunur, Tihâme şehirleri arasında olup düz arazide yer alır. Zebid'in kuzey-doğusunda, Sana'dan 6 konak uzaklıktadır. Eş-Şerifûl-İdrisî "Aden'den Mehcem şehrine sahilden 6 konaktır. Mehcem'den Hayvan şehrine 25 fersaktır." der.

Zebid: Yemen Tihamesi'nde birinci iklimin başlangıcındadır. *Atval'e* göre 64°20' boylamda, 14°10' enlemde, *Kanun'a* göre 68°20' boylamda, 14°10' enlemde, İbn Said'e göre 67°40' boylamda, 15,5° enlemdedir. Zebid, Tihâme bölgesinin merkezidir. Düz bir arazide, denize 1 günlük mesafeden az uzaklıktadır. Suyunu kuyulardan alır, çok hurmalık, etrafında 8

kapılı sur olan bir yerdir. El-Birûnî “Burası Yemen’in limanıdır, Zebid limanı Galafika denen yerdedir. İkisi arasında 40 mil mesafe vardır.” der. *El-Azizî*’de “Zebid’in Galafika adlı bir sahili vardır.” denir. *Kitabü’l-atval*’de “Alafika (Galafika) 64° boylamda, 14,5° enlemedir.” denir.

Üçüncü Cetvel:

Te’iz Kalesi: Yemen’de birinci iklimdedir. Ebü’l Akil’e göre 64° boylam, 13° enlemede, İbn Said’e göre 70° boylamda, 14,5° enlemedir. Ortalama 65,5° boylam, 13°+40’ enlemedir. Zamanımızda Teiz Yemen hükümdarlarının oturduğu yerdir. Tihâme’ye ve Zebid arazisine bakan dağlarda bir kaledir. Teiz’in üstünde Sehle denen bir gezinti yeri bulunur. Yemen hükümdarı üst tarafındaki dağlardan buraya su getirmiş, burada bir bostan içinde son derece güzel, büyük binalar inşa etmiştir.

Dimlüve Kalesi: Yemen’de birinci iklimde olup Ebü’l-Akil’e göre 64°40’ boylamda, 14,5° enlemedir. Aden’in kuzeyinde Yemen dağlarında bir kaledir. Yemen sahibinin hazinesi buradadır. İbn Said “Burası güneyden kuzeye uzanan, müstahkemliği, sarplığıyla darb-ı mesel olan bir kaledir. Kuzeyinde dağlara giden anayol üzerinde küçük ve meşhur Cüvve beldesi bulunur.” der.

Şerce: Yemen’de birinci iklimde olup *Atval*’e göre 64°40’ boylamda, 16°50’ enlemede, *Kanun*’a göre 65°40’ boylamda, 17,5° enlemedir. Şerce sahilde bir iskeledir. Evleri kamıştandır. Küçük bir yerdir. El-İdrisî “Şerce ile Hırda arası bir günlük yoldur.” der.

Cüble: Yemen’de birinci iklimde olup Ebu’l-Akil’in ifadesinden 65° boylamda, 13°10’ enlemede olduğu anlaşıyor. Cübbe, Aden-Sana arasındaki dağlarda, iki nehir üzerindedir. Bunun için İki Nehir şehri denir. Suleybiyyûn tarafından Yemen’i ele geçirdiklerinde kurulmuş yeni bir şehirdir. “Yemenî, Yemânî”

şekillerinde nispet yapılır. Geniş, büyük bir ülkedir. Yemen denmesi yerin sağ olmasındandır. Nitekim Şam kuzeyde olduğu için Şam adını almıştır. İtimad edilir biri Cüble'nin Teiz'e 1 günlük mesafeden yakın olduğunu, biraz kuzeye çalan doğu tarafında bulunduğunu söyledi.

El-Cened: Yemen'den birinci iklimdedir. *Atval'e* göre 65,5 boylamda, 14,5° enlemde bulunur. Cened, Teiz'in kuzeyinde olup suyu çok hastalıklıdır. Sana'dan 48 fersah, Zafar'dan 24 fersah uzaklıktadır. Havası hastalıklıdır. Eş-Şerifü'l-İdrisî "Cened, Zimar ile Zebid arasında büyük bir beldedir. Orada Muaz b. Cebel camii vardır. Halkının çoğu şiidir. Cened yakınında Sehul vadisi bulunur. Oradan sahra yoluyla Havalif'in bulunduğu dağa gidilir. Bu dağın genişliği 21 fersah tutar. Buradan sahra ve kumluklardan geçilerek Zebid'e varılır." der.

Zimar: Yemen'de birinci iklimde olup *Atval'e* göre 67° boylam, 13,5° enlemde, *Kanun'a* göre 66° boylam, 14°20' enlemdedir. Zimar Yemen'de meşhur bir beldedir. Hadisçilerden bazı kişiler buraya nispet edilir. Tarihlerde buradan söz edilir. Sana'dan 16 fersah, Zafar'dan 8 fersah mesafededir. El-İdrisî "Sana'dan Zimar'a giderken yolda iki günlük mesafede bir dağ bulunur. Bu dağda Muaz b. Cebel camii vardır." der.

Dördüncü Cetvel:

Haly: Yemen'de birinci iklimde olup *Atval'e* göre 67°20' boylamda, 18°50' enlemde, *Kanun'a* göre 66°55' boylamda, [?] enlemde bulunur. Haly, Yemen'in Hicaz tarafındaki toprağındandır. El-İdrisî "Tihame'den kara yoluyla Sana'ya gitmek isteyen Sirrey'n'den 6 konak kadar yürür, bu yerde İbn Yakub Haly'i deneni Haly şehri vardır." der.

Cüdde (Cidde): Hicaz Tihamesi'nde olup ikinci iklimin başlangıcındadır. *Atval'e* göre 66,5° boylamda, 21°45' enlemde, *Resmü'l-arz'a* göre 65,5° boylamda, 21°45' enlemdedir. Cüdde

(Cidde), Mekke'nin iskelesidir. İki konak uzağında deniz kıyısında meskûn bir yerdir. El-İdrisî "Cüdde, Mekke'nin limanıdır. İkisi arasında 40 mil mesafe vardır. Ayzab'tan gelenler burada ihrama girerler." der.

Zafar: Yemen Tihâme'sinde birinci iklimin başlarındadır. *Atval'e* göre 66,5° boylamda, 13°20' enlemde, *Kanun'a* göre 67° boylamda, 13,5° enlemde, İbn Said'e göre 73° boylamda, 15° enlemde, *Resmü'l-arz'a* göre 78° boylamda, 15° enlemdedir. Zafar güney denizinden çıkıp kuzeye doğru 100 mil kadar giren bir deniz uzantısının sahilidir. Bu girintiden gemiler ancak kara rüzgarı çıkınca kalkar, Hind'e gider. Zafar, Şahr bölgesinin merkezidir. Hindistan cevizi, tenbul gibi Hind bitkileri burada çok bulunur. Kuzeyinde Ahkaf kumlukları vardır. Zafar ile Sana arası 24 fersaktır. Bazılarına göre Zafar Yemen sahilinde su dolaplarıyla sulanan bostanları olan bir yerdir, bir bölge gibi veya biraz büyüktür.

Sirreyn: Yemen'de birinci iklimin sonunda olup *Atval'e* göre 60°40' boylamda, 20° enlemde, *Kanun'a* göre 66° boylamdadır. Haly'den 19 fersah kuzeydedir. *Lübab'ta* "Cüdde yanında Mekke'ye bağlı küçük bir beldedir." denir. *El-Azizî'de* "Sirreyn deniz sahilinde bir şehirdir. Mekke ile arasında 4 büyük günlük mesafe vardır." denir, el-İdrisî ise "Sirreyn yakınında Yelemlem köyü bulunur. Burası Yemenlilerin ihrama girdiği yerdir." der.

Necran: Yemen'de Hemdan kabilesi diyarında olup birinci iklimin sonundadır. *Atval'e* göre 67° boylamda, 19° enlemde, *Kanun'a* göre 67,5° boylamda, İbn Said'e göre 75° boylamda, 17° enlemdedir. Necran hurmalık küçük bir beldedir. Bazı Yemen aşiretlerini barındırır. Orada sahtiyan imal edilir. Sana'dan 10 konak uzaklıktadır. Necran aynı zamanda Aden ile Hadramet arasında ormanlık dağlarda bir yerdir. Mekk'den Necran'a taşlık bir yoldan gidilir. Necran köyler, şehirler, mamureler, sular arasında Hemdan kabilesi diyarında bir beldedir.

Aden: Yemen Tihâme'sinde birinci iklimen güneyindedir. *Atval'e* göre 61° boylam, 11° enlemde, İbn Said'e göre 70° boylam, 12° enlemde, *Resmü'l-arz'a* göre 65° boylamda, 13° enlemde, başka bir nüshaya göre 65° boylamda, 13°40' enlemde-dir. Bu şehre Ebyen Aden'i denir. Deniz kıyısında Hinde giden gemilerin demir attığı, demir aldığı bir beldedir, ticaret yeridir. Kurak, sarp bir yerdir. *El-Müşterik'te* "Sibaveyh'ten hemzenin kesriyle İbyen şeklinde okunduğu rivayet edilir." denir. Kitaplarda buranın boylamının 66,5° enleminin 11° olduğu söylenir." der. *El-Muğrib'te* ise "Ebyen bir adam adıdır. Aden ona nispet edilir. Aden-i Lâ'a'ya gelince Yemen'de Saber dağında bir küçük beldedir. Lâ'a Aden'inden Mısır Fatımi halifelerinin daileri çıkmıştır. Aden, Sana'dan 68 fersah uzaktadır." denir. İbn Havkal "Aksine ikisi arası 3 konaktır." der. Yolcular-dan biri "Aden, sur gibi bir dağın eteğindedir. Dağın tamamı denize kadar surdur. Surun iki kapısı vardır. Biri denize, biri karaya açılır. Karaya açılan kapıya Sakiyin Kapısı denir. Tatlı su bu kapıdan getirilir." dedi.

Beşinci Cetvel:

Sana: Yemen'de birinci iklimin başlangıcındadır. *Atval'e* göre 67° boylam, 14,5° enlemde, *Kanun'a* göre 67°20' boylam, 14,5° enlemde, İbn Said'e göre 71,5° boylam, 14,5° enlemde, *Resmü'l-arz'a* göre 68,5° boylam, 14,5° enlemde-dir. Sana Yemen şehirlerinin en büyüğüdür. Sularının ve ağaçlarının çokluğuyla Dımaşk'a benzer. Aden'in kuzeydoğusunda dağlarda mutedil havalı bir şehirdir. Burada gece-gündüz saatleri birbirine yakındır. Eskiden Yemen hükümdarlarının başkenti-ydi. Orada Ğumdan adında büyük bir tepe vardır. Burası Yemen hükümdarlarının sarayıydı. İbn Said "Sana ile Aden arasında Cüble şehri bulunur." der. *El-Azizî'de* "Sana şehri büyüktür, Yemen'in merkezidir. Orada büyük çarşılar, çok sayıda ticarethane vardır." denir.

Batn-ı Merr: Hicaz'da ikinci iklimde olup *Atval'e* göre 67° boylamda, 21°55' enlemedir. Burası çeşitli köylerin, akarsuların, bol hurma ağacının bulunduğu bir bölgedir. Mekke'den Vadi-Nahle'ye kadar hurma ağacı, ziraat tarlaları devam eder. Buradan ve Taif'ten Mekke'ye sebze, meyve, yiyecek getirilir. Mekke ve Mina'da sular azalınca hacılar Batn-ı Merr'den su alırlar, Mina'ya getirirler.

Sa'de: Yemen'de birinci iklimde olup *Atval'e* göre 67,5°20' boylamda, 16° enlemede, İbn Said'e göre 67°20' boylamda, 18,5° derece enlemedir. Sa'de ile Sana arası 60 fersahtır. *El-Kanunû'l-Mesudî*'de "Ğil adı da taşır. Buradan sahtiyan getirilir." der. *El-Azizî*'de "Sa'de, halkı kalabalık bir şehridir. Orada ayakkabı yapılan sığır derisi köse tabakhaneleri bulunur. Verimli bir yerdir. Buradan, mamur bir köy olan A'meşiyye'ye 25 mildir, Hayvan'a ise 24 mildir." der.

Hayvan: Yemen'de birinci iklimde olup *Atval'e* göre 67°21' boylamda, 15°20' enlemedir. Hayvan bölgesi mamur köylere, mezarlara, sulara sahiptir. Burada çeşitli Yemen kabileleri yaşar. *El-Azizî*'de "Hayvan tübbaların çocuklarından Ya'fur ailesinden Benü'd-Dahhak'ın yurtlarıdır. Yağmur suyuyla geçirirler." denir. El-İdrisî "Sa'de'den Hayvan'a 16 fersahtır" der.

Taif: Takriben Hicaz'da ikinci iklimin başlarındadır. *Atval'e* göre 65,5° boylamda, 21°20' enlemede, *Kanun'a* göre 67°10' boylamda, 21 enlemede, İbn Said'e göre 68°31' boylamda, 21°40' enlemede, *Resmü'l-arz'a* göre 68°20' enlemedir. Taif Gazvan dağı başında meyveleri bol küçük bir şehirdir. Hicaz'da en soğuk yerdir. Gazvan dağının tepesindedir. En çok zeytin yetişir. Havası hoştur. *El-Müşterik'te* 'Nuaman nun ve aynın fethiyle okunur, Mekke-Taif arasında bir vadidir. Oraya Numanû'l-E-rak denir." der.

El-Fürc: Hicaz'da ikinci iklimde olup *Atval'e* göre 67,5° boylamda, 25° enlemedir. Medine'nin güneyinde dört günlük uzağındadır. Halkı çok olan köylerden oluşur. Medine'den

Mekke'ye en yakın yol el-Fürç'dan geçer. Fakat eşkıyadan dolayı insan yolda çok nadir rahat gidebilir. El-İdrisî *Nüzhatü'l-müştak* adlı eserinde "Medine'ye bağlı mihlafalar arasında Teyma, Dûmetü'l-Cendel, Fürç, Vadi'l-Kura, Medyen, Hayber, Fedek vardır." der.

Cüreş: Yemen'de birinci iklimde olup *Atval'e* göre 68° boylam, 14° enlemde, *Kanun'a* göre 67° boylam, 17°5' enlemde, *Resmü'l-arz'a* göre 67° boylam, 17° enlemedir. Hurmalık bir yerdir. Yemenli bazı aşiretleri barındırır. Orada çok kösele imal edilir. *El-Azizî*'de "Cüreş tuzlu bir belgedir. Etrafında çok sayıda palamut ağacı, tabakhane bulunur. Enlemi 16°dir." denir. El-İdrisî "Cüreş şehri, Necran şehri birbirlerine mamurluk bakımından yakındır. Cüreş'in mezraları, çiftlikleri vardır. İki şehir arası 6 konaktır." denir.

Altınca Cetvel

Marib (Me'rib): Buraya Sebe' de denir. Yemen'de birinci iklimde olup *Atval'e* göre 68° boylam, 14° enlemde, İbn Sa'id'e göre 76,5° boylam, 17° enlemde, *Resmü'l-arz'a* göre 64° boylamda, 17°10' enlemedir. Marib şehri ile Sana arasında 3 konak, bir rivayete göre 4 konak mesafe vardır. Şehir haraptır. Eskiden Yemen tübbalarının merkeziydi. Hadramevt dağlarının sonunda olup burada Sed vardı. Burasına Sebe' şehri denir. *El-Müşterik*'te "Sebe'i Yemen'deki Ma'rib şehridir. İnşa eden Sebe' b. Yeşcüb b. Ya'rub b. Kahtan'ın adıyla anılır." denir.

Feyd: Necd'de ikinci iklimin sonunda olup *Atval'e* göre 68°10' boylamda, 26°10' enlemde, *Resmü'l-arz'a* göre 68°20' boylamda, 27° enlemedir. Necd'de Kûfe'den Mekke'ye gelen hacıların yolunun ortasında Tay kabilesine ait Selma dağı yakınında küçük bir belgedir. Hacılar eşyalarının bir kısmını burada bırakırlar. Feyd, Kûfe'den 109 fersah uzaklıktadır. *El-Azizî*'de "Feyd Irak hac yolunun ortasındadır. Burasıyla Tay kabilesine ait Selma ve Ece' dağları arasında 36 mil mesafe

vardır. Feyd ile suru çok suları olan bir köy olan Salebi'yi arasında 86 mil mesafe vardır. Salebiye, Irak hacıları yolunun üçte biridir." denir. *Kitabü'l-atval'e* göre Salebiye'nin boylamı 68,5°, enlemi 28,5° dir.

Şibam: Hadarmevt'in merkezi olup birinci iklimin güneyindedir. *Atval'e* göre 71° boylamda, 12,5° enlemde, *Kanun'a* göre 71° boylam, 12° enlemdedir. Şibam, üzerinde köyler, meşhurlar bulunan sarp bir dağdır. Yemen dağlarının meşhurlarından olup bu şehirde bir kale vardır, Hadarmevt'in merkezidir. Burasıyla Sana arasında 71 fersah, bir rivayete göre 11 konak mesafe vardır. *El-Azizî*'de "Bu dağda oturan çok insan bulunur, her taraftan çıkılması zordur. Akik, nazar boncuğu madeni (kaynağı) dır." denir.

El-Hacr: Yemâme'de ikinci iklimin başlangıcında olup 71°10' boylamda, 22° enlemdedir. *El-Müşterik*'te "Hacr Yemâme bölgesinin şehridir, meşhurdur. Yemâme boylamında ve enlemindedir." denir. Bazıları buranın Yemame'den bir gün bir gece uzaklıkta olduğunu söylerler. Yemâme, Hacr Benû Hanif kabilesi ve bazı Mudar kabilesi yurtlarıdır. Hacr'da Hz. Ebu Bekir devrinde Müseylimetü'l-Kezzab ile yapılan savaşta şehit olanların mezarları bulunur. Hacr, Yemame'nin kuzey-batısında olup ikisi arasında 2 konak mesafe vardır." denir. *El-Lübab'ta* "El-Hucr şeklinde okunur. Yemen'de bir yerdir. Şair Ahmed b. Abdullah el-Hüzeli el-Hucrî buradandır." denir.

El-Yemame: Hicaz'da, bir rivayete göre Aruz'da (doğrusu budur) ikinci iklimin başlarında olup *Atval'e* göre 71°45' boylamda, 21,5° enlemde, İbn Said'e göre 71°46' boylamda, 21°21' enlemde, *Resmü'l-arz'a* göre 71°45' boylamda, 21,5° enlemdedir. Yemâme'nin şehri olup Medine'den küçüktür. Burada Hicaz'ın diğer yerlerinden fazla hurma ağacı vardır. *Lübab'ta* "Avali mıntıkasında çölde bir şehirdir. Müseylimetü'l-Kezzab orada peygamber olduğunu iddia etmiştir. Burası Benû Hanif kabilesi yurdu. Yemâme, Basra'dan 16 konak, Kûfe'den

de aynı mesafe uzaklıktadır.” denir. Zamanımızda burayı gören biri bana Yemâme’de insanlar az hurma olduğunu, burada Hurc adlı bir vadi bulunduğunu, şehrin vadinin alt tarafında olduğunu söyledi. *Es-Sıhah*’ta “Hurc, Yemâme bölgesinde bir yerdir. Yemâme Mekke’nin doğusunda bir düzlüktedir. Yemâme’nin vadisine Hucr denir, bu vadide köyler bulunur. Burada buğday ve arpa çok yetişir. Yemâme yakınında geniş bir su gözü vardır, suyu akar. Aksa, Katif bölgeleri Yemâme’nin doğusunda 4 konak kadar mesafededir.” denir. *El-Kanunü’l-mesudî*’de Yemame’nin eski adının Cevv olduğu söylenir.

Yedinci Cetvel:

Mirbat: Yemen’de birinci iklimin güneyinde olup *Atval’e* göre 72° boylamda, 12° enlemde, İbn Said’e göre 74° boylamda, 14,5° enlemdedir. İbn Said burasının Zafar körfezinde sahilde küçük bir belde olduğunu, Zafar’ın güney-doğusunda bulunduğunu söyler. El-İdrisî *Nüzhetü’l-müştak*’ta “Mirbat ile Hud peygamberin mezarı arasında 5 günlük mesafe vardır. Mirbat dağlarında günlük ağacı yetişir, etrafa sevk edilir.” der.

Ahsâ: Bahreyn’de ikinci iklimin başlangıcında olup *Atval’e* göre 73,5° boylam, 22° enlemdedir. Çok hurmalık, akarsuları, çok sıcak su kaynakları olan küçük bir beldedir. Ahsâ Katif’in biraz güneye meyilli batısında sahrada, 2 konak kadar uzaklıkta, Dımaşk Güta’sı gibi hurmalıklarla çevrilmiş bir yerdir. *El-Müşterik*’te “Ahsâ hasa kelimesinin çoğuludur. Suyun kaybolduğu kumluğa denir. Su katı toprağa ulaşınca toprak onu tutar. Araplar böyle yeri kazıp suyu çıkarırlar. Ahsâ Arap diyarında çeşitli yerlerin adıdır. Benû Sa’d b. Hecr Ahsa’sı Bahreyn’deki Karmatîlerin diyarıdır. Bir nakle göre Benû Su’d Ahsa’sı Karmatîlerin Ahsâ’sından ayrıdır. Ahsâ’nın suru yoktur. Ahsâ ile Yemâme arası 4 günlük yoldur. Ahsâ, Katif halkları Yemâme vadisindeki Hacr’a hurma götürürler. İki yük hurma karşılığı bir yük buğday alırlar.

El-Katif: Bahreyn’de ikinci iklimde olup ortalama 73° 55’ boylamda, 22°35’ enlemedir. Basra Körfezi kıyısında Ahsa tarafında bir beldedir. Burada inci yatakları vardır. Ahsa’nın kuzeydoğusunda, oraya 2 konak kadar uzaklıkta, Ahsa’dan daha az hurmalık bir yerdir. Oradan birisinin anlattığına göre suru, hendeği, surunun 4 kapısı bulunur. Denizde med olunca sular Katif suruna ulaşır. Cezir olunca bazı yerlerden su çekilir. Katif’in karaya giren bir körfezi vardır. Med ve cezir halinde yüklü büyük gemiler bu körfeze girer. Katif ile Ahsa arası 2 günlük yoldur. Bu iki yerle Basra arası 6 günlük, Kâzıma arası 4 günlük, Oman arası bir aylık yoldur. Katif büyüklükte Sele-miye’ye yakındır, Ahsâ’dan daha büyüktür.

Suhar: Oman’ın merkezi olup Bahreyn’in güneyinde birinci iklimdedir. *Atval’e* göre 74° boylam, 19°20’ enlemde, *Kanun’a* göre 74° boylam, 19°45’ enlemde, İbn Said’e göre 81° boylam, 19°56’ enlemde, *Resmü’l-arz’a* göre 84,5° boylamda, 19°45’ enlemedir. Suhar harap küçük bir beldedir. Oman ise mamurdur. Hurması, meyvesi boldur. Çok sıcaktır. Sıhah’ta “Suhar Oman’ın merkezidir. Sahil kıyısındadır.” denir. *Lübab’ta* “Oman, Basra’nın aşağısında deniz kıyısındadır.” denir. *El-Azizî’de* “Oman, Sind, Hint, Çin, Zenciler ülkesinden gelen gemilerin demirlediği limanı önemli bir şehirdir. Merkezi Suhar’dır Fars denizi kıyısında kurulan ondan büyük şehir yoktur. Amillikleri 300 fersah kadar mesafeye yayılır. Ezd kabilesi diyarıdır.” denir. Bahreyn’in Necd tarafında çok hurmalık bir yerdir. Burası Fars Denizi (Basra Körfezi) kıyısında, bir nahiye olup Karmatîler ülkesidir. Çok sayıda köyü vardır. Bahreyn diyarının kuzey-doğu ucunda bahsedilen boylam ve enlemde Hecer vardır. *El-Müşterik’te* el-Ezherî’den nakledildiğine göre Hecer’e Bahreyn denmesi orada Ahsâ yanında bir göl bulunmasından dolayıdır. Bahreyn’de tuz bulunur. *Es-Sıhah’a* göre Hecer’e nispet için hâciri kelimesi kullanılır. *Müşterik’te*

Hecer kelimesinin Şam, Irak kelimeleri gibi Bahreyn'in tamamına kapsadığı söylenir. Aynı isimde şehir yoktur.

Bahreyn: Kuzey Bahreyn bölgesinin sonunda, ikinci iklimde olup *Atval*'e göre 74° 20' boylamında, 25° 45' enleminde dir.

Sekizinci Cetvel

Mehre: Yemen'de birinci iklimde olup *Atval*'e göre Mehre'nin en uzak yeri 75° boylam, 16° enleminde bulunur. Mehre bölgesinde hurma, ziraat yoktur. Halkı deve yetiştirir. Onların Arapçası biraz yabancıdır. Zor anlaşılır. Buraya mensup kıymetli develer bulunur, buradan etrafa süt develeri sevk edilir. Burası Hecer'den 30 gün uzaklıkta, geniş bir yerdir. *Es-Sıhah*'ta Mehriyye denen develerin kabilenin atası Mehre b. Haydan'a nispetle bu adı aldıkları söylenir. Leyden yazmasında şu ilave vardır.⁸

8 İbn Said "Buranın batısında bulunur. Burası Yemen'den Şam'daki Kerek'e kadar uzanan Serat dağlarındandır. Buranın doğusunda, kuzeyinde Tay dağları bulunur. Kûfe hacıları bu dağlardan geçerler. Doğusunda Tay aşiretlerinin, sonra Benû Amir'in yurdu vardır. Hz. Peygamber gönderilmeden önce 60 yıl buraya Habeşistanlılar hâkim olmuşlar. Fil ile Mekke üzerine yürümüşlerdi. Sonuçları Allah'ın anlattığı gibi olmuştu. *El-Azizî* ise "*Burası deniz kıyısında büyük bir şehirdir. Hind ve Çin gemilerinin, tüccarlarının, zenginlerinin limanıdır. Aden, Ebeben'in mihlaflarındandır.*" der.

İKİNCİ İKLİM: MISIR

Arabistan'ı anlattıktan sonra Mısır'ı anlatmaya başlarız. Mısır, Benû İsrail Tih'i tarafından Arabistan'a komşudur. Arabistan'ın batısında bulunur. Mısır'ın güneyinde Nubya'nın Sudan kısmı vs. bulunur. Mısır Nil'i bu taraftan gelir. Nehirlerden bahsederken Nil'den kitabın baş kısmında söz ettik. Tekrara lüzum yok. Mısır'ın güneyinde Said bölgesinde Cenadil'den itibaren Nil'in doğusunda, batısında olmak üzere yan yana iki dağ silsilesi uzanır. Cenadil, Asuvum'un üstünde bulunur, Nubya gemileri kuzeye inerek oraya gelir. Mısır gemileri de güneye çıkarak aynı yere varır. Cenadil Nil'in aşağı indiği (şelale halinde aktığı) bir dağdır. Orada sivri kayalar vardır. Gemiler orayı geçemez.

Mısır'ın Sınırları

Mısır diyarının kuzey sınırı Refah'tan el-Ariş'e, Cifar'a uğrayıp Farama'ya, Tine, Dimyat, Reşid sahili boyunca İskenderiye'ye, sonra Barka'ya uzanır. Batı sınırı İskenderiye-Barka arasında Akdeniz sahilinden başlar, güneye uzanarak el-Vâhat'ın arkasından Nubya sınırına varır. Güney sınırı Nubya'nın zikredilen sınırından doğuya döner. Asuvan'a, Kulzum Denizi (Kızıldeniz)'ne uzanır. Doğu sınırı Asuvan hizasındaki Kızıldeniz kıyısından Ayzab'a, sonra el-Kusayr'a, Kulzum (Süveyş)'a Benû İsrail Tih'ine uzanır. Sonra kuzeye dönerek Refah yanında tekrar Akdeniz'e varır.

Mısır'ın Şehirleri

El-Husus: Asyut (suyut)'un karşısında Yukarı Mısır (Sa'id)'in orta kısmında büyük bir köydür. Nil'den bir at koşumu kadar doğudadır.

Kamûla: Said'in batı kısmında bostanları, şeker kamışı çok bir beldedir. Kus şehrinin bir konağa yakın uzaklığındadır.

Deşna: Kus vilayetinin doğu yakasında, Kus'tan 3 konak kadar uzaklıkta küçük bir beldedir.

Ebvit (Ebuayt): *El-Müşterik*'te "Bunlar iki köydür. Biri Bûsir kürisende, diğeri Asyut kûresindedir. İmam Şafii'nin talebesi Ebu Yakub el-Buvayti bunlardan birine nispet edilir." denir.

Hulvan: Mısır'ın yukarısında Nil'in doğusunda bir köydür. Burasıyla Fustat arasında 2 fersah kadar mesafe vardır. Burası nezih bir köydür. Hulvan aynı zamanda Irak'ın Cebel hududunda bir şehirdir. İnşallah bahsedeceğiz.

Seha: Mısır arazisinin aşağı (kuzey) kısmında bir köydür. Bazı ilim sahipleri buraya nispet edilir. Yakut *el-Müşterik*'te "Mısır beldelerinden biri Ebvan'dır. Bu kelime üç yerin adıdır. Bunlardan biri, Eşmüneyn'de bulunan Ebvan-ı Atıyye, ikincisi Bahnesa kûresinde bulunan Ebvan, üçüncüsü Dimyat yakınındaki Ebvan'dır. Fustat'ın güneyinde (üstün) Nil'in iki tarafında yükselen yerlere Said, Fustat'ın kuzeyindeki (altındaki) yerlere **Rif** denir. Said'in uzunluğu Asuvan'dan Fustat'a 25 konaktan fazladır. Genişliği yarım ile bir günlük mesafedir. Rif'in İskenderiye sınırından doğu hududuna, Süveyş çölüne genişliği 8 konak kadardır." der. İbn Havkal "Fustat'tan itibaren Nil'in kuzey yakasına Havf denir. Havf'ın güney kısmına Rif denir." der. Mısır'daki rustakların, köylerin çoğu bu iki yerdedir. Asuvan yakınında Meşhedû'r-Rudeynî vardır. Burası Nil'in doğu kıyısında büyük bir türbedir, Asuvan'dan bir at koşumluk güneydedir.

Said-i Mısır: Mısır'da uzun, fakat geniş olmayan bir bölgedir. Nil'in iki yakasındaki dağların arısındadır. Burada çok sayıda şehir, kûre vardır. Said, Fustat'ın güneyinde olup Fustat'tan Asuvan'a kadar uzanır. Said beldelerinden biri Asyut yakınındaki Taha köyü olup meşhur Hanefi fakihî et-Tahâvî buradan çıkmıştır.

El-Vâhat: Burası hurması, pınarları, akarsuyu bol, belde-lerin bulundğu bir bölgedir. El-Vâhat'ı, çöller kuşatır. Kumların, çöllerin ortasında bir ada gibidir. Burasıyla Said arasında üç günlük bir çöl vardır. *Lûbab*'ta "Mısır bölgesinde Mağrib yolu üzerinde bir beldedir." denir. Yakut ise *el-Müşterik*'te "Vâhat, Mısır Said'inin batısında üç kürenin adıdır. Nil mecrasının hizasında batısında uzanan dağın arkasındadır. Birinci Vaha, Orta Vaha, Uzak Vaha olmak üzere üç kısımdır. En mamur yeri birinci Vaha'dır. Burada nehirler, sıcak hamamlar (kaplıcalar), enteresan şeyler vardır. Ekin, hurma çoktur. Halkının geçimi zordur." der. İbn Said'in kitabında "Asuvan'ın doğusunda Ayzab vs. yerlerin yolların üzerinde deniz kıyısında hacıların gemiyle Mekke'ye gittikleri limanlar bulunur. Asuvan'dan doğuya gidenler önce el-Vadah'a varırlar. Bu yol Kus'tan gelen yolla bitişir, Kus yolunda bulunan ağ gibi dağlar ve Mısır'daki enteresan eserlerden eser kalmadığı için yol el-Vadah adını alır." der.

İskenderiye Feneri: Bu fenerin yüksekliği 180 zirâdır. Düz bir arazide olan, dağ ve işaret bulunmayan İskenderiye'ye gemilerin yol bulabilmesi için inşâ edilmiştir. Fenerin tepesinde Çin demirinden bir ayna vardı, bu aynada Roma, Bizans gemileri görünürdü. Hristiyanlar İslam tarihinin başlarında Velid b. Abdûlmelik devrinde bu aynayı yok ettiler. İskenderiye kanalı (halici) ile tuzlu deniz arasında Reml Adası vardır. Adanın uzunluğu yarım konak kadardır. Her tarafı bağ, bostandır. Toprağı güzel manzaralı temiz kumdur. Nil'den İskenderiye'ye gelen kanal (haliç) en güzel gezinti yerlerindendir.

Dar, iki tarafı bostanlarla yemyeşildir. Zafirû'l-Haddad bu kanal hakkında şöyle der:

“Nice akşamlar gözüne (kalbine) sûrur getiren güzel bir manzara gösterdi. Bu manzara yanağın örtüsü gibidir. Kuzey rüzgarının eli üzerine serinletici resmetmiştir. Genç, güzel kızlar gibi hurma ağaçları gibi süslenmişler, meyvelerinden gerdanlıklar takmışlardır.”

Demenhur: İskenderiye'nin güney-doğusunda bulunur, Buhayra bölgesinin merkezidir. İskenderiye kanalından buraya kanal ayrılır. Demenhur, İskenderiye'den bir konak uzaklıktadır. Demenhurû'l-Vahş adıyla tanınır. Demenhuriyye denen elbiseler buraya nispet edilir. Demenhur aynı zamanda Fustat-İskenderiye arasında bir köydür. Vahşi Demenhur diye tanınır. Ayrıca, Demenhur, Kahire bölgesinde bir köydür. Şebra Demenhur'u, Şehid Demenhur'u adlarıyla anılır.

Füvve: İskenderiye yakınında bir beldedir. Eski kitaplarda Mısır'ın meşhur yerlerinden biri **el-Farama**'dır. Akdeniz sahilinde harap küçük bir beldedir. Kutbe'nin bir günden az uzaklığındadır. İbn Havkal burada Galinos'un mezarı olduğunu söyler. İbn Said “Farama yanında Akdeniz, Kızıldeniz'e yaklaşıp. Aralarında 70 mil kadar mesafe kalır. Amr b. el-As ikisi arasındaki Zeneb el-timsah denen yerden kanal açmak istedi. Rumlar hacılara saldırdığı için Hz. Ömer onu engelledi.” der.

El-Mansura: *El-Müşterik*'te “Mansura'yı el-Melikû'l-Kamil b el-Adil, Cevcar karşısında, Nil'in Dimyat ve Eşmun'a giden kolunun ayrıldığı yerde inşa etti. Frenkler Dimyat'ı kuşatınca Kahire ile Dimyat arasında düşmana karşı kurdu. Mansura başka bazı şehirlerin adıdır. Şimdi hepsi harap olmuştur. Mansura karşısında **Cevcer** beldesi bulunur. Burası Bu kol Nil'in doğusundadır. Dimyat'a giden esas Nil batıdan akar. Bu iki Nil kolu arasında Beşmur Adası vardır.

Eşmun-i Cüreys'e gelince burası Nil'in doğusunda Şattannuf'un alt tarafında Menufiye'den ayrılan batı Nil üzerinde

bir köydür, Ceziretü'l-Kıtt karşısındadır. Nil'den İskenderiye'ye gittiğimde bu köyü gördüm.

Et-Tur: Burası meskûn olan bir limandır. Burada bir çarşı vardır. Tüccarlar buraya gelir. Kulzum (Süveyş) ile Eyle arasında Tur'dan bir konak uzaklıkta Tur-i Sina vardır. Burası büyük bir manastırdır. Tur dağları Kızıldeniz'e doğru girmiştir. Tur ile Mısır arasında deniz vardır. Mısır'dan Tur'a giden kişi denizin etrafını, Kulzum'u dolaşır. Tur'a varır.

Feyyum Nehri (Kanalı): Darut es-Serban'dan çıkar, kuzeye Behnasa'ya, onra Lahun diyarına akar. Sonra batıya Feyyum bölgesine döner. Lahun'da Hıcr-i Lahun adında bir bend (sed) bulunur. Bunda büyük bir geçit (açık) vardır. Nil suları kabarcınca bu geçitten gemiler Feyyuma'a girer. Feyyum amilliklerinden biri Bûsır'dır. *El-Müşterik*'te "Bûsır bazı yerlerin adıdır. Bu yerlerin hepsi Mısır'dadır. Feyyum amilliklerinden olan Bûsır bazı yerlerin adıdır. Bûsır'a Kanîde Bûsır'ı denir. Emevilerin son halifesi Mervan el-Hımar burada öldürülmüştür. Bûsırû's-Sidr ise Cize'dedir. Ayrıca, Bûsır, Semenud kürelerinden biridir. Bu Bûsır'e Bena Bûsır'ı denir. Bûsır ayrıca Buş küresinde bir beldedir. Hepsı Mısır'dadır.

Fustat'ın kuzey tarafında **Kahire** şehri vardır. Bu şehri Mağrib'de ortaya çıkan Fatimi halifeleri kurmuştur. Mağrib'den sonra Mısır'a hâkim olmuşlardır. Aralarında Mısır'a ilk hâkim olan el-Muizz Meadd b. el-Mansur İsmail b. el-Kaim Muhammed b. el-Ubeydullah'tır. Mısır'ı ele geçirince 359/970 yılında Kahire'yi kurmuştur. İbn Said şöyle der: "el-Muizz Kahireyi kurunca insanlar Fustat'ı unutup oraya yöneldiler. Hâlbuki daha önce Fustat'a büyük ilgi duyuyorlardı. Kahire'nin olduğu yer daha önce Katayi yanında Tolunoğullarının bostanıydı. Kahire adı verilmesinin sebebi halife Kahire karşı gelenlere galip gelmesi için uğur getirmesi içindir. Kahire Nil kıyısında değil, onun doğusundadır. Fustat ise nehir kıyısındadır. Gemilerin

demirleyip kalktığı limandır. Bu sebeple Fustat, Kahire'den daha kazançlı, fiyatları ucuz bir yerdir.

Mısır'daki enteresan yapılar arasında **İki Piramit** vardır. Bunlar iki büyük yapıdır. Kuvvetli bir yay ile ok atılsa tepesine ulaşamaz. Bunlar eski kişilerin mezarlarıdır. Haklarında kesin olmayan çok şey nakledilir. Fustat'ın batısında yarım konak mesafededirler. Bu piramitlerin yanında çok sayıda küçük piramit vardır.

Abbase: Mısır'daki beldelerden biri olup Bilbis'in bir konak kadar kuzeyindedir. Yeni inşa edilmiştir. Kurucusu Abbase bint. Ahmed b. Tolon'un adıyla anılmıştır. Zira bu kadın kardeşi Katrunneda bint Humaraveyh b. Ahmed b. Tolun, Halife el-Mutazıd'a verilince onu uğurlamak için bu yere çıkmıştı. Abbase çadırlarını burada kurmuştu. Sonra burada bir köy kuruldu, Abbase adını aldı.

El-Cifar: Mısır hudutları içinde olup Mudar kumluğu adıyla da anılır. Burada yolcuların konaklama yerleri vardır. En meşhuru, en büyüğü Katya'dır. Sonra el-Verrade gelir. Burada oturan insanlar, hurmalıklar vardır. Cifar'ı Rafah'tan Tinnis Gölüne kadar (kuzeyden) Akdeniz kuşatır. Tinnis gölünden Kulzum'a (Süveyş'e), buradan Benü İsrail Tih'ine, buradan Rafah yanındaki Akdeniz'e varılır. Buralar Cifar'ın hudutlarıdır. Benü İsrail Tih'ine gelince buranın uzunluğu 40 fersah, genişliği bu mesafeye yakındır. Toprağı serttir. Bu bölgede kumluklar, suyu makbul olmayan pınarlar vardır. Burayı Cifar bölgesi, Süveyş, Kudüs bölgeleri kuşatır.

Mısır'daki meşhur yerlerden biri Rafah'tır. Cifar'ın Şam tarafında, Gazze'den bir konak uzaklıkta bir menzildir.

El-Ariş: Zamanımızda Akdeniz kıyısında bir menzildir. Burada mermer vs. den yapılmış eski eser kalıntıları vardır. Refah'tan bir günlük güney-batıdadır.

El-Verrade: Bir köy kadar mamur bir yerdir. Mısır’la Şam arasında kumların ortasındadır. El-Ariş’in bir günlük güney-batısındadır.

İbn Mutarrif *et-Tertib* adlı eserinde “**Cifar’a** bu adın verilmesi konakları birbirine uzak, yürümesi zor olduğu, hayvanların burada yürümekten mahvolmaları sebebiyledir. İkâl, Hıtamı Hicaz v.s. dendiği gibi cefr kelimesinden Cifar şeklinde tanınmıştır” der. İbn Havkal “Mısır’a dair haberler arasında Firavun devrinde Cifar’ın köyler, sularla mamur bir yer olduğu rivayet edilir. Allah’ın “*Firavun ve kavminin inşa edip yükselttiklerini mahvettik*”⁹ dediği yerdir. Bu sebeple el-Ariş’e bu ad verilmiştir.” der.

Cetveller:

Birinci Cetvel:

Kıft: Mısır’ın Said bölgesinde, ikinci iklimde olup *Atval’e* göre 51° 13’ boylamda 24° 35’ enlemde, *Resmü’l-arz’a* göre 57° 40’ boylamda, 23° 50’ enlemde. Kus’un alt tarafında, oradan bir miktar uzaklıkta, Nil’in doğusunda küçük bir belgedir. Şerifler için vakfedilmiştir. Dağa Nil’den daha yakındır. el-İdrisi *Nüzhetü’l-Müştak*’ta “Kıft şehri Nil’in doğusunda, Nil kıyısından uzakta bir şehirdir. Halkı Şii’dir. Halkı kalabalıktır, çeşitli grupların yaşadığı bir şehirdir. Buradan Nil’in doğusundaki Kus şehrine 7 mildir. Kıft’tan İhmim şehrine gemiyle yarım günlük mesafedir” der.

Kus: Yukarı Mısır’ın ucunda, ikinci iklimde olup, *Atval’e* göre 51° 50’ boylamda, 24°, 50’ enlemde, *Kanun’a* göre 55°, 50’ boylamda, 24°, 50’ enlemde, İbn Said’e göre 57°, 50’ boylamda, 16° enlemde. Said bölgesinde bir şehir olup Fustat’tan sonra Mısır’da Kus’tan büyük şehir yoktur. Aden’den Ayzab yoluyla gelen tüccarların limanıdır. Nil’in doğu kıyısındadır. Kus’un

9 Araf suresi, ayet 137.

limanı Kuşaynıdır. Burası Kızıldeniz kıyısında Kus'tan üç günlük uzaklıkta çölde bir limandır.

Ihmim: Said'de ikinci iklimin sonunda olup *Atval'e* göre 51°, 50' boylam, 20° enlemde, *Kanun'a* göre 55°, 50' boylam, 26°, 35' enlemde, *Resmü'l-arz'a* göre 55°, 50' boylamda, 26°, 50' enlemdedir. Ihmim yukarı Mısır'ın ortasının güneyinde büyük bir beldedir. Asyut'tan 2 kanak kadar uzaklıktadır. Nil'in doğusundadır. Burada meşhur büyük mabed vardır. Yontma büyük taşları, çok resimleriyle eskilerin en büyük eserlerinden sayılır, Zünnû'l-Mısırî Ihmim'dendir.

Behnesâ: Said'de ikinci iklimin sonunda olup *Atval'e* göre 51°, 50' boylamda, 28° enlemde, *Resmü'l-arz'a* göre 60° 35' boylamda, 29° enlemde, başka bir nüshada 53° 40' boylamda 29° enlemdedir. *El-Müşterik'te* "Behnesa aşağı Said'de büyük bir küresi olan bir beldedir. Behnesa ayrıca el-Vâhat tarafından Sudan'ın başlangıcında bir beldedir. Burasıyla Senteriyeye arasında on konak mesafe vardır. Çarşıları olan bir şehirdir. Behnesa şehri Yusuf gölü denen Feyyum gölüne bakar. Yusuf gölü ile Behnesa arazisi arasındaki halk Yusuf gölünden su içer. Yusuf gölü ile Nil arasında oturanlardan isteyen Nil'den su içer. Behnesa, Nil'in batısında ekilen tarlaların kıyısında, dağın eteğinde bir büyük konak uzaklıktadır. Küba vardır. Behnesa'dan Elvâh'a gidilir.

Aksur (Luksor): Güney Saîd'de ikinci iklimde olup *Atval'e* göre 51°, 50' boylamda, 24° 15' enlemde, *Resmü'l-arz'a* göre 50° boylamda, 23° enlemdedir. Aksur Nil'in doğusunda, Kus'un bir kanak kadar güneyindedir. Aksur ziraatı, hurması olan, Nil kıyısında bir yerdir. Burada toprak kaplar, testiler yapılır, çeşitli yerlere gönderilir.

Erment: Said'in güney kısmında, ikinci iklimde olup *Atval'e* göre 51° 45' boylamda 24° enlemde, *Resmü'l-arz'a* göre 56° boylamda, 24° 45' enlemde, başka bir nüshada 53° 20' boylamda, 24° 25' enlemdedir. Erment güney Saîd'de Nil'in

batısında bir beldedir. Aksur'un bir kanaktan az güneybatı-sındadır. Ziraat tarlaları, az hurma ağacı vardır. *El-Azizî* "Asu-van ile Erment arasında iki konak, Erment-Kus arasında iki konak mesafe vardır" der.

İkinci Cetvel:

Asyut: Saîd'de ikinci iklimin sonunda olup *Atval'e* göre 51° 45' boylamda, 22° 10' enlemde, *Kanun'a* göre 55° 20' enlemde, 56° 49' boylamda, 26° 48' dakika enlemedir. İbnû's-Sââtî'nin şiirinde Asyut'un Suyut şeklinde okunduğunu gördüm. Şöyle der:

"Suyut'ta geçirdiğimiz gün ve gece ne hoştu. Zaman onun benzeriyle yazılamaz. Orada ay tam parlakken geceledik. Gece ayı yarım yamalak örtüyordu. Kuş ötüyor, gölet sayfa gibi dur-gun, rüzgâr su üzerine yazıyor, bulut noktalıyordu."

İbn Said şöyle der: "Asyut tarafında Cebelü't-Tayr vardır. Yukarıda bahsedildiği gibi Kuşlar burayı her yıl ziyaret eder. Bir tanesini yarıktan asılı bırakırlarmış.

İskenderiye: Mısır sahillerinde üçüncü iklimde olup *At-val'e* göre 51° 54' boylamda, 30° 58' enlemde, *Kanun'a* göre 52° boylamda, 30° 58' enlemde, İbn Said'e göre 51° 20' boylamda, 31° 31' enlemde, *Resmü'l-arz'a* göre 51° 20' boylamda, 31° 5' enlemedir. İskenderiye Akdeniz kıyısında bulunup burada meşhur fener (minare), Amûd es-Sevâri (kolonların kolonu) vardır. Sütunun uzunluğu 43 ziradır. Fener denizin içindedir. İskender tarafından inşa edilmiştir. Ona nispet edilir. Satranç taşı şeklindedir. İskenderiye en büyük şehirlerdendir. Sokak-ları haç gibidir. Yabancı orada kaybolmaz. Üzerinde bostanlar bulunan bir adası, gezinti yerleri bulunur. Buğday dışarıdan getirilir. Bu sebeple ucuz değildir. Zira şehrin arazisi çoraktır. Taştan suru vardır. Surun dört kapısı bulunur: Reşid, Sidne, Deniz kapıları, sadece cuma günleri açılan dördüncü kapı.

Asuvan: Güney Said'de ikinci iklimde olup *Atval'e* göre 52° boylamda, 22° 50' enlemde, *Kanun'a* göre ve *Resmü'l-arz'a* göre 56° boylamda, 22° 50' enlemde iken, Said'e göre 57° boylamda, 23° enlemedir. Asuvan Nil'in doğusunda, Said'in sonunda, Cenadil yakınındadır. Çok hurmalık, ziraatı olmayan bir yerdir. Buğday dışarıdan getirilir. Maarratü'n-Numan gibi bir beldedir. Kus'a bağlı olup ondan beş konak uzaktadır. Kadı Şemseddin b. Hallikan *Vefeyâtü'l-âyan* adlı eserinde Usvan şeklinde okunduğunu söyler, doğrusu budur.

Esnâ: Güney Said'de bulunup ikinci iklimdedir. *Atval'e* göre 59° boylam, 23° 50' enlemde, *Resmü'l-arz'a* göre 36° 50' boylam, 22° enlemedir. Esnâ hamamları, çarşıları olan bir beldedir. Nil'in batısında Asuvan ile Kus arasındadır. Kus'a daha yakındır. Hurmalık, bağlık, ziraat alanları olan bir yerdir. Eş-Şerifü'l-İdrisî *Nizhetü'l-müştak* adlı eserinde "Esna eski kavimlerin kurduğu şehirlerdendir. Güzel mezarları, bostanları vardır. Burada Kıptların inşa ettiği binaların kalıntıları, enteresan eski eserler bulunup, buradan Nil'in doğu kıyısında olan Erment'e bir deniz menzili (mecrası) mesafe vardır" der.

Menfelut: Said'de ikinci iklimin başlangıcındadır. *Atval'e* göre 52° 20' boylamda, 27° 40' enlemedir. Menfelut orta Said bölgesinde, Asyut'un bir konak altında Maarratü'n-Numan gibi bir şehirdir. Nil'in batı kıyısındadır. Burada Cuma mescidi bulunur.

Üçüncü Cetvel:

Ebu Tic: Said bölgesinde birinci iklimde olup *Atval'e* göre 52° 50' boylamda, 28° enlemedir. Ebû Tic, Nil'in batısında Asyut'a bir konaktan az uzaklıkta bir beldedir. Burada afyon sakızı üretilen bol afyon yetiştirilir. Nil'den uzaktadır. *El-Azîzî* "Asyut'tan Ebû Tic'e 24 mil, Ebû Tic'ten eski bir şehir olan İhmim'e Nil yoluyla 24 mildir" der.

Üşmûneyn: Said'de üçüncü iklimde olup *Atval'e* göre 59° 45' boylamda, 28° 50' enlemde, *Kanun'a* göre 57° 20' boylamda, 26° enlemde, *Resmü'l-arz'a* göre 57° boylamda, 27° enlemde-dir. Üşmûneyn, Orta Said'de Nil'in batısında bir şehir ve vilayet merkezidir. Burada yontulmuş büyük sütunlar ve başka eski eserler vardır. Nil'den uzakçadır. Nil'in batısında üç konak kadar uzağındadır. Üşmûn ise Kahire'nin kuzeyinde Dimyat yakınında büyük bir beldedir. Bu beldeye Üşmûn-i Tanah, Uşmun er-Rumman, Uşmun-i Cüreys gibi adlar verilir. İleride bahsedilecektir.

Ensinâ: Said'de üçüncü iklimde olup *Atval'e* göre 53° boylamda, 28° 40' enlemde, *Kanun'a* göre 45° boylamda 26° enlemde, *Resmü'l-arz'a* göre 57° boylamda 26° 39' enlemde-dir. Ensinâ, Orta Said bölgesinde bir belde olup burada çok eski büyük abideler vardır. Nil'in doğusunda, batı yakadaki Üşmûneyn'in karşısındadır. Ziraat sahaları çoktur. El-İdrisî *Nüzhetû'l-müştak'ta* "Ensına eski meyvesi, verimliliği çok bir şehirdir. Sihirbazlar şehri diye meşhurdur. Firavun oradan sihirbazlar çağırmıştı." der.

Münyetü İbn Hasib: Said'de üçüncü iklimde olup *Atval'e* göre 53° boylamda, 28° 45' enlemde, ortalama 53° boylamda, 27° enlemde-dir. Çarşıları, hamamları, camisi, Malikiler, Şafiiler için medreseleri vardır. Nil'in batı kıyısında Üşmûneyn'in büyük bir konak altında, kuzeyindedir, burayı gördüm. *El-Müşterik'te* "Münyetü İbni'l-Hasib'in veya Münyetü Benü'l-Hasib'in ziraat sahası çoktur. Buradan bir gün uzaklıkta Nil'in batısında Dehrut vardır. Ziraat sahası çok küçük bir beldedir" denir.

Feyyum: Said'de üçüncü iklimdedir. Ortalama 53° boylamda, 29° enlemde-dir. *Kanun'da* 54° 50' boylamda, 28° 20' enlemde, *Resmü'l-arz'da* 54° 20' boylamda, 28° enlemde-dir. *El-Müşterik'te* "Mısır diyarında Fustat'ın güney batısında bir küredir. Bir çukurda bulunup Nil'in sızıntısından oraya bir

kanal götürülmüştür. Bu kanal Yusuf peygambere nispet edilir. Feyyum şehri vilayetin merkezidir. Hamamları, çarşıları, şafii-maliki medreseleri vardır. Yusuf kanalının iki yakasında kurulmuştur. Kanal şehrin ortasından geçer. Çok sayıda bostan vardır. Fustat'tan üç günlük uzaktadır" denir. *El-Azizî*'de "Fustat-Feyyum arasında 40 mil mesafe vardır" denir.

Dördüncü Cetvel:

Reşid: Mısır'ın Akdeniz sahilinde üçüncü iklimdir. *Atval'e* göre 53° boylamda, 31° enlemde, İbn Said'e göre 52° 4' boylamda, 31° 50' enlemde, *Resmü'l-arz'a* göre 52° 40' boylamda 53° enlemde. Reşid batı Nil kolunun denize döküldüğü yerde, Nil'in batısındadır. Reşid yanındaki Nil'in döküldüğü yere el-Ermeşiyye denir. Gemiler denizden nehre girerken buradan korkarlar. Reşid küçük bir belde olup İskenderiye'den büyük bir konak uzaklıkta ve doğusunda yer alır. *El-Azizî*'de "Nil'in iki kıyısındadır, deniz buradan 18 mil uzaktadır. Burası büyük bir cephedir. Buradan İskenderiye sahiline 36 mil mesafe vardır" denir.

Mınf (Menfis): Mısır'da üçüncü iklimde olup *Atval'e* göre 53° 20' boylamda, 30° 20' enlemde, *Kanun'a* göre 54° 50' enlemde, *Resmü'l-arz'a* göre 54° 40' boylamda, 29° 15' enlemde. Burası eski Mısır'ın merkezidir. Nil'in batısındadır. Amr b. el-As burayı alınca tahrip etti, Nil'in doğu yakasında Hz. Ömer'in emriyle Fustat'ı kurdu. Menf'te yontulmuş, resimli taşlar gibi insanı hayrete düşüren büyük eserler vardır. Bu taşlar üzerinde mavi, vs. renklerde boyalar (resimler) vardır. Zamanımıza kadar gelmiş, güneşten vs.den bu kadar zamanda bozulmamıştır. Menf, Fustat'tan küçük bir konak uzaklıktadır.

Mahalle: Üçüncü iklimde Garbiye bölgesinde Nil'in iki kolu arasında olup İbn Said'e göre 53° 23' boylamda, 31° 4' enlemde. *El-Müşterik'te* "Buraya Mahalletûd-Deflâ denir.

Çarşıları olan büyük bir şehirdir. Mısır'ın Garbiye bölgesinin merkezidir. Mısır'da 100 kadar köyün adı Mahalle'dir" denir.

Dimyat: Akdeniz kıyısında üçüncü iklimde olup *Atval'e* göre 53° 50' boylamda, 31° 25' enlemde, *Kanun'a* göre 53° 50' boylamda, 30° 25' enlemde, İbn Said'e göre 54° boylamda 31° 20' enlemde, *Resmü'l-arz'a* göre 53° 55' boylamda, 34° 25' enlemedir. Dimyat doğu Nil kolunun denize döküldüğü yer yanında surla çevrili bir şehirdi. Sonra harap oldu, yakınında Menşiye adlı küçük bir belde kuruldu. Bu şehirde (Dimyat'ta) çarşılar, hamamlar vardı. 648/1250 yılında tahrip edildi. Surlarını Abbasi Halifesi el-Mütevekkil inşa ettirmişti. Tahrip edilmesinin sebebi Frenklerin ordularıyla buraya bir-biri ardına sefer yapmalarındandır. Bir kişi Dimyat'tan sahil boyunca batıya giderse Bürullüs'e, sonra Nesterava'ya, sonra Reşid'e, sonra Nil kıyısındaki İskenderiye'ye varır. Bu mesafe takriben beş günlük yoldur.

Kulzum (Süveyş): Üçüncü iklimde Tih ile Ürdün çölü civarında olup *Atval'e* göre 54° 45' boylamda, 29° 50' enlemde, *Kanun'a* göre ve *Resmü'l-arz'a* göre 56° 50' boylamda, 28° 20' enlemedir. Kulzum (Süveyş) Kızıldeniz sahilinde, Mısır yakasında bir beldedir. Kızıldeniz buraya nispetle Kulzum denizi adını almıştır. Yakınında Firavun boğulmuştur. Süveyş batı çıkıntısı üzerindedir. Zira Kızıldeniz güneyden kuzeye uzanır, ondan kuzeye doğru iki dirsek çıkar. Biri doğudaki dirsek olup burada Eyle bulunur. Batı dirseğinde Kulzum (Süveyş) bulunur. Kulzum ile Eyle arasında denize giren kara parçasının ucunda Tur vardır. Güneye doğru denize girer. Kulzum (Süveyş) ile Kahire arasında üç konak mesafe vardır.

Beşinci Cetvel:

Eşmûm-i Tanah: Mısır'da üçüncü iklimde olup kıyasa göre 54° boylamda, 31° 54' enlemedir. Buraya Eşmum-i Tanah'tan başka Eşmûm-i Rumman da deniz. Dakhaliye ve

Beşmur bölgelerinin merkezidir. Eşmum-i Tanah kaplıcaları, çarşıları, camisi olan bir şehirdir. Nil'in doğu kolu üzerindedir. Halk buraya Eşmun der. Doğrusu Eşmum'dur. Yahutû'l-Hamavi *el-Müşterik*'te böyle der. Bu konuyu Mısır âlimlerinden birine sordum. Bir eserinden burada kadılık yapan İbn Murahhal'e yazılan bir hicviyeyi okudu. "Ey Rumlar, dikkat edin, İbn Murahhal Eşmum kadısı oldu" deniyordu.

Tinnis: Mısır'da bir yarımada olup, üçüncü iklimdedir. *Atval*'e göre 54° 50' boylamda, 30° 40' enlemde, *Kanun*'a göre 54° boylamda, 30° 20' enlemde, İbn Said'e göre 54° 40' boylamda, 31° 50' enlemde, *Resmü'l-arz*'a göre 54° boylamda, 31° 40' enlemdedir. Tinnis yukarıda zikredilen Tinnis gölünde bir adadadır. Ziraatı yoktur. *Lübab*'ta "Tüne, Tinnis yanındadır" denir. *El-Azizi*'de "Gölün genişliği yarım günlük deniz menzlidir. Kuzey rüzgârları esince Akdeniz'in suları göle girer. Yılın çoğunda gölün suyu tuzlu olur" denir.

Fustat: Mısır'ın merkezi olup, üçüncü iklimdedir. *Atval*'e göre 53° boylamda, 30° 10' enlemde, *Kanun*'a göre 54° 40' boylamda, 29° 55' enlemde, İbn Said'e göre 53° 50' boylamda, 29° 55' enlemde, *Resmü'l-arz*'a göre 54° 40' boylamda, 29° 55' enlemdedir. Fustat yeni bir şehir olup Amr b. el-Âs tarafından Hz. Ömer devrinde Mısır'ın fethi sırasında kurulmuştur. Daha önce yerinde eskiden yaşayanlar tarafından inşa edilen Kasrûş-Şem denen bir saray vardı. Amr ordugâhtaki çadırını kendisi tarafından inşa edilen Amr Camiinin yerinde kurmuştu. Ahmed b. Tolun zamanına kadar Fustat, Mısır'ın merkezi kaldı. Ahmed kendisi ve ordusu için Fustat'ın kuzeyinde Katâyi şehrini kurdu. Burada kendi adıyla anılan meşhur camiye inşa ettirdi. İbn Yunus *el-Hakîmî*'de "Fustat'ın boylamı yarım(ögle) noktasıyla kible arasında 52° idi. Hesap edince 55° boylamda olduğunu gördüm" der. Onun sözü gösteriyor ki Fustat'ın boylamı 52° ve civarında gösterenlerin sözü hatalıdır. Boylam 55°'yi geçer. Onun sözü doğruya daha yakındır.

Ayn-ı Şems: Mısır'da üçüncü iklimde olup *Atval'e* göre 53° 5' boylamda, 30° 20' enlemde, *Kanun'a* göre 54° 5' boylamda, 29° 50' enlemde, *Resmü'l-arz'a* göre 61° 50' boylamda, 30° 4' enlemdedir. Ayn-ı Şems zamanımızda haraptır, orada oturan yoktur. Buranın Firavun'ın şehri olduğu söylenir. Büyük taşlarla inşa edilmiş eserlerin kalıntıları vardır. Misellet-i Firavun denen 30 zirâ kadar uzaklıkta dört köşe bir sütun vardır. Ayn-ı Şems Kahire'den yarım fersah uzaklıkta olup yanında Matariye adında bir köy vardır. Kahire'nin kuzey doğusunda Şam yolu üzerindedir.

Bilbis: Mısır Havf'ında üçüncü iklimde olup İbn Said'in sözüyle Kıyasa göre 54° 35' boylamda, 30° 10' enlemdedir. Bilbis, Havf (Nil'in doğusu) bölgesinin merkezidir. Burada hurma ve diğer ağaçlar çoktur. Havf valilerinin oturduğu yerdir. Nil taşıdığı zaman Münecca kanalından buraya su gelir. Halk bu suyu içerler.

Altıncı Cetvel:

El-Allâkî: Büca bölgesinde birinci iklimin sonunda olup, *Atval'e* göre 58° boylamda 26° enlemde, *Kanun'a* göre 55° boylamda, 27° enlemde, İbn Said'e göre 63° boylamda, 20° 3' enlemdedir.

İbn Said "el-Allâkî Büca ülkesindedir. Bücalar Müslüman, Hristiyan Sudanlılardır. Kızıldeniz'e yakındırlar. Burada makbul olmayan inci yatakları bulunur. Dağında altın madeni vardır. Masrafına yetecek kadar altın çıkarılır. Allaki dağı meşhurdur. El-Vadah, Allaki'nin doğusunda hacıların konakladığı yerdir. **El-Vadah**'ın enlemi Asuvan enlemine yakındır, boylam 61° der. *El-Azîzî* ise "Asuvan'dan doğuya gidersen 12 konak uzaklıkta Allâkî'ye varırsın. Allâkî ile Ayzab arasında sekiz konak mesafe vardır. Allâkî'de Büca ülkesine girersin" der.

Ayzab: Büca ülkesinde ikinci iklimde olup *Atval'e* göre 58° boylamda, 21° enlemededir. Ayza b'ın yeri hakkında ihtilaf vardır. Bazıları Mısır diyarını Ayza b'ı içine alacak şekilde sınırlar. Makul olan budur. Zira valisi Mısır'dandır. Gerçekte Mısır amilliklerindendir. Bazıları ise Ayza b'ı, Büca ülkesinden, bazıları Habeşistan'dan sayarlar. Burası tüccarların, deniz yoluyla hacca giden Mısırlıların limanıdır. Bunlar Ayza b'tan gemiyle Cidde'ye giderler. Ayza b ile Cidde arasında deniz genişliği iki boylam derecesidir. Burası şehirden çok köye benzer.

ÜÇÜNCÜ İKLİM: MAĞRİB

Mısır'dan sonra Mağrib diyarını anlatmaya başlayalım. Mağrib, Mısır'ın batı komşusudur. Mağrib'i, el-Vâhat'ın sonundan Barka-İskenderiye arasındaki Mağrib yolu üzerinden ve Akdeniz kıyısında bulunan Akabe (Barka Yokuş)'ye kadar doğrudan Mısır kuşatır. Kuzeyden, Akabe'den, Selâ-Tanca yanındaki Cebel-i Tarık Boğazı ağzına kadar Akdeniz kuşatır. Batıda Tanca'dan güneydeki Lemtûne çölüne kadar Atlas okyanusu kuşatır. Güneyden ise Sudan (Zenciler) diyarı ile Mağrib'i birbirinden ayıran çöller kuşatır. Bu çöller Atlas okyanusundan, Mağrib'in sınırlarını çizmeye başladığımız el-Vâhat arkasına kadar batıdan doğuya uzanır.

Mağrib diyarı üç kısma ayrılır. Batı kısmına **Mağribü'l-Aksa (Uzak Mağrib)** denir. Burası batıda Atlas okyanusundan doğuda Tilimsan'a kadar, kuzeyde Septe'den Marrakeş'e, sonra Sicilmâse ve onun hizasındaki yerler kuzeyden-güneye doğru uzanır. İkinci kısmına **Orta Mağrib** denir. Tilimsan'ın bir günlük doğusunda bulunan Vehran (Oran)'dan doğudaki Bicâye ülkesine kadar uzanır. Doğuda kalan üçüncü kısmı **Efrikiye** (Tunus)'dan Barka'ya, Mısır sınırına kadar uzanır. Afrika'nın (limanlardan) Endülüs'e geçilen kısmına Adve (Karşı Taraf) denir. Burası Orta ve Uzak Mağrib'dir. Efrikiye ise Sicilya'nın, Büyük Avrupa'nın karşısındadır. Buradan Endülüs'e geçilmez. Adve bölgesine dahil değildir. İlen Havkal "Efrikiye'deki Tunus'tan Endülüs'e geçilir. Burası da Adve (Karşı Taraf) olur" der.

Sebte'nin yakınında piknik yerleri vardır. Bunların en meşhuru Belyûneş'tir. Sebte'nin batısında, nehirlerin, bos-tanların, çok sayıda değirmenin bulunduğu bir yerdir. Belyû-neş'in doğusundaki bir dağda çok sayıda maymun bulunur. Belyûneş ile Sebte arasında sarp yerler vardır. Sebte kadısı İbn İyaz şöyle der:

“Belyûneş bir cennettir. Fakat yolu çok meşakkatlidir. Ebedi kalınan cennet gibi oraya ancak sırat köprüsünü ge-çen ulaşır.”

Sebte, Adve tarafındadır, Endülüs'te buranın karşısında el-Ceziretü'l-Hadrâ vardır. Fas'ın doğusunda Medyûne dağı bulunur. Güneye uzanır, doğudan batıya uzanan Dern (Atlas) dağına bitişir. Medyune dağının doğusunda Medgara dağları vardır. Medgara dağları halkının çoğu Abdülmünun'un kabi-lesi Kûmî'ye mensuptur. Medgara 13° boylamda, 37° enlemde-dir. Bu dağların doğusunda Yüsr dağları, onların doğusunda Vanşeriş dağları bulunur. Fas şehri yakınında Miknâse şehri yer alır. Fas'ın kuzeyinde çok zeytinlik bir şehirdir. *El-Müş-terik*'te Miknâse'nin okunduğu söylenir. İbn Said “Miknase, Beyzâ yokuşunda iki şehirdir. İkisi arasında bir at koşumu me-safe vardır. Fas'tan bir konak uzaklıktadır. Miknase'nin Fülful adında bir ırmağı vardır. Şairin biri onun hakkında şöyle der:

“Zeytinlik Miknase'ye bak vadiler ve tepeler arasında. Sanki Fülful ikisi arasında hareketle sükun arasında sallanıyor.”

Araskul: Tilimsan'dan 20 mil uzaklıkta olup bu şehrin limanıdır. Adve tarafındadır. Endülüs'te karşısında Alme-riye vardır. İkisi arasında denizin genişliği iki derecedir. Fas şehri Uzak Mağrib şehirleri arasında orta büyüklüktedir. Bu-radan Marakeş, Sebte, Sicilmase, Tilimsan şehirlerinden her birine on günlük mesafe vardır. Fas'ın çok sayıda bahçesi, zi-raatı, sağlamalı vardır. Batısındaki nehir üzerinde 3000 değir-men bulunur. Nehrin iki tarafında köyler, büyük şehirler bu-lunur. Fas, Dimaşk'a benzer, etrafını dağlar çevirir. Fas nehri

Selâ ile Kasru Abdülkerim arasında Atlas okyanusuna dökülür. Fas'ın içinde yılın günleri sayısınca pınar (su gözü) olduğu şâyi olmuştur. İbn Said "Fas'tan başka yerde içinden sıcak kaplıca suyu çıkan hamam görmedim" der.

Mağrib şehirlerinden biri **Aşir**'dir. *El-Lübab*'ta "Mağrib'de Bicâye amilliklerinden bir kaledir. Mağrib şehirlerinden biri **Vehran** olup *el-Müşterik*'te "Mağrib'de deniz kıyısında Berberiler diyarında bir şehirdir. Tilimsan'dan bir günlük uzaklıktadır" denir. Orayı gören biri şehrin yanında Tilimsan iskelesi olduğunu, Tilimsan'ın kuzeye meyleden doğu yakasında bulunduğunu, 14° 20' boylama, 33° 50' enleme yakın olduğunu söyledi. El-İdrisî "Vehran şehri deniz sahiline yakındır. Etrafında sağlam bir toprak sur vardır. Endülüs'teki Almeria karşındadır" der. *Nüzhetü'l-müştak*'ta Vüreyke'nin Ağmat'ından 6 mil uzaklıkta olduğunu söyler.

İlam (Yelam) Ağmat'ı, Atlas dağı eteğinde küçük bir şehirdir. Ağmat'ın doğusunda olup burada Yahudiler oturur. Güzel, çok verimli, nimetleri eksiksiz bir yerdir. Emiri Ali b. Yusuf b. Taşfin'in çıkardığı fermanndan dolayı Yahudiler Marakeş'te oturmazlar.

El-Azizî'de "Eski Tahert'e Abdülhâlık'ın Tahert'i denir. Burasıyla yeni Tahert arası 1 konaktır. Eski Tahert büyük bir şehirdir. Eskiden Mağrib'in Irak'ı denirdi. Amilliklerinden biri deniz kıyısında limandır. Bu limana Ferruh limanı denir. Eski Tahert orta büyüklükte bir dağdadır. Minberi vardır. Yeni Tahert'te de minber bulunur. Burası Eski Tahert'ten daha büyüktür. Burada sular halkın evlerinden akar" denir.

İbn Said "Tahert Rüstemiler ülkesinde çok meşhur bir yerdir. Burada Haricilerin hükümdarının tahtı bulunur" der. Adve (Karşıyaka) şehirlerinden biri **Bâdis** şehridir. Burası Gumara'da meşhur bir limandır. Septe'nin güney doğusundadır. İki arasında 100 mil kadar mesafe vardır. Zira deniz Septe'yi geçince güneye Gumara dağına ulaşır. Burada Bâdis şehri

bulunur. Badis tahminen 10° 30' boylamda, 34° 25' enlemde yer alır. İbn Said'in eserinde "Adve bölgesinde (Karşiyaka'da) Uzak Mağrib şehirlerinden biri **Rabat el-Feth** şehridir. Bu şehir yeni olup Abdülmünün tarafından İskenderiye tarzında inşa edilmiştir. Sela'nın güneyindedir. Sela onun kuzeyinde kalır. Adve'deki şehirlerden biri Ezemmur'dur." der. Şeyh Şu-ayb "Ezemmur denizden 2 mil uzaklıkta bir şehir olup halkının çoğu Sanhâce kabilesindendir" der. Adve (Karşiyaka) şehirlerinden biri Mezemme'dir. Bâdis'in doğusunda meşhur bir limandır. İkisi arasında 100 mil mesafe vardır. Mezemme'nin karşısında Endülüs'te Münekkab limanı bulunur. Granada sahilindedir. Mezemme ile Münekkab arasında denizin genişliği 1 mecra (deniz merhelesi)'dir. Mezemme Sebte'nin 200 mil kadar doğusundadır. *El-Azizi*'de cetvelde verilen "Odegust'un geniş amillikleri vardır. Odegust çok sıcaktır. Yağmur orada yazları yağar. Onlar bu sırada buğday, darı, danna (zürre), luby (fasulye), yulaf ekerler. Orada hurma çok fazladır. İncir- den başka meyve yetişmez. Orada ağaçlar Hicaz ağaçları gibi akasya, palmiye, vs.dir. **Odegust** iki dağ arasında kurulmuş bir şehirdir. Büyük şehirlerdendir. Sicilmâse'nin güneyinde olup ikisi arasına kumlar, çöllerden, meşhur sulardan geçen 40 küsur konak mesafe vardır. Orada büyük çarşılar bulunur. Her yerden oraya yolculuk yapılır. Halkı Müslümandır. Başlarındaki idareci Sanhace kabilesindendir. Doğusunda Sudan ülkesi bulunur. Ülkelerinin batısında Atlas okyanusu vardır. Güneyleri Sudan (Zenci) hudududur" der.

El-İdrisî şöyle der: "**Cezâyir-i Benî Mergannan** (Cezayir) şehri, deniz kıyısındadır. Halkı deniz kıyısındaki pınarlardan, kayalardan su içerler. Mamur, halkı kalabalık, ticareti kazançlı, çarşıları mamur bir yerdir. Geniş kırı vardır. Cezayir'den Decac limanına 38 mil mesafe vardır. Decac Limanı sahası geniş bir şehirdir. Etrafında sur vardır. İnsanı azdır. Düşman donanmalarının baskınından korktukları için halkının çoğu

yazın oradan kaçar, fakat limanı emniyetlidir. Deniz Tunus'un doğusunu 90 milden fazla geçince güneye girer. Bu girintinin başlangıcının güneyinde Hammamat şehri vardır. Tunus şehrine yakındır. Denizde ise büyük bir yay oluşur. Bu girintinin ağzında Sicilya adası, karşısında Kavsara adası bulunur. Buradaki girintide Hammamat şehrinin doğusunda Susa şehri yer alır. Deniz Susa'yı geçince kuzeye yönelir, güneydeki kara parçası denize girer. Burada Mehdiye şehri bulunur.

El-Müşterik'te "Kartacanne (Kartaca), Tunus yakınında Efrikiye amilliklerinden bir beldedir, haraptır. Orada eski eserler vardır. Kurtacanne aynı zamanda Endülüs'te Tedmür amilliklerinden bir şehrin adıdır. Deniz altında kalmış, harap olmuştur" denir. Yine *el-Müşterik*'te "Münestir Efrikiye'de Mehdiye-Susa arasında bir yerdir. Her iki yer ile arasında 1 konak mesafe vardır" denir.

Efrikiye Adve (Karşıyaka) şehirlerindendir. Müsteğanim şehri Mağrave kabilesinin limanıdır. Doğusunda Selef nehri denize dökülür. Müsteğanim Endülüs'teki Dâniye'nin karşısındadır. İkisi arasında denizin genişliği üç buçuk mecra (konak)'dır. Müsteğanim'in doğusunda Cezâyir-i Beni Mergannan (Cezayir) şehri bulunur. Burası Bicaye amilliklerinden meşhur bir limandır. İbn Said "Gadamis'in doğusunda **Veddan** vardır. Burası hurma ve su adaları (vahaları)'dır. Başlangıcı 41° boylamda, 25° 50' enlemedir. Doğusunda Fezzan diyarı bulunur. Burası da hurma, su vahalarıdır. Şehirleri, mamurluğu Veddan'dan fazladır. Her iki yer Kânim hükümdarına bağlıdır. Fezzan'ın merkezi Zevile'dir. Fezzan ve Veddan'ın güneyinde Ezkan berberileri konar-göçerdir. Bunlar Müslümandır. Güneylerinde Tantana dağı bulunur. Doğudan batıya 6 konak kadar uzanan büyük bir dağdır. Alt tarafında kaliteli demir madeni vardır. Zevile'nin kuzeyinde Sirt şehri yer alır. Kâbis'in güneyinde doğudan batıya uzanan büyük bir dağ vardır. Cebel-i Demer diye tanınır. Kafsa tarafında ise Evta

dağı, Kayravan tarafında Veslat dağı bulunur. Veslat mıntıkası verimli olup oradan hükümdara mahsus mallar getirilir. Bu dağın güneyinde **Kayravan** şehri bulunur. Barka'ya Cebel-i Evsan (Putlar dağı) adlı bir dağ bitişir. Burası dağın batısıdır, doğusunda başka bir kısmı vardır. Bu dağa Ra'sû Tin denir. Dağ bu iki kısım arasında güneye doğru girer. Deniz Ra'sû Tin'den sonra güney doğuya döner, Mısır hududundaki Akabe'ye bitişir. Burada bir liman bulunur. Akabe ise 49° boy-lam, 32° enlemedir.

Barka'ya Rumlar zamanında Antopolis (Pentapolis) denirdi. İslam tarihinin başlarında Araplar bölgeyi fethedince kumla karışık çok taşlı bir yer olduğu için buraya Barka adını verdiler. *El-Müşterik*'te "Çeşitli renkte taşların bulunduğu her yere Barka denir. Barka vilayeti Mısır'a komşudur. Mısır'la Efrikiye arasındadır. Uzun bir vilayettir. Araplar tarafından alınmıştır. Zamanımızda bu bölgede büyük bir şehir yoktur" denir. *El-Azizî*'de "Barka'da iki dağ, bazı güzel çiftlikler, akarsular, mezralar, Rumlara ait eski büyük eser kalıntıları bulunur. Her zaman fiyatları çok ucuzdur. Oradan Mısır'a çok miktarda katran, içecek, keçi, koyun gönderilir. Gemilerin yanaştığı sahili vardır" denir.

Mağrib ile Vâhât arasındaki yerlerden biri Evcile (Evceli)'dir. Burası kumlar arasında bir vahadır, mamur bir yerdir. Burada su, hurma bulunur. El-İdrisî "Evcile küçük, oturulan yerdir, sakinleri vardır. Ticareti boldur. Bu yerden Kuvar, Kuku gibi Sudan ülkelerinin çoğuna geçilir. Barka arazisi birbirine benzer, suyu azdır. Evcile'den Zalle şehrine batıya doğru 10 konaktır. Zalle mamur çarşıları olan küçük bir şehirdir. Müstahkem bir kaledir. Buradan Sudan diyarına geçilir. Zalle'den Zevile'ye güney batı istikametinde 10 günlük yoldur. Zalle'den Sirt'e 9 gündür. Sirt'ten Veddan'a 5 konaktır. Veddan, Sirt'in güneyinde bir bölgedir. Aralarında bir ok atımı mesafe olan iki saraydır. Deniz tarafındaki saray boştur, kara tarafındaki

saray meskûndur. Veddan'da çok sayıda kuyu bulunur, bu kuyuların sularıyla durra (zürre) ekerler. Batısında koruluklar bulunur, orada dut, incir, hurma yetişir. Kuvar arazisinden şap getirilir. Evcil'e 45° 55' boylamda, 25° 52' enlemededir."der.

Buranın arazisinde 48° 50' boylamda **Senteriyye** şehri bulunur. Burası da sahrada hurma, su vahasıdır. Dağlar tarafından çevrilmiştir. Çok miktarda nar yetişir. Öncesinde acıdır, sonra tatlılaşır. Burası hastalıklı, halkına zarar veren bir yerdir. Yabancılar nasıl olur tahmin et. Denizle burası arasında küçük yokuş tarafından 8 konaktır. Buranın doğusunda, güneyinde Kuzey Vahaları vardır. El-İdrisî "Senteriyye şehri küçüktür. Burada minber vardır, Berberiler, yerleşmiş muhtelif kabilelerden Araplar oturur. Buradan Akdeniz'e 9 konaktır. Halkı az miktardaki kuyudan, pınardan su içerler. Burada çok miktarda hurma ağacı vardır. Senteriyye'den Evcile'ye batı istikametinde 10 günlük yoldur" der. Senteriyye'de iktası olan İskenderiyeli bir Arap kâtipten öğrendiğime göre, İskenderiye ile Senteriyye arasında güney batı istikametinde 10 günlük mesafe varmış, Senteriyye'de 1000 kadar insan oturuyormuş. Binaları tuğla, kerpiçtenmiş. Orada son derece sıcak su kaynakları bulunuyormuş, çok hastalıklı yermiş. Senteriyye'den güney batı istikametinde 8 günlük uzaklıkta ona yakın özellikleri olan Evcile şehri bulunur. Müstakil hükümdarı vardır. Yine Evcile'nin güney batı istikametinde Fezzan şehri, aynı istikamette Fezzan'dan 8 günlük ötede Kavar diyarı, ondan sonra Tekrur ülkesi vardır. Kavar, Trablusgarb'ın güneyindedir. Bazı kitaplarda Kavar'ın Kevâr şeklinde yazıldığını gördük.

Uzak Mağrib'de Bazı Mesafeler: Merakeş ile Selâ arası 10 günlük yoldur, Merakeş ile Ağmat arası 3 fersah, Ağmat'tan Miknâse'ye 14 konaktır. Fas'tan Septe'ye 10 günlük, Septe'den Sicilmase'ye Atlas dağından 10 günlük, Sicilmase'den Dera'ya 4 günlük, Fas'tan Tilimsan'a 10 günlük, Tilimsan'dan Vehran'a

denizden 1 konak yoldur. Vehran Uzak Mağrib'in Orta Mağrib tarafındaki son hudududur.

Mağrib Diyarı Cetvelleri:

Birinci Cetvel:

Esefi: Uzak Mağrib'de üçüncü iklimde olup, İbd Said'e göre 7° boylam, 30° enlemedir. İbn Said'in eserinde "Esefi şehri denizin karaya girdiği bir körfezdedir. Merakeş'in karaya girdiği bir körfezdedir. Merakeş'in limanıdır. Bir düzlükte olup surla çevrilmiştir. Arazisi çok taşlıktır. Ancak yağmur sularından faydalanılır. Üzüm bağları vardır, bostanları su dolaplarıyla sulanır. Oradan çıkan su tatlı değil, tuzludur" der. Şeyh Abdülvâhid el-Merrakuşi ise "Esefi şehri Hama'ya benzer, ondan daha küçüktür. Akan ırmağı yoktur. Bağları, sebzelikleri şehrin kapısı önündedir. Esefi, Dükâle bölgesindedir. Dükâle, Merakeş amilliklerinden büyük bir kûredir. İki yer arasında 4 günlük mesafe vardır" der.

Selâ: Uzak Mağrib'de üçüncü iklimin sonlarında olup İbn Said'e göre 7° 10' boylamda, 33° 50' enlemedir. Eski, büyük bir şehirdir. Batısında Atlas okyanusu, güneyinde nehir, bostanlar, bağlar vardır. Abdülmünin oğulları güney kıyısında nehir ve deniz sahilinde büyük bir saray inşa etmişler, etrafında evler yapmışlar, bir şehir meydana gelmiş, adını Mehdiye koymuşlardır. Selâ, Uzak Mağrib şehirleri arasında orta hacimde ve Endülüs'e yakın olanıdır. Toprağı kırmızı kum, nehri büyüktür, med oluşur. Reisleri çok, ucuz bir yerdir. Güneyinde büyük bir amilliği vardır. Bu amillige Tamesnâ denir. Ziraatı, merası çoktur. Tamesnâ bölgesinde çok şehir yer alır. Tamesnâ iskelelerinden biri Enefâ'dır. Deniz sahilinde meşhur bir yerdir. El-İdrisî "Yeni Selâ deniz kıyısında kurulmuş bir şehirdir. Deniz tarafı sarpıtır. Denizden gemiler oraya ulaşamaz. Zira vadinin ağzında taşlar, vs. vardır. Gemiler parçalanır. Birisi yeni olmak üzere iki şehirdir" der.

Lemta: Uzak Mağrib'de ikinci ikliminin sonunda olup 7° boylamda, 21° enlemdedir. Meşhur büyük bir nehri vardır. Nehir doğusunda iki konak mesafede olan Lemta dağından gelir. Şehrin güneyinden kuzeye meylederek batıya akar, Atlas okyanusuna dökülür. Lemta ile okyanus arasında 3 konaklık mesafe vardır.

Sûsü'l-Aksa ve Tarudant Şehri: Mağrib el-Aksâ'da ikinci iklimde olup, *Atval*'e göre 5° 50' boylam, 22° enlemde, İbn Said'e göre 8° boylam, 26° 20' enlemdedir. İbn Said el-Mağribî "Sus el-Aksa'ya Tarudant denir. Burası denize 40 mil so-kulan bir kara parçası üzerindedir. Buraya Keyti denir. Gemi-ler giremez. Kuzeyinden akan bir nehir üzerindedir. Bu nehir doğrudan Lemta dağından gelir. Sus ise kitaplarda güneyde sahra tarafındaki Atlas dağı arkasındaki bölgeye denir. Sus şehirlerinden biri Derga diyarıdır. Burası Sus'a bazen Sicil-mase'ye bağlı olarak gösterilir.

İkinci Cetvel:

Kasru Abdülkerim: Mağribü'l Aksâ'da dördüncü iklimin başlangıcında olup İbn Said'e göre 8° 40' boylamda, 31° 40' enlemdedir. Kasru Abdülkerim, Septe'den 4 konak uzaklıkta, Miknâse'nin batısının kuzeye meyleden tarafındadır. Miknâse, Fas'ın kuzeyindedir. Kasru Abdülkerim kuzeyinden geçen bir nehir üzerindedir. Bu bölgenin merkezi daha önce Basra şehriydi. Bu şehirde Alevi İdrisiler oturuyorlardı. Çok sinekli olduğu için şehre Basratû'z-Zübban (sinekli Basra) deniliyordu. Sonra harap oldu. Yerini merkez olarak Kasru Abdülkerim aldı. Bu şehre Kûtâme Kasrı (sarayı) da denir. Kasru Abdülkerim nehrinden gemiler mal getirirler. İki tarafı bahçeler, bağlarla çevrilidir.

Tanca: Mağribü'l Aksâ'da dördüncü iklim başlangıcındadır. İbn Said'e göre 8° 31' boylamda, 35° 5' enlemde, *Res-mü'l-arz'a* göre 8° boylamda, 35° 50' enlemdedir. Tanca Cebel-i

Tarık Boğazı'nın ağzında olup burada denizin genişliği üç mecra (deniz konağı)'dır. Oranın doğusuna geçince deniz genişler. Tanca eski bir şehir olup halkı, kendilerini korumak için buradan bir mil uzaklıkta dağın üzerinde yeni bir şehir kurdular. Tanca'nın suyu uzak mesafeden arklarla getirilir. Çok meyveliktir. Bilhassa üzüm, armut çoktur. Halkı akıllarının azlığıyla meşhurdur. Tanca'dan Septe'ye kadar denizin en dar olduğu kısım 18 mildir. Burada Kasrû'l-Mecaz denen bir yer vardır. Tanca'dan Kasrû'l-Mecaz'a bir hafif konaktır. Kasrû'l-Mecaz'dan Septe'ye de aynı mesafe vardır.

Septe: Mağrib el-Aksâ'da dördüncü iklimde olup İbn Said'e göre 9° boylam, 35° 50 enlemedir. Septe, okyanus ile Akdeniz arasında bir şehirdir. Burası Endülüs ile Adve (Karşıyaka)'nın geliş-gidiş yeridir. Gemilerin demir attığı, kalktığı şehirdir. Denize giren bir konumdur. Şehrin girişi batısındadır, karaya bitişen kısmı dardır. Çoğunu deniz kuşatır. Halkı isterse etrafının hepsini denizle çevirirler, şehri ada yaparlar. Surları büyük taşlarla yapılmıştır. Şehrin doğusundadır. Burada deniz dardır. Hava açık olunca buradan Endülüs'teki Ceziretü'l-Hadrâ görülür, suyu taşımakla sağlanır. Yağmur suyunun birikmesi için sarnıçları vardır.

Fas: Mağribü'l Aksâ'da üçüncü iklimin sonlarında olup *Atval*'e göre 8° boylamda, 30° enlemde, *Kanun*'a göre 8° boylamda, 35° 35' enlemde, İbn Said'e göre 10° 50' boylamda, 33° enlemedir. Fas aralarından nehir geçen iki şehirden oluşur. Şehirde akan pınarlar bulunur. Her iki şehrin 13 kapısı vardır. Sular çarşılarında, evlerinde, hamamlarında akar. Bu konuda doğuda, batıda benzeri yoktur. İslam devrinde inşa edilmiş bir şehirdir. İbn Said, el-Hicazî'den şöyle nakleder: "Bu şehrin yerini kazmaya başladıklarında bir balta buldular. Şehir böylece Fas (Fe's) adını aldı. Şehrin içindeki değirmenlerde su ile dönen 600 değirmen taşı vardır. Fas halkı refah içindedir. Şehrin en yüksek yerinde kale bulunur. Kalenin içinden

kanal geçer. Hutbe okunan 4 camisi bulunur. Buradan Septe'ye 10 günlük mesafe vardır. Nehri şehirden yarım günlük uzaklıkta çıkar. Çayırılarda, çiçeklerde akar, şehre girer. *Kita-bü'l-atval*'de "Fas, Tunca'nın merkezidir" denir. Tanca'ya Eski Fas dendiğini söyler.

Üçüncü Cetvel:

Merakeş: Mağribü'l-Aksâ'da üçüncü iklimde olup İbn Said'e göre 11° boylamda, 20° enlemedir. İbn Said "Merakeş yeni bir şehir olup Yusuf b. Tüşfin tarafından sahraya benzer bir arazide kurulmuş, oraya su getirilmiştir. İnsanlar burada çok bostan meydana getirmişler, sıhhate zararlı olmuş, yabancılar orada sıtmadan pek kurtulamamışlardır. Merakeş'in güneyinde Atlas dağı, kuzeyinde Selâ bölgesi, batısında okyanus, doğusunda Sicilmâse-Fas arasındaki sahra vardır. Şehrin etrafı 7 mildir, 17 kapısı vardır. Çok sıcaktır. Ağmat'ın biraz batıya düşen kuzeyindedir. İkisi arasında 15 mil mesafe bulunur." der.

Dersa: Mağribü'l Aksâ'nın güneyinde ikinci iklimde olup 11° 6' boylamda, 25° 10' enlemedir. İbn Said "Dersa'nın batısında meşhur bir nehri vardır. Bu nehir, kırmızı bir tepeden iner. Bu nehir üzerinde kına yetişir. Nehrin suyunun, sulamadan artan kısmı sahrada kaybolur" der. Eş-şerif Muhammed el-İdrisî kitabında: "Mağribü'l-Aksâ'nın okyanusa komşu olan tarafında Lemtüre sahrası vardır. Bu sahranın kıyısında Dera, Lemta, Cezûle şehirleri bulunur" der. *Nüzhetü'l-Müş-tak*'ta "Dera'nın suru, hendeği yoktur. Birbirine bitişen köylerden, mamurelerden, mezralardan ibarettir. Sicilmâse nehri üzerindedir. Dera'dan Susû'l-Aksâ'ya 4 günlük yoldur" denir.

Ağmât: Mağribü'l Aksâ'da üçüncü iklimde olup 11° 50' boylamda, 28° 50' enlemedir. İbn Said "Ağmat şehri Atlas (Dern) dağının kuzeyinde olup Merakeş kurulmadan bölgenin merkeziydi. Ağmat sulak, çok meyveli bir yerdir. Merakeş'in doğuya çalan güneyindedir. Mağribü'l Aksâ'dandır.

Emirü'l-Mümünin Yusuf b. Taşfin'in Merakeş'i kurmasından önce başşehriydi. Eski bir şehirdir" der. El-İdrisî "Ağmat çok hoş topraklı, bitkisi, otları bol bir yerdedir. Sağından, solundan sular akar. Etrafı bahçeler, bostanlar, gür ağaçlarla çevrilidir. Rahat, havası sağlam bir yerdir. Pek büyük olmayan bir nehri vardır. Bu nehir şehrin ortasından geçer, güneyinden gelir-kuzeyinden çıkar. Bazen kışın nehir donar. Çocuklar üzerinden geçer. Bunları defalarca gördük. Buraya Vüneyke Ağmat'ı denir" der.

Tedlâ: Samhâce dağlarının merkezi olup Mağribü'l-Aksâ'da üçüncü iklimde bir şehirdir. İbn Said'e göre 12° boylamda, 30° enlemdedir. Sanhâce dağları arasında bir şehirdir. Batısında Atlas dağı vardır, denize kadar uzanır. Tedla şehri Marakeş ile Fas âmillikleri arasındadır. Büyük bir amilliği vardır. Halkı Harâ ve Berberilerindendir.

Dördüncü Cetvel:

Sicilmâse: Mağribü'l-Aksâ'da sahrada olup Orta Mağrib'e sınır ve dördüncü iklimin başlangıcındadır. *Kanun'a* göre 10° 15' boylamda, 31° 50' enlemde, İbn Said'e göre 13° 22' boylamda, 26° 24' enlemdedir. İbn Said şöyle der: "Sicilmâse şehri Dera'nın doğusunda meşhur bir vilayet merkezidir. Güney doğusundan gelen bir nehri vardır. Bu nehir ikiye ayrılır, şehrin doğusundan batısından akar, üzerinde çok bostan vardır. Sicilmâse şehrinin 8 kapısı bulunur. Hangisinden dışarı çıkar-san nehri, hurma, vs. ağaçlarını görürsün. Arapların yağmasını önlemek için bütün bostanları, hurmalıkları duvarlarla çevrilmiştir. Sahası 40 mil olup Mağrib ile Sudan'ı ayıran çölün kıyısında bir şehirdir. Güneyinde, batısında yerleşim yeri yoktur. Halkı köpekleri besleyip yerler, arazisi çorak ve düzdür."

Tilimsan: Mağribü'l-Aksâ'nın başlangıcında, Orta Mağrib sınırında dördüncü iklimin başlarındadır. *Kanun'a* göre 10° 15' boylamda, 13° 50' enlemde, İbn Said'e göre 13° 22'

boylamda, 26° 24' enlemedir. Tilimsan bir dağın eteğinde kurulmuş, suru olan bir şehirdir. Üç kapısı vardır. Suyu 6 mil uzaklıktaki bir kaynaktan getirilir. Dışında nehirler, ağaçlar bulunur. Nehir kıble ve doğu tarafından dolaşır. Denize döküldüğü yerde hafif gemiler nehre girer. Sahası kıymetli, nimetleri boldur. Bölgesinin merkezidir. Çok sayıda kalesi, iskelesi vardır. En meşhur iskeleleri Huneyn ve Vehran'dır. Huneyn, Endülüs'teki Almeria'nın karşısındadır. Vehran müstahkem, akarsuları olan bir şehirdir. Tilimsan'dan 80 mil uzaklıktadır. Tilimsan hükümdarları Zenâte kabilesine mensup Benû Abdülvâd'dandır. Tilimsan'ın biraz kuzeye düşen batısında Fas şehri bulunur. El-İdrisî "Tilimsan'dan Tahert'e 4 konaktır" der.

Odegust: Mağribü'l-Aksa'nın güney batısında sahrada, ikinci iklimde olup *Atva*'e göre 15° boylamda, 26° enlemede, *Kanun*'a göre 26° enlemedir. İbn Said "Odegust'te Müslüman Berberilerden karışık bir toplum oturur. Reislik Sanhâce kabilesindedir." der. *Kanunû'l-Mesudî*'de "Odegust Mağrib Sudanı sahralarında" denir. İbn Said'de "Bu şehrin batısında Yüsr sahrası bulunur. Sicilmase-Gana arasında yolculuk yapanlar bu sahrayı geçer. Bu sahra uzun ve geniştir. Yolcular burada susuzluk çekerler, güneşten şikâyet ederler. Çoğu defa üzerlerine güney rüzgârı eser, kırbalarındaki suyu bitirirler, develerini kesip karınlarındaki suyu içerler. Bu sahrada su, otlak yoktur. Susuzluğa katlandığı için en çok lamaya rastlanır. Lama, ceylana benzer, fakat ondan güçlüdür. Yüsr sahrasından el-İdrisi'nin kitabı *Nüzhetü'l-müşak*'ta söz edildiğini gördüm, yâdan önce nun ile "neyser" şeklinde yazılmıştı." der.

Bicâye: Orta Mağrib'de dördüncü iklimin başlarında olup, İbn Said'e göre 29° boylamda, 34° 15' enlemede bulunur. Bicâye Orta Mağrib'in merkezidir. Kıyısında bostanlar bulunan bir nehri vardır. Çöl bu şehrin doğusundadır. Bicâye'nin karşısında Endülüs'te Tartûşe şehri bulunur. İkisi arasında denizin genişliği üç mecra (deniz menzili)'dir. Bicâye'nin batısında

Cezâyir-i Benî Mezgannan vardır. Cezâyir Bicâye amilliklerinden olup meşhur bir limandır. Bicâye bölgenin batı sınırında bir vadidedir. Kostine (Kosantin)'in doğusunda mercan boncuğu iskelesi vardır. Bu iskelenin önünde (kuzeyinde) Sardunya adası bulunur.

Beşinci Cetvel:

Mesile: El-Cerid bölgesinde Biskra amilliğinde olup ikinci iklimin sonundadır. *Atval'e* göre 28° boylamda, 30° 20' enlemde, İbn Said'e göre 23° 40' boylamda, 29° 45' enlemdedir. İbn Said "Mesile şehri yenidir, Mısır halifeleri olan Fatımî halifeleri tarafından kurulmuştur. Batısından bir nehir akar, sah rada kumlarda kaybolur. Mesile Biskra'nın kuzeyindedir" der. *El-Azîzî'de* "Mesile şehri yenidir. Fatimi halifesi el-Kâim tarafından hicri 315 yılında kurulmuş, Mahammediyye adı verilmiştir. Buradan Tubna'ya 24 fersahlık mesafe vardır. Tubna suları, bostanları, halkı, ziraatı çok büyük bir şehirdir. Ziraatının çoğu sulama ile yapılır, en çok pamuk yetişir." derir

Biskra: Cerid'de Orta Mağrib'in karşısında, ikinci iklimin sonunda olup *Atval'e* göre 27° boylamda 30° enlemde, İbn Said'e göre 24° 25' boylamda, 27° 50' enlemdedir. İbn Said "Biskra şehri Zâb bölgesinin merkezidir. Hurması, ziraatı çok bel-deleri bulunur. Biskra'dan Tunus'a, El-Bicâye'ye kaliteli hurma getirilir" der.

El-Müşterik'te "Zab, Mağrib diyarında, akan nehri olan büyük bir kûredir" derir. *Kitabü'l-atval'de* "Zab 30° 50' boylamda, 31° 5' enlemdedir" derir. El-İdrisî *Nüzhetû'l-müştak'ta* "Tubna, Zab bölgesinin şehridir. Güzel, suları, bostanları vardır. Pamuk, buğday, arpa ziraatı bol bir şehirdir. Etrafında topraktan sur vardır. Halkı karışıktır. Orada meyveler boldur. Tubna ile Mesile arası 2 konak, Tubna'dan Bicaye'ye 6 konak mesafe vardır" der.

Tâhert: Orta Mağrib'de üçüncü iklimde olup *Atval'e* göre 25° 5' boylamda, 29° enlemde, başka bir müellife göre 20° boylamda, 33° 5' enlemedir. İbn Havkal, "Tâhert büyük, verimli, ziraatı çok bir şehirdir. Tâhert kûresinin Efrikiyye'den olduğu söylenir. Satif'in batısındadır. Orta Mağrib'in merkezidi. Rüstemiler hükümdarları burada otururlardı. Fâtımiler devleti gelince onların devleti sona erdi" der. *Kitabü'l-atval'de* "Yukarı Tahert'in boylamı, enlemi söylediğimiz gibidir. Aşağı Tahert'in boylamı 26° enlemi 26°dir."denir. El-İdrisî "Geçmişte Tâhert iki büyük şehirdi. Eski Tâhert fazla yüksek olmayan bir dağın başındaydı. Çarşısı vardı" der.

Kostine (Kosantine): Orta Mağrib'deki Bicâye amilliği olup üçüncü iklimin sonlarındadır. *Atval'e* göre 28° 50' boylamda, 31° 50' enlemde, İbn Said'e göre 26° 40' boylamda, 33° 22' enlemedir. Kostine'nin büyük hendeğine dökülen bir nehri vardır. Nehir hendeğe dökülürken büyük ses çıkarır. Hendek çok derin olduğu için nehir hendeğin dibinde yıldızın kuyruğu gibi görünür. Kostine, Bicâye bölgesinin sonunda Efrikiyye bölgesinin başlangıcındadır. *Nüzhetü'l-müştak'ta* "Kostine mamur bir şehir olup çarşıları, ticarethaneleri vardır. Ambarlarında buğday bozulmadan 100 sene durur. Başka yere bitişmeyen, biraz yuvarlak bir tepenin üzerindedir. Ancak batı tarafındaki kapısından şehre varılır. Bu kısım da geniş değildir. Kostine'yi her tarafından vadi kuşatır. Burasıyla Mesile arasında 18 mil mesafe vardır. Mesile de güzel, ağaçları, meyveleri, bol suları tatlı bir şehirdir. Bu şehirle Kostine arasında bir dağ vardır" denir.

Altıncı Cetvel:

Setif: Orta Mağrib'de üçüncü iklimde olup *Atval'e* göre 27° boylamda, 31° enlemedir. Setif, Tâhert ile Kayravan arasında büyük, verimli bir şehirdir. Çok sayıda köyü olan bir kûresi vardır. Sakinleri Berberilerdir. Eş-Şerifü'l-İdrisî "Setif

kalesinin çapı büyük, halkı şehir halkı gibi kalabalıktır. Suları, enva-i çeşit meyveli ağaçları vardır. Çok ceviz yetişir, etrafa sevk edilir, cevizi çok tatlıdır. Setif ile Kosantine arası 4 konaktır. Setif yanında Enkecan (Aykecan) dağı bulunur. Burada Kûtâme kabileleri oturur, bir müstahkem kalesi vardır. Kale ile Bicâye arası 2 konaktır. Bicâye kuzeyde kale güneydedir” der.

Bûne: Efrikiyye sahilinde dördüncü iklimin başlangıcında olup İbn Said’e göre 28° boylamda, 33° 50’ enlemindedir. İbn Said “Bûne, Bicâye sultanlığının sonunda, Efrikiyye sultanlığının başlangıcındadır. Ortasından geçen ve batısında denize dökülen bir nehri vardır” der. *El-Azizî*’de “Bûne deniz kıyısında büyük, mamur, verimli, meyvesi bol, ucuz bir şehirdir. Dışında demir madenleri bulunur. Burada çok miktarda keten ekilir. Yakınında yeni mercan yatakları vardır. Fakat Haraz mercanları kadar kaliteli değildir” der. El-İdrisî “Bûne orta bir şehirdir. Büyük ve küçük değildir. Deniz karşısındadır. Güzel çarşıları, az bostanları vardır. Meyvelerinin çoğu kırlarından elde edilir” der.

Bâce: Efrikiyye bölgesinde, üçüncü iklimde Bicâye ile Tunus arasındadır. *Atval’e* göre 29° 45’ boylamda, 31° enlemindedir. *El-Müşterik*’te “Bâce, Efrikiyye bölgesindedir. Ayrıca Endülüs’te bir kûredir. Bahsettiğimiz Bâce büyük, az bostanı, akarsuları, müstahkem bir suru bulunan düzlükte kurulmuş bir şehirdir. Denizden bir günlük uzaktadır” denir. İbn Said “Bâce ile Bûne arasında Mağile nehri vardır. Allah bu nehrin kıyılarını defne, vs. ağaçlarıyla drabzan gibi süslemiştir. Son derece güzeldir” der. Yolculardan biri Feyyum’un bir at koşumluk batısında Bâce adında bir köy olduğunu söyledi. El-İdrisî “Bâce’nin ortasında bir çeşme vardır, çeşmeye merdivenlerle inilir, halkı bu pınardan su içer. Bâce ile Tabarka arasında bir konaktan fazla mesafe vardır. Bâce’nin karşısında deniz kıyısında Haraz iskelesi bulunur. Burası etrafında müstahkem sur

bulunan küçük bir şehirdir. Bâce ile Kayravan arasında 5 konak mesafe vardır” der.

Sübeytak: Eskiden Efrikiyye bölgesinin merkeziydi. Üçüncü iklimde olup *Atval'e* göre 30° boylamda, 30° 50' enlemindedir. Sübeytak eskiden Efrikiyye'nin merkeziydi. Orada bunu gösteren eski büyük eserler vardır. Sonra Kayravan bölgenin merkezi oldu. Sonra Mehdiye, sonra Tunus merkez oldu. İbn Said “Sübeytak çok eski bir şehirdir, oradaki eserler şehrin büyüklüğünü gösterir” der. El-İdrisi “Sübeytak şehri İslam'dan önce Rumlarda, Afrikalı hükümdarlarından Corcis'in şehriydi. Müslümanları burayı İslam tarihinin başlarında fethettiler, zikredilen kralını öldürdüler. Sübeytak'tan Kafsa şehrine 1 konaktan fazladır. Kayravan'a ise 70 mildir.” der.

Yedinci Cetvel:

Nebzeret (Bizerte): Efrikiyye'de deniz kıyısında, üçüncü iklimin sonunda olup İbn Said'e göre 30° 5' boylamda, 33° 35' enlemindedir. Bizerte doğusundan geçen bir nehir üzerindedir, burada deniz feneri bulunur. Buranın güneyinde tatlı bir göl, doğusunda tuzlu bir göl bulunur. Yılda altı ay birbirine suları dökülür, tatlı su, tuzlu suyu, tuzlu su tatlı suyu bozmaz. Şeyh Abdülvahid “Burası harap bir şehirdir. Göller ise söyledikleri gibidir” der. *El-Azizî* bahsedilen iki göl hakkında “Kış gelip Tatlısu gölüne seller çok akınca suları tuzlu göle karışır, onun seviyesini yükseltir. Yaz gelince suları azalır, tuzlu su gölden çekilir. Sel zamanına kadar tuzlu gölün suları artar” der. El-İdrisi “Tuzlu gölün uzunluğu 16 mil, genişliği 8 mildir. Tatlı gölün sahası 4x4 mildir. Nebzert (Bizert)'ten Tabarka'ya 70 mildir. Tabarka deniz kıyısında bir kale olup evleri azdır. Etrafındaki Araplar sulh içindedir. Buraya gemiler yanaşır” der.

Rakkâde: Kayravan'a bağlı yerleşim yerlerinden olup üçüncü iklimdedir. *Atval'e* göre 31° boylamda, 31° 50' enlemindedir. Rakkâde Kayravan dışında kurulmuş yeni bir şehirdir.

Kayravan'ın batısında Ağlebiler tarafından askeri karargâh olarak kurulmuştur. İlk Fatımi halifesi el-Mehdi kendi adını taşıyan Mehdiye'yi kuruncaya kadar Rakkâde'de oturmuş, sonra Mehdiye'ye göçmüştür. Şairlerinden biri sanki onlar Mehdi'nin ilahlığına inanıyorlarmış gibi şu beyitleri söylemiştir:

“Rakkade'ye Mesih, Adem ve Nuh girdi. Oraya yaratıkların sahibi girdi. Ondan gayrisi sadece rüzgârdır.”

Kafsa: Cerid'de Efrikiyye karşısında, üçüncü iklimde olup *Atval'e* ve İbn Said'e göre 31° boylamda 30° 50' enlemindedir. İbn Said “Kafsa meşhur bir merkez olup hurma, fıstık yetişir. Fıstık Mağrib'de sadece Kafsa'da yetişir. Orada enva-i çeşit meyveler, kokulu bitkiler bulunur. Oradan menekşe yağı, ada soğanı sirkesi getirilir” der.

Tunus: Efrikiyye bölgesinin başkenti olup üçüncü iklimin sonundadır. İbn Said'e göre 32° 50' boylamda, 31° 13' enlemde, *Resmü'l-arz'a* göre 32° boylamda, 33° enlemindedir. Tunus Efrikiyye'nin merkezi olup denizden çıkan tuzlu bir göl kıyısındadır. Gölün Tunus tarafındaki sahili ile denizden çıktığı yer arasında 10 mil mesafe vardır. Bu da Tunus'un denize olan mesafesine eşittir. Tunus gölünün çevresi 24 mil kadardır. *El-Azizî*'de “Tunus büyük, eskiden kurulmuş bir şehirdir. Az (zayıf) akarsuları vardır. Bu sular etrafında ziraat yapılır. Verimli, mahsulü bol bir yerdir. Yakınında Zağvan dağı bulunur. Zağvan dağı şehrin biraz güneye meyleden batısında, iki günlük mesafededir.” denir.

Kâbis: Efrikiyye'de üçüncü iklimde olup İbn Said'e göre 32° 40' boylamda, 32° enlemindedir. Kâbis şehri Efrikiyye'de, Şam'da Dımaşk ne ise öyledir. Güneyindeki dağdan iki nehir gelir, ovasını kat eder. Efrikiyye diyarında muz, habbû'l-aziz (cyperus esculentus), kına yetişen tek yerdir. Burasıyla deniz arasında üç mil mesafe bulunur. Orta büyüklükteki gemiler nehrinden şehre varır. Kabis, Safakus'un güney doğusundadır. Fakat kitaplarda nakledilen boylamları farklıdır. *El-Azizî*'de

“Etrafında sur, hendek vardır. Burada güney yönünde Gadâ-mis’e 14 konaklık mesafe bulunur” denir.

Sekizinci Cetvel:

Kayravan: Efrikiyye’de üçüncü iklimde olup *Atval’e* göre 31° boylamda, 31° 40’ enlemde, İbn Said’e göre 33° boylamda, 31° enlemedir. Kayravan şehri İslam tarihinin başlarında kurulmuş yeni bir şehirdir. Dağın güneyindedir. Dağ şehrin kuzeyinde kalır. Kayravan Arap develeri için müsait bir sahradadır. İslam tarihinin başlarında Efrikiyye’nin merkeziydi. Bugün Tunus’a bağlıdır. Halkı kuyulardan su içerler. Akarsuyu yoktur, şehir düzlüktedir. *El-Azizî*’de “Kayravan, Mağrib’in en önemli şehirlerindendir. Etrafında büyük bir sur vardı. Bu suru Ziyâdetullah b. Ağleb, Ammar b. Mücalid’e karşı isyan edince yıktı. Halkı kışın göllerde biriken yağmur sularını içerler. Bu göletlere batâh denir. Şehrin kible tarafındaki vadide tuzlu su akar. İnsanlar ihtiyaçlarında bu suyu kullanırlar” denir.

Sûse: Efrikiyye’de deniz kıyısında üçüncü iklimdedir. İbn Said’e göre 34° 10’ boylamda, 32° 40’ enlemedir. Suse, Tunus’un güney doğusunda deniz sahilinde bir şehirdir. Müslümanlar Sicilya’yı buradan fethetmişlerdir. Denize giren bir kara parçasındadır. Bedevi Arapların istilasına uğradığı için mamurluğu azdır. Kerpiçten bir suru vardır. *El-Azizî*’de “Mehdiye ile Sûse şehri arasında iki konak mesafe vardır. Sûse çarşısı, otelleri, hamamları bulunan, tuzlu deniz kıyısında bir şehirdir. El-Cezire kûresiyle Kayravan arasında huduttur” denir. El-İdrisî “Sûse insanlarla meskûn, ticarethaneleri, misafirleri, yolcuları, eşsiz elbiseleriyle meşhur, gelen gidenleri, mal götürenleri çok bir şehirdir. Etrafında taştan, müstahkem bir sur vardır” der.

Mehdiye: Efrikiyye’de deniz sahilinde üçüncü iklimde olup *Atval’e* göre 32° boylamda, 32° 50’ enlemde, *Kanun’a* göre 31° 40’ boylamda, 31° 21’ enlemde, İbn Said’e göre 34° 40’

boylamda, 32° enlemedir. Mehdiye Fatimi halifelerinin ilki Mehdi Ubeydullah tarafından kurulmuş bir şehirdir. Sûse'nin doğusundadır. Efrikiyye'nin merkezidir. Bileğe bitişen bir el gibi denize giren bir kara parçası üzerindedir. Küçük bir kara parçası dışında etrafı denizle çevrilidir. Sebte gibi dar bir yerdedir. Safakus'un batısındadır. Kalesinin suru yüksektir. Beyaz taşla yapılmış, büyük burçları vardır. Mehdiye'nin inşasına 303/915 yılında denize bakan güzel sarayların yapımla başlanmıştır. İnsanlar Mehdiye'de çok büyük binalar yapmışlar, büyük şehirlerden biri olmuştur.

Safâkus: Efrikiyye'de Cerîd bölgesinde, üçüncü iklimde olup İbn Said'e göre 35° 50' boylamda, 31° 50' enlemedir. Safâkus şehri Mehdiye'nin biraz güneye meyleden doğusundadır. Suru, kuyuları olan küçük bir şehirdir. Halkı kuyulardan su içerler, az bostanı vardır, düzlükte kurulmuştur. Dağ güneyindedir. Dağla şehir arasında yarım konaklık mesafe vardır. Bu dağa Seba dağı denir. Bu ibare İbn Said'in eserinden nakledilmiştir.

Tûzer: Efrikiyye'de Cerid bölgesinde, üçüncü iklimdedir. *Atval'e* göre 31° 20' boylamda, 30° 31' enlemde, İbn Said'e göre 36° 6' boylamda, 29° enlemedir. Tûzer, Kastiliye bölgesinin merkezidir. Orada hurma, asitli bitkiler bulunur. Bostanlarını sulayan bir nehri vardır. İbn Said "Tûzer ve ona bağlı yerler etrafı kumlarla çevrili vahalardır. Burada keten, kına yetişir. Böyle olması ve yağmurunun azlığıyla Mısır'a benzer. Cerid bölgesindendir" der.

Dokuzuncu Cetvel:

Turra: Cerid bölgesinde Tûzer amilliklerindendir. Mekrâve bölgesinin merkezidir, üçüncü iklimdedir. İbn Said'e göre 37° 20' boylamda, 29° enlemedir. Turra şehri Cerid bölgesindedir. Burada saf cam, yünlü kumaşlar üretilir, İskenderiye'ye getirilir. Burası Meterâve bölgesinin merkezidir.

Trablusü'l-Garb: Efrikiyye'de üçüncü iklimde olup *Atval'e* göre 33° boylamda, 32° 50' enlemde, *Kanun'a* göre 37° 20' boylamda, 32° 50' enlemde, İbn Said'e göre 38° boylamda, 32° 20' enlemde, *Resmü'l-arz'a* göre 40° 40' boylamda, 32 enlemedir. Trablus, Kayravan'ın doğusunda bulunan Efrikiyye şehirlerinin sonuncusudur. Trablus'un doğusuna geçince İskenderiye'ye kadar hamam bulunan şehir yoktur. Trablus deniz sahilinde, taşla inşa edilmiş bir şehirdir, verimlidir, kûresi geniş, son derece güzel bir yerdir. Orada akarsu yoktur, kuyular vardır, tulumlarla su çıkarılır. *El-Azizî*'de "Gemi-lerin demir attığı limandır" denir.

Gadâmis: Cerid'in güneyinde sahrada, üçüncü iklimde olup İbn Said'e göre 39° 10' boylamda, 29° 10' enlemedir. Gadâmis'te makbul deriler, köseleler üretilir. Bu şehir Kânim denen Sudanlılar'a giden yol üzerindedir. *El-Azizî*'de "Gadâmis şehri büyük, mamur bir şehirdir. Ortasında çok eski bir pınar vardır. Üzerinde enteresan bir çeşmesi (yapısı) bulunur. Su ondan fışkırır. Şehir bu suyu belli taksitlere böler, etrafında ziraat yaparlar. Halkı Müslüman Berberilerden oluşur. Camisi vardır. Reisleri yoktur, ihtiyarlarına danışır." denir.

Kasru Ahned: Efrikiyye'de dördüncü iklimin başlangıcındadır. İbn Said'e göre 41° 22' boylamda, 33° 37' enlemedir. İbn Said "Kasru Ahned Efrikiyye bölgesinin doğusunun sonunda, Barka sınırının başlangıcındadır. Buranın enleminde 12 mil mesafede Masanuta sarayları bulunur. Burası çok zeytinlik, hurmalık bir yerdir. Halkı İskenderiye'ye at getirirler. Hacılara iyi davranırlar. Kasru Ahned küçük bir köydür. Araplar için depo gibidir. Orada zahirelerini saklarlar. Kasru Ahned'den kara yoluyla Barka'ya gelirler" der.

Zevile: Batı Sudan'da Fezzan'ın merkezi olup üçüncü iklimin başlangıcındadır. *Atval'e* göre 39° boylamda, 30° enlemde, İbn Said'e göre 43° boylamda, 27° 40' enlemedir. İbn Said "Zevile, Fezzan bölgesinin merkezidir. Sahrada hurmalıklar,

su vahasıdır. Sudanlıların (zencilerin) idaresindedir” der. *El-Müşterik*’te “Zevile, Efrikiyye halkının kiple tarafındadır. Ayrıca Zevile, Mehdiye şehrinin rabazı durumunda bir şehirdir. Burasını ilk Fatımi halifesi el-Mehdi halkının oturması için kurmuştur. Kendisi, ordusu ise Mehdiye’de oturmuştur. Zevile aynı zamanda Kahire’de bir mahalledir” denir. *El-Azizî*’de “Zevile şehri hurması, ziraatı bol bir yerdir. Halkı kuyulardan faydalanırlar” denir.

Onuncu Cetvel:

Barka: Mağrib’in başlangıcında üçüncü iklimde olup *At-val’e* göre 42° 45’ boylamda, 32° enlemde, *Resmü’l-arz’a* göre 43° boylamda, 33° 45’ enlemedir. Barka kuzeye doğru Akdeniz’e giren bir kara parçasıdır. Çoğu kurak kırlardır. Burada büyük eski eser kalıntıları vardır. Eskiden mamur bir yerd. Barka bölgesinde sadece bir ırmak vardır. Bu ırmağa Dennâ denir. İbn Havkal “Barka orta derecede bir beldedir, düzlükte kurulmuştur. Etrafında mamur bir küre bulunur. Çöllerin ortasındadır” der. İbn Said “Göçebe Arapların istilasına uğradığı için orada büyük şehir yoktur” der. *El-Azizî*’de “Barka geniş bir bozkırdadır. Toprağı kırmızıdır. Halife Mütevekkil zamanında etrafına sur yapılmıştır” denir.

Sirt: Mağrib’in başlangıcında üçüncü iklimde olup *At-val’e* göre 47° boylamda, 31° enlemde, İbn Said’e göre 43° 50’ boylamda, 30° enlemedir. İbn Said “Sirt kitaplarda zikredilen eski merkezlerdendir. Araplar tarafından tahrip edilmiştir. Sarayları kalmıştır, insanlar buralarda oturur. Sirt deniz kıyısındadır. Deniz Sirt’i geçince kuzeye döner, güneyindeki kara, denize doğru girer. Bu bölgeden Feyyum’a gelen yol, sahile olan yoldan daha yakındır. Sirt ile Feyyum arasındaki sahrada Fatımi Halifesi Muizz b. el-Mehdi’nin Mısır’a gelirken inşa ettirdiği sarnıçlar bulunur” der.

Tulmeysâ: Barka'nın deniz sahilinde, orman kıyısında, üçüncü iklimde bir şehirdir. İbn Said'e göre 44° boylamda, 33° 10' enlemededir. Tulmeysâ (Bingazi olmalı) meşhur bir limandır. Orada Arapların himayesindeki Yahudilerin oturduğu bir saray bulunur. Buradan gemilere arpa, bal yüklenir, başka yerlere götürülür. Bahsedilen Yahudilerin oturduğu saray büyük bir burç şeklindedir. Burada oturan Yahudilerin sayısı günümüze kadar hiç 200'ü geçmemiştir. Tulmeysâ, İskenderiye'den bir ay kadar uzaklıktadır. Gemiler, Yahudilerin oturduğu sarayın karşısında ve yakınında demirler. Araplar gelir gemilerdeki tüccarlarla mal değişimi yaparlar.

DÖRDÜNCÜ İKLİM: YERYÜZÜNÜN GÜNEY TARAFI SUDAN (ZENCİLER) ÜLKESİ

İbn Said şöyle der: “Sudanlar (Zenciler) ülkesini batıdan anlatmaya başlarsak, önce hayvan gibi çıplak, ihmal edilmiş zencilerin şehirlerini, isimleri iyice incelenmemiş beldelerini görürüz. Mankalu şehri 10° boylam, 4° enlemdedir. Zefû şehri 13° boylamda, 10° enlemdedir. Zağte şehri 24° boylamda, 7° enlemdedir. Bersene 29° boylamda, 7° enlemdedir. Küşe, Nil’in çıktığı göllerin ikincisinden çıkan nehirlerin beslendiği su kaynakları üzerindedir. Burası 53° boylamda 2° enlemdedir. Ekvatorun kuzeyinden çıkan Mogadişu Nil’i Küşe’nin alt tarafından geçer. Kamer sahası Nil’in çıktığı iki göl arasında, Ekvator sahaları, Kamer dağı Batlamyus’un naklettiğine göre, 51° 50’ boylamda, 11° enlemdedir. Onun etrafında dağın adını aldığı Kanır kabilesinin oturduğu beldeler vardır. Kamerler (Kimmerler) Çinlilerin kardeşleridir. Kamerler (Kimmerler) ve o bölgede oturanların çoğunun ülkelerine giden insanları yedikleri meşhurdur. Mogadişu, Nil’i 66° boylama, 11° enleme kadar çıkar. Barbara’nın doğusundan aşağı iner, Nil ile Barbara arasında 10 kadar mesafe kalır. Nil sonra Mogadişu’nun doğusuna iner. Doğuya doğru giden kişi sonra Barbara’dan Karfuna şehrine varır. Buranın doğusunda Berma şehri bulunur. Bu şehrin doğusunda Hafuni dağı yer alır. Bu dağ yolcular arasında meşhurdur. Güneye doğru karada 100 mil kadar uzanır, sonra denize

girer, kuzeye doğru doğuya kıvrılarak 40 mil kadar uzanır. Bu dağın yedi tepesi vardır.”

Melende: Zencilere ait bir şehir olup, 81° 50’ boylamda, 20 50’ enlemedir. Batısında denize büyük bir girinti vardır. Kamer dağından bu girintiye bir nehir iner. Bu girintinin kıyısında zencilere ait büyük yerleşim yerleri, güneyinde Kamer kabilesinin yerleşim yerleri vardır. Melende’nin doğusunda el-Harâni bulunur. Harâni yolcular arasında meşhur bir dağdır, kuzey doğuya dönerek denize 100 mil kadar girer. Karada ise güneye doğru dümdüz 50 mil kadar görünür. Enteresandır ki, buranın karasında demir madeni, denizinde demiri çeken mıknatıs taşı madeni bulunur. Bu şehirde zenci sihirbazlar bulunur. Hükümdarları, Munbasa şehrinde oturur. Bu şehirle Melende arasında 10 mesafe vardır. Munbasa deniz kıyısındadır. Batısında 300 mil kadar bir girinti vardır. Gemiler buraya girer. Bu şehrin doğusunda ve yakınında zenciler ile Süfâle bölgesi arasındaki çöl yer alır.

Süfâle: Bölgesindeki şehirlerden biri Betine’dir. Burası Ekvatordan karaya giren bir körfezdedir. Enlemi 2° 50’ boylamı 87°’dir. İbn Said “Bitine’nin batısında kuzey doğuya giren Acred dağı bulunur. Acred denize doğru 100 mil giren bir dağdır. Burada dalgalar büyük ses çıkarır. Buranın doğusunda Süfalelilerin yerleşim yerleri bulunur. Başşehirleri Seyune’dir. 99° boylamda, 2° 50’ enlemde büyük bir körfez üzerindedir. Kamer Dağı’ndan buraya bir nehir dökülür. Burada Süfale kabilesinin hükümdarı oturur. Deniz sonra Leyrane’ye varır. İbn Fatıma bu şehre girdiğini, buranın gemilerin yanaştığı-kalktığı bir yer olduğunu, buranın Müslümanların elinde olduğunu, boylamının 102° 30’ civarında olduğunu, büyük bir körfezde bulunduğunu söyledi.” der.

Daguta: Süfale şehirlerinin ve yerleşim yerlerinin karadaki (Afrika’daki) son şehridir. Boylamı 109°, enlemi 12°’dir.

Sonra kitabın başında anlattığımız gibi Nil nehirlerine, kaynaklarına, göllerine varılır.

Sudan beldelerinden biri Tekrur'un başkentidir. İbn Said bu şehrin Nil'in (Nijer nehrinin) iki yakasında 17° boylamda, 13° 35' enlemde olduğunu Tekrurluların bir kısmının şehirlerde yerleşik, bir kısmının sahrada göçebe yaşadıklarını söyledi.

Nûbe (Nubia) ülkesi Nil'in doğusundadır, merkezi Dunkula'dır. Bücâ ülkesi Nil ile Kızıldeniz arasındadır. Bücâlarla Nubya arasında sarp dağlar vardır. Zeğve (Darfur) ülkesi, Nil'in batısında Nubya hizasındadır.

Habeş diyarı denize (Kızıldeniz'e) bitişir. Habeşistan sahilleri Yemen karşısındadır. Habeşistan'da çok sayıda şehir vardır. Ülkeleri Barbara halicine (körfezine) bitişir. Habeşistan'da hurma bulunmaz. Aden ile Zeyla arasında 3 deniz mecrası (konağı) mesafe vardır. Zeyla bölgesi Aden'in güneye meyleden batısındadır.

İbn Said "Hû nehri Batlamyus tarafından zikredilen nehirlerden olup güneyi Ekvatorun ötesine uzanan Hû dağından akar. Bu dağın tepesi Ekvator'un ötesinde 32° boylamda, 9° güney enleminde bulunur. Buradan Ekvatorun 20° birkaç dakika kuzeyine kadar uzanır. Bu dağdan Ekvator üzerinde bir kol ayrılır, bu kol 20 uzanır, dağın batı tepesinden bahsedilen Hû nehri doğar. Nûn harfi gibi kuzeye döner. Melel'den sonra 2° 50' boylam mesafede Nil nehrine karışır. Melel çıplak yaşayan kâfirlerin şehirlerindendir. 26° boylamdadır. Bu nehrin çıktığı yerden Hû'ya karıştığı yere kadar etrafında Nemnemler yaşar. Bunlar Lenlemlerin kardeşleridir. Buranın doğusunda Samkadi dağı bulunur. Bu dağ büyük, bu ülkedeki faydalı ilaçların, bitkilerin bulunduğu bir yerdir. Samkadi denen kâfir zencilerden çok sayıda insan bu dağa sığınır. Bu dağın boylamı 30°, enlemi 8°'dir." der. İbn Said şöyle devam eder: Seharte ülkesinin Nil'den denize kadarki kısmının kuzeyinde el-Hâsse kabilesi yaşar. Bunlar zenciler (Habeşler)

arasında kötü şöhrete sahiptirler. Ellerine geçirdikleri erkekleri hadım yaparlar. Onların erkeklik uzuvlarını sadaka olarak verirler, bununla övünürler. Bunların deniz tarafında doğusunda Semher toprağı bulunur. Burada Semheriye denen uzun kargılar imal edilir. Buradaki kargıların bazıları birbirine sürtülünce ateş çıkarır, içlerinden bir grup bununla ateş yakarlar. Bu yerde alnında biri diğerinden uzun boynuzu olan gergedan bulunur. Bu bölgenin halkı bu hayvanın etini yer. Buhti denen develerin nispet edildiğı Buhte şehrinin batısında Humâhen dağı vardır. Burada Humâhen (demir sandalı) taşı bulunur. Bu taş Farslar yanında çok değerlidir. Bununla yüzük yaparlar, suya sürerek veya emerek tedavide bulunurlar. Bu taş madeni sandal derler, bununla ateşli hastalıkları tedavi ederler. Bu dağın kuzeyden güneye uzunluğu biraz doğuya saparak 100 mildir. Hind denizinin batı sahilinde önüne çıkan ilk Habeş şehri Patâ (Bathâ)'dır. Ülkemizdeki Habeşlerin dilinde bu şehir meşhurdur. Ekvatordan 20° enlem mesafede 64° 50' boylamdadır. Bu şehrin 100 mil kadar kuzeyinde, 50 mil kadar batıya giren bir körfez üzerinde Bâkati şehri bulunur. Kuzeyinde 65° boylamda, 8° 50' enlemde Menkûbe şehri bulunur. Körfezin kıyısında Malarus dağı vardır. Bu dağ Zeyla'nın kuzeyinde denize girmiştir. Mendeb toprağından Barbara'ya kadar deniz girintisinin genişliği 8 mecra (deniz konağı)'dır. Mendeb dağı, Hint okyanusu ile bundan çıkan biraz kuzeye meylederek doğudan batıya genişliği burada 12 mil olan Kızıldeniz'i birbirinden ayırır. Burada deniz dardır. Bir kişi diğer yakada olan arkadaşını görür. Buranın genişliğinin 200 ok atımlık mesafe olduğunu söylerler. Yolcular denizin bu dar kısmına Babülmendeb derler. Babülmendeb 68° 50' boylamda, 11° birkaç dakika enlemdedir. Gemilerin Kızıldeniz'e mutlaka buradan girmesi gerekir. Deniz Babülmendeb'i geçince genişler, genişleme yavaş yavaş olur. Avan şehri ile Yemen Tihâme'si arasında 60 mile çıkar. Avan 68° boylamda, 13° 50' enlemdedir. Avan, sakinleri Habeşler olan meşhur bir

yerdir. Kuşluk vakti olunca buradan, denizde yüksek bir dağ olan Cenah dağı görülür. Buradan Yemen Sahiline tabi Dehlek sahiline ait küçük adalar olan Dehlek'e geçilir. Dehlek adalarının en meşhuru Kameran adasıdır. Zebid toprağına yakındır. Avan'ın kuzey doğusunda meşhur Galâfika, Zebid limanları bulunur, ikisi arası 40 mildir.¹⁰

Cetveller:

Birinci Cetvel:

Berisâ: Tekrur'da birinci iklimde olup İbn Said'e göre 22° boylamda, 3° 50' enlemedir. İbn Said "Berisâ Tekrur'un en meşhur beldelerinden olup Gana Nil'i (Nijer nehri)'nin kuzeyindedir. Onlarda ekmek, sadece az miktarda, hükümdarlarının yanında bulunur. Orada çok miktarda abanoz ağacı, pamuk ağacı bulunur" der. Eş-Şerifü'l-İdrisî "Ebrisâ şehri küçük olup suyu yoktur. Halkı tüccar ve mal sahibi kişilerdir. Yerleşme yeri bir köy gibidir. Güneyinde bir ay uzaklıkta zencilerden bir cins olan Lemlem arazisi vardır" der.

Gana: Sudan (Zenci) diyarından olup birinci iklimin güneyindedir. İbn Said'e göre 29° boylamda, 10° 15' enlemedir. Gana şehri Gana ülkesi sultanının oturduğu yerdir. Bu sultanın Hz. Hasan b. Ali soyundan geldiği iddia edilir. Oraya Mağrib tüccarları Mağrib'in güneyinde bulunan ıssız bir sahra yoluyla 50 günde Sicilmase'den giderler. Sadece kırmızı (sarı) altın getirirler. İbn Said "Gana'nın Nil'i vardır, Mısır Nil'inin benzeridir. 10,50 boylamda, 15° enlemede Atlas Okyanusuna dökülür. Denize döküldüğü yer ile Gana arasında 40 uzaklık vardır. Gana Nil (Nijer)'in iki tarafında iki şehirdir. Birinde Müslümanlar, diğerinde kâfirler oturur" der.

Kuku: Sudan merkezlerinden biridir, birinci iklimin güneyindedir. İbn Said'e göre 44° boylamda, 10° 15' dakika

10 İbn Said'in eserinde Gana, Batı Sahrası ülkeleri hakkında başka bilgiler bulunur.

enlemde *Kanun*'a göre 30° boylamdadır. İbn Said “Kuku bu ülkenin hükümdarının oturduğu bir şehirdir. Bu hükümdar kâfir olup Gana Müslümanlarının batı karşısındadır. Doğusunda Kanim Müslümanları bulunur. Kuku'nun kendi adını taşıyan bir nehri vardır. Şehir nehrin doğusundadır” der. *Kanun*'da “Kuku, Ekvator ile birinci iklimin başlangıcı arasında bulunur” denir. *El-Azizî*'de “Kuku'nun enlemi 10°'dir. Halkı Müslümandır” denir. El-İdrisî “Doğrusu Kuku nehri kuzey taraftan çıkar. Sonra Kuku'ya uğrar, günlerce aktıktan sonra sahrada kumlarda kaybolur. Kuku, Gana şehrine 1,5 aylık mesafededir” der.

Süfâletü'z-Zenc: Ekvatorun güneyinde ve zenciler ülkesinde olup *Kanun*'a göre 50° 3' boylamda, 9° güney enlemindedir. *Kanun*'da “Süfâle zencilerden bir kabiledir. Halkı Müslümandır. Ekvatorun güneyinde otururlar. Güney enlemindedirler” denir. İbn Said “Çoğu geçimini altın, demirden sağlar. Elbiseleri kaplan derilerindendir” der. Mesûdî “Orada at yaşamaz. Askerleri yayadır. Öküze binerek savaşır” der. Ben ise “Süfâle aynı zamanda Hintlilerden bir kavimdir” derim.

Cermi: Habeşistan'ın merkezi olur birinci iklimdedir. *Atval*'e göre 55° boylamda, 9° 50' enlemde, *Kanun*'a göre 41° 140' boylamda, 9° 40' enlemindedir. Birçok yazar *Mesâlik ve memâlik'e*, *Atval ve'l-uruz* (boylamlar, enlemler)'a dair eserlerde, Cermi'den bahseder. Habeşistan'ın başşehridir.

İkinci Cetvel:

Cimi: Kanim'in başşehri olup Ekvator ile birinci iklim arasındadır. İbn Said'e göre 53° boylamda, 90° 3' enlemindedir. İbn Said “Cimi Kanim'in başşehri olup cihadıyla meşhur ülke sultanı bu şehirde oturur. Bu zat Seyf b. Ziyezen soyundandır. Cimi civarında bostanlarla kaplı bir şehri bulunur. Mısır'a akan Nil'in batısındadır. Nil ile Cimi arasında 40 mil mesafe vardır. Buranın meyveleri bizim meyvelere benzemez. Burada nar, erik, şeker kamışı yetişir.” der.

Dunkula: Nûbe (Nubya)'nın merkezi olup birinci iklimdedir. *Atval'e* göre 43° 40' boylamda, 14° 50' enlemde, İbn Sa'id'e göre 58° 10' boylamda, 14° 15' enlemde, *Kanun'a* göre 53° 40' boylamda, 14° enlemedir. İbn Said "Dunkula Nubya'nın merkezi olup, güneyinde, batısında Nubya zencilerinin dolaştıkları saha vardır. Merkezleri Kûhe, Ekvatorun ötesindedir. Nubyalılar Hıristiyan'dır. Dunkula'nın batısında, kuzeyinde kitaplarda bahsedilen şehirleri bulunur" der. El-İdrisî "Dunkula Nil'in batı kıyısındadır. Halkı Nil'den su içerler, zencidirler. Fakat zencilerin en güzel yüzlüleridir, en güzel anatomileridir. Darı, arpa yerler. Oraya hurma dışarıdan getirilir. Taze ve kurutulmuş, öğütülmüş deve eti yerler. Ülkelerinde zürafalar, filler, ceylanlar bulunur" der.

Barbara: Barbara'nın merkezi birinci iklimin güneyinde olup *Kanun'a* göre 55° boylamda, 2° enlemde, İbn Said'e göre 68° boylamda, 6° 50' enlemedir. İbn Said "Barbara şehri Barbaralıların merkezidir. Çoğu Müslüman olduğu için onlardan İslam diyarında köle bulunmaz" der.

Zeğave: Zenciler ülkesinde birinci iklimin güneyinde olup *Atval'e* göre 56° boylamda, 10° kuzey enleminde, *Kanun'a* göre 60° boylamda, 11° enlemde, *Resmü'l-arz* ve İbn Said'e göre 54° boylamda, 11° 50' enlemedir. İbn Said "Zeğâve kabilesinin yurdu 55° boylamda, 14° enlemedir. Halkı müslüman olmuş, Kânim sultanının idaresi altına girmiştir. Güneyince Zeğavelilerin, Baciyunların yurtları Nil'in kıvrımını takip eder. Onlar tek bir ırktır. Yalnız Bâciyunlar, Zağavelilerden daha güzeldir" der. *El-Azizi'de* "Dunkula'dan Zağave ülkesine batı istikametinde 20 konak uzaklık vardır" denir.

Seharta: Habeşistan'da müstakil bir ülke olup birinci iklimin güneyindedir. *Atval'e* göre 54° boylamda, 5° enleminde. Seharta Habeşlilerin meşhur ırklarındandır.

Üçüncü Cetvel:

Vefât: Habeş diyarından olup bir adı Cebere'dir. Birinci iklimle Ekvator arasındadır. Ortalama 57° boylamda, 8° enlemindedir. Yolculardan biri şunu anlattı: "Vefat'a Cebere de denir. Habeşistan'ın en büyük şehridir. Zeyla'dan oraya 20 konak civarında mesafe vardır. Umâra ve Vefat bir tepe üzerindedir. Vefat denizden çok uzaktadır. Zeyla'nın batısındadır. Orada muz, şeker kamışı yetişir. Halkı Müslümandır. Vefat yüksek bir yerde olup içinden küçük nehir akan bir vadisi vardır. Orada çoğu defa geceleri çok yağmur yağar" dedi.

Hedye: Habeşistan'da birinci enlemin güneyindedir. Ortalama 57° 3' boylamda, 7° enlemindedir. Yolculardan biri "Hedye güney Habeşistan'da bir beldedir. Vefatlılar oradan köle getirir, Hedye'ye yakın bir köyde onları hadım eder" dedi.

Zeyla: Habeşistan limanlarından olup birinci iklimin güneyindedir. *Atval'e* ve *Kanun'a* göre 61° boylamda, İbn Said'e göre 66° boylamda, 10° 55' enlemindedir. İbn Said "Zeyla, Habeşistan şehirlerinden meşhur bir şehirdir. Halkı Müslümandır. Deniz kıyısında bir düzlüktedir. Sıcağı şiddetli, suyu tatlı kuyu suyudur. Orada bostan yoktur. Halkı meyveyi bilmez" der. *Kanun'da* "Zeyle Habeşistan'ın Yemen tarafındaki iskelesidir. Burada inci yatakları vardır. Zeyla Ekvator ile birinci iklim arasındadır" denir. Zeyla'yı gören biri "Ayzab gibi sahilde küçük bir şehir olduğunu, orada ihtiyarların muhakeme yaptığını, oraya tüccarların gittiğini, onların tüccarları misafir edip alışveriş yaptıklarını" söyledi.

Mogadişu: Zenci ve Habeş diyarından olup birinci iklimin güneyindedir. İbn Said'e göre 79° boylamda, 2° enlemindedir. Mogadişu, Hint okyanusu sahilinde olup halkı Müslümandır. Mısır Nil'i gibi yazları suyu artan büyük bir nehri vardır. Rivayete göre Kûrâ gölünden Mısır Nil'inin bir benzeri çıkar, Mogadişu yanında Hint okyanusuna dökülür. Ebü-Mecdi'l-Mavsili

Müzîlû'l-irtiyab adlı eserinde “Mogadişu Habeş ve Zenci diyarında büyük bir şehirdir” der.

Tekrur'un Merkezi: Tekrur birinci iklimde olup İbn Said'e göre 17° boylamda, 3° 5' enlemedir. İbn Said “Tekrur'un başşehri Nil (Nijer) nehrinin iki yakasındadır. Adı Tekrur'dur. Tekrurlular iki kısma ayrılır: Bir kısmı şehirlerde oturur, bir kısmı sahrada göçebe yaşar. En çok bulundukları Kuzey Nil (Nijer) havzasıdır. Güneyde az yerleri vardır.

Dördüncü Cetvel:

Karfüne: Zenciler diyarında birinci iklim dışında olup İbn Said'e göre 64° 5' boylamda, 2° enlemedir. İbn Said şöyle der: “Karfüne şehri deniz körfezi kıyısında bir şehirdir. Barbara bölgesinde Hint Okyanusu sahilinde ilk şehirdir. Onun doğusunda 66° boylamda, 10° enlemde Barbara'nın Berme şehri bulunur.”

Bece: Barbara'da birinci iklimin güneyinde bulunup *Atval'e* göre 55° boylamda, 20° enlemedir. Bücâ şehirlerinden değil, Barbara şehirlerindendir. Zikredildiği gibi Allâkî yakınında orada altın madeni bulunur.

Merke: Barbara'da birinci iklimin güneyinde, *Atval'e* göre 73° 8' boylamda, İbn Said'e göre 69° 50' boylamda, 10° enlemedir. İbn Said “Hâfûnî şehrinin doğusunda, deniz kıyısında meşhur Merke şehri bulunur. Halkı Müslümandır. Burası 50 köyden fazla yerleşim yeri olan Gâviya'nın merkezidir. Mogadişu Nil'inden çıkan, iki konak doğusunda denize dökülen nehrin kıyısındadır. Bu nehrin bir kolu Merke limanını oluşturur. Bu şehrin doğusunda yolcuların sık sık söz ettiği meşhur İslam şehri Mogadişu yer alır.” der.

Demdeme: İbn Said'e göre 54° 20' boylamda, 9° 50' enlemedir. İbn Said, “Moğolların Acem diyarına hücum ettiği 617/1220 yılında Demdemeliler Nubya ve Habeşistan'a hücum

ettiler. Onlar Zencilerin Tatarları (Moğolları)'dır. Buranın yakınında kalıcı kılıçlarının nispet edildiği Kalicur şehri vardır. Bu şehrin yanında demir madeni bulunur. Kalicur 55° 60' boylamda, 2° 50' enlemindedir." der.

Câca: İbn Said'e göre 48° 20' boylamda, 7° enlemindedir. İbn Said şöyle der: "Bu şehir ayrı bir ülkenin merkezidir. Başka şehirleri, beldeleri vardır. Şimdi cihadiyla meşhur olan Kanim Sultanının idaresindedir. Verimliliği, nimetinin bolluğuyla tanınır. Orada tavus, papağan, alaca tavuk, zürafalar, küçük eşekten daha küçük alaca koyun bulunur. Bu koyunlar bizim koçlarımızdan başka türdür. Doğusunda Kûrâ gölü kıyısında Kânim sultanının tersanesi bulunur. Mağzâ büyük bir şehirdir."

Mâtan: İbn Said'e göre 54° boylamda, 13° enlemindedir. İbn Said şöyle der: Bu şehir Kûrâ gölü denen göl tarafındadır. Güneyinde Kânim'in başkenti Cimi (Himi) bulunup, Kânim şehirlerindendir. Mısır, Mogadişu, Gana, Nil nehirleri bu gölden çıkar. Uzunluğu 1000 mildir. Doğu kıyısı 51° boylamdadır. Başlangıcında genişliği 9° 50' 'dir. Sonra azar azar akar, ortasında genişliği 450 mil olur. Sonundaki genişliği 36 mildir. İbn Fâtıma "Bu gölün güneyini gören kişiye rastlamadım. Bu gölün her tarafını çoğu insan yiyen kâfir zenciler kuşatır. Afrika'nın kuzeyinde oturan insanlar onlara Bidiler derler. Şehirleri de Bidi adını taşır. Bu şehrin alt tarafından Gana Nil'i (Nijer nehri) çıkar. Ganalılar bu nehir etrafında yaşar. Batılarında dişlerini törpüleyen Câyi kavmi yaşar. Aralarından biri ölürse onu komşularına teslim ederler. Komşuları da, ölülerini onlara teslim eder." der.

BEŞİNCİ İKLİM: ENDÜLÜS YARIMADASI

Endülüs, Mağrib diyarının karşısındadır. İki arasında Cebelitarık boğazı (Sokak) bulunur. Septe yanında boğazın genişliği 18 mildir. Endülüs yarımadası üçgen şeklindedir. Güney batı kısmında Kâdis adası ve boğazın ağzı yer alır. Yarımadanın doğu kısmı kuzeyde Tarhuna (Tarragana) ile güneyindeki Barselona yakınındaki Valensia, Hâciz (Pireneler), Mâyorka arasında yer alır. Yarımadanın üçüncü kısmı kuzey kısmı olup 10° birkaç dakika boylamda, 48° enlemde okyanus kıyısında batıya meyleder. Kuzey kısmın bu bölgesinin yakınında deniz kıyısında, Endülüs'ün kuzey batısında Şentiyâki (Santiago) şehri bulunur. İleride bundan söz edeceğiz.

İbn Saîd'in İbn Abdülberr'den nakline göre, Endülüs Rumların üç ülkesinden biridir. Her üç ülke birer aylık yol tutar. Bu üç ülke Kostantiniyye, Roma, Endülüs ülkeleridir. Bu üç ülke birbirine bitişir. İbn Saîd "Endülüs dışında kalan Mağrib'in kuzeyindeki Avrupa'ya Büyük Kara denir. Endülüs'ün üç köşesinin bir üçgen şeklinde olduğunu bilince üçgenin kenarlarını da bilirsin. Birinci kenar güney kısmında Kâdis adası yanında başlar, Mayorka adası yanındaki doğu kısma ulaşır. Bu kenar Endülüs'ün güney doğusunda boğaz tarafındadır. İkinci kenar bahsedilen doğu kısımdan başlar Santiago yakınına varır. Bu kenar Endülüs'ün kuzey sınırı olup Endülüs'le, kara Avrupası arasındaki Pireneler, Bordeaux (Manş) denizi sahili boyunca uzanır. Üçüncü kenar kuzey hududundan başlar, bahsedilen

güney hududuna uzar. Bu kenar Atlas okyanusu boyunca devam eden batı sahilleridir.

İşbiliyye (Sevilla)'nın birkaç kûresi bulunur. Çoğu Büyükh Nehrin vadilerinin güneyinde, azı nehrin kuzeyinde kalır. Üçküş (Ankas) nehrin güneyindedir. Şerîş (Xeres) kûresi de bahsedilen nehrin güneyinde kalır. Tarif, el-Ceziretü'l-Hadrâ, Ronda kûreleri de nehrin güneyindedir. Şerîş şehri içi-dışı hoş bir yerdir. Bu şehir Şidona (Arşidona) kûresinde olup İşbiliyye nehrinin güneyindeki okyanus kıyısındadır. Şidona kûresinde Havlan kalesi bulunur. Müstahkem, bağı, bostanı ve küçük nehri olan bir kaledir. Erkoş (Acros) kûresinde aynı adı taşıyan çok müstahkem bir kale vardır. Mutemid b. Abbad burada doğmuştur. Erkuş kûresi nimetleri bol bir yerdir. Ronda, Endülüs'teki çok müstahkem kalelerden biridir. Bu kalenin bulutla sarıklı, tatlı, ırmaklarla kuşaklı olduğunu söylerler. Nehrin güneyindeki İşbiliyye kûrelerinden biri Tarif'tir. Tarif küçük bir şehir olup önünde kendi adıyla anılan bir ada bulunur. Burası Emevilerin Mevlalarından biri olan Tarife nispetle bu adı almıştır. Nehrin güneyindeki İşbiliyye kûrelerinden biri Karmûne'dir. Karmûne bir şehir ve son derece müstahkem, yüksek bir kaledir.

İşbiliyye kûrelerinden biri Şidone'dir. Ziraat, orman bakımından İşbiliyye'nin en büyük kûresidir, okyanus kıyısındadır. İşbiliyye amilliklerinden başka biri Kaptal'dır. İşbiliyye nehrinde (Vadilkebir'de) bir adadır. Okyanus yakın olduğu için burada su tatlı değildir. İşbiliyye'nin karşısında Tiryâne (Triana) şehri bulunur. Burası saray gibi olup İşbiliyye'nin önünde Vadilkebir'in diğer yakasındadır. Tiryâne yüksek bir yerdedir, deniz tarafında sur yoktur. Beyaz, süslü bir köşk gibidir. Tiryâne'ye su nehirden başka yerden getirilmiştir. Tiryâne ile İşbiliyye'nin bir miktar altında Santipons adası bulunur. Bahçeleri, sularıyla İşbiliyye nehrinin en güzel mesirelerinden biridir.

İşbiliyye'nin iki kuzey kûresi bulunur. En meşhur olanı Otina (Onaka) kûresi olup Vadilkebir'in kuzeyinde büyük bir şehirdir, amillikleri vardır. Bunlardan biri Şeltiş Adası'dır. Üzerinde küçük, müstahkem bir şehir bulunur. Tiryâne ile İşbiliyye arasında gemilerden yapılmış, ahşap büyük bir köprü vardır. İşbiliyye'ye komşu ülkelerden biri Şeleb (Silves) bölgesidir. Şeleb, İşbiliyye'nin kuzey batısında, okyanus kıyısında büyük bir kûre ve şehirdir. Bu şehirle Kurtuba arasında 9 günlük mesafe vardır. Şeleb edipleriyle meşhur güzel bir şehirdir. Mutemid b. Abbad bu şehirde yetişti. Bu şehirde Mutemid'in *"Şerâkib kasrına onu ebediyen arzulayan gençten selam götür"* dediği Şerâkib sarayı vardır. Bu kaşra İşbiliyye valileri gelirdi.

Fasl: Endülüs şehirlerinden biri **Beyyâse** olup İşbiliyye nehri üzerinde ve ondan daha yukarıdadır. Toprağı güzel, ziraatı bol bir şehirdir. Orada çok safran yetişir, etrafa sevk edilir. Beyyase yakınında Übbede şehri bulunur, nehir kıyısında değildir. Übbede'de safran tarlalarını sulayan bir pınar vardır. Şehir İslam devrinde, Endülüs Emevileri tarafından kurulmuştur. Endülüs'te gazel, yaban eşiği, rengineyi bulunur. Aslan asla yoktur. Endülüs'te çeşitli renkte kırmızı, şarap rengi, beyaz, nazar boncuğu, vs. renkte mermer yatakları vardır.

Endülüs'te **el-Bire** kalesi vardır. Ülkenin temel taşlarından biridir. İslam devrinde harap olmuş, onun yerini Granada almıştır. İbn Said "Bâce Endülüs'te el-Beşâre dağında bir kaledir. Bu dağ Endülüs'ü kuzey-güney diye ikiye ayırır. El-Beşâre dağı doğudan batıdan Endülüs'ün ortasında uzanır. Bu dağdan Bâce yakınında Toledo nehri çıkar. Endülüs'teki meşhur şehirlerden biri Şentemerie (Santa-Maria) şehridir. Ülkenin doğusunda olup batısındaki Şeleb tarafındaki Şentemerie'den başkadır." der.

Toledo, Kurtuba'nın kuzeyinde (kuzey doğusunda) olup iki şehir arasında 7 günlük mesafe vardır. Toledo ile Kurtuba, Granada, Murçia, Valensia şehirleri arasında 7'şer günlük mesafe

bulunur. Toledo müstahkem, neziḥ bir şehirdir. Hakkında şöyle denir: *“Toledo sözü edilen şehirlerden üstündür. Parlak, ni-meti bol bir beldedir. Allah onu süsledi Micerre (Samanyolu), nehri, dallar, yıldızlar onun belini süsledi.”*

Bâce, Endülüs’ün kuzey batısında olup en eski Endülüs şehirlerindendir. Ziraat, sağlam yeridir. Bâce son derece güzeldir. Suyu insan beyninde özellik bırakır. Bâce, Lizbon (Üş-bûne)’un doğusundadır. Endülüs’teki müstahkem yerlerden biri Rabah kalesidir. Toledo’ya bağlıydı. Frenkler Toledo’yu alınca Rabah Kalesi Kurtuba’ya bağlandı. Bu kale müstahkem yerlerdendir.

Kurtuba amilliklerinden biri **Lûşe** (Loxa)’dır. Granada’dan bir konak uzaklıkta bahçeler, bostanlar arasındadır. Mutemid b. Abbad babasından Şeleb’i miras almış, orada büyümüştür. Şeleb’in amillikleri vardır. Bunlardan biri Şentemeriye (Santa-Maria)’dır. Doğudaki Şentemeriye’den başkadır. Bu Şentemeriye’den bir grup yetenekli kişi çıkmıştır. Buraya “Şentemeri” şeklinde nispet yapılır. Endülüs şehirlerinden biri Şâtıbe’dir. Büyük, müstahkem, değerli bir şehirdir. Son derece müstahkem kalesi, el-Bathâ, el-Gadir, Büyük Pınar gibi gezinti yerleri vardır. Belensiya (Valencia) tarafındadır. Endülüs’ün çoğu Müslümanların elinden çıkmış, Hıristiyanlar istila etmiştir. Endülüs’te onların dört hükümdarı vardır: Biri Ezguneş ki, halk tarafından Alfons denir. Ülkesi Toledo tarafındadır. İkincisi Barcelunî (Barcelonais)’dır ki, ona el-Berşelûni denir. Doğu Endülüs’ün hükümdarıdır. Üçüncüsü el-Babuc’tur ki, Batalyus tarafında Endülüs’ün kuzeyinin hükümdarıdır. Dördüncüsü İbnürrik’tir ki, Batı Endülüs ve Cillikiye (Galiçia) hükümdarıdır. Şimdi orada Müslümanların elinde Granada ve oraya bağlı el-Ceziretü’l-Hadrâ, Almeriya gibi yerlerden başka yer kalmamıştır. Sahibi (hükümdarı) İbnü’l-Ahmar Frenkler himayesindedir. Ona yardım eden yoktur.

Cebel el-Piren (Pirene dağları) doğu kısmının sınırırır. Endülüs'ten Kara Avrupa'sını ayırır. Endülüs'ü bu dağ tarafı dışında deniz kuşattığı için, ona ada denmiştir. Gerçekte büyük karaya bitişiktir. Pireneler, Boğaz denizinden okyanusa kadar devam eder. Uzunluğu 40 mildir. Söylendiğine göre Endülüs'ün batıdan doğuya uzunluğu, batısındaki Lizbon'dan doğusundaki Narbon'a 60 günlük yoldur. Bazıları bir buçuk aylık, bazıları bir aylık yoldur derler. Doğru olan son miktardır. İbn Saîd'in el-Hicazî'den nakline göre; "Endülüs ile Kara Avrupa'sını ayıran ve doğu ucu olan Pirenelerden Lizbon'a Endülüs'ün uzunluğu 1000 küsur mildir. Endülüs'ün orta kısmının genişliği Boğaz denizinden okyanusa uzunluğu 16 günlük yoldur. Bu da Toledo ile Pireneler arasındır. Pirenelerde eski insanlar tarafından açılan ve Kara Avrupa'sını Endülüs'e bağlayan geçitler (kapılar) vardır. Bu geçitler açılmadan önce Kara Avrupa'sından Endülüs'e yol yoktu" der.

İbn Said "Altıncı iklimde okyanus kıyısında ilk mamur (meskun) yer denizciler arasında meşhur olan Kenisetül-Ğurab'tır. Buradan Gabri körfezindeki Budanes (Sadao)'e 40 mildir. Burada Hristiyan rahiplerin oturduğu saray (manastır) yanında Müslümanlarla Hristiyanlar arasında meşhur bir savaş oldu. Bu manastır bu tarafta İslam cephesinin sonundadır. Buradan, Toledo'dan gelen büyük Lizbon nehrinin denize döküldüğü yer 40 mildir. Yolcular bu nehrin denize döküldüğü yerdeki genişliğinin 10 mil kadar olduğunu söylerler. Endülüs'ün doğusundan batısına uzanan Şâra (Sierra) dağı üzerinde adları yabancı çok sayıda kale vardır. Bunlardan biri Mâide Kalesi (Tabl Kalesi)'dir. Süleyman Peygamber'in sofrasının burada olduğu söylenir. Tarık b. Ziyad burayı alınca mendili buradan almıştır. Galicalılar ülkesinin hepsi ova'dır, çoğu kumluktur. Yediklerinin çoğu darıdır. Halkı ahlaksız, kalles ve ahlakları düşüktür. Yılda ancak bir iki defa soğuk suyla yıkanırır. Elbiselerini giydikten sonra üzerlerinde

parçalanıncaya kadar yıkamazlar. Çok cesurdurlar. Savaş sırasında kaçmazlar, ölümü göze alırlar.

Cetveller:

Birinci Cetvel:

Üşbûne (Lizbon): Endülüs'te beşinci iklimin sonlarında olup İbn Said'e göre 7° 55' boylamda, 42° 40' enlemdedir. Lizbon'un kuzey ve güney taraflarında tuzlu birer göl vardır. Burası İşbiliyye (Sevilla)'nın kuzey batısında, okyanus kıyısında bir ülke merkezidir. Bâce'nin batısında çok eski bir şehirdir. Bostanları, makbul meyveleri, seçkin doğanları vardır. Son zamanlarda Batalyus'a bağlıydı. Kralı Alfons'tu. Buranın amilliklerinden biri Şentere şehridir. Şentere'nin elması çok büyük ve makbuldür. İbn Said "Lizbon'dan okyanusa 30 mil mesafe vardır. Lizbon Boudanes nehri üzerindedir" der.

Şenterin (Santaren): Endülüs'ün kuzeyinde Galiçia'da beşinci iklimdedir. İbn Said'e göre 8° 10' boylamda, 42° 35' enlemdedir. Şenterin şehri Britanya (Manş) denizi kıyısındadır. Bu deniz Endülüs'ün ötesinde okyanustan doğuya doğru uzanır. Derim ki, Britanya denizi daha önce kitabın başında denizler bahsinde söz edilen Bordeaux denizidir. Şenterin denize dökülen bir nehir üzerinde olup toprağı iyi, hoştur. Buranın valileri Lizbon'dan gönderiliyordu. Oranın amilliklerindendi. Şenterin Bâce'nin batısındadır. Galiçia'dan olmasına rağmen onu Endülüs bahsine kattık. İbn Said "Şenterin, Galiçia'nın meşhur köylerindendir" der.

El-Ceziretü'l-Hadrâ: Endülüs'te dördüncü iklimde ortalama 9° boylamda, 35° 50' enlemde olup Septe karşısında Güney Endülüs'te, hoş, nezih, sahil şehirlerinin ortasında bir şehirdir. Suru denize bakar. Limanı en güzel geçiş yerlerinden, toprağı ziraat ve mera toprağı bir yerdir. Dışında akarsular, yemyeşil bostanlar bulunur. Vadisi Bal Vadisi diye tanınır.

Üzerinde yukarıdan şehre, denize bakan Hâcibiyye adlı bir mekân vardır. En temiz piknik yerlerindendir. İbn Said “En güzel manzaralı, temiz, halkına yarayan, deniz ve kara nimetlerini bir araya getiren bir şehirdir” der. *El-Müşterik*’te, “El-Cezire bölgesiyle aralarında fark olsun diye, buraya Cezirî şeklinde nispet yapılır” denir. El Cezire’ye ise Cezerî şeklinde nispet yapılır.

Batalyus: Endülüs’ün batısında dördüncü iklimde olup İbn Said’e göre 9° boylamda, 38° 50’ enlemdedir. Batalyus, Kurtuba’nın kuzey batısında, Toledo’nun güneye meyleden batısında bir bölgenin merkezidir. Kurtuba ile arasında 6 günlük mesafe vardır. Düz bir yerde akan nehir üzerinde, halkı kalabalık büyük bir şehirdir. Sahibi el-Mütevekkil b. Ömer el-Aftas orada büyük binalar yapmıştır. İslam devrinde kurulmuş yeni bir şehirdir. İbnü’l-Kılâs bu şehir hakkında şöyle der:

“Batalyus, seni unutamam. Benden sonra sana ne oldu. Allah aşkına senin vadilerin, tepelerin ne güzel. Seni kuşatan ağaçlar ne güzel. Vadilerinden fışkıran sular çizgili bürde kumaşı gibi.”

Batalyus’un meşhur amillikleri arasında Yâkura (Badajés) şehri yer alır.

Mâride: Endülüs’ün batısında Galiçia’da birinci iklimin başlangıcında olup, *Kanun*’a göre 10° boylamda, 38° enlemde, İbn Said’e göre 9° 15’ boylamda, 39° enlemdedir. Mâride şehri Batalyus nehrinin güneyinde, eski bir şehirdir. Batalyus’un amilligidir. Oraya enteresan bir şekilde yapılmış bir ark vasıtasıyla su getirilmiştir. İbn Said tarihçi Râzî’den naklen, “Mâride yabancı hükümdarların oturmak için yaptığı eski başkentlerdendir. Oradaki güç gösterilerinden biri ustaları âciz bırakan bir sanatla kapalı arkta getirilmiş suyudur. İslam’dan önce Endülüs sultanları burayı başşehir edinmişlerdi. Emeviler devletinde de onların büyükleri buraya vali oldular. Sonra merkez Batalyus’a taşındı. Mâride bugün Hıristiyanların elindedir.

Rivayete göre kilisesinde aydınlatan bir taş vardır. Araplar burayı Endülüs'e girdikleri ilk zamanda almışlardır." der.

İkinci Cetvel:

İşbiliyye (Sevilla): Endülüs'ün güney batısında, okyanus yakınında, dördüncü iklimde olup *Kanun*'a göre 8° 50' boylamda, 34° 40' enlemde, İbn Said'e göre 9° 10' boylamda, 37° 50' enlemde. İşbiliyye büyük nehri Vadilkebir'in güney doğusundadır. Bu nehirden söz edildi. İşbiliyye, Endülüs'ün merkezlerinden biridir. 15 kapısı vardır. Ülkenin güney batısındadır. Kurtuba'nın batısında olup ikisi arasında 4 günlük mesafe vardır. İşbiliyye bölgesinin uzunluğu batıda nehrinin denize döküldüğü yerden, doğuda Kurtuba sınırında nehrin yukarı tarafında çıktığı yere kadar 5 konak kadardır. Genişliği Endülüs'ün güney sahilindeki el-Ceziretü'l-Hadrâ'dan kuzeydeki Batalyus'a kadar 5 günlük mesafedir. İşbiliyye eski bir şehir olup yayılmış şehir manasına gelir.

Kurtuba: Endülüs'ün güney batısında dördüncü iklimin sonlarında olup *Kanun*'a göre 8° 40' boylamda, 35° enlemde, İbn Said'e göre 10° boylamda, 38° 50' enlemde, *Resmü'l-arz*'a göre 9° 20' boylamda, 38° 20' enlemde. İşbiliyye'nin bulunduğu Vadilkebir'in batı kıyısındadır. İşbiliyye'nin doğusunda, Batalyus'un güney doğusunda, Toledo'nun güneyindedir. Toledo, Kurtuba'nın 7 günlük kuzey doğusunda yer alır. Kurtuba, Endülüs'ün en büyük şehirlerinden olup çevresi 30.000 zirâ uzunluğundadır. Taştan yapılmış küçük bir surla çevrilidir. İçinde 2.600 mescit (cami), 900 hamam vardır. Şehrin 7 kapısı bulunur. III. Nasır Abdurrahmanû'l-Emevî şehrin batısında bir dağın eteğinde ez-Zehrâ şehrini kurmuştur. Kurtuba'nın meşhur amilliklerinden biri Kusayr küresi olup Kurtuba'nın doğusundan nehir kıyısında bir kaledir. Kurtuba'nın başka meşhur amilliklerinden biri Rumların büyük itibar gösterdiği meşhur müstahkem bir yer olan Hısnû'l-Müdevver

(Müdevver Kalesi)'dir. Kurtuba'nın batısındaki Murad kalesi de aynı şekildedir. Kurtuba amillikleri arasında Gafik, İstece kûreleri de vardır. Gafik büyük amilliktir.

Mâleka (Malaga): Endülüs'ün güneyinde dördüncü iklimde olup *Kanun*'a göre 10° 20' boylamda, 34° 8' enlemde, İbn Said'in ortalamasına göre 10° 50' boylamda, 38° 54' enlemdedir. Mâleka, Kurtuba'nın güneyinde olup ikisi arasında 5 günlük kadar mesafe vardır. Mâleka, İşbiliyye ile Boğaz denizi (Cebelitarık boğazı) kıyısında, Endülüs'ün güneyindeki Granada arasındadır. İnciri, cevizi boldur. Mâleka amilliklerinden biri Ebelliş (Veles) şehridir. Mâleka'nın doğusunda büyük bir şehirdir. Mâleka amillikleri arasında benzeri yoktur. Çok güzel bir nehri vardır. Minâ Abdûs, Minâ Gassan, Birketü's-Sufr, Almeria'nın gezinti yerleridir. Bir konak mesafedeki Şeneş Kalesi de Mâleka amilliklerindendir. Burada çok ipek üretilir. Boğaz denizi kıyısındaki Lemâ'ya ve Bezliyâne kaleleri de Mâleka amilliklerindendir. Mâleka'nın batısındaki Mavnur kalesi, Süheyl de onun (Mâleka'nın) amilliklerindendir. İbn Hişam'ın *es-Siret el-Nebeviyye*'sinin şerhi *Kitâbü ravzü'l-ünûf*'ün yazarı Abdurrahman b. Abdullah el-Süheylî, Süheyl'dendir.

Medinet-i Velid (Valladalid): Endülüs'te beşinci iklimin sonlarında olup İbn Said'e göre 11° 52' boylamda, 43° 3' enlemdedir. Medinet-i Valid en güzel şehirlerdendir. Burada, çoğu defa Frenklerin Kralı Alfons oturur. Bu şehrin 300'den fazla ırmağı vardır. Bu şehir Endülüs'ü ikiye bölen Şâre (Sierra) dağının güneyinde, Toledo'nun batısındadır.

Üçüncü Cetvel:

Ceyyan: Endülüs'te beşinci iklimin başlarında olup İbn Said'e göre 11° 40' boylamda, 38° 57' enlemdedir. Son derece müstahkem, sarp bir kaledir. Kurtuba'nın doğusundadır. İkisi arasında 5 günlük mesafe vardır. Ceyyan bölgesi çok suyu, meyvesi ile hoş yer olmayı kendinde toplamıştır. Orada

çok miktarda ipek üretilir. Aynı zamanda Endülüs'ün en büyük, en verimli, en müstahkem şehirlerindendir. Hristiyanlar burayı uzun kuşatmadan sonra almışlardır. Granada sahibi İbnü'l-Ahmer bu şehri onlara teslim etmiştir. Ceyyan'ın amilliklerinden biri çok safran yetişen Beyyâse'dir. Onun amilliklerinde başka biri Şakura kalesidir. Şüntan (Sumontan) dağında çok kale, köy bulunur. Ceyyan amilliklerinden biri Übede'dir. Burası Belyas'a komşudur. Basta, Bürşâne kaleleri de buranın amilliklerindendir.

Granada: Endülüs'te dördüncü iklimde olup İbn Said'e göre 11° 40' boylamda, 37° 50' enlemdedir. Granada, son derece müstahkemdir. Kurtuba'nın 5 günlük kadar güney doğusundadır. Son derece temizdir. Dımaşk'a benzer. Hatta ondan daha üstündür. Zira şehir ovaya bakar, kuzey tarafı açıktır. Güneyindeki karlı dağdan nehirler akar, şehrin içinden geçer. Üzerinde, şehirde değirmenler vardır. Yüksek son derece müstahkem bir kalesi, iki günlük yol boyunca uzanan ağaçları, meyveleri, suları bulunur. Göz önündedir, orasını hiçbir şey kapamaz. Büyük ırmağına Şenil (Xenil) denir. Granada amilliklerindne biri Şelûbînîye (Salobrena) olup Boğaz (Sokak) denizi üzerinde deniz kalesidir. Mağrib nahivcilerinin imamı Ebû Ali Ömer b. Muhammed eş-Şelûbînî buradandır. Ben derim ki; Endülüs halkı dilinde Şelûbînî kelimesinin sarışın anlamına geldiğini söyleyenler hata etmiştir. Granada amilliklerindne başka biri Bâça'dır. Burada su boldur. Suyun taş yapışma özelliği vardır. Burada safran, üzüm boldur. Granada'nın başka bir amillliği Sadiye Kalesi'dir. El-Haccârî bu kalede *el-Mişheb* adlı eserini, kale sahibi Abdülmelik için yazmıştır. Burası bir cihad ribatıdır.

Almeria: Endülüs'te Mâleka ile Murçia arasında dördüncü iklimde olup ortalama 14° 40' boylamda, 35° 42' enlemdedir. Almeria, Boğaz denizi kıyısında surla çevrilmiş bir şehirdir. Doğunun kapısı, rızkın anahtarıdır. Gümüş gibi toprağı,

zeberced gibi denizi, yüksek surları, çok yüksek, sağlam kalesi vardır. Havası mutedildir (ılımandır). Burada başka ülkelerin ipeklilerinden üstün ipekliler imal edilir. Buranın amillikleri 6 mil uzaklığındaki Becâne, Şeneş kalesi, Berce şehri, Endereş şehri gibi yerlerdir. İslam devrinde kurulmuş yeni bir şehirdir. Önceleri vilayet merkeziydi, sonra zayıfladı. Almeria önem kazandı. Becâne oraya bağlandı.

Toledo (Tuleytile): Endülüs'te beşinci iklimin sonunda olup, *Kanun*'a göre 10° 40' boylamda, 35° 50' enlemde, İbn Said'e göre 15° 50' boylamda, 43° 18' enlemedir. Toledo, Medinet-i Velid'in doğusunda bulunup Endülüs'ün merkezidir. Yüksek bir dağ üzerine kurulmuştur, en müstahkem, alınması zor yerlerdendir. Sahasının çoğundan geçen bir ırmağı vardır. Çok eski bir şehirdir. Kelime manası sen memnunsun anlamındadır. Buradan Endülüs sonundaki Pirenelere yarım aylık yoldur. Şeleb tarafındaki okyanusa da aynı mesafededir. Şeleb, Endülüs'ün batı ucundadır. Toledo'yu her yarafından ağaçlar çevirir. Orada nar gibi gülnar yetişir. Orada her türlü meyve ağacı vardır. Toledo ırmağı bu civardaki bir kalenin yanından iner. Bu kaleye Bâce denir, nehir onun adıyla Bâce nehri diye anılır.

Dördüncü Cetvel:

Vâdi'l-Hicâra: Endülüs'te Galiçia cephesinde beşinci iklimin sonunda bir vadinin (nehrin) adı olup, şehrinin adı el-Ferrec'dir. *Kanun*'a göre 15° boylamda, 37° 50' enlemde, İbn Said'e göre 15° 50' boylamda, 43° 18' enlemedir. İbn Havkal "Vâdi'l-Hicâra şehri Medinet-i Sâlim yakınındadır" der. İbn Said "Toledo'nun doğusunda Ferrec şehri bulunur. Nehrine Vâdi'l-Hicâra denir. Doğusunda Sâlim şehri vardır" der.

Mürsiye: Endülüs'ün doğusunda beşinci iklimin başlarındadır. *Kanun*'a göre 17° 50' boylamda, 34° 20' enlemde, İbn Said'e göre 18° boylamda, 39° 10' enlemedir. Mürsiye, Endülüs

Emevileri devrinde kurulmuş, yeni bir İslam şehridir. Endülüs'ün doğusunda olup, gezinti yerlerinin, bostanlarının çokluğuyla batısındaki İşbiliyye (Sevilla)'ye benzer. İşbiliyye nehrinin çıktığı dağın doğu dirseği üzerindedir. Doğu Endülüs'ün merkezlerindendir. Reşâka, Zetkal, İl dağı gibi güzel gezinti yerleri vardır. İl dağının alt tarafında bostanlar, göze hoş gelen düzlükler vardır. Mürsiye amilliklerinden biri batısındaki Mül'e'dir. Başka amillikleri Oryüle ile Alhırelle köyüdür. Alhırelle, Mürsiye nehri üzerinde, güzel manzaraları olan bir köydür.

Medînet-i Sâlim: Endülüs'ün doğusunda, beşinci iklimin sonlarında olup İbn Said'e göre 18° boylamda, 43° enlemedir. Endülüs'te orta cephenin merkezidir. Büyük bir şehir olup burada el-Mansur b. Ebi Âmir'in mezarı vardır. İbn Said "Medinet-i Sâlim Endülüs'ün doğusunda, düşman hududunda önemli bir yerdedir. Büyük bir şehirdir" der.

Dâniye: Endülüs'ün doğusunda Valensiya amilliklerinden biri olup beşinci iklimin başlarındadır. İbn Said'e göre 19° 10' boylamda, 39° 6' enlemedir. Dâniye, Valensiya'nın batısında önemli bir şehirdir. Deniz kıyısındadır, nimetleri boldur. Amillikleri arasında Beyran, Yukutran kaleleri bulunur.

Valensiya: Endülüs'ün doğusunda Mürsiye ile Tartûşe arasında, dördüncü iklimin sonundadır. İbn Said'e göre 20° boylamda, 38° 6' enlemedir. Endülüs'ün doğusunda, kuzeyinden gelen bir nehrin döküldüğü göl kıyısındadır. En güzel yerlerdendir. Etrafı ırmaklar, bahçelerle çevrilidir. Etrafta birbirinden ayrılan sular görür, öten kuşlar duyarsın. Güzel bir gölü vardır. Boğaz (sokak) denizi sahilindedir. Şehirden çıkınca hemen güzel manzaralı mesirelerle karşılaşır. Valensiya, Mürsiye'nin doğusunda, Tartûşe'nin batısındadır. Meşhur mesire yerleri arasında Rusâfe, Minyet-i İbn Âmir vardır. Şâtibe şehri buranın amilliklerindendir, müstahkemdir. İbn Said "Söylendiğine göre Valensiya şehrinin parlaklığı

Endülüs'ün diğer yerlerinden fazladır. Havası daima saftır. Asla onu bulandıran bir şey görülmez" der.

Beşinci Cetvel:

Tuteyle (Tudela): Endülüs'ün doğusunda, altıncı iklimin başlangıcında olup, İbn Said'e göre 20° 50' boylamda, 43° 55' enlemedir. Tudela, Sierra dağının güneyinde Medinet-i Sâlim'e, Saragosa'ya yakın hudut şehirlerindendir. Toprağı ziraata elverişlidir. Mervâniler devrinde kurulmuş yeni bir şehirdir. İbn Said "Tudela, Endülüs'ün doğu hududunda bulunan önemli şehirlerdendir" der.

Saragusta (Saragosa): Endülüs'ün doğusunda, beşinci iklimin sonlarında olup İbn Said'e göre 21° 50' boylamda, 42° 50' enlemedir. Yukarı cephe (hudut)'nin merkezidir. Güzel bir arazide, beyaz bir şehirdir. Yeşil zümrüt gibi bostanlarla, dört ırmakla çevrilidir. Bahçelerle süslü, zinetlidir. Çok eski bir şehirdir. Cillikayn (iki Galiçia), Kasrüssürur, Meclisü'z-Zeheb gibi güzel mesire yerleri vardır. İbn Hud bu yerler hakkında şöyle der: "Kasrûssürûr, Meclisû'z-Zeheb sizinle son derece neşelendim." İbn Said, "Endülüs'ün doğu cephesinde çok sayıda meşhur, şehir, merkez vardır" der.

Yanbeluna (Pampelune): Endülüs'te altıncı iklimin başlarında olup İbn Said'e göre 22° 15' boylamda, 44° enlemedir. Pampelune, Endülüs'ün batısında Sierra dağının ötesindedir. Navarra krallarının merkezidir.

Tartûşa (Tartosa): Endülüs'ün doğusunda, beşinci iklimin sonlarında olup *Kanun*'a göre 18° 50' boylamda, 36° enlemde, İbn Said'e göre 22° 50' boylamda, 40° enlemedir. Tartûşa şehri, Endülüs'ün doğusunda, Saragosa'dan geçen, Tartûşa'dan 20 mil kadar sonra Boğaz denizine (Akdeniz'e) dökülen büyük nehrin doğusundadır. Tartûşa'nın doğusunda

Boğaz denizinde Mayorka adası bulunur. İbn Said “Doğu Endülüs’ün merkezlerinden biri Tartûşa’dır” der.

Lâride: Endülüs’ün doğusunda beşinci iklimin sonlarında olup *Kanun*’a göre 20° boylamda, 37° 50’ enlemde, İbn Said’e göre 22° 40’ boylamda, 42° 50’ enlemedir. Saragosa nehrine dökülen ırmağın doğusundadır. Lâride’nin doğusunda Endülüs ile Kara Avrupa’sını ayıran Prene dağları vardır. Lâride, eski bir şehir olup, Doğu Endülüs’ün merkezlerindendi. Suyu herkesi hayrette bırakan bir sanatla yapılmış oluklardan gelir. İbn Said “Lâride, Endülüs’ün doğusunda meşhur, cephede bulunan büyük şehirlerdendir” der.

Altıncı Cetvel:

Tarragona: Endülüs’te beşinci iklimin sonunda olup İbn Said’e göre 23° 20’ boylamda, 43° 22’ enlemedir. Endülüs’ün güney doğu sahilindeki şehirlerin sonuncusudur.

Heykelû’z-Zühre (Venüs Mabedi = Templim Veneris): Endülüs’ün kuzey ucunda beşinci iklimin sonlarındadır. Heykelû’z-Zühre, Endülüs’ün kuzey doğu hududunda olup Hıristiyanlıktan önce bu diyarın insanları ona tapıyordu. Burası Prene dağının Akdeniz tarafındadır.

Barşelûne (Barselona): Endülüs dışındaki Frenk diyarından olup, beşinci iklimin sonundadır. İbn Said’e göre 24,50 boylamda 42° 18’ enlemedir. Endülüs’e komşu, Tartuş’a yakındır. Bu sebeple her ne kadar dışında ise de yakınlığından dolayı Endülüs’le beraber zikrettik. Barselona, Frenk hükümdarlarından birinin merkezidir. Bu hükümdara Braşlünü denir, bu kişi Frenklerden Katalanlar denen bir ırktandır. Barselona Müslümanların fethettiği yerlerdendi. Sonra kâfirler orayı geri aldılar.

Narbon (Arbûne): Bazıları Narbon’u Endülüs’ten sayarlar, bazıları Endülüs dışındadır derler. Beşinci iklimin sonunda,

İbn Said'e göre 27° 3' boylamda, 43° 20' enlemedir. Narbone'un güneyinde Akdeniz'e bitişen bir göl bulunur. Musa b. Nusayr, Endülüs'ü fethederken Narbone'a kadar vardı. Narbonne, Endülüs'teki Müslümanların son sınırı olarak kaldı. Burası, Marsilya, Lombardiya, vs. doğudaki şehirler Endülüs'ün doğusundaki son yerlerdir. Lizbon'da batı kısmın sonundadır.

Şent (Santiago): Endülüs hududunda, *el-Azizî*'ye göre Galiçia'da yedinci iklimde olup, İbn Said'e göre 9° boylamda, 49° 3' enlemedir. İbn Said "Leon'un kuzey batısında Şantiyaki bölgesi bulunur. Havari Jacques burada gömülmüştür. Hristiyanlar nazarında büyük itibarı vardır. Santiago, deniz kıyısındadır, etrafında doğusundaki dağdan inen ırmaklar akar" der. *El-Azizî*, "Şantiyaki şehri, Galiçia'daki büyük şehirlerdendir. Burasıyla deniz arasında bir günlük mesafe vardır" der.

Yedinci Cetvel:

Galiçia (Cillikiyye): Merkezi Samura olup altıncı iklimdedir. İbn Said'e göre 10° boylamda, 46° enlemde, *Atval*'e göre 28° boylamda, 44° enlemedir. *Lübab*'ta "Galiçia, Rum beldelelerinden olup Endülüs'e sınırdır. Bazı kişiler Samura (Zamur) 'nın Galiçia'nın merkezi olduğunu, Galiçialılar nazarında itibarlı büyük bir şehir olduğunu söylerler" denir. İbn Said "Samura, Galiçia'nın merkezi, Alfons'un en büyük şehirlerindendir. Samura nehrinin iki kolu arasındadır. III. Abdurrahman en-Nâsir'ın ve Mansur b. Ebi Amir'in gazalarında bahsedilir. Müslümanlar burayı fethetmişlerdi. Sonra Galiçialılar hile ile geri aldılar. Nehrinin okyanusa döküldüğü yer 5° 50' boylamda, 46° enlemedir" der. *El-Azizî*'de, "Samura, Galiçialıların büyük şehirlerindendir. Hükümdarları orada oturur" denir.

Salamanka: Colamerye bölgesi şehirlerinden olup altıncı iklimdedir. İbn Said'e göre 70° 20' boylamda, 45° enlemedir. İbn Said, "Salamanka, Colamerye nehrinin kuzeyindedir.

Burasıyla Galiçia merkezi, Colamerye şehri arasında iki konaklık mesafe vardır. Colamerye ise doğudadır” der.

Koriye (Coria): Ülke merkezi olup altıncı iklimdedir. İbn Said’e göre 8° 50’ boylamda, 44° enlemde, *Atval’e* göre 24° boylamda, 39° enlemdedir. İbn Said “Koriye şehri Sierra dağının güneyindedir. Mülükü’t-Tavâif devrinde Müslümanların cephesi (hududu)’ydi. Buranın ve Toledo nehrinin güneyinde Şenterin şehri bulunur. Şenterin’in doğusunda ve nehrin güneyinde Kantaratü’s-Seyf kalesi vardır. İkisi arasında 80 mil mesafe bulunur. Buranın doğusunda, nehrin kuzeyinde yukarıda zikredilen Medinet-i Velid bulunur” der.

Leon: Galiçia şehirlerinden olup altıncı iklimdedir. İbn Said’e göre 10° 50’ boylamda, 40° 55’ enlemdedir. İbn Said, “Samura’nın doğuya meyleden kuzeyinde büyük surunu Mansur b. Ebi Amir’in tahrip ettiği Leon şehri vardır. Samura nehrine dökülen bir ırmak üzerindedir” der. *El-Azizî* de “Burası büyük bir merkez, Galiçialıların en büyük şehridir. Galiçialılar, beyaz yüzlü, çok kuvvetli insanlardır. Leon’dan karanlıklar denizi Atlas okyanusu kıyısına batı yönünde 4 konak mesafe vardır. Endülüs’e kuzeyden Galiçia bitişir. Galiçialılar Hristiyanıdır. Fransızlardan ayrı ülkeleri vardır” denir.

Burgoş (Burgas): Galiçia’da altıncı iklimde bir şehir olup İbn Said’de göre 10° 45’ boylamda, 44° enlemdedir. İbn Said, “Pampeluna’nın batısında, aynı enlem civarında Kastilya’nın merkezi Burgoş bulunur. Burası Alfons ülkesinin silah üretim merkezidir. Büyük dağın (Sierra’nın) kuzeyindedir” der.

Kasteliyon (Castellon): Korsanların kalesi olup altıncı iklimdedir. İbn Said’e göre 25° 25’ boylamda, 43° enlemdedir. İbn Said, “Barselona’nın doğusunda Korsairlerin kalesi Kastaliyon vardır. Burada güverteli gemiler yapılır” der.

ALTINCI İKLİM: AKDENİZ VE ATLAS OKYANUSU ADALARI

Endülüs bahsini bitirince batı taraftaki deniz adalarından bahsetmeye girişelim. Burada bahsedilecek adalar özellikle Atlas Okyanusu, Akdeniz (Rum denizi) adalarıdır. Fars ve Hind denizleri adalarından inşallah ileride söz edeceğiz. Atlas okyanusu (Batı okyanusu) adaları arasında Cezâirü'l-Hâlidat (Kanarya Adaları) vardır. Bu adalar sahilden 10° uzaklıkta denizin içerilerindedir. Çeşitli adalardan oluşur. Batlamyus şehirlerin boylamlarını bu adalardan başlatmıştır. Bazıları bu adaların denize battığını, zamanla oralardan haber kesildiğini söylerler.

İbn Said, “Cezâirü's-Seâde (Saadet Adaları), Kanarya adalarıyla sahil arasında birinci, ikinci, üçüncü iklimlerde dağınık halde bulunur. Bunlar 24 adadır. Haklarında söylenenler hurafe gibidir. Atlas okyanusunda başka bir ada, Bordeaux denizindeki **Britanya** adasıdır. Bordeaux denizi (Manş denizi) Endülüs'ün kuzeyinde okyanustan ayrılır. Britanya adasında sadece yağmur suyu bulunur. Ekinlerini yağmur suyuyla yetiştirirler. Britanya adaları 11 adadır. Bunlardan İngiltere adası meşhurdur. İbn Said, “Bu adanın kralı Selahattin Eyyubi'nin savaşlarının tarihinde İngitar diye adlandırılır. Başşehri bu adadaki Londra şehridir. Bu adanın uzunluğu güneyden kuzeye biraz meyilli olarak 430 mildir. Genişliği orta kısmında 200 mil kadardır. Bu adada altın, gümüş, bakır, kalay madenleri vardır. Çok soğuk olduğu için üzüm yoktur. Halkı bahsedilen madenlerin cevherlerini Fransa'ya götürürler, karşılığında

şarap alırlar. Bundan dolayı Fransa kralının çok altını, gümüşü vardır. Fransa'daki koyunların yününden çok kaliteli skarlet kumaşı yapılır, ipek gibi çok yumuşaktır. Bu koyunları yağmur, güneş, tozdan korumak için üzerlerine örtü örterler. İngiliz kralı zengin ve ülkesi geniş olmasına rağmen Fransa kralının üstünlüğünü tanır. Bir kutlama olursa, geleneksel olarak, önüne yemek tabağı koyarak ona hizmet eder. İngiltere ve Britanya'nın kuzeyinde **İrlanda** adası yer alır. Bu adanın uzunluğu 12 günlük yol tutar. Ortasında genişliği 4 günlük mesafedir. Bu ada halkı Mecusî (putperest) idiler. Sonra komşularına uyarak Hıristiyan oldular. Bu adadan çok miktarda bakır, kolay getirilir. Bu adanın yanında **Alsenekar (Gerfauts)** adası bulunur. Bu adanın uzunluğu doğudan batıya 7 günlük yol tutar. Genişliği ise 4 günlük yoldur. Bu adadan ve kuzeyindeki adalardan Mısır sultanına beyaz sungur (doğan) kuşları getirilir. Bunlardan her biri için hazineden 1.000 dinar (altın) ödenir. Eğer doğanı ölü getirilirse sultan 500 dinar verir. Orada denize giren, yüzen ve balık avlayan beyaz ayı bulunur. Ayının kaçırdığı balıkları, sungur kuşları avlar. Çok soğuk olması dolayısıyla kuş bulunmadığı zaman beyaz ayı balıkla geçinir. Bu ayıların kürkleri yumuşaktır." der.

Atlas Okyanusundaki adalardan biri **Tûli (Thule=İzlanda)** adasıdır. Kuzey denizinde meskun yerlerin sonundadır.

Cebel-i Tarık Boğazı denizindeki adalardan biri **Tarîf** adasıdır. Tarîf Endülü's'e bağlı, önündeki denizde Tarîf adasında bir küçük beldedir. Akdeniz (Rum denizi)'deki adalardan biri Tunus yakınında Efrikiye karşısında bulunan **Kavsara** adasıdır. Bu adayla Sicilya arasında bir mecra (deniz menzili) mesafe vardır. Kavsara, dördüncü iklimin sonundadır. Bu adada mastik ağacı yetişir. Oradan çok miktarda incir, pamuk getirilir.

Akdeniz adalarından biri **Marmara** adasıdır. İstanbul Halici (Marmara denizi)'nin ağzının (girişinin) ortasındadır. Burada mermer yatakları bulunur. İstanbul'a 250 mil kadar

mesafededir. Konstantiniye (İstanbul) sahibine aittir. Buradan çeşitli yerlere mustaki gönderilir. Bu bitki küçük fıstık ağacına benzer, bu adada biter. Bu ağaç yontulur (kabuğu soyulur), bu yontulan yerlerden mustaki akar, ağaç üzerinde donar, makbul olanı böyledir. Yere damlayan ise daha az kalitelidir. Bu ada İstanbul'un güneyinde, Ermeni diyarının batısında, Frenk ülkelerinin doğusundadır. Mustaki adasının kuzeyden güneye uzunluğu 60 mil kadardır. Bu ada Negrepona (Avşa olmalı) adasının doğusundadır. İki ada arasında 30 mil kadar mesafe vardır.

Akdeniz'deki adalardan biri Cenova karşısındaki **Korsi-ka**'dır. Kuzeyden güneye uzunluğu 1,5 mecra (deniz menzili)'dir. Adanın ortası geniştir. Cenova tarafındaki başı dardır. Cenova ile Sardunya arasında 10 mil kadar genişlikte bir deniz geçidi bulunur.

El-Müşterik'te "Casriyânne (Castra-Giovanni) kelimesindeki Yanne Rumca bir kelimedir. Burası Sicilya'da bir dağın başında büyük bir şehirdir. Mâzer Sicilya'da büyük bir şehirdir. *Muvatta* şârihi *el-Mâzerî* buraya nisbet edilir" denir.

Cetveller:

Birinci Cetvel:

Kâdis Adası: Boğaz denizinin ağzında beşinci iklimin başlangıcındadır. İbn Said'e göre, Kadis'in merkezi 8° boylamdadır. İbn Said, "Kâdis adası küçük olup, uzunluğu 12 mil kadardır. İşbiliyye nehrinin denize döküldüğü yerin karşısındaki Kasrû'l-Mecâz'ın karşısında okyanusta karaya yakın bulunur. Karaya geçiş yeridir. Adada mamurluk izleri ve bir köprü vardır. Bu köprüden adaya denizden tatlı su götürülür. Kâdis adasında çok miktarda bağ, bostan bulunur. Boylam Tanca boylamıdır. Cebel-i Tarık Boğazı'nın Atlas Okyanusu tarafındaki ağzı yanındadır." der.

Yâbise Adası ve Şehri: Akdeniz’de dördüncü iklimin sonundadır. İbn Said’e göre 20° 42’ boylamda, 38° 4’ enlemedir. Yine ondan yapılan nakle göre Yâbise Adası, Mayorka, Minorka adalarının batısındadır. Orada zikredilen enlem ve boylamda bir şehir bulunur. Adanın batıdan doğuya uzunluğu 31 mil kadardır. Batısındaki genişliği 20 mil kadardır. Bu ada ile Endülüs’teki Valensiya arasında bir mecralık (deniz menzili) mesafe bulunur. El-İdrisî “Dâniye’den Yâbise adasına doğu istikametinde 90 mildir. Yabise’den şehir bulunan Mayorka adasına yine doğu istikametinde 100 mil mesafe vardır” der.

Mayorka Adası ve Şehri: Akdeniz’de Endülüs hizasında beşinci iklimin başlarında olup İbn Said’e göre 24° 7’ boylamda, 38° 50’ enlemedir. Yine ondan nakle göre Mayorka İslam hakimiyetini son kabul eden adadır. Orada zikredilen boylam ve enlemede bir şehir bulunur. Kuzeyden güneye bu adanın mesafesi 40 mildir. Minorka adasının batısındadır. Burada çevresi 9 mil tutan bir göl bulunur. Mayorka şehrinden başka bazı kaleler vardır. Mayorka şehri güneyindedir. Buraya devamlı akarsu verilir. Valinin oturduğu bir kalesi vardır. İbn el-Lekâne bu şehir hakkında “Öyle bir şehir ki, güvercin gerdanlığını ona vermiş, tavus tüyünün elbisesini ona giydirmiştir. Sanki bu sular devamlı akar, sanki ülkenin göletleri kadehlerdir” der.

Minnurka (Minorka) ve Şehri: Akdeniz’de Endülüs hizasında beşinci iklimin başlarındadır. İbn Said’e göre 24° 42’ boylamda, 39° 40’ enlemedir. Yine ondan nakle göre, Minorka adası Boğaz denizinde münbit bir yerdir. Burada zikredilen enlem ve boylamda bir şehir bulunur. Kuzeyden güneye uzunluğu biraz meyilli olarak 50 mil, bir rivayete göre 70 mildir. Minorka adası Mayorka’nın doğusundadır. İkisi arasında 50 mil mesafe vardır. Minorka dikdörtgen şeklinde genişliği az bir adadır. Ortasında müstahkem bir kale vardır.

Sardunya Adası ve Şehri: Akdeniz’de dördüncü iklimde olup, *Atval’e* göre 31° boylamda, 38° enlemde, İbn Said’e göre 31° 12’ boylamda, 38° 4’ enlemde, *Resmü’l-arz’a* göre 42° 8’ boylamda, 36° enlemedir. Yine ondan nakle göre Sardunya adası zikredilen adaların doğusundadır. Orada zikredilen boylam ve enlemde bir şehir bulunur. Bu adanın batısından mercan çıkarılır. Adanın kuzeyden güneye uzunluğu 2,5 mecradır. Sardunya’nın karşısında Afrika’da Haraz iskelesi bulunur. Haraz Kostiniye (Konstantin)’nin doğusundadır. Bu adada çok sayıda kale, gümüş madeni, mercan yatağı bulunur.

İkinci Cetvel:

Cerbe Adası: Akdeniz’de Efrikiye hizasında üçüncü iklimde olup ortalama 33° boylamda, 32° enlemedir. İbn Said’e göre Cerbe adasının uzunluğu bir konaktır. “Ada Kâbis’in doğusunda olup kara ile arasında dar bir deniz geçidi vardır. Kayıklarla geçilir. Bu geçit Kâbis’in bir konak doğusundadır. Kabis’te çok miktarda zeytinyağı, kuru üzüm, elma, değerli elbise üretilir. Cerbe adasının kuzeyinde Sicilya adası bulunur. Deniz Cerbe’yi geçince kuzeye yönelir, kara onun içine girer. Trablusgarb’a kadar köyle devam eder” der. El-İdrisî “Cerbe adasının batıdan doğuya uzunluğu 60 mil, doğu ucunun genişliği 15 mildir. Adada Berberi kabileleri oturur. Genellikle esmerdirler.” der.

Sicilya adası, merkezi Palarmo: Akdeniz’de Efrikiye karşısında, dördüncü iklimde olup *Atval’e* göre 35° boylamda, 36° 10’ enlemde, İbn Said’e göre 35° boylamda, 36° 50’ enlemedir. Sicilya adasının batı ucuyla Tunus arasında 60 mecralık (deniz menzili) mesafe vardır. Adanın çevresi 100 mildir. Palermo’nun önünde çok sayıda küçük suyun çıktığı bir dağ vardır. Bu dağa Gırbal denir. Sicilya dik açılı bir üçgene benzer. Birinci açısı kuzeydedir. Burada Kara Avrupa’sı ile arasında dar bir boğaz bulunur. 6 mil kadardır. İkinci açı güneyde,

Trablus karşısındadır. Üçüncü açısı batısındadır. Burada, kuzeydeki küçük bir adada yanardağ bulunur. Bundan kitabın sonunda bahsedeceğiz. Sicilya'nın kuzeyinde Calabria diyarı yer alır. Zamanımızda Sicilya hükümdarı Katalan asıllı bir Frenk'tir. Adı Frederic (Aragon Kralı Jacques'in kardeşi)'dir. Sicilya'daki şehirler; Palermo, Trapani, Mâzer, Agrigente, Messine, Casrienne'dir.

Messine: Sicilya'da dördüncü iklimde olup İbn Said'e göre 35°40' boylamda, 38° 15' enlemedir. Messine şehri Sicilya'nın kuzey açısındadır. Üzüm ve şarap mahzenleriyle ünlüdür. Calabria yarımadası karşısındadır. Sicilya'da çok zelzele olur. Hatta evleri yıkar. Adada 100'den fazla kale vardır. Sicilya'nın çevresi 17 günlük mesafedir. Uzunluğu 5 günlük mesafedir. En büyük şehir merkezi Palermo'dur. Başka çok sayıda şehri vardır. En meşhurları Palermo ile Messine'dir. Ada eskiden Müslümanlarındı. Onların elinden çıktı. Bugün Hristiyanlar elindedir. El-İdrisî "Sicilya'nın çevresi 500 mildir" der.

Susam (Samos) Adası: Akdeniz'de dördüncü iklimin sonunda olup *Atval*'e göre 42° 40' boylamda, 38° 10' enlemedir. Rum (Yunan) adalarından olup bunlar 300 adadır. Bazı yolların söylediğine göre Girit ile kuzey arasındadır.

La Moria: Mora yarımadası olup Akdeniz'de altıncı iklimin başlarındadır. İbn Said'e göre Mora'nın merkezi ortasında olup 45° 52' boylamda, 43° 25' enlemedir. İbn Said "Mora yarımadası Rum adalarının en büyüğüdür. Çevresi kesin 700 mildir. Burada körfezler, çıkıntılar vardır. Bu ada (yarımada) ile Girit (Akritas) arasında 60 mil genişliğinde bir boğaz bulunur. Mora'nın ortasında La Moria şehri yer alır. Kitaplarda Mora Peleponnes adası adıyla anılır." der.

Üçüncü Cetvel:

Girit Adası: Akdeniz’de Barka hizasında beşinci iklimde bir ada olup, merkezi *Kanun*’a göre 45° boylamda, 46° 50’ enlemde, İbn Said’e göre 47° 7’ boylamda, 40° 50’ enlemindedir. İbn Said, “Girit, meşhur ve büyük bir adadır. Çevresinin uzunluğu 350 mildir. Orada bulunan şehir, zikredilen enlem ve boylamdadır. Söylendiğine göre, 350 mil Girit’in batıdan doğuya uzunluğudur, çevresinin uzunluğu değildir. Girit’ten İskenderiye’ye peynir, bal, vs. getirilir” der. El-İdrisî “Girit’in çevresi 350 mildir” der. *Kitabü’l-Fürs* (Atval olmalı)’de çevresinin 15 günlük mesafe olduğu söylenir” denir.

Negrepont (Eğripos) Adası: Akdeniz’de altıncı iklimin sonlarında olup, İbn Said’e göre doğu ucu 48° 50’ boylamda, 42° 55’ enlemindedir. Yine aynı yazara göre, Negrepont adası, Mora’nın kuzeyindedir. Büyük adalardandır. Batıdan doğuya uzunluğu biraz güneye meylederek 150 mildir. Genişliği 20 mildir. Burası galerileri (çekdiri) yük gemileriyle meşhurdur. Mustaki adasının batısındadır.

Rodos Adası: Akdeniz’de dördüncü iklimde olup *Atval’e* göre 51° 50’ boylamda, 36° enlemindedir. Müslümanlar Muaviye devrinde Rodos’u fethettiler. Bu adanın kuzeyden güneye biraz meyille uzunluğu 50 mil kadardır. Genişliği bunun yarısıdır. Bu ada ile Girit’in uzantısı arasında bir mecralık (deniz menzili) mesafe vardır. Rodos Frenklerin elindedir. Bir kısmı Bizans imparatoruna aittir. Kıprıs’ın kuzeye sapan batı tarafındadır. Rodos, Mustaki adasıyla Girit adası arasındadır.

Kıprıs Adası: Akdeniz’de Şam bölgesi karşısında dördüncü iklimde olup başşehri *Atval’e* göre 57° boylamda, 35° enlemde, *Kanun*’a göre 53° boylamda, 34° enlemindedir. Kıprıs’ın uzunluğu 200 mildir. İbn Said “Bu, batıdan doğuya uzunluğudur. Doğusunda ince bir burnu vardır. Burası Şam sahillerine yaklaşır. Adanın genişliği 100 mil kadardır. Burasıyla Ermenilerin Kilikya bölgesi arasında yarım mecralık mesafe

vardır” der. Eş-Şerifû'l-İdrisî, Kıprıs'ın çevresinin 250 mil olduğunu söyler.

Britanya Adası: Müstakil bir bölge (ülke) olup yedinci iklimin kuzeyindedir. İbn Said'e göre Britanya adasının en yakın kısmı güneydoğusu olup 9° boylamda, 50° 50' enlemindedir. İbn Said der ki: “Batıdan başlayınca yedinci iklimin ötesinde Atlas okyanusunda karşına çıkan ilk mamur (meskun) yer Britanya adasıdır. Burada okyanustan çıkan denize Britanya denizi veya Bordeaux denizi (Manş denizi) denir. Bu deniz, Britanya adasını kuşatır. Sadece güneydoğusundan Endülüs'e girecek bir giriş kalır (yanlış). Bu adanın güneyden-kuzeye uzunluğu 18 günlük mesafedir. Ortasında genişliği ise 11 günlük mesafe kadardır. Britanya'nın ayrı bir kralı vardır.”

YEDİNCİ İKLİM: YERYÜZÜNÜN KUZEYİ, FRENK, TÜRK, VS. KAVİMLERİN ÜLKELERİ

Bu bölgedeki ülkelerden biri **Apulya**'dır. Adriyatik denizinin (Venedik Körfezi'nin) batı ağzında Akdeniz kıyısında bir ülke (şehir)'dir. Karşısında diğer karada Basilise'nin ülkesi bulunur. Apulya'nın zamanımızdaki sahibine Kral Charles denir. Apulya, Anbulya adıyla da anılır.

Apulya'nın batısında **Calluria (Calabria)** ülkesi bulunur. Calabriya Kalluriya diye de söylenir. Burası, Apulya sahili Kral Charles'ın ülkesine dahildir. Calabria halkı Yunanlıdır. Burası Akdeniz kıyısındadır. Buradaki ülkelerden biri Basilise Ülkesidir. Basilise ülkesi Apulya karşısında Venedik Körfezi'nin ağzında, İstanbul tarafındadır. Basilise bu ülkelerin sahibi bir kadındır.

Buradaki ülkelerden biri kraliçenin ülkesidir. Bu ülke **İstanbul Halici (Boğazı)**'nın ağzından (girişinden) başlar, Akdeniz sahili boyunca batıya uzanır. Bu sahilin bir kısmını, devamındaki dağları ve ülkeleri kapsar. Bu ülke Bizans imparatoru ile Catalan denen Frenkler arasında ortak bir ülkedir. Bu ülkenin batısında Malfacus ülkesi bulunur. Burası kraliçenin ülkesinin batısında, Akdeniz sahilindedir. Konstantiniyye amilliklerindendir. Malfacus, Rumlardan ayrı bir dili olan bir ırktır. Malfacus ülkesinin batısında Eklirans ülkesi bulunur. Eklirans, Basilise'nin idaresinde, **Mora**'nın batısında, Akdeniz sahilinde Yunanlıların oturduğu bir yerdir. Mora ile Basilise ülkesi arasındadır. Şerifü'l-İdrisi **"Roma"** kilisesinin kapsadığı

alan 600x600 zirâdır. Mermerle döşeli, tavanı kurşunla kaplıdır. İçinde çok sayıda büyük sütun vardır. Son kapısından giren kişinin sağında vaftiz için mermerden büyük bir küvet bulunur. Bu küvete daimi sıcak su akar. Kilisenin baş tarafında altın bir kürsü (taht) vardır. Üzerine Papa oturur. Alt tarafında gümüşle kaplı bir kapı bulunur. Buradan birbiri ardına dört kapıya girilir. Bir dehlize varılır. Hz. İsa'nın havaris Petros burada gömülüdür.

Roma'da başka bir kilise daha vardır. Burada Pavlos gömülüdür. Petros'un mezarının karşısında süslü mermer bir havuz bulunur. Burada bayram günleri kilisenin süslendiği hahlar, perdeler yer alır. Kilisenin bir tarafında ve dışında bakınca dört kaide üzerine oturtulmuş dört köşeli büyük bir sütun bulunur. Bu sütunun her yüzü 12'şer zirâ genişliğindedir. Sütun yükseldikçe incelik. Bu sütunun tepesinde bakırdan bir sütun daha vardır. Tepesinde çapı bir kulaç altın bir küre bulunur. Bu küre 12 mil uzaktan görünür ve parlar. Böylece kilisenin yeri belli olur" der.

Roma'nın batısında (gerçekte doğusunda) deniz sahilinde **Toscana** ülkesi yer alır. Toscana Frenklerden bir kavimdir. Kendilerini idare eden bir kralları vardır. Ayrıca aralarında karar veren büyükleri vardır. Bu diyarı gören biri "Roma'nın karşısında denizde iki yüksek dağ bulunur. Bunlardan devamlı gece-gündüz duman tüter. Bu iki dağdan birinin adı Bürkan (Volkan)'dır. Diğer dağın adı Estenberi'dir. Bürkan ve Estenberi şimşek, yıldırım anlamlarına gelir" der. Şerifü'l-İdrisi "Bürkan (yanardağ) iki dağın adıdır. Biri Sicilya'nın kuzeyindeki bir adadadır. Yeryüzünde ondan daha kötü manzaralı bir yer yoktur. İkinci Bürkan, Sicilya'da toprağı hafif, mağarası çok bir yerdedir. Halen zaman zaman bu dağdan alev veya duman çıkar. Ne zaman şiddetli rüzgâr eserse bu mağaralarda kumlardan (küllerden) tepeler oluşur. Öyle anlaşıyor ki bu kumlar

ateşten meydana geliyor. Bu mağaralarda delikler vardır. Bu deliklerden köpek havlar gibi sesler gelir” der.

Kırım: Kırk kadar şehir bulunan bir bölgenin (yarımadanın) adıdır. **Solgat, Sudak, Kefe** bu şehirlerin meşhurlarıdır. Bazen sadece Solgat’a Kırım denir. Solgat, Kefe, Sudak sacayağı gibidir. Kenarları Kefe’den kuzey batı, Sudak’tan kuzey doğu, Sudak’ta Kefe’ye doğu istikametinde uzanır. Bu üç şehirden her birinin araları iki günlük yoldur. Sarı Kirman bahsedilen şehirlerin batısındadır. Sarı Kirman’la Sudak arası beş gün kadardır.

El-Azizî’de “İstanbul Haliç’i şehrin güneyine geçince daralırlar. **Aydos** yanında genişliği bir ok atımlık kadar olur. Mesleme b. Abdülmelik, İstanbul’a buradan geçti” denir. *El-Azizî*’nin bahsettiği Aydos’un kitaplarda zikredilen Berendis olduğunu zannediyorum. Nasıl okunduğunu öğrenemedim. Berendis’in Haliç’in (boğazın) güney batısında olduğunu söylerler. *El-Azizî*’de “Haliç (boğaz) İstanbul’u doğusundan kuzeyinden çevirir. Batısı ile güneyi ise karaya bitişiktir. Bu iki tarafta şehrin 100 kapısı vardır. Konstantiniyye (İstanbul)’nin, boğazın doğusunda batısında 14 amilliği bulunur” denir. Ben derim ki; İstanbul boğazının doğusundaki amilliği idare eden Domestikos’tur. Şeyfüddeve b. Hamdan devrindeki, başka zamandaki savaşlarda bu kişinin adı geçer (Domestikos ad değil, unvandır).

Kuzeydeki yerlerden biri Kummecer’dir. Kummecer Tatarların hükümdarı Berke’nin memleketinin ortasında, yakınında Demirkapı ile **Azak** arasında, Azak’ın doğusunda, Demirkapının güneye meyleden batısında bir şehirdir. Buraya yakın bir yerde Lekzler (Lazlar) otururlar. Bunlar kuzeydeki **Berke Tatarları** ile güneydeki Hülagu Tatarları arasını ayıran dağda (Kafkas dağları) oturan bir ırktır. Şehirleri de Lekz adını alır. Lekzlerin kuzeyinde Kaytaklar bulunur. Bunlar da

kuzeyden Lekzlere bitişen dağda otururlar. Bunlar eşkiya olup dağları Demirkapı'ya hakimdir.

Mamur yerlerin kuzeyinde bulunan yerlerden biri Rusların ülkesidir. Ruslar cetvelde zikredilen **Balar** şehrinin kuzeyindedirler. Rusların kuzeyinde sessiz değişim (alışveriş) yapan kavim bulunur. Oraya giden yolculardan biri “Sessiz değişim yapan kavim kuzey denizi sahilinde bulunur. Kafileler onların sınırına varınca onların geldiklerini bilmek için beklerler. Sonra alışveriş yapılan yere varırlar. Her tacir işaret koyarak malını indirir. Sonra ikamet ettiği yere döner. O kavme mensup kişiler gelirler. Tüccarların koydukları malların karşısına samur, tilki, vaşak ve benzeri hayvanların kürklerini koyarlar, sonra dönerler. Sonra tüccarlar gelirler, konan şeyler hoşlarına giderse alırlar, aksi takdirde kürkleri bırakırlar. İki taraf uyuşuncaya kadar böyle yaparlar” dedi.

İbn Said, “Yedinci iklimde okyanus sahilinde Baytü (Poitou) ülkesi vardır. Sakinleri Frenklerdir. Gelenek olduğu üzere Fransa kralları ölünce yeni kral buradan seçilir. Poitou’un kuzeyinde 26° 30’ boylamda Paris (Sen) nehrinin denize döküldüğü yer bulunur. Bu nehrin kıyısında Fransa’nın başşehri **Paris** vardır. Papa’nın şehri Roma gibi, Paris üç kısımdan oluşur. Ortada Frenklerin kralının oturduğu ada vardır. Güney kısmında ordu oturur. Kuzey kısmında kontlar, tüccarlar, halk oturur. Bu nehir, Büyük Danyas (Danobyous) dağından iner. Kuzeyinde bu dağa Meliha denir. Dağın doğusunda Danyas nehrinin kaynağı vardır. Bu nehrin Nil’den, Ceyhun’dan büyük olduğu söylenir. Bu nehir Tuna adıyla meşhurdur. Türkler Tuna derler (Tuna ile Sen nehirlerini karıştırıyor). Bu nehrin kıyısında, Konstantiniye (İstanbul) denizine dökülünceye kadarki kolları üzerinde çok sayıda şehir, meskun yer vardır. Yalnız bu yerlerin adları yabancıdır, bizde pek bilinmez. Bu nehrin güneyinde ve kuzeyinde uzun Almanya ülkesi bulunur. Rivayete göre bu ülkede 40 kral varmış. Sultanına ise

imparator yani hükümdarların hükümdarı denir. Halk impe-
reur der. Kitaplarda zikredilen başşehri Beyssa'dır. 32° boy-
lamda 46° 27' enlemedir. Buranın kuzeyinde büyük **Cerevâ-**
sia (Hırvat) dağı yer alır. Bu dağ Lombardia dağına bitişir.
Eşkefonya (Slovenya) dağlarında çok sayıda kale, müstah-
kem mevki vardır. Bu dağdan çok sayıda nehir dökülür." der

İbn Said "**Saksın** şehri 67° boylamda, 53° enlemde meşhur
bir şehirdir. Doğusunda Suva (Sonah) şehri vardır. Burası da
Saksın şehrine bağlıdır. *Kitabü'l-atval*'de Saksın yâsız Saksın
şeklinde okunur. 62° 50' boylamda, 40° 50' enlemedir. Belki
de zikredilenden başka bir şehirdir. İbn Said "Arkessiye'nin
doğusunda deniz kıyısında Abhazların şehri bulunur. Burası
Hıristiyan Gürcülerin limanlarından olup bu şehrin boylamı
68° 50', enlemi 400°'dir. Abazaların büyük şehrine **Artanuc**
denir. Abazaların doğusunda Alanların şehri yer alır. Bu şe-
hirde Alanlardan bir cemaat yaşar. Bunlar Hıristiyan olmuş
Türklerdir. Şehirlerinin boylamı 69°, enlemi 46°'dir. Alanlar
burada, Babülebvâb'ın arkasında kalabalık bir gruptur. Bun-
lara komşu Türklerden As kavmi vardır. Huyları, dinleri ay-
nıdır. Dünyaca ünlü Alan Kalesi 73° 24' boylamda, 45° 40'
enlemedir. Bulutlarla taçlanır. Bu kale, Demirkapı yanın-
daki dağın tepesindedir. Anlattıklarına göre Tatarlar (Mo-
ğollar) burayı almak için çok zorluk çekmişler, ancak hile ile
ele geçirmişlerdir. Babülebvbab surunun kuzeyindeki toprak-
lar bugün Müslüman Tatarların Sultanı Berke'nin memleke-
tine dahildir. Güneyindeki topraklar ise Hülagû'nun oğlunun
idaresindedir. Alanların doğusunda Sinop denizinin sonunda
(doğrusu Hazar denizi) bir deniz körfezinde Hazarların şehri
vardır. Burası Rusların imha ettiği Hazarların şehridir. On-
lara nispetle bu denize Hazar denizi denir. Hazarların şehri
71° boylamda, 45° 30' enlemedir. Kuzeyden Hazar denizine
dökülen bir nehir üzerindedir. Thagma gölüne dökülen en bü-
yük nehir Tanabers (Dinyeper) nehridir. Büyük ve uzun olan

bu nehir üzerinde çok sayıda Bulgar, Türk yerleşim yeri vardır. Bu göl etrafında çok sayıda meskun yer bulunur. Halkının çoğunu Bulgarlar teşkil eder. Çoğu Müslümandır. Aralarında Hıristiyan da bulunur. Bu bölgede en meşhur merkez gölün nispet edildiği **Thouma** şehridir. Bu şehir 69° boylamda, 53° 27' enlemindedir. Buranın güneyinde Karadeniz (Pontus denizi) tarafında şa'râ'l-buks (çemşir ağacı ülkesi) vardır. Bu ağaç, dünyanın diğer yerlerine götürülür. Bu ağaç çabuk büyür, bozulur. Şa'râ'l-buks'un doğusunda deniz kıyısında Matrihâ şehri bulunur. Buranın tabileri ve müstakil hükümdarı vardır. Matrihâ denizin kuzey doğu sahilinde 71° 42' boylamda, 51° enlemindedir. **Matrihâ**'nın doğusunda etrafında **Serir (Avar)** ülkelelerinin bulunduğu Koyun ırmağı akar. Avarların başşehri Diller (Kafkas) dağına bitişen bir dağdadır. Koyun nehri kışın donan ve üzerinden hayvanlar geçen, Hazar denizine dökülen büyük bir nehirdir. Buranın güneyinde Küçük Etil nehri denize dökülür. Bu nehir Büyük **Etil (Volga)** gibi kuzeyden gelir, Koyun nehrinin güneyinden geçer. Bu sırada ikisi arasında genişliği üç konak olan bir ada kalır. Hülagû'nun ordusu Berkehan'ın ordusuyla savaşmak için bu iki nehri geçti. Berke'nin ordusu onu yendi, dönerken çok kişi Koyun nehrinde boğuldu. Kurtulanlardan bir kısmı da diğer nehirde boğuldu. Kar yağarken nehirden geçmişlerdi. Buzlar, onlarla çöktü. Anlattıklarına göre hâlâ nehirden zırhlar çıkıyormuş.

Avarların (Serir'in) doğusunda Burtasların şehri vardır. Bu şehir 76° boylamda, 50° 52' enlemde olup Burtasların merkezidir. Bu şehir kuzeyden 38 günlük mesafede batıya Dinyeper (Tanabers) nehrine kadar uzanan büyük Kumanya Dağı'nın kıyısındadır. Bu dağdan Thouma gölüne çok sayıda ırmak dökülür. Burtasların doğularında, güneylerinde olan Etil nehri etrafında çok miktarda dolaşma sahaları vardır. Burtasların doğusunda Hazar denizinin fazla içeri girmiş bir körfezi bulunur. Bu körfezin doğusunda Mâzega gölü bulunur, çevresi 8

gün kadarlık mesafedir. Bu göle akan ve sonra gölden çıkan bir nehir Etil (Volga)'e dökülür. Kumanya Dağı üzerinde Dermü Kalesi vardır. Oğuz hükümdarı hazinelerini burada saklar. Buradan Burtaslara ve başka kavimlere geçilir. Dermü Kalesi 90° boylamda 50° 52' enlemedir. Bu bölgenin kuzeyinde, büyük Dinyeper nehrinin yatağı vardır. Bu nehir üzerinde bahsedilen Saksın şehri bulunur. Bugün Müslüman Tatarların hükümdarı Berke'nin çocuklarının elindedir, şehirde medreseler, camiler vardır. Buranın 10 küsur derece doğusunda Thouma gölüne dökülen Dinyeper nehrinin kaynağı bulunur. Bu nehir 107° 50' boylamda, 61° enlemde olan ve meskûn yerlerin sonuna uzanan büyük dağa bitişen yüksek Kambur dağdan çıkar. Bu dağın güneyinde doğudan batıya uzanan Ensâna dağı yer alır. Bu dağdan Etil nehrine iki ırmak iner. Buranın doğusunda Eskasya dağı kuzeyden güneye uzanır. Bu dağ tarafında Komanların ülkesi bulunur. Komanlar, Türklerden bir kavimdir. Onlar astronomi, astrolojiyle ilgilenirler, yıldızlara taparlar. Onların ülkesinde Ankud (Ankur) gölü vardır. Gölün doğudan batıya uzunluğu biraz güneye meylederek 11 günlük yoldur. Genişliği ise dört günlüktür. Bu gölü batısından Komanların merkezi Tagûra dağı kuşatır. Bu dağ 116° boylamda, 55° enlemedir. Bu dağdan inen ırmaklar üzerinde şehirleri bulunur. Gölün üzerindeki şehirleri pek bilinmez.

Komanların ülkesinin doğusunda Peçeneklerin dağı vardır. Bu dağ kuzeyden güneye uzanır. Buradan iki nehir çıkar. Kuzeydeki batıya akar, bir göl oluşturur. Gölün çevresi 100 mil kadardır. Gölün batısında Peçenekler ülkesi yer alır. Burada Peçenek hakanının başşehri bulunur. Peçenekler Türklerden bir kavim olup kendi ölümlerini yakarlar, yanlarına düşen kişileri de yakarlar. Peçeneklerin başşehri 125° boylamda, 55° enlemedir. Peçeneklerin ikinci bir dağı daha vardır. Yedinci iklimden kıvrılır, Şehruciye dağına bitişir. Bu dağdan genişliği, uzunluğu 100'er mil olan bir göle bir ırmak akar. Bu nehir

üzerinde Peçenekler vardır, adları pek bilinmez. Bu gölden bir nehir çıkar, batıya başka bir göle akar. Bu göl üzerinde Tayguv şehri bulunur. Peçeneklerden bir hükümdarıdır. Hakanlık onlarda miras yoluyla çocuklarına geçmesine rağmen Peçenek Hakanı onunla savaşıır. Tayguva şehri 130° boylamda, 52° 50' enlemedir.¹¹

Peçeneklerin doğusunda Kokmuş Toprak ülkesi bulunur. İnsan oraya ancak güzel kokular sürerek girebilir. Burası boştur. Buranın kuzeyinde Başgırtların ülkesi yer alır. Bunlar kâfirlerdir. Oraya giren herkesi öldürürler. Buranın doğusunda kazılmış (oyuk) arazi bulunur. Yuvarlak olan bu arazinin genişliği 4 günlük mesafedir, uzunluğu da aynıdır. Söylediklerine göre burada dışarı çıkamayan bir kavim oturur. Çok derin olduğu için kimse oraya giremez. Silsiletü'l-Arz adında bir dağ bu ülkenin ortasından geçer. Doğu sınırı 147° 50' boylamda, yedinci iklimin sonundadır. Buranın kuzeyinde bunların Kıpçak adıyla tanındığı, batıya İstanbul'a bağlı yerlere gittikleri söylenir. Bunların batıda çok sayıda hükümdarları vardı. Tatarlar onları perişan ettiler. Buranın sonunda Yecüc ve Mecüc kavmini kuşatan dağ bulunur. Bu dağ Silsiletü'l-Arz dağına bitişir. İbn Said, "Başgırtların ülkesi yedinci iklimdedir. Bunlar Türklerden olup bilinen bir zamanda Almanlara komşu olmuşlardır (Macaristan'dan bahsediyor). Kendilerine İslam dinini öğreten Türkmen bir fakih tarafından Müslüman edilmişlerdir. Yerleşim yerlerinin çoğu Tuna nehri üzerindedir. Güneylerinde 39° 20' boylamda, 46° 48' enlemde başşehirleri Kanat bulunur. Tatarlar buraya girmiş ve tahrip etmişlerdir, halkını kılıçtan geçirmişlerdir. Bunların doğusunda akrabaları Hungarlar (Macarlar) bulunur. Almanlara komşu oldukları için Hristiyan olmuşlardır. Bunların büyük nehir (Tuna) üzerinde şehirleri, yerleşim yerleri vardır. Adları yabancıdır. Merkezleri Tartekuvâ 42° boylamda, 46° enlemedir. Buraya

11 Bu kısımdaki bilgilerin bir kısmı muğlaktır. İdrisi 'den alınmış olmalıdır.

da Tatarlar girmiştir. Bunların doğusunda İstanbul sahibi Laskaris'in ülkesinde çok sayıda şehir, mamur yer vardır." der. İbn Said'den nakledilir ki; Lüyâniye şehri Slavların en büyük hükümdarına aittir. Bu şehir büyüklüğüyle meşhurdur. Limanı okyanus kıyısındadır. Burada çok sayıda gemi demirler. Burası bölgenin en güzel limanıdır. Doğusunda hükümdarlarının oturduğu merkez Sasin (Saksın) şehri bulunur. Sasin, okyanus kıyısındadır. *El-Azizî*'de "Sasin, Bulgar ülkesinin sağında olup güneye doğru Abazalarla Alanlar arasında Kazak ülkesi yer alır. Sonra sağda Bulgar ülkesi bulunur. Güneyde Bulgar hududuna kadar Alanlar ülkesi yer alır. Güneyden Hazar ülkesine bitişir. Sonra Merûsilerin ülkesi gelir. Merûsiler Bulgarlardan bir kavim olup cüsseli, güçlü kişilerdir. Çok güçlü oldukları için onlardan bir kişi önünde 10 kişi duramaz. Güneşe taparlar. Bunların ülkesinin doğusunda Rusların ülkesi bulunur. Slavların kuzeyinde okyanusa kadar boş bozkırlar uzanır. Çok soğuk olduğu için Ruslara yakın yerlerde oturan bulunmaz. Ruslar, Türklerden bir kavim olup doğudan Oğuzlara bitişirler" denir.¹²

Cetveller:

Birinci Cetvel:

Berdal (Bordeaux): Fransa'da altıncı iklimin başlarında olup İbn Said'e göre 25° boylamda, 44° enlemedir. Bordeaux şehri Barselona'nın kuzeyindedir. Kılıçları meşhurdur. Talva (Garon) nehrinin döküldüğü gölün doğusundadır. Nehir bu gölden doğar, denize dökülür.

Lombardia: Kara Avrupa'sında altıncı iklimin başlangıcındadır. Merkezi Milano, İbn Said'e göre 30° 37' boylamda, 43° 5' enlemedir. Lombardiya bölgesini Cenova hududuna kadar dağlar kuşatır. Zamanımızda Lombardiya'nın sahibi

12 Bu ifadeler çok muğlak ve karışıktır. Yerlerini tayin etmek güçtür.

Bizans imparatorudur. Dayısı Markis'den miras almıştır. Lombardia'nın batısında Aragan kralının ülkesi vardır. Karşısında denizde Mayorka adası vardır. Burası da Aragan kralına aittir. Batısında Endülüs yarımadası bulunur. Rio (Roi) kralı manasına gelir.

Cenova: Frenklerden Cenevizlilerin merkezi olup beşinci iklimdedir. İbn Said'e göre 31° 3' boylamda, 41° 20' enlemdedir. İbn Said, "Cenova, Akdeniz'den çıkan büyük bir körfezin batısındadır (doğusundadır). Deniz bura ile Endülüs arasında kalır. Cenova'nın kuzeyine, batısına Lombardia dağı girer. Cenova, Pizalıların ülkesinin batısındadır" der. Şerif el-İdrisî ise "Cenova'nın bahçeleri, vadileri vardır. Limanı güzel ve emniyetlidir. Girişi batıdandır. Cenovalı birisi şehrin büyük bir dağın eteğinde, deniz kıyısında, limanı, suru bulunan, son derece büyük bir yer olduğunu, akarsuları bulunduğunu, halkının, bostanlarının bu sudan faydalandığını söyledi" der.

Pisa: Endülüs'ün kuzeyinde altıncı iklimde olup ortalama 32° boylamda, 46° 26' dakika enlemde, İbn Said'e göre, 33° boylamda, 41° enlemdedir. Pisa, Roma'nın batısında olup hükümdarı yoktur. İşlerini Hıristiyanların halifesi olan Papa'ya danışırlar. Pisa Frenkleri buradadır. Pisa'nın karşısında denizde Sardunya adası bulunur.

İkinci Cetvel:

Venedik: İbn Said'e göre 32° boylamda, 44° enlemde, *Atval*'e göre 36° boylamda, 46° enlemdedir. İbn Said şöyle der: "Venedik, Lambordia'nın doğusunda, Venedik körfezi denen haliç üzerindedir. Denizde kurulmuştur. Çoğunu gemiler kateder, binalar arasında dolaşır. Kişinin bineği evinin kapısında bekler. Sarraflar (bankerler) çarşısının bulunduğu ve dinlenmek isteyenler için yapılan pasajdan başka gezinti yeri yoktur. Hükümdarları kendi aralarından olup dük unvanı taşır. Oradaki bir nehirde maviye çalan altın bulunur. Burada büyük

ağaçlar vardır. Venedik'in deniz kıyısında Şakfüniye (Esclavonie) Dağı bulunur. Bu dağda büyük ağaçlar, sungurlar (doğanlar), kahraman insanlar vardır. Cenovalıları denizde onların yardımıyla yenerler. Onların küçük adaları vardır. Venediklilere ait adalar arasında Negrepont adaları bulunur. Bu adalar arasında çok defa korsan gemileri görülür. Negrepont adalarının kuzeydoğusunda Estik (Tebes) ülkesi yer alır. Burada madeni atlas imal edilir.”

Roma: Papa'nın başşehri olup beşinci iklimdedir. El-Harezmi'ye göre 35° 50' boylamda, 43° 50' enlemde, İbn Said'e göre 33° boylamda, 41° 31' enlemde, *Kanun*'a göre 35° 20' boylamda, 40° 50' enlemdedir. İbn Said “Roma Bakır (Tiber) nehri kıyısında ünlü bir şehirdir. Hıristiyanların halifesi Papa'nın oturduğu yerdir. Venedik körfezinin güneyindedir. Roma bölgesi, Calabria'nın batısında (kuzeyinde) bulunur” der. El-İdrîsî eserinde “Roma surunun çevresi 24 mildir. Sur tuğla ile inşa edilmiştir. Şehrin ortasından geçen ve üzerinde köprüler bulunan bir vadi (nehir) bulunur. Köprülerden batı yakasına geçilir” der. El-Mühellebî “Roma büyük bir şehirdir, batısından, güneyinden dağlar bitişir. Doğusu ovadır, deniz kuzeyindedir” der.

Bürşan (Bürcan, Bulgaristan): Altıncı iklimde bir bölge merkezidir. *Resmül'arz* ve *Kanun*'a, *Atval'e*, İbn Said'e göre 40° boylamda, 45° enlemdedir. İbn Said “Bürşan şehri Bürcanların (Bulgarların) merkeziydi (Bulgar şehriden bahsediyor). Eski zamanda Bürcanlar güçlü ve şöhretli idiler. Almanlar onların ülkesini istila edip halkını kimse kalmayınca kadar imha ettiler” der.

Atina: Yunan filozoflarının şehri olup, dördüncü iklimdedir. İbn Said'e göre 42° 40' boylamda, 37° 20' enlemde, *Atval'e* göre 42° 40' boylamda, 43° enlemde, *Kanun*'a göre 43° boylamda, 43° enlemdedir. *Kanun*'da “Atina, Yunan filozoflarının şehridir” denir. İbn Said “İstanbul'un sahibi Bizans

imparatorunun hükmü oraya uzanır. İstanbul Halici'nin kuzeybatısındadır" der. İbn Havkal "Atina, Hristiyanların toplandığı, deniz yanında bir şehirdir. Orası Yunanlıların Akademisi olup ilimleri, felsefeleri orada saklanır" der.

Üçüncü Cetvel:

Konstantiniyye (İstanbul): Altıncı iklimde olup, Rumların başşehridir. *Resmül-arz'a*, *Kanun'a*, *Atval'e*, İbn Said'e göre 49° 50' boylamda, 45° enlemedir. *El-Azizi'de* "İstanbul surunun yüksekliği 21 zirâdır, 14 amillîği vardır. Oraya giden biri bana şunları anlattı: Şehrin suru büyük, kilisesi dikdörtgen şeklindedir. Kralın sarayına Balat denir. Kiliseye yakın değildir. Sur içinde tarlalar, bostanlar vardır. Şehirde harabe çoktur. En mamur yeri kuzey doğusudur. Kilisenin yanında yüksek bir sütun vardır. Çevresi 3 kulaçtan fazladır. Üzerinde bakırdan ata binmiş bir süvari bulunur (Konstantin heykeli). Süvari bir elinde küre tutar, diğer elinin parmağıyla işaret eder. Bu heykelin şehrin kurucusu Konstantin'e ait olduğu söylenir" denir. İbn Said "İstanbul'u, Hristiyanlığı resmi din edinen Konstantin kurdu. İstanbul ile Sinop arasında karadan 6 günlük mesafe vardır" der.

Makedonya: Beşinci iklimde Konstantiniyye'ye bağlı bir amillik olup *Atval'e* göre 50° 45' boylamda, 41° enlemede, *Kanun'a* göre 49° boylamda, 40° enlemedir. *Kanun'da* "Makedonya İskender'in şehridir"denir. İbn Hurdadbih, "İstanbul'un amilliklerinden biri Makedonya bölgesidir. Konstantiniyye Halici'nin batısındadır" der.

Sakçı (İsakçı): Beşinci iklimde Ulakların şehri ve İstanbul amilliklerinden olup *Atval'e* göre 48° 37' boylamda, 50° enlemedir. Sakçı şehri orta büyüklükte olup Tuna nehri-nin Karadeniz'e döküldüğü yerin yanında, düz arazide, Kaşka dağı eteğindedir. Akçakirman'dan 5 gün uzaklıktadır. Karadan Sakçı ile İstanbul arası 20 gün kadarlık mesafedir. Şehir

Tuna'nın güneybatı kıyısındadır. İstanbul'la aynı kara parçasındadır. Sakçı halkının çoğu Müslümandır.

Abizu (Aydos): Altıncı iklimde İstanbul'a bağlı bir şehirdir. İbn Said'e göre 49° 49' boylamda, 45° enlemde, İbn Said "Abizu İstanbul Haliç'inin ağzının doğusunda olup boğaz bu şehirle anılır. Abizu Ağzı denir. Burada Karayit Hristiyanları oturur, sakallarını tıraş etmezler. Boğazın ağzı Abizu yanında bir ok atımlık mesafededir (Kadıköy'e daha uygun). Boğaz 50 mil kadar dar devam eder, sonra genişler." der.

Akçakirman: Bulgar Türkleri bölgesinde yedinci iklimde olup ortalama 45° boylamda, 50° enlemdedir. Akçakirman (Akkirman) Sarıkirman'ın batısında Karadeniz kıyısında küçük bir beldedir. Sarıkirman'la arasında 15 günlük mesafe vardır. Düz arazide kurulmuştur. Halkı Müslümanlardan ve kâfirlerden oluşur. Buraya yakın yerde Torlu (Thorlu) nehri denize dökülür. Bu nehir Hama'daki Asi nehri büyüklüğündedir. Akçakirman'la Sakçı arasında 5 gün kadarlık mesafe vardır.

Dördüncü Cetvel:

Tırnova: Ulak diyarında yedinci iklimde olup ortalama 47 50 boylamda 50° enlemdedir. Tırnova şehri Sakçı'nın üç günlük uzaklığındadır. Halkı kâfirdir. Onlara Ulak veya Bulgar denir. *Resmü'l-mamur*'da "Tırnova'nın boylamı 48° 50 dakika, enlemi 40° 50'dır" denir. Yolculardan birinin Bulgar Körfezi yanında olduğunu söylediği Tırnova olabilir.

Sarıkirman: Bulgar Türkleri ülkesinde yedinci iklimde olup ortalama 55° boylamda, 50° enlemdedir. Sarıkirman, Akçakirman'ın doğusunda daha küçük bir beldedir. Sarıkirman ile Kırım'daki Solgat arasında 5 günlük mesafe vardır. Karşı tarafında ise Sinop şehri bulunur.

Karkar (Kerker): Âslar ülkesinde yedinci iklimin sonunda olup ortalama 55° 50 boylamda, 50° enlemdedir. Kerker

kimsenin çıkamayacağı bir dağda müstahkem bir kaledir. Bu dağın başında ülke halkının sığınacağı düzlük bulunur. Kerker denizden uzaktadır. Kerker halkı Âs denen ırktandır. Yanında çok yüksek bir dağ vardır. Bu dağa Çadırdığı denir. Kırım denizindeki gemiler tarafından görülür. Kerker, Sarıkirman'ın kuzeyindedir. Aralarında bir günlük kadar mesafe vardır.

Sudak: Kırım'da yedinci iklimin sonunda veya kuzeyinde olup İbn Said'e göre 56° boylamda, 51° enlemde, ortalama 57° boylamda, 50° enlemedir. Sudak taşlık bir dağın eteğinde surla çevrili bir şehirdir. Halkı Müslümandır. Kırım denizi kıyısındadır. Tüccarların geldiği limandır. Kefe kadardır. Karşısındaki karada Sinop şehri yer alır. İbn Said "Sudak halkı çeşitli ırklara, dinlere mensup karışık bir halktır. Fakat Hristiyanlık idaresindedir. Karadeniz kıyısında bulunur, tüccarlar oradan İstanbul Haliç'ine gelirler." der.

Solgat: Kırım'ın başşehri olup yedinci iklimdedir. Ortalama 57° 10' boylamda, 50° 10' enlemedir. Solgat Kırım şehridir. Kırım ise bir bölgenin adıdır. İnsanlar ona Kırım adını vermişlerdir. Kırım derlerse Solgat'ı kastederler. Solgat denizden yarım günlük uzaktadır.

Kefe: Yedinci iklimde Kırım'ın limanıdır. Ortalama 57° 50' boylamda, 50° enlemedir. Kefe, Kırım denizi sahilinde düz bir yerdedir. Tüccarların geldiği limandır. Karşısındaki karada Trabzon bulunur. Kefe'nin kerpiçten bir suru vardır. Kefe, Sudak'ın doğusundadır. Kuzey doğusunda Kıpçak bozkırı bulunur.

Beşinci Cetvel:

Kerş: Azak denizi kıyısında yedinci iklimde olup ortalama 60 boylamda, 47° 50' enlemedir. Kerş, Azak denizi girişinde Kefe ile Azak arasında küçük bir beldedir. Karşı tarafında Tamen yer alır. Kerş, Azak denizinin kuzeybatısında olup Azak

ile Kırım yolunun ortası civarındadır. Kırım'a daha yakındır. Kerş halkı kâfir Kıpçaklardandır.

Azak: Azak denizi kıyısında yedinci iklimde bir limandır. Ortalama 65° boylamda, 48° enlemedir. Azak, tüccarlar arasında meşhur bir liman olup Don nehrinin Azak denizine döküldüğü yerde düz bir arazidedir. Azak denizi eski kitaplarda Pontus gölü diye anılır. Suyu az tuzludur, yolcular içer. Kışın donar. Binaları ahşaptandır. Burasıyla Kırım arasında 15 konak kadar mesafe vardır. Kırım'ın kuzey doğusundadır.

Saray: Berkehan'ın ülkesinin (Altın Orda'nın) başşehri olup yedinci iklimdedir. Ortalama 75° boylamda, 48° enlemedir. Saray, büyük bir şehir olup kuzey ülkelerine hakim Tatarların ülkesinin merkezidir. Şimdi oranın sahibi Özbek'tir. Saray, düz bir yerde Hazar denizinin kuzeybatısında iki günlük mesafededir. Hazar denizi onun güneydoğusundadır. Yakınında kuzeybatıdan güneydoğuya doğru Etil nehri akar. Hazar denizine dökülür. Saray şehri Etil nehrinin kuzeydoğu kıyısında olup Türk kölelerin satıldığı büyük bir limandır. Şehir yeni olup Cengizhan'ın oğullarından Sala-Batu tarafından kurulmuştur. Yolculardan biri orada uzun günlerin 17 saat olduğunu söyledi. Buna göre enlemi 54°'dir. Bu, cetvellerde gösterilenden daha doğrudur.

Ükek: Saray şehirlerinden olup yedinci iklimdedir. Ortalama 78° boylamda, 40° 55' enlemedir. Ükek Etil nehrinin batısında küçük bir şehirdir. Saray'la Bolar yolunun ortasındadır. Her ikisinden 15'er konak uzaktadır. Berke (Altın Orda) ülkesi hükümdarının ülkesi burada sona erer, ötesine geçmez.

Bolar (Bulgar): Bulgar ülkesinin merkezi olup yedinci iklimde veya kuzeyindedir. *Atval'e* göre 80° boylamda, 5° 50' enlemde, *Kanun'a* göre 70° boylamda, 49° 50' enlemde, İbn Sa'id'e göre 82° 50' boylamda, 53° 50' enlemedir. Bolar şehrine Arapçada Bulgar denir. Bulgar, kuzeydeki meskûn yerlerin sonunda olup Etil'in kuzeydoğu kıyısına yakındır. Saray ile aynı

kara parçasındadır. Aralarında 20 konaktan fazla mesafe vardır. Bulgar şehri düzlüktedir. Dağa bir günden az uzaklıktadır. Orada üç hamam bulunur. Halkı Müslüman olup Hanefi mezhebindedir. Çok soğuk olduğu için orada meyve ve meyve ağacı bulunmaz. Üzüm de bulunmaz. Orada turp siyah ve çok büyüktür. Ora halkından birinin bana anlattığına göre, şafak aydınlığı orada geceleyin kaybolmaz. Gecesi gayet kısadır. Bu söylediği astronomi işlemlerine uygundur. Zira 48° 50' enlem-den itibaren yazın başlangıcında şafak kaybolmaz. Oranın enlemi bundan büyüktür. Herhalde söylenen doğrudur.

Altıncı Cetvel:

Belencer: Belencer, Hazarların başşehri Etil olup altıncı iklimdedir. *Atval'e* göre 75° 20' boylamda, 46° 50 enlemdedir. *Lübab'ta* “Belencer, Hazar Derbendi'nde Bâbülebvbab içinde bir şehirdir. Belencer b. Yâfes'e nispet edilir” denir. *Kitabü'l-atval'de* “Belencer, Hazarların başşehri Etil'dir. Zannederim Saray şehridir. Zira ikisi de Etil nehri üzerindedir” denir.

Siyahkuh: Hazar ülkesinde altıncı iklimde olup *Atval'e* göre 79° boylamda, 43° 50' enlemdedir. *El-Müşterik'te* “Siyahkuh Farsça'da (Türkçede) Karadağ demektir. Hazar denizinin kuzey tarafında bir adadır. Suları vardır, verimlidir. Siyahkuh ayrıca Horasan çölüne bitişen ve Gilan arazisine uzanan bir dağdır” denir. İbn Said “Siyahkuh altıncı ve yedinci iklim enlemlerini geçer. Denize paralel olarak Babülebvab şehrinin kuzeyine varır. Doğusunda Aral gölüne doğru Oğuz Türklerinin yurtları vardır” der.

Beyûne (Bayanne): Navarra'nın limanı olup altıncı iklimdedir. İbn Said'e göre 23° 40' boylamda, 44° enlemdedir. Bayanne şehri okyanus sahilindedir. Navarra'nın limanıdır. Buradan büyük gemiler çıkar. Batısında Sierra Dağı'nın arkasında Navarra'nın başşehri Pampeluna vardır.

Toulouse: Fransa'da altıncı iklimde olup İbn Said'e göre 27° 3' boylamda, 44° enlemedir. İbn Said "Bordeaux'nun doğusunda Toulouse şehri bulunur. Kuzeyindeki dağlarda Toulouse hükümdarının 1000'den fazla kalesi olduğu söylenir. Bu zat Fransa kralının yakınıdır. Güneyindeki nehirden (Garon) Atlas okyanusu yoluyla gemiler İrlanda ve İngiltere'den kalay, bakır getirirler. Buradan hayvan sırtında Narbon'a taşınır. Oradan Frenk gemileriyle İskenderiye'ye getirilir." der.

Marsilya: Fransa limanlarından biri olup altıncı iklimdedir. İbn Said'e göre, 29° boylamda, 43° enlemedir. Lombardiya'nın batısında bir Frenk limanıdır.

Sebeklü: Almanya'da yedinci iklimde olup İbn Said'e göre 33° 54' boylamda, 46° 52' enlemedir. Hırvatistan Dağı'nın kuzeyinde Sebeklü (Satyrie) şehri bulunur. Burada meşhur Alman kılıçları yapılır. Dağında demir madeni vardır. Söylendiğine göre bu dağın bir yerinde zehirli demir madeni bulunur. Hükümdarlar başka birinin bu kılıçtan edinmesini istemezler. Buranın doğusunda, aynı enlemde Nafsin şehri bulunur. Burası Alman alimlerinin, felsefecilerinin oturduğu şehirdir. Burası 34° 50' boylamdadır.

Yedinci Cetvel:

Araz: Yedinci iklimin kuzeyinde Slav merkezlerinden biri olup İbn Said'e göre 34° 50' boylamda, 58° 50' enlemedir. İbn Said, "Araz şehri okyanus kıyısında, batıdaki Slav krallarından birinin başşehridir. Bu kral bütün Slavların, Almanların, Macarların, Başkırtların ülkelerini ele geçirmiştir. Bu şehir tuzlu büyük bir göl ortasında meşhur, müstahkem bir şehirdir. Oraya ancak bir köprüden girilebilir" der.

Lüşeria (Lukeria): Lombardia'da altıncı iklimdedir. İbn Said'e göre 35° 26' boylamda, 42° enlemedir. İbn Said "Lüşera

(Lucera) imparatorun ülkesine dahildir. İmparator Sicilya'yı ele geçirince Müslümanları bu şehirde iskân etmiştir" der.

Sinko (Seberiko): Altıncı iklimde olup Macarların başşehridir. İbn Said'e göre 37° 50' boylamda, 45 enlemindedir. Venedik körfezinin kuzeyindedir. Tatarlar buraya kadar gelmişler, Macarlar, Başgırtlar, Almanlar birleşerek bir daha dönmek üzere onları yenmişlerdir. Bu şehrin batısında körfezde Eşk-foni (Slovenia) dağı yer alır.

Meşka: Yedinci iklimin kuzeyinde Slavlara ait bir şehirdir. İbn Said'e göre 43° boylamda, 58° 20' enlemindedir. Sahibi Slavlardan geniş ülke, büyük ordu sahibi biriydi.

Bargademar (İskandinavya): Yedinci iklimin kuzeyinde aynı adı taşıyan adanın merkezidir. İbn Said "Büyük Slav adasındadır, doğusu, kuzeyi okyanustur, yerleşim yeri yoktur. Uzunluğu 700 mil, ortasının genişliği 330 mil kadardır. Orada ırmaklar, dağlar, şehirler, mamureler, çok halk vardır. Söylendiğine göre, mecusi ve ateşe tapma dinindedirler. Bunu en iyi bulurlar. Rivayete göre orada başları omuzlarına bitişik insanlar varmış, genellikle büyük ağaçları oyup bu oyuklarda oturlarmış. Bu adanın merkezi Bağgır'mış olup adada oturanların aslı bu şehirdenmiş.

Dendera: Yedinci iklimin kuzeyinde Burtas diyarında olup İbn Said'e göre 47° 50' boylamda, 51° enlemindedir. İbn Said "Komanya Dağı üzerinde Dendere kalesi vardır. Burtas hükümdarı hazinelerini burada saklar. Buradan Oğuz diyarına geçilir. Bunlar Mazega Gölü etrafında oturan Türk kavimlerindenidir. Bu gölün çevresi 8 günlük mesafedir. Doğusunda Hazar denizinin büyük bir girintisi bulunur" der.

Sekizinci Cetvel:

Rusya: Yedinci iklimin kuzeyinde olup Rusların başşehridir. İbn Said'e göre 57° 32' boylamda, 56° enlemindedir. İbn

Said, “Burası Rusların başşehridir. Ruslar çok kalabalık ve en cesur kişilerdir. Yüzleri uzuncadır. Karadeniz kıyısında çok sayıda yerleşim yerleri vardır.” der. *Kitabü'l-atval*'de Rusya'nın 77° 50' boylamda, 45° enlemde olduğu söylenir. Rusların Küyaba (Kiev) şehrinden çok az bahsedilir. Burası 77° boylamda, 58° enlemdedir.

Kessâ: Kessa bulunduğu ülkenin merkezi olup yedinci iklimdedir. İbn Said'e göre 66° boylamda, 46° 50' enlemdedir. İbn Said “Trabzon'un doğusunda Kessa şehri vardır. Bunlar Türklerden bir ırktır. Hristiyan olup medenileşmişlerdir. Deniz kıyısında otururlar. Doğularında Erkese (Çerkez olabilir) kavmi bulunur. Bunlar da Türklerdendir. Komşuluk sebebiyle Hristiyan olmuşlardır. Erkese (Erkeşe) deniz sahilinde 67° 13' boylamda, 46° enlemdedir.”

Mânia Kalesi: Yedinci iklimin kuzeyinde bir adadadır. İbn Said'e göre 66° 50' boylamda, 56° 38' enlemdedir. İbn Said “Rusya'nın doğusunda Thouma gölü bulunur. Batıdan doğuya uzunluğu 630 mildir. Batısında genişliği 300 mil kadardır. Gölün ortasında Kaplan Adası bulunur. Uzunluğu 150 mil, genişliği 70 mil kadardır. Burada bir dağda Mânia Kalesi bulunur. Thomalıların hükümdarının hazinesi bu kalededir. Bugün kalede Berke'nin çocuklarının hazinesi vardır. Buraya Kaplan adası denmesi aslana benzer bir hayvanın yaşaması dolayısıyladır. Kaplan gibi güçlü, yırtıcıdır. Bu hayvanın aslan ile kaplanın melezi olduğu söylenir. Thouma gölüne çok sayıda nehir dökülür. Beyhaki yüze yakın ırmak olduğunu söyler.” der.

Macaristan'ın Başşehri: Yedinci iklimin kuzeyinde olup *Atval*'e göre 78° 44' boylamda, 51° 44' enlemdedir. Macarlar Türklerden bir gruptur. Biri “Macarların ülkesi Peçenek ülkesinde, Selefeye ise Bulgar ülkesindedir” dedi. Macarlar ateşe taparlar. Onlar çadır, kubbe sahibidirler, otlakları, yağmur yağın yerleri takip ederler. Ülkelerinin genişliği 100x100 fersahtır. Ülkelerinin bir sınırı Rumların diyarına bitişir. Bozkır tarafındaki son sınırları burasıdır (Volga bölgesindeki yuntları).

SEKİZİNCİ İKLİM: ŞAM BÖLGESİ

Akdeniz adalarından bahsettikten sonra Şam bölgesini anlatalım. Zamanımızda Şam bölgesini Sis Ermeni ülkesi dahil olacak şekilde tarif ederler. Şam bölgesinin batısında, Ermeni ülkesindeki Tarsus'tan Mısır-Şam arasındaki Cifar'ın başlangıcındaki Rafah'a kadar Akdeniz bulunur. Güneyinde Beni İsrail Tih'i hududundan itibaren Şevbek, Eyle, Belkâ bölgeleri bulunur. Doğusunda Belkâ, Sarhad, Şam Guta'sı, Selemiyye, Halep, Balis şehirlerinin doğu hudutları bulunur. Kuzeyinde Balis'ten itibaren Fırat, Necm Kalesi, Birecik, Rum Kalesi, Samsat, Adıyaman (Hısn-ı Mansur), Behisna, Maraş, Sis, Tarsus şehirleri hattı bulunur. Böylece batı hududunda başladığımız yere geliriz. Bu hudutların bir kısmı Şam'ın doğusunda, Belka gibi yerlerin güneyinde kalır. Zira, Belka Haleb'in güneyindedir. Gazze gibi doğuda (batıda) kalan kısım da vardır. Bu husustaki mazaretimiz bilinsin.

Bu bölgeye Şam denmesinin sebebi şudur: Kenânîlerden bir kısmı buraya sol tarafa (kuzeye) gittiler. Şam Kâbe'nin so-lundadır. Bir rivayete göre Şam b. Nuh'un ismine nispetle Şam adı verildi. Şam kelimesi Süryanicede Şam okunur. Bazıları "İçindeki beyaz, kırmızı, siyah gibi araziler dolayısıyla Şam (benli) adı verildi" der.

Ahmed b. Ebî Yakub'un *Kitabü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*'ini gördüm. Bu kitabında Irak'ı över, Şam ve Mısır'ı kötüler. Şam'dan bahsederken "Havası hastalıklı, evleri kasvetli, tâunları (veba-ları) devamlı, halkı zalimdir" der. Mısır'dan bahsederken "Onun

rutubetli, kokmuş deniz arasındadır. Hastalık doğuran, gıdaları bozan buharları çoktur. Dağ ile kuru, sert kara arasındadır. Çok kuru olduğu için yeşillik bitmez, su fışkırmaz” der.

İbnü'l-Esir “Bil ki, Şam beş cünde (ordugâha) ayrılır. Fırat'tan itibaren güneye doğru Kınnesrin, Hıms, Dımaşk, Ürdün, Filistin cündleri. Bu cündlere hepsinin genişliği Fırat'tan Filistin'e doğrudur. Uzunlukları doğudan batıyadır. Filistin, Kudüs'ü, Gazze, Askalan'ı kapsayan büyük bir kûredir” der.

İbn Havkal “Rafah'tan Lecun'a kadar ilk Şam cündü Filistin'dir. Yafa'dan Erihâ'ya genişliği iki gündür. Zügar, Lut kavmi diyarı, Cibal, Şerat Filistin'e dahildir. Buradan Eyle'den Lut kavmi diyarına, Ölü göle, Zügar'a, Beysan'a, Taberiyye'ye kadarki kısma Gavr (Çukur) denir. Zira iki dağ arasında yer alır. Diğer Şam diyarı daha yüksektir. Bir kısmının amillikleri Ürdün'de veya Filistin'dedir. Gavr bölgesi Taberiye'den başlar, Beysan'a, Zügar ve Erihâ'ya, Ölü denize, Eyle'ye kadar uzanır” der. Filistin'in suları yağmur suyu, ağaçları, ziraatı kuru ziraattır. Yalnız Nablus bunun dışında kalır, orada akarsular vardır. Filistin, Şam diyarının en rahat yeridir. Merkezi Remle'dir. Onu büyüklükte Kudüs takip eder. Kudüs dağlar üzerinde yüksektedir. Her tarafından oraya tırmanılır. Bu şehirde İslam âleminin en büyük camisi, Kutsal kaya vardır. Bir peyke yüksekliğindedir. Kaya üzerinde çok yüksek bir kubbe bulunur. Kayanın yüksekliği bir adam boyuna yakındır. Altında uzunluğu 1x1 kulaç olan bir oda vardır. Buraya merdivenle inilir. Kudüs'te ziraata elverişli olmayacak derece akarsu vardır. Başka akarsu yoktur. Burası Filistin'in en verimli yeridir. Kudüs'te Davud Mihrabı (Kulesi) da bulunur” der. Hasan b. Ahmed el-Mühellebî *el-Azizî* adlı eserinde şöyle der: “Velid b. Abdülmelik Kudüs'te Kubbetû's-Sahra'yı kurunca yanında çeşitli kubbeli yapılar kurdurdu. Onlardan her birine Kubbetû'l-Mirrac, Kubbetû'l-Mizan, Kubbetû's-Silsile, Kubbetû'l-Mahşer gibi adlar verdi. Şam halkının nazarında Kudüs'ün itibarının

artmasını, Kâbe yerine oraya hac yapmalarını istedi. Zira insanların Hicaz'a gidip oranın halkından Hz. Peygamberin ailesinin meziyetlerini öğrenip Emevilere cephe almalarını, kendisine zarar gelmesini istemiyordu”

Filistin şehirlerinden biri **Lûd**'dür. *Lübab*'ta “Şam'da bir yerin adıdır. Deccal orada öldürülecektir. Lûd Remle'nin bir at koşumluk uzaklığındadır” denir. **Lecun**, Beysan'ın yarım konaklık batısındadır. *Kitabü'l-Atval*'de 57° 45' boylamda; 30° enlemde olduğu söylenir. Şam'daki meşhur yerlerden biri **er-Rakîm**'dir. El-Belka yakınında küçük bir beldedir. Evleri yekpare kayalara oyulmuştur. El-Belkâ şerat bölgesinin kürelelerinden verimli bir yerdir. Merkezi Huşbun'dur. Huşbun küçük bir beldedir. Üzerinde ağaçlar, değirmenler, bostanlar, tarlalar olan bir vadisi (ırmağı) vardır. Bu vadi Zügar Gavrı'na bittişir. El-Belka, Erihâ'dan bir konak uzaklıktadır. Eriha buranın batısındadır.

Zugar Gölü (Ölüdeniz): Erihâ'nın bir at koşumluk güneyinde olup Kokmuş Göl diye tanınır. Bu gölde canlı, balık, vs. yaşamaz. Bu göl hummar (asfalt) denen bir madde atar. Bu diyarın halkı bu maddeyi asmalarına, incir ağaçlarına sürerler. Bunun ağaca hurma dölleme gibi etki yaptığını söylerler. Ölü Göl'ün yakınında Lut kavmi diyarı vardır. Burası ters çevrilmiş arazi adını alır. Burada ziraat, hayvancılık yapılmaz, ot bitmez. Burası siyah bir kara parçacı olup birbirine yakın büyüklükte taşlarla döşelidir. Bunların Lut kavmine atılan yazılı (işaretli) taşlar olduğu söylenir. **Şerât** ise bölgenin sonundadır.

Şam diyarındaki meşhur yerlerden biri Amile dağı olup sahil bölgesinin güneydoğusunda uzanır. Sur şehrine yaklaşıır. Bu dağda el-Melikû'z-Zâhir Baybars'ın Frenklerden geri aldığı **Şakif-i Arnun** kalesi vardır. Daha önce Frenklerin idaresindeydi. Bu dağın güneyinde Avf Dağı yer alır. Halkı asi idiler. Üsâme burada Aclun kalesini inşa edince itaat altına alındılar. Bu kale Gavr bölgesine hakim müstahkem bir

yerdir. Beldesinde ağaçlar, ırmaklar vardır, çok verimlidir. Doğusunda Salt Dağı bulunur. Halkı isyan halindeydi. El-Melikü'l-Muazzam Salt Kalesini kurunca yola geldiler. Bu kale ile Aclun arasında 2 konak mesafe vardır. Kerek'le arasında da aynı mesafe bulunur.

Şerat Dağı, el-Belkâ'nın güneyindedir, arkası kırdır. Şimdi burada Fellahlar oturur. Şerat dağı tarafında Abbasilerin Irak'ta halife olmak için isyan ettikleri Humeyme yer alır. Şevbek'in bir konak uzağında bir köydür. Bu bölgedeki meşhur yerlerden biri Kâra'dır. Burası Dimaşk ile Hıms arasında yolun ortasında büyük bir köydür. Kafilelerin indiği bir yerdir. Halkının çoğu Hıristiyan'dır. Hıms'tan bir buçuk konak, Dimaşk'tan iki konak uzaklıktadır.

Şam'daki meşhur yerlerden biri **Antartus** olup, burası Akdeniz kıyısında bir kale, Hıms halkının cephesidir. Burada Hz. Osman'ın mushafı vardır. *Lübab*'ta buranın adının okunuş şekli söylenir. *Atva*'de "Antartus 60° boylamda, 34° 10' enlemindedir. Müslümanlar burayı fethedince surunu yıktılar. Halen meskundur" denir. **Mısyaf** şehri büyük bir yerleşim yeridir. Burada pınarlardan çıkan küçük akarsular, bostanlar, müstahkem bir kale vardır. İsmaililerin propaganda merkezidir. Lükam (Amanos) Dağı'nın doğu dibindedir. Bârin'in kuzeyinde, 1 fersah uzaklığında, Hama'nın batısında bir günlük mesafededir. Aynü'l-Cerr'den Sayda maddesinde bahsedilecek. Burada büyük taşlarla yapılmış eski eserler vardır. Burası Balebek'in büyük bir fersah yakınındadır. Yakınında Mecdel denen köy (çiftlik) bulunur. Balebek'ten Vadi el-Teym'e giden yol üzerindedir. Buradan büyük bir nehir (Litani) çıkar. Bikâ'ya akar. İbn Havkal "Dimaşk ırmaklarının ilk çıktığı yerde suyu 1x1 zira hacmindedir. Sonra sular fışkıran bir vadiden geçer. Sonra Berâdâ nehriyle birleşir. Dimaşk kanalları bu nehirden ayrılır. Dimaşk'ta İslam diyarında güzellik ve masraf bakımından benzeri olmayan büyük Emeviye Camisi vardır.

Duvarları, mihrabın üstündeki, maksurenin yanındaki kubbesi Sâbiiler tarafından yapılmıştır. Önce onların namazgâhıydı. Sonra Yahudilerin, sonra putperestlerin mabedi oldu. Bu sırada Yahya b. Zekerıyya peygamber öldürüldü. Başı bu mabedin Cirûn kapısı üstüne asıldı. Sonra burasını Hristiyanlar aldılar. Onu ululadılar. Nihayet İslamiyet gelince Müslümanlara mescit (cami) oldu. Cirun kapısında Yahya Peygamberin başının asıldığı yere Hz. Hüseyin b. Ali'nin başı asıldı. Velid b. Abdülmelik halife olunca bu camiye tamir etti. Zeminini mermerle döşetti, duvarının yüzünü (dışını) mozaik, mermerle, sütunlarını alaca mermerle, sütun başlıklarını altınla, damını (kubbesini) kurşunla kaplattı. Rivayete göre Şam bölgesinin vergisini bu camiye harcadı" der.

El-Mühellebî "Caminin bir tarafında bu eser Damaskiyus tarafından Ziyuş (Zevüs) ilahı için yapıldı. Damaskiyus bu mabedi kuran kralın adıdır. Zeus, Arapçadaki Müşteri yıldızıdır.

Şam'daki meşhur yerlerden biri Dımaşk Gûta'sının doğu tarafındaki Merc-i Râhıt'tır. burada Yemenlilerle Kayşlılar arasında savaş oldu. Mervan ve Yemenliler kazandı. Kayşlılar yenildi. Mervan b. el-Hakem'in halifelîği yerleşti. Bu olay Hicret'in 64. Miladın 684. yılında meydana geldi. Şairler bu olaydan ve Merc-i Râhat'tan çok bahsederler. Şam'daki meşhur yerlerden biri **Maarrat-ı Masrin**'dir. Semâni buranın meşhur olan adı Maarrat-i Masrin olup, orta büyüklükte bir şehirdir. Etrafındaki köyler yağmur suyuyla geçinirler. Hiçbir yerinde akarsu, pınar yoktur. Kınnesrin Cündünün çoğu da aynı şekilde gökten yağan yağmurla geçinirler" der. *Kitabü'l-atval*'de "Maarratü'l-Masrin 61° 42' boylamda, 35° 12' enlemedir" denir.

Meşhur Şam şehirlerinden biri **Esârib**'tir. Boylamı 62°, enlemi 35°'dir. Şam beldelerinden biri Korus küresidir. Merkezi Farslara ait *Kitabü'l-atval*'e göre 61° 40' boylamda 36° 20' enlemedir. Eski meşhur yerlerden biri **Resten** şehridir. Eskiden mamurdu, şimdi haraptır. Köye benzer evleri vardır.

Orada mamurluk izleri, duvar kalıntıları vardır. Şehrin bazı kapıları, surları, kanalları hâlâ mevcuttur. Resten, Asi nehri'nin güneyinde, çoğu toprak ve ortası düzlük olan bir dağın üzerindedir. Hama ile Hıms arasındadır. *Kitabü'l-Atval'e* göre 61° boylamda, 34° 15' enlemedir. Rivayete göre Şam'ın fethi zamanından beri haraptır.

Şam'daki meşhur yerlerden biri **Fû'a** şehridir. *Kitabü'l-atval'de* 61° 45' boylamda, 35° 20' enlemedir. Burası, Halep amilliklerinden Sermin, Maarrat-i Masrin'le aynı bölgededir. Fû'a'nın bir konak güneyinde çok sayıda incir, zeytin, vs. ağacı vardır. Şam'daki meşhur yerlerden biri **Azaz** (Azâz)'dır. Meşhur bir kale ve amilliktir.

Kitabü'l-atval'e göre 61° 54' boylamda, 36° enlemedir. Haleb'in batıya meyleden kuzeyindedir. İbn Said "Bu şehrin, yani Azaz'ın son derece güzel, hoş, verimli yerleri vardır. Bölgesinde en nezih yerdir" der. *Lübab'ta* "Halep amilliklerinden biri Azaz'dır. Burası Haleb'e yakın bir kaledir" denir. Şair hakkında şöyle der: "*Kalbim tepede, Azaz tepesinde kalbi şenlendiren bir ceylan yanında kaldı*"

Şam'daki meşhur yerlerden bir **Tellbâşir**'dir. İbn Said "Tellbâşir kalesi Halep'ten iki konak uzaktadır. Suları, bostanları vardır" der. Bu bölgedeki meşhur yerlerden biri **Hunâsıra**'dır. Bozkır tarafında, Haleb'in güneye meyleden doğusunda, iki konak uzaklığındadır. Farslara ait *Kitabü'l-atval'e* göre 62° 30' boylamda, 35° 30' enlemedir. İbn Havkal "Emevi halifelerinden Ömer b. Abdülaziz burada oturdu" der.

Halep kûrelerinden biri Hıyar kûresidir. Zamanımızda burası kırdır. Vahşi hayvanlardan başka şey yoktur. Hıyar kûresinden coğrafya (buldan) kitapları bahseder. Ahmed el-Kâtib "Hıyar kûresi Hıyâr-ı Beni'l-Kuka diye tanınır. Halkı Abs, Fezare ve başka kabilelere mensuptur" der. Yakut el-Hamavî *el-Müşterik'te* "el-Ehass ve Şübeys Necd'de iki yerdir. Ayrıca Haleb bölgesinde iki yer adıdır. El-Ahass ve Şübeys'in

birbirine uzak böyle bir yerde aynı adla bulunmaları enteresandır. El-Ehass Haleb'in doğusunda geniş bir dağdır, bu dağda köyler vardır. Haleb'in doğusunda, şehirle Hunâsıra arasındadır. Şübeys, el-Ehass'tan daha küçüktür, onun doğusundadır. İkiisi arasında bir at koşumu genişliğinde bir vadi vardır. Hunâsıra bu vadidedir" denir.

Şam'daki meşhur yerlerden biri **Avâsım**'dır. İbn Havkal "Avasım bir bölgenin adıdır. Bir yerin adı değildir. Avasım bölgesinin merkezi Antakya'dır" der. İbn Hurdadbih, Avasım bölgesindeki yerleri saydı ve genişletti. Menbic, Tizin, Bâlis, Rusâfe kûrelerini de Avasım bölgesine kattı. Rusâfe, Rusâfet-i Hişam diye bilinir, zikredilir. Hatta Avasım'a Cûme, Şeyzer, Afamiye, Muarratü'n-Numan, Süram, Atameyn, Tellbâşir, Ke-fertab, Selemiye, Cüsiye, Lübnan, Hims ile Dimaşk arasındaki Kastel bölgelerini ilave etti.

Şam beldelerinden biri **Süveydiye**'dir. İbn Said "Süveydiye Asî nehrinin denize döküldüğü yer yanındadır. Akdeniz (Boğaz denizi)'nin doğusu burada sonra erer. Deniz sonra kuzeye kıvrılır. Bu kıvrımda Ermeni Körfezi (İskenderun Körfezi) bulunur. Buradaki, denizin kuzeyindeki şehirlerin meşhurlarının ilki Ceyhan nehri üzerindeki Misis'tir. Süveydiye ise 60° 10' boylamda, 35° 45' enlemedir. Necm kalesinin bulunduğu Fırat nehri kıyısıyla Menbic köprüsü arasında 25 mil mesafe vardır. **Necm Kalesi** bulutlar arasına yükselir. Eskiden buraya Menbic Kalesi denirdi. Sonra Necm Kalesi diye tanındı. Bu kale Nureddin Mahmud b. Zengi tarafından yapıldı. Bu köprüden Harran'a geçtik. Buradan Harran'a tam bir konaktır. Beddâye Kalesi'nden Seruc'a geçilir" der. *Kitabü'l-atval*'de "Menbic 62° 30' boylamda, 36° 20' enlemedir" denir.

Şam'daki meşhur yerlerden biri **Zubatra**'dır. İbn Havkal "Zubatra'ya gelince burası Rum ülkesine en yakın kalelerdendir. Rumlar tarafından tahrip edilmiştir" der. *Kitabü'l-atval*'de "Buranın yeri 61° 20' boylamda, 36° 50' enlemedir" denir.

Derim ki, “Zubatra bugün haraptır, orada ekin ve insan yoktur. Sadece surunun izleri kalmıştır. Bu da azdır. Zubatra etrafı dağlarla çevrili bir düzlüktedir. Etrafında buraya yakın her yerde bitki (arpa) yetişir. Malatya’nın iki konak uzaklığında, Adıyaman’ın iki konak batısındadır. Burasıyla Adıyaman arasında dağ ve Derbend (geçit) vardır. 715 (1315) yılı Muharrem’inde Malatya’yı fethimiz sırasında buradan geçtim. Güneş yılına göre 1315 yılı Nisan ayındaydı. Zubatra’da palamut ağaçları arasında çok av avladık. Bu avlar çok cüsseli tavşanlardı. Şam’da bunlara yaklaşan büyüklükte tavşan bulunmaz.” *El-Müşterik*’te “Sağr düşman karşısında bir yerdir. Eskiden Şam Süğuru (cephesi) Adana, Tarsus ve etrafıydı. Ermeniler bu bölgeyi aldılar. Maveraünnehir bölgesine de Süğur denir. Orayı da kâfirler aldı. Endülüs ve diğer yerlerde de durum aynıdır” denir. *Lübab*’ta “Ermeniler, Rumlardan bir sınıftır. Ülkelerine Ermeni Diyarı denir” denir. İbn Havkal, Malatya’yı da Şam diyarından sayar. “Malatya Lükam dağı yanında en büyük Süğur şehirlerinden biridir. Rum köyle-rine 1 konak uzaktadır” der. Biz ise Malatya’yı Rum ülkesinden saydık. Oraya daha uygun düşer. İbn Hurdadbih ise Malatya’yı el-Cezire Sağrı (cephesi) kabul eder.

Şam’daki meşhur yerler arasında Kilise, Hâruniye vardır. Buraları Ermeni ülkesindendir. Hâruniye kurucusu Harunerreşid’e nispet edilir, *el-Müşterik*’te “Haruniye, Harunerreşid tarafında süğurda Lükam Dağı kıyısında kurulan küçük bir şehirdir” denir. *El-Azizî*’de “Haruniye Şam süğurunun el-Cezire süğuruna bittiği son noktadadır. Burasıyla Siyah Kilise arasında 12 mil mesafe vardır” denir. *Kitabü’l-atval*’de “Hâruniye 60° 30’ boylamda, 37° 20’ enlemdedir” denir.

Şam’daki mesafeler: İbn Havkal, “Şam’ın uzunluğu Malatya’dan Rafah’a 25 konaktır. Malatya’dan Menbic’e 4 konak, Menbic’ten Haleb’e 2 konak, Halep’ten Hıms’a 5 konak, Hıms’tan Dımaşk’a 5 konak, Dımaşk’tan Taberiyye’ye 4 konak,

Taberiyye'den Remle'ye 3 konak, Remle'den Refah'a 2 konaktır. Toplamı 25 konak eder. Şam'ın genişliğine gelince, en geniş yeri iki ucudur. Kuzey ucu Fırat, Cısr-i Membic, sonra Kuzus, Kınnesrin, Avasım-Antakya, Lükam Dağı, Misis, Adana, Tarsus boyunca 10 konak kadardır. Burası doğru (düz) yöndedir. Güney ucu Filistin'de Akdeniz kıyısındaki Yafa'dan başlar. Remle'ye, sonra Kudüs'e, sonra Erihâ'ya, sonra Zügar'a, sonra Şerat dağına varır, Maân'da biter. Bu mesafe 6 konaktır. Şam'ın diğer kısımlarının; Ürdün, Dımaşk, Hıms kısımlarının genişliği 3 günden fazla mesafe tutmaz. Zira Dımaşk'tan Akdeniz kıyısındaki Trablus'a batı istikametinde 2 gündür. Gûta'nın çöle bittiği doğu sınırına 1 gündür. Hıms'tan Akdeniz kıyısındaki Antartus'a batı istikametinde 2 gün, Hıms'tan çöl kıyısındaki Selemiye'ye doğu yönünde 1 gündür. Taberiye'den batısındaki Sur'a 1 gün, Sur'dan Erihâ'ya ve doğudaki Benû Fezâre diyarı sınırına birer gündür. Şam'ın uzunluğu ve genişliğinin mesafeleri böyledir.

Erihâ Gavr bölgesinde Kudüs'ten bir günlük mesafede bir köydür. İsraililerin kitaplarında bahsedilen cebbarların köyüdür. *El-Azizî*'de "Yûşa b. Nun'un Şam amilliklerinden fethettiği şehirdir. Dört mil doğusunda Ürdün ırmağı vardır. Hırsıyanlar Hz. İsa'nın bu nehirde vaftiz yaptığını söylerler. Bu yerde kükürt yatakları vardır. Filistin'de başka maden yoktur. Erihâ'da nil bitkisi ekilir. Bundan boya imal edilir. Erihâ ile Kudüs arasında batı yönünde 12 mil mesafe vardır" denir. *Kitabül-atval*'de Erihâ'nın 56° 20' boylamda, 31° 30' enlemde olduğu söylenir.

Cetveller:

Birinci Cetvel:

Gazze: Filistin sınırında üçüncü iklimde olup boylamında ihtilaf vardır. *Kitabül-atval*'e göre 56° 10' boylamda, 32° enlemdedir. İbn Said'e göre 57° boylamda, 32° enlemdedir. Doğrusu

*Atval'*dedir. İbn Havkal "Gazze'de Hâşim b. Abdümenaf'ın mezarı vardır. İmam Şâfii burada doğmuştur. Cahiliye devrinde Hz. Ömer burada zengin olmuştur. Gazze, Hicaz tüccarlarının geldiği yerd. Orta büyüklükte, deniz sahilinde bostanları olan bir şehirdir. Az hurma, bağ bulunur, toprağı verimlidir. Şehirle deniz arasında, bostanların kıyısında kum yığınları vardır. Küçük bir kalesi bulunur." der.

Askalan: Filistin'de üçüncü iklimde olup *Atval'e* göre 56° 30' boylamda, 32° 15' enlemde, İbn Said'e, ortalamaya göre 56° 10' boylamda, 32° 10' enlemedir. Askalan'da, deniz sahilinde eski eser kalıntıları bulunur. Bu şehirle Gazze arası 3 fersah kadardır. Şam, İslam cephelerindendir. *El-Azizî*'de "Askalan şehri deniz kıyısında bir tepededir. Sahil bölgesinin en önemli şehirlerindendir. Limanı yoktur. Halkı tatlı sulu kuyulardan su içerler. Burasıyla Gazze arasında 12 mil mesafe vardır. Remle ile arası 18 mildir" denir. Zamanımızda, Askalan haraptır, orada kimse oturmaz.

Yafa: Filistin'de üçüncü iklimde olup *Atval'e* göre 56° 40' boylamda, 32° 22' enlemde, *Kanun'a* göre 56° 20' boylamda, 33° enlemde, Kıyas'a göre 56° 15' boylamda, 32° 40' enlemedir. Yafa zengin, sahilde küçük bir şehir, meşhur bir limandır. Yafa şehri içinde mamur çarşılar, tüccarların vekillerinin bulunduğu büyük bir kaleydi. Filistin'e gelen gemilerin demir attığı, kalktığı büyük bir limandı. Burasıyla Remle arasında 6 mil mesafe vardır. Remle'nin batısındadır.

Kaysâriyye: Filistin'de üçüncü iklimde olup *Atval'e* göre 55° 20' boylamda, 32° 20' enlemde, *Kanun'a* göre 56° 20' boylamda, 33° enlemde, Kıyas'a göre 56° 15' boylamda, 32° 40' enlemedir. *El-Müşterik'te* "Kaysâriyye, Şam denizi (Akdeniz) sahilinde bir şehirdir. Filistin amilliklerinden sayılır. Rum ülkesinde bir şehirdir"denir. Eş-Şerifû'l-İdrisî "Orada bir gemi sığacak bir liman vardır" der. Ebü'r-Reyhan "Kaysâriyye, sadla okunmalıdır" der. *El-Azizî* "Burasıyla Remle arasında 32 mil

mesafe vardır. Kaysâriyye şehri önemli bir yerdir. Bu şehir-
den Akka'ya 36 mil mesafe vardır" der.

Arsuf: Filistin'de üçüncü iklimde olup *Kanun* ve *Res-mül-arz'a* göre 56° 50' boylamda, 32° 45' enlemde, kıyasa göre 56° 15' boylamda, 32° 45' enlemedir. Kalesi olan bir beldeydi. Eskiden meskûndü. Akdeniz kıyısındadır. *El-Azizî*'de "Burasıyla Remle arasında 12 mil mesafe vardır. Yafa ile arasında 6 mil mesafe bulunur. Arsuf deniz kıyısında çarşısı, kalesi, suru olan bir şehirdir. Buradan Kaysâriyye'ye 18 mildir" denir. Şimdi Arsuf haraptır, kimse oturmaz.

İkinci Cetvel:

Remle: Filistin'in eski merkezi olup üçüncü iklimdedir. *Atval'e* göre 56° 50' boylamda, 32° 10' enlemde, Kıyas'a göre 56° 20' boylamda, 32° 35' enlemde, *Kanun'a* göre 56° 20' boylamda, 32° 40' enlemde bulunur. Boylamının en sağlamı *Atval'deki* 56° 50', enleminin en doğrusu *Kanun'daki* 32° 40'dır. *El-Müşterik'te* "Remle, Filistin'in merkezidir. Süleyman b. Abdülmelik tarafından kurulmuştur" denir. *El-Azizî*'de "Remle Filistin'in merkezi yeni bir şehirdir. Kudüs'le arasında bir günlük mesafe vardır. Remle eski bir şehir değildir. Eski merkez Lüd idi. Süleyman b. Abdülmelik, Lüd'ü tahrip edip Remle şehrini kurdu. İki arasında 3 fersah kadar mesafe vardır. Lüd, doğu taraftadır. Abdülmelik'in Remle'de bir sarayı vardı. İçmek için bu şehre zayıf bir su kanalı getirdi. Şimdi halkının çoğu tatlı suyu kuyulardan, yağmur suyu biriken sarnıçlardan içerler. Şehir bir düzlüktedir." denir.

Beyt-i Cebrun (el-Halil): Filistin'de üçüncü iklimde olup burada İbrahim Halil'in mezarı bulunur. Beyt- Cebrun (Hebrun) *Zic'e* göre 56° 30' boylamda, 31° 35' enlemde, Kıyas'a göre 56° 30' boylamda, 32° 40' enlemedir. Bu şehirde İbrahim, İshak, Yakub'un mezarları ayrı saf, kadınlarının mezarları ayrı saf halindedir. Şehir, gür ağaçlı dağlar arasındadır.

Bu dağların ve Filistin'deki diğer dağların, ovaların ağaçları zeytin, incir, keçiboynuzu, vs. ağaçlarıdır. Diğer meyveler daha azdır. İbn Havkal "Beytlahm ile Kudüs arasında 6 mil mesafe vardır. Beytlahm, Hz. İsa'nın doğduğu köydür. Hristiyanlar Beytlahm kilisesini ulularlar" der.

Kudüs: Filistin'de üçüncü iklimde olup *Atval'e* göre 56° 30' boylamda, 31° 50' enlemde, *Kanun'a* göre 56° boylamda, 33° 8' enlemde, İbn Said'e göre 56° 31' boylamda, 32° 8' enlemde, *Resmü'l-arz'a* göre 56° boylamda, 32° 8' enlemde, Kıyas'a göre 57° 30' boylamda, 32° 5' enlemedir. Kudüs'ü Hz. Süleyman b. Davud kurmuş, Buhtunnasr tahrip etmiştir. Sonra Fars hükümdarlarından biri yeniden kurmuş, Roma İmparatoru Titus tarafından yeniden tahrip edilmiştir. Sonra yeniden kurulmuş, tamir edilmiştir. Konstantin ve anası Helena Hristiyan olunca Hz. İsa'nın Hristiyanlar tarafından kabri olduğu iddia edilen yerde kilise kurulmuştur. Kutsal kaya üzerindeki mabet harap olmuş, Yahudilere inat şehrin çöprü kutsal kaya üzerine atılmış, Hz. Ömer tarafından Kudüs fethedilinceye kadar bu şekilde kalmıştır. Bir kişi Hz. Ömer'e Süleyman mabedinin yerini göstermiş, o da yerini temizletip kaya üzerinde cami inşa ettirmiştir. Bu cami Halife Velid b. Abdülmelik zamanına kadar kalmış, o da üzerine bugünkü Kubbetü's-Sahra camiini kurmuştur.

Nablus: Ürdün'de üçüncü iklimdedir. *Atval'e* göre 57° 30' boylamda, 32° 10' enlemde, Kıyas'a göre 56° 25' boylamda, 32° enlemedir. Yerbahum (Jeroboam) 10 esbâtı (aşireti) kendi tarafına çekip Süleyman b. Davud'a karşı isyan edince Nablus'a yerleşti. Nablus'ta bir dağın başına büyük bir mabet kurdu. Benû İsrail peygamberlerinden Davud, Süleyman ve başkalarının kâfir olduğunu, Musa, Harun, Yûşa'nın ise gerçek peygamber olduğunu iddia etti. Dinlerini Samaritenliğe çevirdi. Süleyman oğullarının üstünlüğünü görüp de eski yerlerine dönmeleri için taraftarlarının Kudüs'e hac yapmasını yasakladı.

Bundan sonra Samaritenlik dini ortaya çıktı. Nablus'un dışındaki küçük bir dağa hac yapmaya başladılar.

Üçüncü Cetvel:

Akkâ: Şam sahilinde üçüncü iklimde olup *Zic'e* göre 56° 5 dakika boylamda, 32° 30' enlemde, İbn Said'e göre 53° boylamda, 33° 20' enlemde, *Kanun'a* göre 53° 20' boylamda, 33° 20' enlemde, *Atval'e* göre 53° 15' boylamda, 32° 30' enlemde, *Resmül-arz'a* göre 53° 25' boylamda, 33° 20' enlemde, Kıyas'a göre 56° 20' boylamda, 32° 55' enlemedir. *Lübab'ta* "Akka Şam sahilinde büyük bir şehirdir. İçinde Aynü'l-Bakar denen bir pınar ve Salih peygambere nispet edilen bir cami vardır. Mesâlik kitaplarında Akka ile Taberiyye arasının 24 mil, Sur şehriyle arasının 12 mil olduğu söylenir. Müslümanlar şehri Frenklerden 690/1291 yılında aldıktan sonra harap kaldı. Fethinde hazır bulundum, gaza yaptım."

Beysan: Ürdün'de üçüncü iklimde olup *Atval'e* göre 58° boylamda, 32 50' enlemde, Kıyas'a göre 56° 30' boylamda, 32° 5' enlemedir. Beysan sursuz, bostanları, ırmakları, pınarları olan bir küçük şehirdir. Gavr'ın batısındadır. Çok verimli bir yerdir. Irmaklarından biri bir pınardan çıkan ve şehrin ortasından geçen küçük bir ırmaktır. Taberiye ile arasında 18 mil vardır. Taberiye'nin güneyindedir.

Safat (Safed): Ürdün'de üçüncü iklimde olup *Zic'e* göre 57° 35' boylamda, 32° 30' enlemde, Kıyas'a göre 56° 30' boylamda, 32° 30' enlemedir. Safed çok güzel inşa edilmiş bir kalesi olan, orta derecede bir şehirdir. Taberiye gölüne bakar. İçmek için şehrin kapısına ulaşan bir su kanalı vardır. Bostanları aşağısında vadide, Taberiye gölü tarafındadır. Rabazı üç tepe üzerinde kurulmuştur. Geniş bir amilliği vardır. El-Melikü'z-Zahir Baybars burayı fethedince bölgesindeki sahili koryan bir ordu merkezi yaptı.

Taberiyye: Ürdün'ün merkezi olup üçüncü iklimdedir. *Atval'e* göre 53° 15' boylamda, 32° 5' enlemde, İbn Said'e göre 57° 45' boylamda, 32° enlemde, Kıyas'a göre 56° 35' boylamda, 32° 10' enlemdedir. *El-Azizî*'de "Taberiyye-Amman arası 72 mil, Taberiyye-Yusuf Kuyusu arası 6 mildir. Taberiyye, Gavr bölgesinde kendi adıyla anılan gölün kıyısındadır. Gölün uzunluğu 12 mil, genişliği 6 mildir. Dağ, şehrin batısında, göl doğusundadır. Göl dağlarla çevrilidir. Taberiyye eskiden Ürdün bölgesinin merkeziydi. Şimdi haraptır. Burasını Selahaddin Eyyübi Frenklerden almış, sonra harap olmuştur. Kurucusu Yunanlı eski Batlamyuslardan biridir. Onun adını almıştır. Taberiyeye'de çok sıcak su kaynakları, bunların üzerinde hamam bulunur. İnsanlar bu hamamlarda yıkanır." denir.

Sur: Dimaşk sahilinde üçüncü iklimde olup, *Atval'e* göre 53° 30' boylamda, 32° 40' enlemde, Kıyas'a göre 57° boylamda, 32° 45' enlemdedir. Sur, deniz sahilinde en müstahkem yerleşim yerlerindendir. Sahil bölgesinin en eski şehri olduğu, Yunan felsefecilerinin çoğunun buralı olduğu söylenir. Eş-Şerifü'l-İdrisî "Burada bir köprü'nün altından girilen bir liman vardır. Limanın ağzında gemilerin girmesini engelleyen bir zincir bulunur" der. İbn Said "Kara tarafından kuşatması mümkün olmayan sur şehrinin etrafına Frenkler hendek kazmışlar, etrafını denizle çevirmişlerdir" der. *El-Azizî*'de ise "Akka ile Sur arasında 12 mil mesafe vardır. Sur 690/1291 yılında Akka ile beraber fethedilmiştir. Şimdi harap, boş haldedir" denir.

Dördüncü Cetvel:

Es-Salt: Ürdün'de üçüncü iklimde olup bir müellife göre 53° 10' boylamda, 32° 8' enlemde, Kıyas'a göre 57° 30' boylamda, 32° 50' enlemdedir. Salt, Ürdün cündünde küçük bir belde ve kaledir. Aclun'un güneyinde doğu Gavr Dağı'nda ve Aclun'dan bir konak mesafededir. Gavr'a bakan Erihâ'nın karışındadır. Kalesinin altından büyük bir su çıkar, bu su Salt'a

girer. Salt'ın çok sayıda bostanı, etrafa gönderilen meşhur nar-
ları vardır. Şimdi insanlarla meskûndur.

Aclun: Ürdün'de üçüncü iklimde olup bir müellife göre 53° 10' boylamda, 32° 10' enlemde, Kıyas'a göre 57° boylamda, 32° enlemedir. Aclun bir kale olup rabazına Bâûse denir. Kale rabazdan bir at koşumluk uzaktadır. İkisi de doğu Gavr Dağında, Beysan'ın karşısındadır. Aclun kalesi müstahkem, meşhur bir kaledir, Beysan'dan görülür. Aclun'un bostanları, akarsuları vardır. Beysan'ın doğusundadır. Sultan Selahaddin'in büyük emirlerinden İzzeddin Üsâme tarafından yapılmıştır.

Şakîf-i Arnun: Dımaşk âmilliklerinden olup üçüncü iklimdedir. Kıyas'a göre 53° 20' boylamda, 32° 50' enlemedir. *El-Müşterik*'te "Şakîf-i Arnun, Dımaşk ile Sahil arasında, Banyas yakınındadır. Arnun bir adamın adıdır. Bu şakif müstahkem bir kaledir. Ayrıca, Şakîf-i Tirun adlı başka bir kale vardır. Sur yakınında sahildedir." denir.

Şakîf-i Tirun: Dımaşk amilliklerinden olup üçüncü iklimdedir. Kıyas'a göre 57° 40' boylamda, 35° 5' enlemedir. Denizden uzak müstahkem bir kuledir. Safed'in kuzeyinde bir günlük uzaktadır. Şakîf-i Arnun ise Şakîf-i Tirun'un kuzeyindedir. Şakîf-i Arnun'un bir kısmı kayaya oyulmuş mağaradır, bir kısmı su içindedir. Son derece müstahkemdir. *El-Müşterik*'te "Arnun bir adamın adıdır. Bu kale (Şakîf-i Arnun) Dımaşk ile Sahil arasında, Banyas yakınındadır" denir.

Beşinci Cetvel:

Amman: Belkâ'nın merkezi olup üçüncü iklimdedir. *At-val'e* göre 50° 20' boylamda, 31° 8' enlemedir. Amman çok eski, İslam öncesinden harap kalan bir şehirdir. İsrailoğulları tarihinde zikredilir. Şimdi büyük bir harabedir. Alt tarafından Zerkâ nehri akar. Zerkâ, Şam hacıları yolu üzerindedir. Zerkâ'nın batısında, kuzeyinde Zizâ göleti vardır. Zerkâ'dan

bir konak mesafededir. Amman Belkâ bölgesindedir. Burada büyük eski eserler, büyük sakız ağaçları, başka ağaçlar vardır. Amman'ın etrafında tarlalar oluşmuştur. Toprağı temiz, hoş-tur. *Kitabü'l-atval ve'l-urûz*'da "Amman'ın inşasını Lut Peygamber üstlendi" denir. *Lübab*'ta Amman'ın Belka şehri olduğu söylenir.

Kerek: Belkâ'da üçüncü iklimde olup İbn Said'e göre 56° 50' boylamda, 34° 30' enlemde, Kıyas'a göre 57° 30' boylamda, 31° 30' enlemdedir. Kerek, meşhur bir yerdir, yüksek bir yerde kalesi vardır. Bu kale Şam'daki fethi çok zor kalelerdendir. Buranın bir konak uzaklığında Caferü't-Tayyar ve arkadaşlarının mezarları bulunur. Kerek'in alt tarafındaki vadide kaplıca, çok sayıda bostan vardır. Kayısı, nar, armut, vs. meyveleri makbuldür. Şam'ın Hicaz tarafındadır. Kerek ile Şevbek arası 3 konak kadar mesafe tutar.

Meâb=Rabbe: Belkâ'da, *Azizî*'ye göre Ezruh ve Maâb, Serat dağı şehri olup, üçüncü iklimdedir. *Atval*'e göre 56° 30' boylamda, 30° 35' enlemde, Kıyas'a göre 57° 30' boylamda, 31° 33' enlemdedir. Maâb şehri çok eski olup harap olmuş, sonra Rabbe köyü haline gelmiştir. Kerek amilliklerinden olup en az yarım konak kuzeyindedir. Buna göre Kerek boylamında, enlemindedir. En doğrusu cetvelde Kıyas'a göre verdiğimizdir. Rabbe'nin yakınında Şeyhan denen çok yüksek bir tepe vardır. Uzaktan görülür. Benü İsrail tarihinde Maab çok geçer, *el-Azizî*'de "Maab ile Amman'ın arası Muceb yoluyla 48 mildir" denir.

Şevbek: Serat'ta üçüncü iklimde olup İbn Said'e göre 56° boylamda, 31° enlemde, Kıyas'a göre 57° boylamda, 31° enlemdedir. Şevbek bostanları çok küçük bir beldedir. Halkının çoğu Hristiyan'dır. Gavr'ın doğusuna düşer. Hicaz'dan Şam'a gelen yol üzerindedir. Kalenin uzantısından iki su çıkar. Biri kalenin sağında, diğeri solunda kalır. Sanki yüz üzerinde iki gözdür. Bu iki su beldeyi kateder. Bostanları bu suyla sulanır.

Bostanlar şehrin batısındadır. Kayısı ve başka meyveleri makbuldür. Mısır'a gönderilir. Kalesi beyaz taşla inşa edilmiştir. Şevbek doğudan Gavr'a bakan yüksek, beyaz bir tepe üzerine kurulmuştur.

Beyrut: Dımaşk sahilinde üçüncü iklimde olup *Atva'e* göre 59° 15' boylamda, 33° 20' enlemde, *Resmü'l-arz*, İbn Said ve *Kanun'a* göre 59° 30' boylamda, 34° enlemde, Kıyas'a göre 58° 40' boylamda, 33° 20' enlemedir. Beyrut deniz sahilinde iki burcu, bostanları, nehri olan bir şehirdir. Münbittir. Fakih el-Evzâi bu şehirde oturuyordu. İbn Said "Beyrut, Dımaşk'ın limanıdır" der. *El-Azizî*'de Beyrut ile Balebek arası Akabetü'l-Muğise yoluyla 36 mildir. İkisi arasında Beyrut'tan 24 mil mesafede Arcanuş şehri bulunur. Beyrut önemli bir şehirdir. Halkı buraya akan bir kanaldan su içer. Büyük bir limanı vardır. Burasıyla Cübeyl şehri arası 18 mildir. Cübeyl'in de limanı, çarşısı, camisi vardır.

Altıncı Cetvel:

Tarsus: Ermeni ülkesinde dördüncü iklimde olup Kıyas'a göre 58° 40' boylamda, 36° 50' enlemedir. *Lübab'ta* "Tarsus meşhur bir şehir olup, Akdeniz kıyısında Rum ülkesi cephesiydi. Şimdi Hristiyan Ermeniler elindedir. Allah İslam'a iade etsin" denir. İbn Havkal "Tarsus büyük bir şehir olup etrafında taştan iki sur vardır. Son derece müstahkemdir. Burasıyla Rum (Bizans) ülkesi arasında dağlar bulunur. Bunlar iki ülkeyi ayırır" der.

Sayda: Dımaşk sahilinde üçüncü iklimde olup *Atva'e* göre 58° 55' boylamda, 33° enlemde, *Kanun'a* göre 59° 20' boylamda, 33° 45' enlemedir. Sayda sahilde kalesi olan küçük bir beldedir. *El-Azizî*'de "Sayda, bölgesinin en nezih şehri, ağaçlık, ırmaklar akan bir vadi olan Meşğana'ya 24 mildir. Meşğana'dan, eskiden bölgenin merkezi olan Kâmid'e 6 mildir. Kâmid'den Ayn el-Cer köyüne 18 mildir. Ayn el-Cer'den

Dımaşk'a 18 mildir. Bu mesafenin tamamı Dımaşk-Sayda arası olup 60° mildir." denir.

Ayas: Ermeni ülkesinde dördüncü iklimde olup *Zic'e* göre 59° boylamda, 36° 40' enlemedir. Ayas deniz sahilinde büyük bir beldedir. Güzel bir limanı vardır. Etrafının limanıdır. Frenkler şehrin batısında kale gibi bir burç yaptılar, oraya sığınırılar. Ayas'tan Bagnus'a 2 konak Tell-Hamdun'a 1 konak kadar mesafe vardır. Müslümanlar Trablus, Akka, vs. sahil şehirlerini Frenklerden kurtarınca Şam bölgesindeki Müslümanlara ait limanlara Frenkler az gelmeye başladılar. Hristiyanlara ait olduğu için Ayas tarafına önem verdiler. Ayas kara, deniz tüccarları için meşhur bir liman, önemli toplanma yeri oldu.

Adana: Ermeni ülkesinde dördüncü iklimde olup *Atva'e* göre 59° boylamda, 36° 50' enlemedir. Ahmedül-Kâtib "Adana'yı Harunerreşid kurdu. Tarsus'un kuran da odur" der. Yakut *el-Müşterik*'te "Adana süğur bölgesinde meşhur bir şehirdi" der. Ben derim ki, Adana bugün Ermeniler elindedir. İbn Havkal, "Adana Seyhan nehri üzerinde olup Misis şehrinin iki yakasından biri kadardır. Verimli, mamur bir şehirdir. Ceyhan nehrinin batı yakasındadır. Seyhan nehri Ceyhan'dan küçüktür. Üzerinde çok uzun, yapısı enteresan bir taş köprü vardır. Adana, Misis'in batısında 12 mil uzağındadır. Adana ile Tarsus arası 18 mildir." der.

Banyas ve Subeybe: Dımaşk âmilliklerinden olup üçüncü iklimdedir. Kıyas'a göre 59° 30' boylamda, 33° 20' enlemedir. Banyas, asitli, vs. ağaçların, ırmakların bulunduğu bir beldenin adıdır. Dımaşk'ın biraz güneye meyleden 1,5 konak batısındadır. Subeybe, bu şehrin kalesinin adıdır. Bu kale en müstahkem kalelerdendir. *El-Azizî*'de "Banyas, karlı bir dağın dibindedir. Dağ, şehre bakar, kar tepesinde sarık gibi beyaz durur, yaz-kış kaybolmaz" denir.

Yedinci Cetvel:

Misis: Ermeni ülkesinde dördüncü iklimde olup *Atval'e* göre 59° 15' boylamda, 36° 45 dakika enlemdedir. Ahmedü'l-Kâtib "Misis şehrini Ebû Cafer el-Mansur kurdu" der. *El-Müsterik'te* "Fütuhü's-Şam kitabında zikredilen Mercü'd-Dibac, Misis'ten 10 mil uzaklıktadır. Güzelliği, parlaklığı sebebiyle bu adı almıştır" denir. İbn Havkal "Misis iki şehirden oluşur, birine Misis, diğerine Kefri-beyyâ denir. Ceyhan'ın iki yakasındadır. İki şehir arasında taş köprü vardır. Yüksek bir yerde çok verimlidir. Orada camide oturan biri denizin yakınına kadar 4 fersah mesafeyi görür" der. *El-Azizî'de* "Meşhur Misis kürkleri bu şehirde imal edilir" denir.

Barskirt: Ermeni ülkesinde dördüncü iklimde olup *Zic'e* göre 59° 20' boylamda, 37° enlemdedir. Barskirt, yüksek bir dağın başında müstahkem bir kaledir. Ermeni kralının en müstahkem mevkillerindendir. Hazinele buradadır, burada yazları geçirir. Sis'in bir konak uzağında Sis ülkesiyle Karaman ülkesi arasındadır. Sis ülkesine kuzeyden hakim bir noktadadır, uzaktan görülür.

Tell-Hamdun: Ermeni ülkesinde dördüncü iklimdedir. *Zic'e* göre 59° 30' boylamda, 36° 20' enlemde, İbn Said'e göre 59° 20' boylamda, 36° enlemdedir. Tell-Hamdun kalesi, müstahkem, güzel suru olan güzel yapılmış bir kaledir. Yüksek bir tepede olup rabazı, bostanları, akan ırmağı vardır. Çok verimli, ucuz, rızkı bol bir yerdir. Müslümanlar tarafından harap edilmiştir. Halen haraptır. Ceyhan'ın bir miktar güneyindedir. Tell-Hamdun ile Sis arası 2 konak kadardır. Tell-Hamdun'un doğusunda Hamûs kalesi bulunur. Tell-Hamdun'a yakındır, oradan görülür.

Aynzerbe (Anazarba): Ermeni ülkesinde dördüncü iklimde olup *Zic'e* göre 59° 30' boylamda, 36° 50' enlemde, *Atval'e* göre 59° 30' boylamda, 37° enlemdedir. Aynzerbe, üzerinde yüksek bir kale bulunan bir dağdadır. Mamur ve meskundur.

Nehri vardır. Sis ile Tell-Hamdun arasında, Ceyhan nehrinin kuzeyindedir. Ceyhan nehri Aynzerbe ile Tell Hamdun arasındadır. Aynzerbe ise Sis'in batıya meyleden güneyinde, bir hafif konak uzaklığındadır. Halk adını değiştirmiş, Anazarba (Navraza) demişlerdir. Nitekim Tebriz ve Tüster vs. şehirlerin adlarında da değişiklik yapmışlardır. *El-Azizî*'de "Sis ile Aynzerbe arası 24 mildir. Bu da Sis ile Navraza arasındaki mesafedir. Navraza'nın Aynzerbe olduğu kesindir" denir.

Sekizinci Cetvel:

Trablus (Atrablus): Hınıs sahilinde dördüncü iklimin başında olup *Atval'e* göre 59° 40' boylamda, 34° enlemindedir. *El-Müşterik'te* "*Lübab'takinin aksine Atrablus şeklinde okunur. Şair el-Mütenebbi bu kurala aykırı olarak "Bütün şehirler Trablus'a yetişemez" der. Derim ki, Mütenebbi'nin sözü Lübab'ı destekler. Trablus sahili deniz içinde kurulmuş bir Roma şehridir. Müslümanlar burayı 688/1289'da fethedip yıkmışlar, aynı adla bir mil kadar içeride yeni Trablus'u kurmuşlardır. Trablus'un bostanları, çok miktarda ağacı vardır. Burada şeker kamışı ekilir. Irmağı da vardır. El-Azizî'de "Trablus ile Balebek arasında 54 mil mesafe vardır. Dımaşk ile arasında 90 mil mesafe bulunur. Buradan Antartus'a 30 mildir" denir.*

Ezreât: Dımaşk amilliklerinden olup üçüncü iklimdedir. *El-Azizî'de* burasının Beseniye şehri olduğu söylenir. *Atval'e* göre 60° boylamda, 31° 55' enlemde, bir başka müellife göre 59° boylamda, 32° enlemindedir. Kıyas'a göre 60° boylamda, 32° 20' enlemindedir. *El-Azizî'de* "Nevâ Ceydun küresinin şehri olduğu gibi, Ezreât'da Beseniyye küresinin şehridir." denir. Ezreât'la Amman arası 54 mildir. Burasıyla Sanemeyn arasında 18 mil mesafe vardır. Sanemeyn vilayet merkezi ve amilliktir. Küsvé'den Dımaşk'a 12 mil mesafe bulunur. İkisi arasında Akabetûş-Şuhura adıyla küçük bir yokuş vardır. Küsvé Dımaşk'ın güney tarafındadır.

Busrâ: Havran bölgesinin merkezi olup üçüncü iklimdedir. Doğru olan 60° 8' boylamda, 32° 16' enlemdedir. *Kanun* ve *Atval'e* göre 59° 20' boylamda, 31° 30' enlemdedir. *El-Azizî*'de "Busrâ Havran kûresinin şehridir. Siyah taşlarla inşa edilmiş, bu taşla tavanları yapılmış çok eski bir şehirdir. Çarşısı, minberi vardır. Benü Fezâre, Benü Mürre ve başka kabilelerin yurduudur. Sağlam inşa edilmiş bir kalesi, bostanları vardır. Kalesi Dımaşk kalesi gibi yapılmıştır" denir. İbn Said, "Busra, Havran bölgesinin merkezi, Dımaşk'tan 4 konak uzak-tadır, 16 mil kadar doğusunda Sarhad bulunur" der.

Dımaşk: Şam'ın merkezi, üçüncü iklimin sonunda olup *Kanun*'a göre 60° boylamda, 33° 30' enlemdedir. Boylamında ihtilaf yoktur. Kanarya adalarından 70° Atlas okyanusu sahilinden 60° doğu boylamındadır. Şam'ın merkezidir. Gûta adlı ovası, yeryüzündeki en güzel manzaralı dört cennetten biridir. Bu dört cennet Dımaşk Gûta'sı, Bevvân Vadisi, Übülle nehri kıyısı, Semerkand Suğdu'dur. Dımaşk Gûta'sı diğer üçünden üstündür. Kuzeyinde Kasyun dağı bulunur. Rivayete göre Kâbil kardeşi Hâbil'i burada öldürmüştür. Dımaşk'ın önemli mesire yerlerinden biri Rabve'dir. Şehrin batısında suların tak-sim edildiği vadinin ağzında bir mağaradır. İsa peygamberin beşiğinin burada olduğu söylenir.

Dokuzuncu Cetvel:

Markab ve Bulunyas: Hıms sahilinde dördüncü iklimde olup *Zic'e* göre 60° boylamda, 34° 45' enlemdedir. Markab müstahkem, güzel yapılmış bir kalenin adıdır. Denize bakar. Bulunyas bu kalenin beldesinin adıdır. İkisi arasında 1 fersaha yakın mesafe vardır. Markab meyve ağaçları, armudu bol bir yerdir. Burada şeker kamışı ekilir. Pınarları çoktur. *El-Azizî*'de "Bulunyas şehri Cebele'den küçüktür. Antartus'la arasında 12 mil mesafe vardır. Bu kaleyi Müslümanlar 450/1058 yılında

inşa etmişlerdir. İbn Munkız (Üsama) *Kaleler, Hisarlar Tarihi* adlı eserinde böyle nakleder.” denir.

Balebek: Dağda Dımaşk amilliklerinden bir şehir olup dördüncü iklimdedir. Kıyas’a göre 60° boylamda, 33° 50’ enlemdedir. Surları, müstahkem ve büyük kalesi, ağaçları, ırmakları, pınarları, hayrı çok olan bir şehirdir. *El-Azizî*’de “Eski önemli bir şehirdir. Burada Sabiilerin, en önemli mabetleri olduğunu söyledikleri tapınak vardır. Balebek’ten Zebedâni’ye 18 mildir. Zebedâni suru olmayan ve Beradâ vadisinin bir yanında bulunan bir şehirdir. Bostanlar buradan Dımaşk’a kadar uzanır. Ayrıca mesireleri, verimliliği çok bir beldedir. Buradan Dımaşk’a 18 mildir.” denir.

Arka (Erek): Şam sahilinde dördüncü iklimde olup *Atval’e* göre 60’ 15’ boylamda, 34° enlemde, Kıyas’a göre 60° boylamda, 34° 40’ enlemdedir. Küçük bir kalesi olan küçük bir beldedir. Bostanları, küçük ırmağı vardır. *El-Azizî*’de “Dımaşk amilliklerinden biri Arka’dır. Kuzey tarafında deniz sahilinde en son amilliktir. Arka ile Trablus arasında kuzey istikametinde 12 mil mesafe vardır. Arka ile Balebek arası 60 mildir. Arka denizden bir fersah kadar uzaktadır” denir.

Cebele: Şam sahilinde dördüncü iklimde olup Kıyas’a göre 60° boylamda, 34° 55’ enlemde, *Atval’e* göre 60° 20’ boylamda, 34° 55’ enlemdedir. Burası İbrahim b. Edhem’e ait olduğu söylenen bir ziyaretgâhın bulunduğu küçük bir şehirdir. *El-Azizî*’de “Cebele şehri Bulunyas’tan büyüktür. Bilinyas’la arasında 24 mil mesafe vardır. Cebele’den Lazkiye’ye 12 mildir. Geniş amillikleri bulunur” denir.

İskenderun Kapısı: Kınnesrin cündünde, dördüncü iklimde olup *Zic’e* göre 60° boylamda, 36° 10’ enlemde, Kıyas’a göre 60° boylamda, 36° enlemdedir. Ahmedü’l-Kâtib “İskenderun Kapısı, Akdeniz kıyısında, Antakya yakınında bir şehirdir. Burasını Halife el-Vâsık zamanında İbn Ebî Dâvudî’l İyâdî inşa etmiştir” der. Derim ki, İskenderun zamanımızda

Sis ülkesinin Halep tarafından girişidir. Bağras'a bir konaktan az mesafededir. Esasında burada şehir ve köy yoktu. Bağras'la İskenderun arası 12 mildir.

Onuncu Cetvel:

Sirfendekar: Ermeni ülkesinde dördüncü iklimdedir. Zic'e göre 60° boylamda, 30° 20' enlemedir. Sirfendekar müstahkem bir vadide kaya üzerine inşa edilmiş bir kaledir. Bu sebeple etrafının bir kısmında sur yoktur. Ceyhan yakınında, güney tarafta Merri geçidi yolu üzerinde, Tell-Hamdun'un doğusundadır. Tell-Hamdun'la arasında 4 mil kadar mesafe vardır. Merri Derbendi meşhurdur. Derbend, Merri'nin bir konak kadar doğusundadır. Derbend ile Sirfendekar arasında benzeri olmayan yüksek ve kalın çam ağaçları yetişir. Sirfendekar, Aynzerbe'den bir konağa yakın güneydoğudadır.

Sis: Ermeni ülkesinde dördüncü iklimde olup, Zic'e göre 60° boylamda, 37° enlemedir. Üç surla çevrilmiş büyük bir şehirdir. Dikdörtgen şeklindeki bir dağ üzerindedir. Bostanları, küçük bir ırmağı vardır. Zamanımızda Ermeni kralının başşehridir. İbn Said "Bu şehri Ermeni Kralı Leon'un oğlu inşa etti. Ülkesinin başşehri yaptı. Kuzey hudutlarının merkeziydi" der. *El-Azizî*'de "Sis kalesi ile Aynzerbe arasında 24 mil mesafe vardır. Misis'le Sis kalesi arasında da 24 mil mesafe bulunur" denir. Sahib (vezir) Cemaleddin b. en-Nedim'in (El-Kıftî olmalı) tarihinde "Sis şehrini Harun er-Reşid'in adamlarından biri kurdu, Sisiye adını verdi. Zamanımızda Sis diye tanınır" denir.

Lazkiye: Şam sahilinde dördüncü iklimde olup *Atval'e* göre 60° 40' boylamda, 35° 15' enlemede, Kıyas'a göre 60° 10' boylamda, 35° 25' enlemedir. Deniz sahilinde sarnıçları, güzel, tercih edilen bir limanı olan bir beldedir. Burada Fârus adında, güzel inşa edilmiş bir manastır bulunur. *El-Azizî*'de "Lazkiye, Hıms amilliklerinden önemli bir şehirdir. Buradan

Cebele'ye 12 mil mesafe vardır. Lazkiye'den Antakya'ya 48 mil mesafe bulunur. Sahilde en önemli, mamur, müstahkem şehirdir. Büyük bir limanı vardır" denir.

Sahyun: Kınnesrin cündünde dördüncü iklimde olup Zic'e göre 60° 10' boylamda, 35° 10' enlemedir. Sahyun müstahkem, fethi çok zor Şam kalelerinden. Kalesinde yağmurdan çok su elde edilir. Bir kaya kütlesi üzerinde olup yakınında bir vadi vardır. Bu vadide civarda benzeri bulunmayan asitli bitkiler yetişir. Bir dağın batı yamacında olup Lazkiye'den görülür. Lazkiye ile arasında 1 konak mesafe vardır. Lazkiye'nin güneye meyleden doğusundadır.

Antakya: Avasım'ın merkezi olup dördüncü iklimdedir. Kıyas'a göre 60° 15' boylamda, 35° 50' enlemedir. Pınarları, büyük suru olan büyük bir şehirdir. Surun içinde 4 tepe, kale vardır. Dışında Asi ve Karasu nehirleri birlikte akar. Burada Habib el-Neccar'ın mezarı bulunur. İbn Havkal "Antakya, Dımaşk'tan sonra Şam'ın en nezih şehridir. Etrafını, üzerindeki dağı çeviren taştan bir suru vardır. Şehrin evlerinde, sokaklarında, camisinde sular akar. Çiftlikleri, köyleri, son derece verimli bölgesi vardır" der. *El-Azizî*'de "Surunun çevresi 12 mildir" denir.

On Birinci Cetvel:

Bağras: Kınnesrin cündünde dördüncü iklimde olup Kıyas'a göre 60° 15' boylamda, 35° 53' enlemedir. Bağras, yüksek kalesi, pınarları, vadisi, bostanları olan bir beldedir. İbn Havkal "Bağras, Süğur yolu üzerinde olup burada Haruner-reşid'in eşi Zübeyde'nin Dâru Ziyâfe'si vardı" der. *El-Azizî*'de "Bağras ile Antakya arası 12 mildir. Bu ikisiyle İskenderun arası da 12 mildir. Bağras, doğudan Hârim çukuruna (ovasına) bakan dağın üzerindedir. İkisi arasında iki konak kadar mesafe vardır. Bağras, Derbsak'ın güneyindedir, ikisi arasında bir konaktan az mesafe vardır" denir.

Sarhad: Havran bölgesindeki Dımaşk amilliklerinden olup üçüncü iklimdedir. Kıyas'a göre 60° 20' boylamda, 32° 15' enlemedir. Yüksek bir kalesi, çok miktarda bağı olan küçük bir beldedir. Sarnıçlarda, göletlerde biriken yağmur suyundan başka suyu yoktur. Havran bölgesine dahildir. İbn Said "Sarhad, Benû Hilal dağının merkezidir. Buranın amilliğinin güneyinde, doğusunda çöl uzanır. Doğusundan Irak'a giden Rasif yolu geçer. Yolcular, Sarhad'dan bu yolda doğuya on gün kadar yürüyenlerin Bağdat'a vardığını söylerler. Zür' şehri bir gün uzaklıkta Havran'ın merkezlerinden birisidir" der.

Hârim: Halep amilliklerinden olup dördüncü iklimin başlangıcındadır. Kıyas'a göre 60° 30' boylamda, 35° 50' enlemedir. Hârim, kalesi, ağaçları, pınarları, ırmağı olan küçük bir beldedir. İbn Said "Burası yiyecekleri bol bir kaledir. İçerisinden görünen çekirdeksiz narı, bol suyu vardır. Halep'in iki konak batısında olup Antakya ile arasında bir konak mesafe bulunur" der.

Hısnü'l-Ekrad: Dağda yer alan Hıms amilliklerinden olup dördüncü iklimin başlangıcındadır. Kıyas'a göre 60° 38' boylamda, 34° enlemedir. *El-Müşterik*'te "Hısnü'l-Ekrad, Hıms'ın karşısında, Lübnan dağına bitişen dağda müstahkem bir kaledir. Rabazı vardır. Trablus'un fethinden önce saltanat merkeziydi. Hıms'tan, Trablus'tan birer konaklık mesafededir. Bu iki şehrin ortasındadır." denir.

Bârin: Hama amilliklerinden olup dördüncü iklimdedir. *Zic'e* göre 60° 45' boylamda, 34° 20' enlemede, Kıyas'a göre 61° boylamda, 34° 40' enlemedir. Bârin yıkık kalesi, pınarları, bostanları olan, Hama'nın bir konak kadar güneybatısında küçük bir beldedir. Burada, tarih kitaplarında geçen Rafaniyye şehrinin eski kalıntıları vardır. *Kitabü'l-atval*'de "Rafaniyye'nin boylamı 60° 50', enlemi 34° 20'dir" denir. Bârin kalesini Frenkler 480/1087 küsur yılında yapmışlar, sonra

Müslümanlar almışlardır. Bir müddet sonra Müslümanlar kaleyi tahrip etmişlerdir.(Frenkler bölgeye 1098 yılında geldiler.)

On İkinci Cetvel:

Hıms: Şam bölgesinin merkezlerinden olup dördüncü iklimdedir. Kıyas'a göre 60° boylamda, 34° 20' enlemde bulunur. Hıms, eski şehirlerden, Şam'daki merkezlerden bostanları olan bir şehirdir. Halkı Âsi nehrinden su içerler. İbn Havkal "Hıms, çok verimli bir düzlükte olup Şam diyarının en sağlam toprağına sahiptir. Burada akrep, yılan yoktur. Rustaklarındaki ekinlerin çoğu yağmur suyuyla yetişir" der. *El-Azizî*'de "Hıms, cünd (ordu) merkezidir. Şam diyarının en sağlam havalı yeridir. Hıms'a bir miktar uzaktan ters yönde Orontes (Âsi) nehri akar. Halkının güzel bahçeleri, bağları vardır" denir.

Derbsâk: Kınnesrin cündünde dördüncü iklimde olup Kıyas'a göre 61° boylamda, 36° enlemdedir. Yüksek bir kalesi, pınarları, bostanları olan verimli bir şehirdir. Camisi, minberi, doğusunda geniş, güzel çok otlu bir çayırı vardır. Buradan Karasu geçer. Derbsak, Bağras'ın doğuya meyleden kuzeyindedir. İki arasında 10 mil kadar mesafe vardır. Derbsak'ın doğusunda Yağrâ bulunur. Yağrâ bir Hristiyan köyüdür. Halkı balık avcılığı yaparlar. Derbsak'tan biraz uzaktadır. Şam'dan Derbsak ve Bağras'a gelen yol Yağrâ'dan geçer.

Berzûye Kalesi: Kınnesrin cündünde dördüncü iklimde olup Zic'e göre 61° boylamda, 35° 10' enlemdedir. Berzûye kalesi küçük, dikdörtgen şeklinde, sağlam bir kale olup Hayt dağının doğu eteğindedir. Afamiye göllerine bakar. Göllerin, sazlıkların suları Berzûye'nin alt tarafına bitişir. Burada ancak kale muhafızları kalır. Tehlike anında bölgenin halkı bu kaleye sığınır. Berzûye, Afamiye'nin göl yoluyla bir konaklık kuzeybatısındadır. Afamiye gölleri ikisi arasında bulunur. Berzûye Suğr, Bekas'ın bir büyük konak güneydedir. Berzûye Sahyun'un doğusundadır. İki arasında 1 konak mesafe vardır.

Şuğr ve Bekas: Kınnesrin cündünde, dördüncü iklimde olup 61° boylamda, 35° 30' enlemedir. Şuğr ve Bekas müstahkem iki kaledir. Aralarında bir ok atımlık mesafe vardır. Dikdörtgen şeklinde bir dağdadırlar. Alt taraflarından nehir geçer. Bostanları, bol meyveleri, camisi, minberi, rustakı bulunur. Antakya, Afamiye yolunun ortasına yakın bir yerdedir. Bir at koşumluk doğusunda Keşfehan köprüsü bulunur, nehir üzerinde meşhur bir köprüdür. Her hafta insanların toplandığı bir çarşısı bulunur. Şuğr ve Bekas kaleleri Sahyun'un kuzeydoğusundadır. Antakya'nın güneyindedir. Aralarında dağlar vardır.

On İkinci Cetvel:

Maraş: Kuzey Şam bölgesi kalelerinden olup dördüncü iklimdedir. *Atval'e* göre 60° boylamda, 36° 30' enlemde, *Kanun'a* göre 62° boylamda, 37° enlemedir. *Lübab'ta* "Maraş, Şam beldelerindendir" denir. İbn Havkal "**El-Hades (Göynük)**, Maraş iki küçük mamur şehirdir. Buralarda çok miktarda su, ziraat, ağaç bulunur. İkisi de cephe (hudut)'dir" der. Ebür-Reyhan el-Birûnî "Hades'in boylamı 62° 35', enlemi 37° 30'dır" der. *El-Azizî'de* "Bu şehirle Antakya arasında 78 mil mesafe vardır. Ceyhan nehri üzerindeki Alevi geçidi ile arasında 12 mil mesafe vardır" denir.

Afamiye: Şeyzer amilliklerinden olup dördüncü iklimdedir. Kıyas'a göre 61° 8' boylamda, 35° enlemedir. *El-Müşterik'te* "Bu şehre Fâmya, hemze ilavesiyle Afamiya denir. Eski bir şehirdir. Bu ad küresine de verilir. Fâmiye aynı zamanda Vâsit yakınındaki Femüssulh'un bir köyüdür" denir. *El-Azizî'de* "Afamiya küresinin büyük, eski bir şehri vardır. Yüksek bir yerdedir, Asi nehrinin geçtiği tatlı sulu gölü bulunur" der.

Şeyzer: Hınıs cündünde dördüncü iklimde olup Kıyas'a göre 61° 10' boylamda, 34° 50' enlemedir. Şeyzer'in müstahkem kalesi vardır. Âsi nehri kuzeyinden geçer. Bu şehrin

yanında nehir 10 ziradan yüksek bir sedden düşer. Bu sedde Hartala derler. Şeyzer'in ağacı, bostanı, meyvesi boldur. Meyvesinin çoğu nardır. *El-Azizî*'de "Şeyzer ile Hama arasında 9 mil mesafe vardır. Hıms'la arasında 33 mil mesafe bulunur. Şeyzer'den Antakya'ya 36 mildir. Şeyzer'in kerpiçten bir suru, bu surun 3 kapısı vardır. Asi nehri surunun kuzeyinden geçer" denir.

Kahta: Şam'ın kuzey ucunda dördüncü iklimde olup Zic'e göre 61° 10' boylamda, 37° (bir başka kaynağa göre 39° 50' enlemindedir. Kahta yüksek bir kaledir. Müstahkem olduğu için alınması zordur. Bostanları, nehri vardır. Malatya ile arasında iki günlük yol bulunur. Malatya batısındadır. Kahta İslam süğurlarından biridir. Şam'ın kuzey hududundadır. Hısn-ı Mansur (Adıyaman)'un batıya meyleden bir konak kuzeyindedir.

Hama: Şam'da Hıms-Kınnesrin arasında dördüncü iklimdedir. Muhakkak göre 61° 55' boylamda, 34° 45' enlemindedir. Hama çok eski bir şehir olup Benû İsrail'e ait kitaplarda geçer. Şam şehirlerinin en nezhilerindendir. Doğusundan, batısından Asi nehri dolaşır. Güzel, yüksek bir kalesi, içinde su ile dönen değirmenleri, Asi nehri üzerinde bostanlarının çoğunu sulayan dolapları vardır. Evlerinin çoğuna su girer. *Tevrat*'ta zikredilen eski bir şehirdir. Burasıyla Şeyzer Şam belde-leri arasında su dolaplarına sahip olan şehirlerdir.

Kefertab: Hıms cündünde dördüncü iklimde olup *Atval*'e göre 61° 30' boylamda, 34° 45' enlemde, Kıyas'a göre 61° 15' boylamda, 35° enlemindedir. Kefertab köy gibi küçük, suyu az bir beldedir. Burada toprak kaplar imal edilir. Başka yerlere götürülür. Vilayet merkezi, amilliği olan bir yerdir. Maarra-Şeyzer yolu üzerindedir. *El-Azizî*'de "Kefertab şehri halkı Yemenli kabilelerin bir karışımıdır. Burasıyla Şeyzer arasında 12 mil mesafe vardır. Maarra ile de arasında aynı mesafe bulunur" denir.

On Üçüncü Cetvel:

Selemiyye: Hıms amilliklerinden olup dördüncü iklimdedir. Kıyas'a göre 61° 20' boylamda, 34° 30' enlemde bulunur. Selemiye nezih, arklarla suyu götürülen, bostanları çok olan bir beldedir. Ahmed el-Kâtib "Selemiyye'yi Abdullah b. Salih b. Ali b. Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalib kurdu. Çocuklarını buraya yerleştirdi. Burada doğdu" der. İbn Havkal "Selemiyye sakinlerinin çoğu Beni Haşim'dendir. Çöl kıyısında verimli bir yerdir" der. *El-Azizî*'de "Selemiyye çöl kıyısındadır. Suları, ağacı bol, ucuz bir yerdir" denir.

Gerger: Şam'ın kuzey ucunda dördüncü iklimde olup Zic'e göre 61° 20' boylamda, 37° 50' enlemdedir. Gerger müstahkem, çok yüksek bir kaledir. Buradan Fırat nehri bir kanal gibi görülür. Fırat'ın batı kıyısındadır. Zamanımızda Şam cephelerinin en büyüğü ve Kahta'nın doğusuna yakındır.

Behesnâ: Şam'ın kuzey kalelerinden olup dördüncü iklimdedir. Zic'e göre 61° 30' boylamda, 36° 40' enlemdedir. Behesna müstahkem, yüksek kalesi, bostanları, küçük ırmağı, çarşıları, geniş rustakı (çevresi, nahiyesi), camisi, minberi olan bolluk, verimli bir beldedir. Burasıyla Sivas arasında altı günlük mesafe vardır. Alınması çok zor kalelerdendir. Ayntâb'ın batısında olup ikisi arasında iki günlük mesafe vardır.

Maarrat: Hıms cündünde dördüncü iklimde olup *Atval'e* göre 61° 45' boylamda, 35° enlemde, Kıyas'a göre 61° 40' boylamda, 35° 15' enlemdedir. *Lübab*'ta "Maarratü'n-Numan Şam şehirlerindendir" denir. *Semânî Kitabü'l-ensab*'ta "Maarra'ya nispet Maarremî şeklindedir. Zira iki Maarra vardır. Maarratü'n-Numan, Maarrat-i Mesrin. Birinciye nispet Maarnemî şeklinde, ikinciye nispet Maarnesî şeklindedir. Yalnız ilimle uğraşanların çoğu bunu bilmez" der. Ben derim ki, bu ibareyi el-Ensab'ta gördüm. *Lübab*'ta göremedim. *El-Azizî*'de "Maarratü'n-Numan önemli, mamur, meyveleri bol, verimli bir şehirdir. Halkı kuyulardan su içerler" denir.

Sermin: Halep amilliklerinden olup dördüncü iklimdedir. *Atval'e* göre 61° 50' boylamda, 35° 15' enlemdedir. Sermin zeytin ve sair ağaçları bol bir şehirdir. Sadece sarnıçlarda biriken yağmur suları bulunur. Valilik, geniş amillik sahibi, verimli, çarşıları, cuma mescidi (camisi) bulunan bir yerdir. Suru yoktur. Sermin ile Halep arası bir günlük yoldur. Halep kuzeyindedir. Sermin Halep-Maarra yolunun ortasındadır.

On Dördüncü Cetvel:

Râvendan: Kınnesrin cündünde dördüncü iklimdedir. *Zic'e* göre 62° boylamda, 36° enlemdedir. Râvendan yüksek, beyaz bir dağın üzerinde müstahkem, yüksek bir kaledir. Pınarları, bostanları, meyveleri, güzel bir vadisi vardır. Alt tarafından Afrin nehri geçer. Haleb'in kuzeybatısındadır. İki arasında iki konak kadar mesafe vardır. Harim'in kuzeyindedir. Afrin suyu kuzeyden güneye Ravendan'dan Harim ovasına dağlar arasında geniş bir vadiden akar. Bu vadiye çok köy, zeytin ağacı vardır. Halep kûrelerindendir. Cüme diye adlanır.

Sümeysat, Şamsat: Şam'ın eski merkezlerinden olup dördüncü iklimdedir. Kıyas'a göre 62° boylamda, 37° 30' enlemdedir. *Lübab'ta* "Samsat Şam beldelerindendir" denir. İbn Havkal "Sümeysat'a gelince, burası Fırat nehri üzerindedir. Cisir-i Menbic de aynı şekildedir. İki de küçük, müstahkem, sulanan ziraatı, vs.i olan şehirlerdir. Fırat'tan su alırlar. Sümeysat Rum kalesinin batısında, Adıyaman'ın kuzeyinde (güneyinde)'dir. Her ikisi birbirine yakındır" der.

Kınnesrin: Şam'ın eski merkezlerinden olup dördüncü iklimdedir. Kıyas'a göre 62° 10' boylamda, 38° 44' enlemdedir. *Lübab'ta* "Kınnesrin İslam tarihinin ilk devrinde askerlerin indiği cündlereydi. Haleb'in onun yanında adı yoktu" denir. İbn Havkal "Kınnesrin, içinde bulunduğu kûrenin nispet edildiği şehirdir" der. Ebü'r-Reyhan buranın Diyar-ı Rabia'dan olduğunu söyler (yanlış). İbn Said "Maarra'dan Kınnesrin'e

büyük bir konaktır. Kınnesrin Şam ordularının merkezlerindendi. Halep önem kazanınca zayıfladı, harap oldu. Şimdi küçük bir köydür. Kuveyk nehri onun alt tarafında çukurda kaybolur. Kınnesrin tepesi oraya bakar. Kınnesrin'den Haleb'e bir küçük konaktır." der.

Halep: Kınnesrin cündünde olup Şam'ın büyük merkezlerindendir, dördüncü iklimdedir. *Atva*'e göre 62° 10' boylamda, 35° 50' enlemedir. Halep yüksek ve müstahkem bir kalesi olan büyük ve eski bir beldedir. Burada Hz. İbrahim'in makamı bulunur. Bostanları azdır. İçinden Kuveyk nehri geçer. Irak yolunun süğur ve diğer Şam bölgeleri yollarıyla keştiği noktadadır. Halep'le Kınnesrin arasında 12 mil mesafe vardır. *El-Azizî*'de "Halep, büyük, önemli, mamur, evleri güzel bir şehirdir. Etrafında taştan bir sur, ortasında çıkılması zor bir tepede kalesi vardır. Burasıyla Maarrat el-Numan arasında 30 mil, Balis'le ise arasında 15 fersah mesafe vardır." denir.

El-Bâb ve Büzâa: Kınnesrin cündünde dördüncü iklimde olup *Zic*'e göre 62° 15' boylamda, 36° enlemedir. Bâb çarşısı, hamamı, camisi olan küçük bir beldedir. Güzel, çok sayıda bostanı vardır. Büzâa, Bâb'ın amilliklerinden küçük bir köydür. Dışında Akil b. Ebi Talib'in türbesi bulunur. Haleb'in bir konak kuzeydoğusundadır. Buradan geçen şair el-Münâzî bostanları hakkında şöyle der:

"İçinde bol bitki bulunan vadi bizi kumların sıcaklığından korudu. Güneş bize zarar verince engel oluyor. Onu örtüp meltemin gelmesine izin veriyor. Onun kumları güzel yataklı, inci kolye, takan kızları ürkütür." Başka bir eserde bu beyti şöyle bulduk: "Öyle gür ağaçlara indik ki bizi anaların yavrularını korudukları gibi korudular. Susuzken nedime şaraptan daha lezzetli gelen saf su içtik."

On Beşinci Cetvel:

Hısn-ı Mansur (Adıyaman): Kınnesrin cündünde dördüncü iklimde olup Kıyas'a göre 62° 25' boylamda, 37° enlemdedir. *El-Müşterik*'te "Hısn-ı Mansur Samsat'ın yakınındadır. Mansur b. Ca'vemet el-Âmiri'ye nispet edilir. Emevilerin son halifesi Mervan (II) el-Hımar, zamanında buranın inşasıyla görevlendirilmişti" denir. İbn Havkal "Hısn-ı Mansur minberi, kuru tarımı olan küçük bir kaledir" der. Ben derim ki, şimdi haraptır, fakat orada ziraat yapılır. Gök ırmağın kuzeyinde, Fırat'ın güneybatısında, her ikisine yakın bir yerdedir. Dağ şehrin batısındadır. Burasıyla Malatya arasında Derbend vardır.

Ayntâb: Kınnesrin cündünde dördüncü iklimde olup *Zic'e* göre 62° 30' boylamda, 36° 30' enlemdedir. Ayntâb şehri güzel, büyük, kayada oyulmuş müstahkem kalesi bulunan bir şehirdir. Suları, bostanları çoktur. Bölgesinin merkezidir. Büyük çarşıları vardır. Tüccarlar, misafirler çok gelirler. Haleb'in üç konak kuzeyindedir. Yakınında Dülük bulunur. Burası harap bir kaledir. Selahaddin ve Nûreddin'in fetihlerinde Dülük'ün adı geçer. Ayntab, Rum kalesinin üç konak güneyindedir. Ayntab'la Behisnâ arası da aynı uzaklıktadır. Ayntâb, Behisnâ (Besni)'nın güneydoğusundadır.

Rum Kalesi: Kınnesrin cündünde dördüncü iklimde olup *Zic'e* göre 62° 20' boylamda, 36° 50' enlemde, *Kanun'a* göre 62° 30' boylamda, 37° enlemdedir. Rum Kalesinin rabazı, bostanları, meyveleri, dağ tarafından gelip kalenin alt tarafında Fırat'a dökülen Merzüban adlı ırmağı vardır. Fırat kalenin dibinden geçer. Alınması çok zor kalelerdendir. Bu kaleyi, Sultan el-Melikû'l-Eşref Halil b. Kalavun fethetmiştir. Fırat'ın güneybatısında, Birecik'in bir konak kadar güneyindedir. Şamsat'ın doğusunda, Urfa'nın güneyindedir (yönler hatalı). Bu yerlerin hepsi oraya yakındır.

Bire (Birecik): Kınnesrin cündünde, dördüncü iklimde olup *Zic'e* göre 62° 30' boylamda, 36° 50' enlemde, Kıyas'a göre

62° 33' boylamda, 37° enlemedir. Birecik, Fırat nehrinin doğu kıyısında, alınması çok zor, yüksek bir kaledir. Zeytin Vadisi adında bir vadisi vardır. Bu vadide ağaçlar, pınarlar bulunur. Amilliği, çarşısı bulunan bir beldedir. İbn Said “Kalesi kaya üzerine kurulmuştur. Şimdi İslam’ın Tatarlara karşı cephesidir. Fırat kıyısında, Rum Kale’nin bir konak kadar doğusunda, Necm Kalesinin batısında, Seruc’un güneybatısındadır.” der.

Bâlis: Kınnesrin cündünde dördüncü iklimde olup Kıyas’a göre 62° 40’ boylamda, 36° 7’ enlemedir. Bâlis eskiden meskûn olan küçük bir beldedir. Fırat kıyısındadır. İbn Havkal “Bâlis, Irak tarafındaki ilk Şam şehri, Şam’ın Fırat üzerindeki iskelesidir. Doğusunda Rakka bulunur” der. *El-Azizî*’de “Bâlis’ten, bugün Caber Kalesi denen Fırat’ın doğusundaki Devşer’e 5 fersah mesafe vardır. Caber Kalesinin Fırat’ın batısındaki karşısında Sıffin bulunur. Sıffin savaşı burada olmuştur. Caber Kalesinden Rakka’ya 7 fersah mesafe vardır.” denir.

On Altıncı Cetvel:

Menbic: Kınnesrin cündünde dördüncü iklimde olup Kıyas’a göre 62° 50’ boylamda, 36° 35’ enlemedir. *El-Ensab*’ta “Menbic Şam beldelerindendir. Burayı Şam’ı ele geçiren Kisralardan biri kurmuş, Menbih adını vermiş. Ayrıca burada bir ateşkede inşa etmiş, Erdeşir b. Babek soyundan gelen İbn Dinar adlı bir kişiyi bu ateşkedeğe tayin etmiştir. Bu kişi fakih Süleyman b. Mücalid’in dedesidir. Menbih kelimesi Menbic şeklinde Arapçalaştırılmıştır. Menbih adındaki ateşkedenin adı şehre verilmiştir” denir. İbn Havkal “Burası bir ovada olup ekinleri kuru tarımla yapılır, verimli bir yerdir” der. Derim ki, Bâlis, büyük, sürüsü, bostanları bol bir yerdir. İpek böceği yetiştirmek için çok miktarda dut ağacı vardır. Suru geniştir, büyük olup surun ve beldenin çoğu haraptır.

Rusâfe: Kınnesrin cündünde dördüncü iklimde olup Kıyas’a göre 64° 15’ boylamda, 36° enlemedir. *El-Müşterik*’te

“Rusâfe birden fazla yerin adıdır. Bunlardan biri bahsettiğimiz yerdir. Hişam Rusâfe’si diye bilinir. Rakka’nın karşısında ovadadır. Fırat’tan bir günlük uzaktadır” denir. Ben derim ki, burayı gördüm, Fırat’a bir günlük mesafeden daha yakın, Fırat’ın batısındadır. *El-Müşterik*’te “Rusâfe aynı zamanda Mis-yaf yakınında bir kalenin, Mağrib’de, Basra’da, Bağdat’ta çeşitli yerlerin adıdır” denir.

DOKUZUNCU İKLİM: DİCLE VE FIRAT ARASINDAKİ EL-CEZİRE BÖLGESİ

Şam'dan bahsettikten sonra el-Cezire'den bahsedelim. El-Cezire, Dicle-Fırat nehirleri arasındadır. Çoğu defa Fırat'ın Şam tarafındaki Rahba ve benzeri yerlere yakınlığı dolayısıyla, el-Cezire'den sayarlar. El-Cezire'nin batıdaki Rum (Anadolu) sınırı Fırat nehridir. Fırat'a paralel olarak bu sınır güneybatıya Malatya, Samsat, Rum Kale, Birecik, Menbic ve Bâlis'in karşısına, Rakka, Karkısıyye, Rahba, Enbar boyunca uzanır. Enbar'dan itibaren Fırat, el-Cezire sınırlarından çıkar. Sınır Enbar'dan Dicle üzerindeki Tekrit'e, Sin, el-Hadis'e, Musul, Cizre, Amid boyunca dolaşır. Amid'i geçince Ermeniyeye, Rum ülkesi boyunca batı hududu Malatya yanında tekrar başladığımız yere, Fırat nehrine varır. Buna göre Ermeniyeye (Doğu Anadolu), Rum ülkesinin bir kısmı el-Cezire'nin batısında, Şam'ın, çölün bir kısmı el-Cezire'nin güneyinde, Irak ise doğusunda, Ermeniyeye'nin bir kısmı kuzeyinde olur. El-Cezire bölgesi Diyar-ı Rabia, Diyar-ı Mudar, Diyar-ı Bekr kısımlarını kapsar.

El-Cezire'nin Bazı Mesafeleri: Enbar'dan Tekrit'e 2 konak, Tekrit'ten Musul'a 6 gün, Musul'dan Âmid'e 4 gün, Âmid'den Samsat'a 3 gün, Musul'dan Nusaybin'e 4 konak, Nusaybin'den Ra's-i Ayn'a 3 konak, Ra's-i Ayn'dan Rakka'ya 4 gün, Ra's-i Ayn'dan Harran'a 3 gün, Urfa'ya 1 gün mesafe vardır. El-Mühellebî *el-Azizî* adlı kitabında "el-Cezire şehirlerinden biri Berkasîd'dir. Suru, çok büyük çarşısı vardır. Buradan Beled'e 12 fersah, Musul'a 17 fersah mesafe vardır" der.

Lübab'ta "el-Cezire çeşitli beldeleri Musul, Sincar, Harran, Urfa, Rakka, Ra's-i Ayn, Amid, Meyyâfârikîn, Diyarbekir'i kapsar. Dicle-Fırat nehirleri arasındadır. Bu sebeple el-Cezire denmiştir. Buralar hakkında tarih kitabı yazılmıştır. Ceziret-i İbni Ömer (Cizre) ise el-Cezire'nin bir şehridir" denir. *El-Müşterik*'te "Akrü'l-Humeydiye Musul bölgesinde meşhur, müstahkem bir kaledir. Humeydiyye bu bölgede Kürtlerin oturduğu bir dağdır. Akr-ı Bâbil Kûfe'ye bağlı olup Kerbela'nın yakınındadır. Buranın yakınında Yezid b. Mühelleb b. Ebû Sûfna öldürülmüştür" denir.

Diyarbekir şehirlerinden biri **Hanî**'dir. *Lübab*'ta "Hanî şehri Diyarbekir bölgesindedir" denir. İbnü'l-Esir "es-Semânî adını böyle Hanî şeklinde söyler. Şimdi ise dâi vezninde Hânî şeklinde tanınır" der. *Lübab*'ta "Dâmân, el-Cezire bölgesinde bir köydür. Buraya Dâmânî şeklinde nispet yapılır" denir. Musul amilliklerinden biri Şuş'tur. *El-Müşterik*'te "Şuş Dicle'nin doğusunda dağlarda bir Musul amilliğidir. Şuş narı tanesi buraya nispet edilir. Şuş aynı zamanda Ceziret-i İbni Ömer (Cizre) yakınında bir yerdir" denir. Ebü'l-Mecd *Kitabü't-temyiz* adlı eserinde "Fenek, Cizre'nin biraz yukarısında müstahkem bir kaledir" der.

El-Cezire beldelerinden biri **Mecdel**'dir. *El-Müşterik*'te "Mecdel, el-Cezire'de Hâbur nahiyesinin en güzel şehridir" denir. Semânî *el-Ensab*'ta "Hakkari, el-Cezire'de Musul'un üst tarafında dağ yanında bir belde ve nahiyedir" der. *Lübab*'ta "Hakkari, Musul'un amilliklerinden olup çok sayıda kale ve köye sahiptir" denir. *Lübab*'ta "Kübeyse, Semâve tarafında küçük bir beldedir" denir. Ebü'l-Mecd İsmail el-Mavsili'nin *Mûzilü'l-irtiyab* adlı eserinde "Kübeyse, Hit yakınındadır" denir. İbn Havkal, **Hit**'i el-Cezire şehirlerinden sayar. İbn Said, Ebü'r-Reyhan da aynı şekilde kabul ederler. Farslara ait *Kitabü'l-atval*'de "Hit, Irak'tan sayılır" denir. İbn Havkal "Orada Emir-ül Müminin Ebü'l-Abbas el-Kâim'in yaptığı binaların

kalıntıları vardır. Oturduğu yerdi. Fırat'ın doğusunda hurmalık ve ziraat yapılan bir yerdir. El-Cezire'de iki Zap ırmağı bulunur. Bunlar iki büyük ırmak olup birleşince Dicle'nin yarısı kadar olur. Büyük Zab, el-Hadise tarafındadır. Kaynağı Azerbaycan dağları yakınındadır" denir. El-Cezire beldelerinden biri **Hısn-ı Mesleme**'dir. İbn Havkal'ın nakline göre burası Meslene b. Abdülmelik'indi. Burada Emevilerden bir grup oturuyordu. Suları yağmur suyuydu. El-Cezire beldelerinden biri **İmâdiye**'dir. Burası Musul'dan 3 konak kuzeydoğuda mamur bir kaledir. Düzlukte bir kaya üzerindedir. Alt tarafında akarsular, bostanlar vardır. Erbil'in kuzeyindedir.

El-Cezire beldelerinden biri **Semânin** köyü olup Dicle'nin doğusunda, bir günlük mesafeden az yerde, İmadiye'nin kuzeyindedir. Bu yerlerden biri Keşşaf'tır. Zab ile Şett arasında mamur bir kaledir. Zab nehrinin döküldüğü yere yakındır. Keşşaf bölgesinde çok sayıda çayır, mera vardır. Erbil'den 2 konak uzaklıkta, Musul'un güneydoğusundadır.

Cetveller:

Birinci Cetvel:

Seruc: El-Cezire'de dördüncü iklimde olup *Atval'e* göre 62° 40' boylamda, 36° 50' enlemde, *Kanun'a* göre 62° 15' boylamda, 37° 40' enlemdedir. Seruc harap bir beldedir. *Lübab'ta* "Seruc, el-Cezire'de Harrun civarında bir şehirdir. Harran'la arasında bir günlük mesafe vardır" denir. İbn Said "Seruc'un suyu, bostanı çoktur. Makbul narı, armudu, şeftalisi, ayvası vardır. Birecik'in bir günlük kuzey (güney) doğusundadır" der.

Urfa (Ruha): Diyar-ı Mudar'da dördüncü iklimde olup *Atval'e* göre 62° 50' boylamda, 37° enlemdedir. Urfa büyük bir şehirdir, önemli bir kilisesi vardı. Hristiyanlara ait orada 300'den fazla manastır bulunuyordu. *El-Azizî*'de "Urfa büyük

bir Roma şehridir. Orada enteresan eserler vardır. Rum Kale yakınında Fırat'ın kuzeydoğusundadır" denir.

Caber Kalesi: Diyarbekir'de (Diyar-ı Mudar'da) dördüncü iklimde olup *Atva'l'e* göre 62° 50' boylamda, 36° 10' enlemde-dir. Caber Kalesi, en-Numan b. el-Münzir'in kölesi Devser'e nispetle Devseriyye adını taşıyordu. Devser burayı kurunca Numan onu Şam cephesine tayin etmişti. Sonra burayı Sâbı-keddin Caber el-Kuşeyri ele geçirdi. Onun hakimiyeti uzadı. Hatta ihtiyarlıktan gözleri kör oldu. Kale, ona nispetle Caber Kalesi adını aldı. Caber'in iki oğlu vardı. Yol kesiyor, yolcuları ürkütüyorlardı. Sultan Melikşah Halep'e gelince kaleyi onlardan aldı. Bunu Kadı Cemaleddin b. Vâsıl'dan naklettim. Zamanımızda Caber Kalesi haraptır. Oturanı yoktur. Caber, Rakka ile Bâlis arasında, Fırat'ın kuzeyinde el-Cezire bölgesindedir. Kaya üzerinde olup alınması çok zordur.

Harran: Diyar-ı Mudar'da dördüncü iklimde olup Kıyas'a göre 63° boylamda, 37° 50' enlemde-dir. Harran büyük bir şehirdir. Bugün ise haraptır. *El-Müşterik*'te "Harran meşhur bir şehirdir. Diyar-ı Mudar'dan sayılır" denir. İbn Havkal "Harran Sâbiilerin şehridir. Onların 17 mabed hizmetkârı burada oturur. Buradaki bir tepede Sâbiilerin ibadet yeri vardır. Bu yeri (mabedi) ulularlar. Bu mabed İbrahim peygambere nispet edilir. Harran'da su, ağaç azdır" der. *El-Azizî*'de "Dağ buranın iki fersah güneydoğusundadır. Toprağı kızıldır. Halkı şehir dışından akan bir kanaldan ve kuyulardan su içerler. Harran ve Rakka Diyar-ı Mudar'dandır" denir.

Şimşât: Diyar-ı Mudar'da dördüncü iklimde olup *Zic'e* göre 63° 15' boylamda, 35° 45' enlemde, *Resmü'l-arz'a* göre 62° 40' boylamda, 38° 45' enlemde-dir. *Lübab*'ta "Şimşât el-Cezire cephesinde Amid ile Harput arasında bir belvedir" denir. İbn Havkal "Şimşât el-Cezire bölgesinin cephesi (sağrı)'dir" der.

Rakka: Diyar-ı Mudar'da, zayıf bir görüşe göre Diyarbekir'de (yanlış) olup dördüncü iklimde-dir. *Atva'l'e* göre 63° 15'

boylamda, 36° enlemde, *Kanun*'a göre 63° 50' boylamda, 36° 50' enlemedir. Rakka zamanımızda harap bir şehirdir. Orada oturan yoktur. Büyük, surla çevrili bir şehir olup Fırat'ın kuzeydoğusundadır. İbn Said el-Mağribi "Adı el-Beydâ (beyaz)'dır. El-Cezire'nin Diyar-ı Mudar bölgesinin merkezidir" der. İbn Havkal "Rakka, Diyarbekir (Diyar-ı Mudar) bölgesinin en büyük şehridir" der. *Lübab*'ta "Rakka, Diyar-ı Mudar'da Fırat üzerinde bir şehirdir. Râfika da denir" *El-Müşterik*'te "Râfika, Fırat üzerinde bir şehirdir, Rakka'nın diğer adıdır" denir. *El-Müşterik* yazarı "Rakka, Fırat üzerinde bir şehirdir. Rabazına Râfika denirdi" der.

İkinci Cetvel:

Kâlikâlâ (Erzurum): İbn Havkal'a göre Ermeniyye'de dördüncü iklimde olup *Kanun*'a göre 63° 45' boylamda, 38° enlemedir. *Lübab*'ta "Kâlikâlâ, Diyarbekir bölgesindedir. Oraya Kâli şeklinde nispet yapılır" denir. İbn Hallikan, İmadeddin el-Kâtib el-İsfahânî'den naklen İsmail b. el-Kâsım el-Kâli'nin biyografisinde "Kâlikâla şehri bugünkü Erzurum'dur. Bahsi gelecek." der. El-Belâzuri *Kitabü (Fütuhi)'l-büldan*'da şöyle der: "Bir ara Rumların durumu kötüleşti. Mülükü't-Tavâif dönemi gibiydi. Onlardan Erminakes adlı biri hükümdardı. O ölünce karısı yerine geçti. Kadının adı Kâli idi. Kâli şehrini kurdu, oraya kendi adını verdi. Bunun manası Kâli'nin ihsanı (iyiliği) demektir. Bu kadının resmi şehir kapılarından biri üzerindedir. Araplaştırılınca Kâlikâlâ dendi."

Ra's-i Ayn (Ayn-i Verde): Diyar-ı Rabia'da dördüncü iklimde olup *Atval*'e göre 64° boylamda, 36° 50' enlemedir. Ra's-i Ayn bir düz arazidedir. İbn Havkal "Buradan 300'den fazla su gözü çıkar, hepsinin suyu çoktur. Bu gözler Habur nehrini oluşturur" der. *El-Azizî*'de "Ra's-i Ayn'a Ayn-ı Verde de denir. Burası Diyar-ı Rabia'nın Diyar-ı Mudar tarafındaki ilk şehridir. Habur suyunun başlangıcıdır" denir. *Es-Semânî*

“Ra’s-i Ayn, Diyarbekir’denir. Dicle’nin kaynağıdır” der. İbnü’l-Esir ona itirazla “Bu doğru değildir. Ra’s-i Ayn, Diyarbekir’den değildir. Belki de el-Cezire bölgesinde, Harran’a iki günlük mesafedir. Habur’un başlangıcıdır, Dicle’nin değil” der.

Mardin: Diyar-ı Rabia’da dördüncü iklimde olup *Atval’e* göre 64° boylamda, 37° 55’ enlemedir. Mardin Kalesi zirvesi 2 fersah kadar olan bir dağ üzerindedir. *Lübab’ta* “Mardin el-Cezire bölgesinde bir kaledir” denir. İbn Havkal “Nusaybin yakınında Mardin dağı vardır. Dibinden tepesine 2 fersah kadar mesafe bulunur. Bu dağda kılıçla fethi mümkün olmayan müstahkem bir kale bulunur. Burada diğer yerlerdeki yılanlara göre süratle öldüren yılanlar bulunur. Bu dağda cam madenleri vardır” der.

Meyyâfârikîn: El-Cezire’de, İbn Said’e göre Diyarbekir’in merkezi olup dördüncü iklimdedir. *Atval’e* göre 64° 15’ boylamda, 38° enlemde, İbn Said’e göre 66° boylamda, 38° 30’ enlemde, *Resmü’l-arz’a* göre 64° 40’ boylamda, 38° 15’ enlemedir. İbn Said “Meyyâfârikîn, Diyarbekir’in merkezidir. Nusaybin gibi sular, bostanlarla çevrilidir. Burada Seyfüddevle b. Hamdan’ın mezarı bulunur” der. İbn Havkal “Meyyâfârikîn, el-Cezire ile Ermeniyye arasındadır. Bazıları onu el-Cezire’den sayarlar” der. *Lübab’ta* “Meyyâfârikîn Diyarbekir bölgesinde bir el-Cezire bölgesi şehridir. Harfleri çok olduğu için bir kısmını atıp Fâriki şeklinde nispet yaptılar. Hısn-ı Keyfa yoluyla Meyyâfârikîn’den Musul 6 günlük yoldur. Mardin’den geçen daha uzak bir yolu da vardır. Bu yol 8 günlüktür” denir. Meyyâfârikîn şehrinin taş suru bulunur. Hama’dan daha küçüktür. Kuzeyinde bir dağı vardır. Şehir bu dağın eteğindedir. Bir at koşumluk kadar uzağından geçen küçük bir ırmağı bulunur. Bu su şehrin kuzeybatısından Ayn-ı Hanbus denen bir kaynaktan çıkar. Şehrin bostanlarını sular, evlerini dolaşır.

Üçüncü Cetvel:

Rahba: Diyarbekir’de dördüncü iklimdedir. Kıyas’a göre 64° 30’ boylamda, 36° enlemde bulunur. *El-Müşterik*’te “Rahbat-i Mâlik b. Tavk et-Tağlibi, Rakka ile Âne arasında Fırat kıyısında bir şehirdir. Mâlik b. Tavk, Harunerreşid’in kumandanlarındandı. Şehrin bu zat tarafından kurulduğu ve ona nispet edildiği söylenir” denir. Derim ki, Rahba harap olup bir müddet köy kaldı. Orada eski yüksek minare kalıntıları, vs. vardır.” der.

Hıms sahibi Esededdin Şirkuh b. Şâdi güneyinde Fırat’tan bir fersah kadar uzakta Yeni Rahba’yı inşa etti. Rahba, toprak bir tepe üzerinde kalesi olan küçük bir şehirdir. Halkı Fırat’tan ayrılan Said kanalından su içerler. Rahba bugün Irak’tan, Şam’dan gelen kervanların menzili, Tatarlara karşı cephe-
dir. *El-Azizî*’de “Rahba ile Karkisiyye arası 3 fersaktır” denir.

Hattah (Hotah): Diyarbekir’de dördüncü iklimde olup Kıyas’a göre 64° 30’ boylamda, 36° enlemdedir. *Müzilü’l-irti-yab*’ta “Hattah, Diyarbekir’de müstahkem bir kaledir” denir.

Hısn-ı Keyfâ (Hasan Keyf): El-Cezire’de dördüncü iklimde olup *Atval’e* göre 64° 35’ boylamda, 37° 35’ enlem-
dedir. *Lübab*’ta “El-Haskefi kelimesi Hısn-ı Keyfa’nın nisbe şek-
lidir. Diyarbekir’de bir şehirdir” denir. *El-Müşterik*’te “Hısn-ı Keyfa, Cizre ile Meyyâfârikîn arasında Dicle kıyısındaki bir kaledir” denir.

Karkisiyye: Diyar-ı Mudar’da dördüncü iklimde olup Kıyas’a göre 64° 40’ boylamda, 36° enlemdedir. *Lübab*’ta “Karkisiyye, Rakka yolunda Fırat ve Habur kıyısında bir şehirdir. Cerir b. Abdullah el-Beceli burada yerleşmiş ve ölmüştür. Buraya el-Karkisiyânî şeklinde nisbe yapılır. Bazen nun hâzfedilip yerine yâ harfi konur” denir. *El-Azizî*’de “Karsikiyye, Fırat nehrinin doğusunda bir şehirdir. Ra’s-i Ayn’dan çıkan nehir buranın yakınında Fırat’a dökülür. Karkisiyye, Güzeymetû’l-Eb-raş’ın arkadaşı el-Zebbâ’nın şehridir.” denir.

Dârâ: El-Cezire’de dördüncü iklimde olup, *Atval’e* göre 65° boylamda, 37° 10’ enlemedir. Dârâ bir dağın dibinde küçük bir beldedir. *El-Müşterik*’te “Dârâ, Mardin dağının dibinde bir şehirdir. Şair şu sözünde: “Kafileme Harran ile Dârâ arasında, ‘Ey kafile sabret. Allah bir eşek verir’ dedim” der. Bu Dârâ’yı kasteder. Dârâ ayrıca Taberistan dağlarında müstahkem bir vadinin adıdır. Son Dârâ hakkında şair, “Evet, bizim ve ailemizin otlak hayvan otlattığımız Dârâ kıyılarını hatırlayın. Orası verimliydi” der.

Dördüncü Cetvel:

Hizan: Diyarbekir’de dördüncü iklimde olup Kıyas’a göre 65° boylamda, 37° 20’ enlemedir. *Lübab*’ta, “Hizan Diyarbekir’de bilhassa fındık ağaçları çok bir şehirdir. Dağlar arasında olup akarsuları vardır” denir.

Mâkisin: El-Cezire’de dördüncü iklimde olup *Atval’e* göre 65° boylamda, 35° enlemedir. *Lübab*’ta, “Mâkisin el-Cezire bölgesinde Hâbur nehri üzerinde bir şehirdir” denir. *El-Azizî*’de, “Orasıyla Karkişkiye arasında 7 fersahlık mesafe, Mâkisin’le Sincar arasında 22 fersah mesafe vardır” denir.

Nusaybin: Diyar-ı Rabia’nın merkezi olup dördüncü iklimdedir. *Atval’e* göre 65° 20’ boylamda, 37° enlemedir. İbn Said, “Nusaybin, Diyar-ı Rabia’nın merkezidir. Burada kırmızı gül yetişmez, sadece beyaz gül yetişir. Kuzeyinde büyük bir dağ vardır. Irmağı oradan gelir. Nusaybin suruna ve bostanlarına uğrar. Nusaybin, Sincar’ın kuzeyindedir. Dağı ise Cudî dağıdır. Nuh peygamberin gemisi bu dağ üzerine inmiştir” der. *El-Azizî*’de “Nusaybin, Diyar-ı Rabia’nın merkezidir. Nehrinin adı Hirmas (Hermes)’tir. Burada zehirleri öldürücü akrepler bulunur.” denir.

Ceziret-i İbn Ömer (Cizre): El-Cezire’de dördüncü iklimde Dicle’nin batısında olup Kıyas’a göre 60° boylamda, 36°

20' enlemindedir. Bostanları çoktur. Yakut *el Müşterik*'te "Cezi-reti'l ibn. Ömer Musul'un kuzeyinde bir beldedir. Dicle nehri onu hilal gibi kuşatır. Şehir nehrin batısındadır der.

Sincar: El-Cezire'de dördüncü iklimde olup Diyar-ı Rabia-dandır. Kıyasa göre 66° boylamda 37° 30' enlemindedir. İbn Said, "Sincar, Nusaybin'in güneyinde olup en güzel şehirlerdendir.

Dağı ise en münbit dağlardandır" der. İbn Havkal'ın kitabında "Sincar, Diyar-ı Rabia ovasının ortasında, dağlara yakın bir şehirdir. El-Cezire bölgesinde Sincar'dan başka yerde hurma yetişmez. Sincar, Musul'un 3 konak batısındadır. Musul ise doğuda kalır. Sincar bir dağın eteğinde suru, kalesi, bostanları, arklardan gelen çok suyu olan Maarra büyüklüğünde bir şehirdir. Dağ kuzeyindedir" der.

Beşinci Cetvel:

Telafer: El-Cezire'de dördüncü iklimde olup *Atval'e* göre 66° 20' boylamda, 36° 30' enlemindedir. *El-Müşterik*'te "Telafer, Sincar ile Musul arasında bir kaledir. Oranın halkından birinden duyduğuma göre, Telafer'de büyük ağaçlar vardır, Musul'un batısında, Musul-Sincar arasındadır. Büyük ihtimalle Sincar'a daha yakındır" denir. *El-Azizi*'de, "Sincar ile Telafer arasında 5 fersah mesafe vardır. Beled ile arasında ise 6 fersah mesafe vardır" denir.

Kefr-Tûsâ: Diyar-ı Rabia'da dördüncü iklimde olup, *Atval'e* göre 66° 35' boylamda, 37° enlemindedir. Kefrtûsâ ağaçlık ve nehri olan düzlükte kurulmuş bir şehirdir. Dârâ'dan daha büyüktür. *El-Müşterik*'te, "Kefrtûsâ, el-Cezire amilliklerinden küçük bir beldedir. Dârâ ile arasında 5 fersah mesafe vardır" denir.

Beled: Diyar-ı Rabia'da dördüncü iklimde olup, *Atval'e* göre 66° 40' boylamda, 36° 50' enlemindedir. *Kanun*'a göre 68° 45' boylamda, 35° 35' enlemde, *Resmü'l-arz*'a göre 68° 45'

boylamda, 36° 20' enlemedir. Beled, Dicle'nin batısında küçük bir beldedir. *El-Azizî*'de "Beled, Dicle üzerinde olup buradan Musul'a 6 fersaktır" denir. Yakut *el-Müşterik*'te "Beled, Musul'un üst tarafında bir beldedir. İkisi arasında 7 fersah mesafe vardır" denir. *Lübab*'ta, "Beled, Musul'a yakın bir beldedir. Oraya Beledû'l-Hatb (Tehlikeli Beled) denir. Orada Yunus b. Mettâ peygamberin mezarı bulunur. İlim ehlinde bir grup oraya nispet edilir" denir.

El-Hadr: El-Cezire'de dördüncü iklimde olup, *Atval*'e göre 66° 45' boylamda, 35° enlemedir. *El-Müşterik*'te "Hadr eski bir şehir olup önce Tekrit'in karşısında, oadaydı. Hakkında Adıyy b. Zeyd bir kasidesinde şöyle der: 'Hadr'ın kardeşi orayı kurunca -Zira Dicle, Habur orada birleşir- onu mermerle inşa etti, kireçle taçladı. Onun tepesinde kuş yuvaları vardır.' Hadr ayrıca Mekke-Medine arasında bir yerdir. Hüzelilerden birinin şu şiirinde zikredilir: "Bizden sonra Arum, Aram, Şâbe ve Hadr'ın değişeceğini keşke bilsem." denir.

Musul: El-Cezire'de dördüncü iklimde olup *Atval*'e göre 67° boylamda, 36° 30' enlemedir. Musul, el-Cezire bölgesinin merkezi olup Dicle'nin batı kıyısındadır. Musul'un karşısında Dicle'nin doğusunda harap Ninova şehri vardır. Küçük Zap, Musul'un güneyinde Asur harabeleri yanında Dicle'ye dökülür. Musul halkından birinin söylediğine göre, Musul şehri düz bir arazide olup iki suru vardır. Bazı yerleri harap olmuştur. Sur içindeki yeri Dımaşk'ın sur içindeki yerinden daha büyüktür. Şimdi mamur yerleri üçte ikisi kadardır. Kalesi de haraptır. Musul'dan Meyyâfârik'in'e giden yol Hısn-ı Keyfâ'dan geçer, 6 günlük mesafedir. Mardin'den giden yol ise 8 günlüktür. Ninova şehri Yunus peygamberin gönderildiği beldedir.

Altıncı Cetvel:

El-Hadise: el-Cezire'de Fırat üzerinde dördüncü iklimde olup *Atval*'e göre 67° 20' boylamda, 33° 35' enlemedir.

El-Hadise iki yerin adıdır. Birincisi burada bahsettiğimiz el-Cezire'deki el-Hadise olup Fırat nehri üzerinde Âne'nin alt tarafında, Enbar'ın üst tarafındadır. İkincisi Musul el-Hadise'sidir. *El-Müşterik*'te "El-Hadise, Enbar'ın birkaç fersah uzaklığında, Fırat'ın ortasında bir beldedir. Etrafını su kuşatmıştır. Buna Nevra Hadise'si denir. Musul Hadise'sinden ileride bahsedeceğiz." denir.

Dakûkâ: El-Cezire'de dördüncü iklimde olup, *Atval'e* göre 67° 30' boylamda, 34° 30' enlemedir. Dakûkâ, Erbil'den 5 gün uzaklıkta bostanları, Humrin dağından gelen suları olan verimli bir beldedir.

Âmid: Dicle nehri üzerinde Diyarbekir'de dördüncü iklimde olup *Atval'e* göre 67° 20' boylamda, 37° enlemede, *Resmül-arz'a* göre 65° 50' boylamda, 37° 52' enlemedir. Amid, Diyarbekir'de, Dicle'nin batısında, ağacı, ziraatı bol, eski bir şehirdir. İbn Havkal, "Âmid, etrafında son derece müstahkem suru, olan çok verimli bir şehirdir" der. *El-Azizî*'de "Âmid etrafında demir işlemeyen, ateş zarar vermeyen siyah taştan suru büyük kalesi olan bir şehirdir. Sur, şehri, pınarlarını çevreler. Şehrin çok sayıda bostanı, mezrası vardır" denir.

Âne: El-Cezire'de dördüncü iklimde olup *Atval'e* göre 66° 33' boylamda, 34° enlemedir. Âne, el-Cezire'de Fırat'ın ortasında küçük bir şehirdir. *Lûbab'ta* "Âne, Hadise'ye yakındır" denir. İbn Havkal, "Âne'nin etrafını Fırat'tan çıkan bir kanal dolaşır" der. İbn Said, "Âne şarabı şiiirlerde geçer" der. Şairin şu sözü bunlardan biridir:

"Sihir Bâbil'den mi, yoksa gözlerinden mi?

Şarap Âne'den mi, dudaklarından mı?

Gördüğüm ölüm mü, ayrılığın mı?

Göğsümdeki aşk mı, yoksa kor mu?"

Dicle Hadise'si: El-Cezire'de dördüncü iklimde olup *Atval'e* göre 67° 30' boylamda, 36° enlemedir. *El-Müşterik'te*, “Bu Hadise'ye Musul Hadisesi denir. Dicle'nin doğu kıyısında Yukarı Zab yakınında küçük bir beldedir. Eskiden Musul bölgesinin merkezi olduğu söylenir. Fırat nehri üzerindeki Hadise'den biraz önce söz ettik” denir. *El-Azizî'de*, “Büyük Zab ırmağı Musul Hadisesi'nin alt tarafında Dicle'ye dökülür. Hadise ile Musul arasında 14 fersah mesafe vardır” denir.

Bevâzic: El-Cezire'de dördüncü iklimde olup, *Atval'e* göre 67° 50' boylamda, 35° enlemedir. Yakut'un *el-Müşterik* adlı eserinde, “Bu şehre Bevâzic el-Melik denir. Tekrit ile Erbil arasında bir şehirdir. Enbâr amilliklerinden biri de Bevâzic adını taşır” denir.

Siirt = İs'ard: Diyar-ı Rabia'da dördüncü iklimde olup Kıyas'a göre 68° boylamda, 37° 20' enlemedir. Siirt küçük bir dağ üzerinde olup Maarra'dan büyüktür. Etrafında düzlük vardır. Dicle'nin kuzeydoğusunda ve yakınındadır. Meyyâfârikîn'den bir buçuk günlük mesafedir. Meyyâfârikîn, Siirt'in kuzeyindedir. Siirt onun güneyinde kalır. Amid'in güneyinde, 4 günlük uzağındadır. Amid, Meyyâfârikîn'dan 1,5 günlük mesafedir. Siirt halkı şehrin yakınından çıkan bir kaynaktan su içerler. Siirt dağlar, otlaklarla çevrilidir. Çok sayıda incir, nar ağacı, üzüm bağı vardır. Bunların hepsi yağmur suyuyla yetişir, sulanmaz. Siirt, Musul'dan 5 günlük uzakta, onun kuzeydoğusundadır. Musul güneybatıda kalır.

Sinn: El-Cezire'de dördüncü iklimde olup *Atval'e* göre 68° boylamda, 35° 15' enlemede, *Kanun'a* göre 69° 30' boylamda, 36° 40' enlemedir. *El-Müşterik'te*, “Sinn, Tekrit'in yukarısında, Dicle üzerinde küçük bir beldedir” denir. Sinn ayrıca Rey amilliklerinde bir yer, Urfa ile Amid (Diyarbakır) arasında kalesi, bostanları olan küçük bir beldedir. Sinn, mamur bir yer olup yakınında Küçük Zab, Dicle'ye dökülür. Sinn ile Hadise arası 10 fersahtır.

Tikrit, Tekrit: El-Cezire’de dördüncü iklimde olup, *Atval*’e göre 68° 25’ boylamda, 34° 30’ enlemde, *Kanun*’a göre 69° 30’ boylamda, 35° 12’ enlemedir. Tikrit, el-Cezire bölgesinin Irak’a en yakın şehridir. Dicle’nin batısında Musul ovasındadır. İki arasında 6 günlük mesafe vardır. İbn Said, “Tikrit’in güneydoğusunda İshak Kanalı vardır. Bu kanalı Halife Mütevekkil zamanında polis teşkilatı kumandanı İshak b. İbrahim kazdırmıştır. Tikrit Irak Sevadı (Ovası)’nın başlangıcıdır” der. İbn Havkal, “Tekrit yakınında, Samarra’dan Bağdat yakınına kadar Irak Sevad’ını sulayan Düceyl Kanalı bulunur” der. *Lübab*’ta, “Tikrit şehrine Bekr b. Vâil’in kız kardeşi Tikrit b. Vâil’in adı verilmiştir. Kalesini ise Sâbur b. Erdeşir b. Bâbek kurmuştur. Kale şimdi haraptır” denir.

ONUNCU İKLİM: IRAK

Sıhâhü'l-Cevherî'de Irak kelimesinin hem erkek hem dişil olduğu söylenir. Ebü'l-Mecd İsmail el-Mevsilî *et-Tem-yiz* ve *el-Faysal* adlı eserinde “Irak kelimesi aslında su tulumunun altına yamayan deri anlamına gelir. Irak bölgesi Necd bölgesine göre aşağıda, deniz kıyısında olduğu için ona bu ad verilmiştir” der. El-Cezire bahsi sona erince Irak bahsine başladık. Irak'ın batısında El-Cezire bölgesi ile çöl, güneyinde çöl ile Fars denizi, Hûzistan sınırı, doğusunda Hulvan'a kadar Cibbal bölgesi, kuzeyinde Hulvan'dan itibaren el-Cezire bölgesi yer alır. Mısır, Nil nehrinin iki Yakasında bulunduğu gibi, Irak'da Dicle nehrinin iki yakasındadır. Kuzeyden akan Dicle, el-Hadise'den Abadan'da Basra körfezine döküldüğü yere kadar doğuya meylederek güneye doğru akar. Irak'ın doğu batı istikâmetindeki uzunluğuna gelince, bu Kadisiye'den Hulvan'a olan mesafededir. El-Hadise biraz batıya meylederek kuzey sınırının ortasında, Kadisiye güneye meylederek batı sınırının ortasındadır. Abadan biraz doğuya meyleden güney sınırının ortasındadır. Irak'ın ortası Kadisiyye-Hulvan arası olup en geniş kısmı burasıdır. Abadan yanındaki başı daha dardır. *El-Müş-terik*'te “El-Havarnak Kûfe arazisinde bir nehir veya köşktür. Bu yerin adı Arap şiirinde çok anılır. Havarnak, ayrıca Berh'e yarım fersah mesafede bir köydür. Zûkâr, Kûfe ile Vâsıt arasında bir yerdir. Kûfe'ye daha yakındır. Burada Farslarla Araplar arasında meşhur Zûkâr savaşı oldu. Zûkâr ayrıca Rey'de bir köydür” denir. *Lûbab*'ta “Sûrâ, Bağdad'la Kûfe arasında bir

beldedir denir. İbnü'l-Esîr bu kelimenin sad harfiyle değil sin harfiyle yazıldığını söyler. Kûfe kanallarından biri Ners kanalıdır. Üzerinde köyler bulunur. Buraya meşhur âlimlerden bir grup Nersî şeklinde nisbet edilir. Irak'ın kuzeyindeki Tekrit'ten kuzey-doğusundaki Şehrazur'a kadarki hududu yuvarlaktır. Burası (Şehrazur) Irak'ın doğusuyla kuzeyi arasındadır. Sonra sınırı Hulvan boyunca uzanır. Hulvan, Irak'ın doğusundadır. Sınır sonra (doğu sınırı) Sirevan'a, sonra Tib'e varır, Cübbâ'ya uzanır. Cübbâ, Irak'ın güney-doğusundadır. Sınır sonra denize varır. Deniz, Irak'ın güneyindedir. Anlattığımız doğu sınırı Tekrit'ten denize kadar kavislidir. Sonra sınır denizden Basra'ya uzanır. Burası Irak'ın güney sınırıdır. Sonra sınır Irak Sevad'ı kısmında Basra'dan çöle, Basra bataklıklarına (göllere), sonra Vâsıt'a, sonra Kûfe Sevad'ına ve bataklıklarına sonra Fırat boyunca Enbar'a, Enbar'dan Tekrit'e yani başladığımız yere varır. *Lübab'ta "Bağdad'ın bu adı almasının sebebi şudur: Kisra'ya bir kadın hediye edildi. Kisra ona Bağdad'ı ikta verdi. Bu kişinin mensup olduğu toplumun Bağ adında bir putları vardı, ona ibadet ederlerdi. Kadın bu iktaya Bağdad yani 'Bağ putunun verdiği' adını verdi. Bu sebeple fakihler Bağdad adını sevmeyizlerdi. Mansur ona Medinetü's-Selam adını verdi. Zira Dicle nehrine Vâdisselam denirdi. İbnü'l-Mûbarek "Bağdâz denmez. Zira Bağ şeytan, daz (dad) bahşiş (atıyye) demektir. Böyle söylemek şirktir. Bunun yerine Bağdad, Bağdan şekilleri söylenir" derdi. Bir kişi ise 'Bağ Farsça bostan, Dad ise bir adam adıdır. Yani Bostan-ı Dad demektir' der." denir.*

El-Harîm (Harem): Bağdad'daki Darülhilafe'nin içidir. Yakutü'l-Hamavî *el-Müşterik*'te Harîm yani Darülhilafe Bağdad'ın üçte birine yakındır. Etrafında Dicle'den Dicle'ye kadar Hilâl veya yarım daire şeklinde şehrin doğusunda bir sur bulunur. Bu surun kapıları vardır. Bunlardan birincisi Dicle'ye açılan Babülgarabe'dir. Sonra Suku't-Temr kapısı gelir. Bu kapı yüksektir. Halife en-Nâsır zamanında kapanmış, böyle

kalmıştır. Sonra el-Bedriye kapısı, Nâbî kapısı vardır. Hükümdar, elçiler Nâbî kapısının eşğini öperler. Sonra Âmme kapısı gelir. Buna Amûriye kapısı da denir. Sonra sur bir mil kadar uzar. Bu kısımda kurban kesilen Balkon'un alt tarafındaki bostan kapısından başka kapı yoktur. Sonra, Dicle ile arasında iki ok atımlık mesafe olan Merâtib kapısı gelir. Bu surun içindeki bütün yerlere Harîmü Darülhilafe denir. Burada halkın oturduğu mahalleler, çarşılar, çok sayıda evler bulunur. Çok büyük bir şehir gibidir. Darülhilafe surunun içindeki halkın evleriyle Dicle arasında ikinci bir sur vardır. Bu ikinci sur içinde Halifenin sarayı bulunur. Halkın evleriyle buranın irtibatı yoktur" der. *Lübab*'ta "Sindiyye, Bağdat bölgesinde bir köydür. Buraya Sindivânî şeklinde nisbet yapılır. Sind bölgesinin nisbeti ise sindî şeklindedir" denir.

Bağdad'ın mesire yerlerinden biri, el-Muhavvel denen yer olup Bağdad'ın güney-batısında bir fersah uzaklıkta, çok ağaçlık, nehirleri geniş bir beldedir. Dımaşk Gûta'sı gibidir. *El-Azîzî*'de "Irak'ın batısında Kâdisiyye, Hît, doğusunda Hulvan, kuzeyinde Samarra, güneyinde Übülle bulunur" denir.

Irak'taki meşhur yerlerden biri **Bâkûbâ**'dır. *Lübab*'ta "Burası Bağdad'a 10 fersah mesafede büyük bir köydür. Bir grup âlim buraya nisbet edilir" denir. Es-Samânî, Hatîbü'l-Bağdâdî'den naklen "Bâkûbâ Nehrevan'ın yukarısında bir köydür. Ebü'l-Haşimi'l-Bâkûbî buradandır. Zannederim Bâkûbâ Bağdad'a 10 fersah mesafedeki meşhur Bâkûbâ'dan başka köydür. Eğer aynı yerse kelimeye elif ilâve edilmiştir" der. *El-Müşterik*'te **Sâbât** adı aslen Farsçadır. Balasâbâd şeklindedir, balas mamuresi demektir. Araplar Sâbât şeklinde almışlardır. Medâin yakınında bir köydür. Bunun için Sâbâtü'l-Medâin denir. Yukarıda adı geçti. Sâbât ayrıca Mâverâünnehir'de Uşruşene'de, Semerkand'a 20 fersah mesafede bilinen bir beldedir.

Irak'taki yerlerden biri **Sîniyye**'dir. *Lübab*'ta zikredilir, Mübarek ise Bağdad-Sâbât arasında Dicle kıyısında küçük bir

beldedir” denir. Yine *Lûbab*’ta “Baderûyâ’nın Vâsıt âmilliklerinden bir köy olduğunu zannederim” denir. *Lûbab*’ta “Cebbûl Irak’ta Bağdad-Sâbât arasında Dicle kıyısında bir beldedir. Buraya birçok kişi nisbet edilir. Bunlardan biri Şair Ebû’l-Hattab el-Cebbûlî’dir. Güzel şiir yazarlardandı. Bu zatla Ebû’l-Alâ b. Süleyman el-Maarri arasında şiir atışmaları vardı. El-Maarri şöyle başlayan kasidesinde onu anlatır:

“Ağlayanın yası, neşelenin terennümü milletime (dinime) itikadıma yararlı değildir.” Ebû’l-Hattab 439/1048 yılı sonunda öldü.

El-Müşterik’te “Sukussülâsâ (Salıpazarı) Bağdad’ın doğu yakasında, daha şehir kurulmadan Mualla Konak yanında kurulurdu. Bugün bu yer pazarın kurulduğu güne nisbetle anılır. Sonra bu yer Bağdad’ın mahallelerinden biri haline geldi. Manifaturacılar çarşısının büyük bir kısmı burada kuruldu. Irak’taki yerlerden biri **Mâderâyâ**’dır. *Lûbab*’ta “Basra âmilliklerindendir. Semânî ise Tekrit’e bağlı zanneder. Abadan’a göre Irak’ın kuzeyinin sonundadır. Abadan ise güney sınırının sonundadır. Doğu sınırı yayı üzerinde yürüyen kişi bu mesafeyi bir ayda kateder. Batı sınırı yayında yürüyen de Tekrit’ten Abadan’a giden yolu bir ayda kat eder. Yani Tekrit’ten Enbar’a, sonra Vâsıt’a, sonra Basra’ya, sonra Abadan’a varır. Buna göre Irak’ın çevresi 2 ay kadarlık mesafedir. Tekrit’ten Abadan’a Irak’ın uzunluğu 20 konak kadardır. Bağdad’tan Kûfe’ye 4 konak kadar, Bağdad’tan Tekrit’e de 4 konaktır. Bağdad’tan Hulvan’a 6 konak kadar, Kûfe’den Vâsıt’a da 6 konaktır.” denir.

Irak’taki bölgelerden biri **Sîb**’tir. *El-Müşterik*’te “Kûfe ovasında bir kanal olup üzerinde olup kûresi vardır. İbn Hübeyre Kasrı buradadır. Sîb ayrıca Vâsıt tarafında Basra’da bir kanaldır. Üzerinde köyler vardır. Bunlardan biri Caferiyye’dir. Çarşıları olan büyük bir köydür” denir. *Lûbab*’ta “Sib, Semânî’nin zannına göre Kasr-ı İbn Hübeyre tarafında bir köydür” denir. Basra’daki yerlerden biri Meysan’dır. *Lûbab*’ta “Meysan Basra

arazisinin aşağısında küçük bir beldedir” denir. *Kitâbü'l-at-val'*de yerinin 73° boylamda, 32° enlemde olduğu söylenir. **Meşan:** *Lübab*'ta “Burası Basra'nın üstünde şehre yakın, çok ağaçlı, hastalıklı bir köydür” denir.

Abadan: Basra'nın yengeç burcu güneşi doğduğu yer tarafında yani güneye meyleden doğusundadır. Übülle ise Basra'nın doğu tarafındadır. Med zamanında denizin tuzlu suları Mâkıl kanalı ağzına kadar gelir. Bu yerlerin halkı cezir olduğu zaman tatlı sudan faydalanırlar. Mâkıl kanalından sonra suda tuzluluk olmaz. Med olayı burada değişiklik yapmaz. Batâihü'l-Basra bu şehrin köylerindendir. Suyu sıgıdır. Burada Murâdî denen sıgı yer gemileri işler. Dicle kuzeyden Basra'ya gelir, etrafını doğusuna kadar dolaşır. Sonra döner, biraz doğuya meylederek güneye akar, denize dökülür. Batâih'a gelinse, *Lübab*'ta “Burası Vâsıt ile Basra arasında bir yerdir. Burada suyun ortasında bazı köyler toplanmış haldedir. Cevvît ise Basra tarafında bir beldedir. Irak beldelerinden biri Nîl'dir. Burası Bağdad-Kûfe arasında, Fırat kıyısında bir beldedir” denir. Es-Semânî “Buraya vardım. İki gün oturdum” der. Önemli yerlerinden biri Hâşimiyye'dir. *El-Müşterik*'te “Hâşimiyye, halife el-Seffah'ın Kûfe yakınında kurduğu bir şehirdir. Sonra buradan ayrılıp Enbar'a yerleşti. Burada öldü” denir. Ben derim ki Hâşimiyye şehri tarih kitaplarında Kûfe Hâşimiyye'si adıyla geçer.

Cetveller:

Birinci Cetvel:

Hît: Irak'ta Fırat nehri üzerinde üçüncü iklimdedir. İbn Said “el-Cezire sınırı burada sona erer” der. *Atvâl'e* göre 68° 20' boylamda, 33° 15' enlemde, İbn Said'e göre 68° 30' boylamda, 34° enlemdedir. Hît, Fırat'ın kuzeyindedir. *El-Müşterik*'te “Hît, Fırat üzerinde olup Bağdad'ın âmilliklerindendir” denir. *Lübab*'ta “Hît, Enbar'ın üst tarafında Fırat üzerinde bir şehirdir. Burada Abdullah b. el-Mübarek'in mezarı vardır” denir.

El-Azizî'de "Hît, Irak hudutlarından biridir. Fırat'ın batısında bir iskeledir. Burada naft gözleri bulunur. Burasıyla Kâdisiye arasında 8 fersah, Enbar arasında 21 fersah mesafe vardır" denir. *Tertib*'te "Bir çukur yerde olduğu için Hît demiştir" denir.

Hille: Irak'ta üçüncü iklimde olup Kıyas'a göre 69° boylamda, 32° 15' enlemedir. Yakut *el-Müşterik* adlı eserinde "Burası Bâbil arazisindeki Hillet-i Beni Mezyed'tir. Bağdad'la Kûfe arasındadır. 495/1102 yılında ilk planlayıp evler yapan, büyük hale getiren Seyfüddervî Sadaka b. Dübeyş b. Ali b. Mezyed el-Esedî'dir. Daha önce yerine Câmieyn denirdi. Hille ayrıca Vâsıt-Basra arasında bir köydür. Buna Hillet-i Benî Kayle denir. Ayrıca Basra ile Ahvaz arasında Dübeyş b. Afifî'l-Esedî Hillesi denen bir yer vardır. Hille ayrıca Musul yakınında büyük bir köydür. Buna Benü'l-Marak Hillesi denir." der

Kâdisiyye: Irak'ta üçüncü iklimde olup *Atval*'e göre [...] derece boylamda, 31° 10' enlemede, *Kanun*'a göre 69° 25' boylamda, 31° 45' enlemedir. Kâdisiyye, hurmalık, sulak küçük bir şehirdir. Kâdisiyye, Hîre, Havarnak hepsi çöl ile Sevad ovası kıyısındadır. Çöl batılarında, hurmalıklar, kanallar doğularında yer alır. *El-Müşterik*'te "Kâdisiyye, küçük bir belde olup Kûfe ile arasında hac yolundan 15 fersah mesafe vardır. Hz. Ömer b. el-Hallab zamanında burada Kâdisiyye savaşı oldu. Kâdisiyye ayrıca Samarra yakınında bir köydür. Burada cam imal edilir" denir. *Tertib*'te "Kâdis halkı burada yerleştiği için Kâdisiyye adı verilmiştir. Kâdis ise Merveruz'da bir köydür" denir.

Hîre: Irak'ta üçüncü iklimde olup *Atval*'e göre 69° 27' boylamda, 31° 30' enlemede, *Kanun*'a göre 69° 25' boylamda, 32° enlemedir. *Kanun*'un verdiği doğruya daha yakındır. Hîre'nin çok kanalı vardır. Cahiliye devrinden kalmaz. Kûfe'den bir fersah kadar uzaklıktadır. *El-Azizî*'de "Hîre, Kûfe'den 3 mil mesafede eski bir şehirdir. Numan b. el-Münzir sülalesinin merkeziydi. Münzir b. İmrülkays burada hristiyan oldu. Burada büyük kiliseler kuruldu. Hîre, Necef'ten biraz uzaklıktadır.

Eskiler Basra körfezinin buraya bittiğini söylerler. Şimdi ise denizle arasında uzak mesafe vardır” denir. *Lübab*’ta “Hîre, Kûfe yakınında eski bir şehirdir. Burada Havarnak bulunur” denir. *Tertib*’te “Tübbâ, Yemen’den Horasan’a giderken bir gece Hîre’nin yerine geldi. Hoşuna gitti, buraya indi, Hîre’nin inşasını emretti. Böylece Hîre adını aldı” denir.

İkinci Cetvel:

Kûfe: Irak’ta Fırat’tan güneye çıkan bir kol üzerinde üçüncü iklimde olup *Atval*’e göre 69° 30’ boylamda, 31° 50’ enlemedir. Kûfe hemen Fırat’ın bir güney-batısındaki bir dirsekte kurulmuş bir şehirdir. *Kanun*’da da “Fırat’ın bir kolu üzerindedir” denir. *El-Azizî*’de “Kûfe şehri, Bağdad’ın yarısı kadardır. Hz. Ali b. Ebî Tâlib’in mezarı buranın yakınındadır. Mezarın üzerinde türbe bulunur, uzak yerlerden insanlar buraya ziyarete gelir” denir. *Tertib*’te Kûfe denmesinin sebebi yuvarlak olmasındandır. Bu ad Arapların yuvarlak kum tepesi görünce “Bir kûfânnâ gördük” demelerinden alınmıştır. Başka bir rivayete göre insanlar burada toplandığı için bu adı almıştır. Araplar kum birbiri üzerine yığılınca “Tekevvefe’r-raml” derler.

Enbar: Irak’ta üçüncü iklimin sonunda olup *Atval*’e göre 69° 30’ boylamda, 33° 15’ enlemedir. *El-Müşterik*’te “Enbar, Bağdad bölgesinde Fırat kıyısındadır. Abbasî halifelerinin ilki Ebü’l-Abbas ölümüne kadar burada oturdu. Bağdad’tan 10 fersah uzaklıktadır. Enbar ayrıca Belh yakınında Cürcan da bir köydür. Ebü’l-Hasan Ali el-Enbârî buraya nisbet edilir” denir. *Lübab*’ta “Enbar, eski bir şehirdir” dendikten sonra aynı bilgi tekrarlanır. İbn Havkal “ Enbar, Irak’ın başlangıcıdır” denir. Süleyman b. Mühennâdan, Enbar-Bağdad arasının bir konak olduğu nakledilir.

Ukberâ: Irak’ta üçüncü iklimde olup *Atval*’e göre 69° 40’ boylamda, 33° 35’ enlemede, *Kanun*’a göre 69° 50’ boylamda, 33° 30’ enlemedir. *Lübab*’ta “Ukberâ, Bağdad’ın 10 fersah

üstünde, Dicle kıyısında küçük bir beldedir. Buranın yakınında Kutrubul vardır “ denir. *El-Müşterik*’te “Burası Bağdad’la Ukberâ arasında meşhur bir köydür. Halifeler için toplantı yeri, müzikli eğlence yapanlar için bir sığınaktı. Burası hakkında çok şiir söylemişlerdir. Kutrubul ayrıca Amid karşısında bir köydür. Burada da şarap satılır” denir. *El-Azizî*’de “Ukberâ ile Baradan arası 4 fersahtır” denir.

Sâmarrâ (Sürre-men-raâ): Irak’ta dördüncü iklimde olup *Atval*’e göre 69° boylamda, 34° enlemde, *Resmül-arz’a* göre 69° 45’ boylamda, 34° enlemedir. *Lübab*’ta “Sürre-men-raâ Irak’ta Bağdad’ın üst tarafında meşhur bir şehirdir. İnsanlar kelimeyi hafifletmek için Sâmarrâ demişlerdir. Burasının halife Mutasım kurdu. Yakın zamanda harap oldu” denir. *El-Azizî*’de “Sürre-men-raâ şehri Ukberâ’ya 12 fersah mesafededir. Dicle’nin doğu kıyısında. Havası, toprağı sağlamdır. Bu gün bir köy kadarlık küçük bir yeri dışında haraptır” denir. İbn Said “Sâmarrâ’yı Mutasım kurdu, Vasık buraya Hârûniyye şehrini, Mûtevekkil Caferiyye şehrini ilave ettiler. Şehrin değeri, miktarı büyüdü” der.

Beradan: Irak’ta Dicle kıyısında üçüncü iklimim sonunda olup *Atvâl*’e göre 69° 50’ boylamda, 33° 30’ enlemedir. *Lübab*’ta “Beradan, Bağdad köylerinden biridir. Buradan bir grup ilim adamı çıkmıştır” denir. İbn Havkal “Burası Ukbârâ ve Numâniyye’ye yakın büyüklükte bir beldedir. Mamurlukla doludur. Kûresi vardır” der. *El-Azizî*’de “Beradan, Dicle’nin doğu kıyısında mamur bir şehirdir. Bağdad’la arasında 5 fersah mesafe vardır” denir.

Üçüncü Cetvel:

Sarsar: Irak’ta üçüncü iklimde olup Kıyas’a göre 69° 55’ boylamda, 33° 20’ enlemedir. *El-Müşterik*’te “Bağdad Hac yolunun başlangıcında bir beldedir. Buna aşağı Sarsar denir” der. Başka bir kaynak “Irak beldelerinden biri Sarsar olup küçük

bir beldedir. Nehri (kanalı) Fırat'tan ayrılan ilk nehirdir. Bağdad'la Kûfe arasındadır. Bağdad'tan 3 fersah mesafededir" der. *El-Müşterik*'te ayrıca "Sarsar, Îsâ kanalının büyük kolu üzerinde bir beldedir. Buna yukarı Sarsar denir" der. *El-Azizî*'de "Bağdad'tan Sarsar şehrine 2 fersah mesafe vardır. Sarsar'dan Melik Kanalı şehrine de 2 fersah mesafe bulunur" denir.

Bağdad: Irak'ta üçüncü iklimin sonunda olup *Kanun*'a ve *Atval*'e göre 70° boylamda, 33° 25' enlemedir. Bağdad, Dicle nehrinin iki yakasında olup batı yakasına Kerh denir. Şehrin kurucusu Ebû Caferî'l-Mansur burada otururdu. Bağdad inşa edilince ez-Zevrâ adı verildi. Zira şehrin iç surunun kapıları, dış surun kapılarının aksine süslüydü. Şehrin doğu yakasına gelince, buraya Askerû'l-Mehdî denir. Zira burada ilk oturan askerleriyle beraber Halife el-Mehdî b. el-Mansur'dur. Bu kısma Rusâfe de denir. Ayrıca, Ra'sû't-Tâk'a nisbetle Tâk tarafı da denir. Ra'sû't-Tâk büyük çarşının yeridir. *El-Müşterik*'te "Nehr-i Mualla (Mualla kanalı), el-Mansur'un mevlâsı Mualla b. Tarîf'e nisbet edilir. Burası Bağdad'ın doğu kısmının en büyük mahallesidir. Halifenin haremî, sarayları buradadır" denir.

El-Medâin: Irak'ta üçüncü iklimde olup *Atval*'e göre 70° boylamda, 33° 10' enlemde, *Kanun*'a göre 70° 20' boylamda, 33° enlemedir. Medâin'de Kisra'nın Eyvanı vardır. Eyvan'ın bir tarafından diğer tarafına genişliği 95 zirâ idi. Bunu itimat edilir bir kişi anlatır. Medâin şehri Dicle'nin doğusunda, Bağdad'ın bir konak aşağısında idi. *El-Azizî*'de "Medâin, Bağdad'ın alt tarafında güneyindedir. Dicle'nin doğusunda Kisra'nın Eyvanı'nın bulunduğu büyük bir şehirdir. Eyvan'ın yüksekliği 8° zirâ idi. Buraya Medâin Roma'sı, Tisibun (Ktesifan) ve Asbanapur denir. Dicle'nin batısında Sâbâtû'l-Medâin şehri vardı. Bunun yanında Nehr-i Şîr şehri de bulunuyordu." denir.

Kelvâzâ: Irak'ta üçüncü iklimde olup *Atval*'e göre 70° boylamda, 33° 15' enlemedir. *Lûbab*'ta "Kelvâzâ, Bağdad

köylerinden meşhur bir köydür” denir. *El-Azizî*’de “Kelvâzâ şehriyle Bağdad arasında 2 fersah mesafe vardır. Kelvâzâ’dan Nehrevan’a 4 fersaktır” denir.

Bâbil: Irak’ta üçüncü iklimde olup *Atval’e* göre 70° boylamda, 32° 15’ enlemde, *Kanun’a* göre 69° 10’ boylamda, 32° enlemdedir. Bâbil, Hz. İbrahim’in ateşe atıldığı şehirdir. Şimdi ise haraptır. Yerinde küçük bir köy vardır. İbn Havkal “Bâbil küçük bir köydür. Yalnız Irak’ın en eski yerleşim yeridir. Çok eski olduğu için bu bölge Bâbil’e nisbet edilir. Kenânî hükümdarları ve başkaları burada oturdular. Burada eski bina kalıntıları vardır. Zannedirim eski zamanda büyük bir merkezdi. Rivayete göre burayı ilk kuran Dahhak’tır” der.

Dördüncü Cetvel:

Numâniyye: Irak’ta üçüncü iklimde olup *Atval’e* göre 70° 20’ boylamda, 33° enlemdedir. *El-Müşterik*’te “Numâniyye, Bağdad-Vâsıt arasında küçük bir beldedir. Yukarı Zab kûresinin merkezidir” denir. Ben “Bahsedilen Zab Fırat nehri-nden ayrılır” derim.

Nehrevan: Irak’ta üçüncü iklimin sonunda nehrin iki yakasında olup *Atval’e* göre 70° 20’ boylamda 33° 15’ enlemde, *Kanun’a* göre 70° 20’ boylamda, 33° 25’ enlemdedir. İbn Havkal “Nehrevan bir şehir ve içinden geçen ırmağın adıdır. Nehrevan, Bağdad’tan 4 fersah uzaklıkta küçük bir şehirdir” der. *Lûbab*’ta Nehrevan, Bağdad’a yakın eski bir beldedir. Nahiye-lerinin çoğu haraptır” denir. Semânî, *el-Ensab*’ta “Nehrevan, Dicle’den 4 fersah uzaktadır, oraya vardım” der.

Kasru İbn Hübeyre: Irak’ta üçüncü iklimde olup *Atval’e* göre 70° 30’ boylamda, 32° 45’ enlemde, *Kanun’a* göre 69° 40’ boylamda, 33° 8’ enlemdedir. Kasru İbn Hübeyre, Fırat’ın ana koluna yakın bir şehirdir. Fırat’tan buraya çeşitli kanallar çıkar. Fakat bunlar büyük değildir. Kerbelâ buranın hizasında

batisında çölde bulunur.” denir. *El-Müşterik*’te “Kasru İbn Hübeyre Emevilerin son halifesi Mervan el-Hımar zamanında Irak valisi olan Yezid b. Ömer b. Hübeyre el-Fezârî’ye nisbet edilir. Eski Bâbil bölgesinde Sûrâ köprüsü yakınındadır” denir. *El-Azizî*’de “İbn Hübeyr’e Kasrı’ndan Fırat’ın büyük ana koluna 2 fersah mesafe vardır” denir. *Lübab*’ta “İbn Hübeyr’e Kasrı Emevilerin Irak valisi Ebü’l-Müsennâ Ömer b. Hübeyre’ye nisbet edilir” denir.

Cercerâyâ: Irak’ta Dicle nehrinin batısında üçüncü iklimde olup *Atval* ve *Kanun*’a göre 70° 30’ boylamda, 33° 8’ enlemindedir. *Lübab*’ta “Cercerâyâ, Bağdad-Vâsıt arasında Dicle’ye yakın bir beldedir” denir. *El-Azizî*’de “Burasıyla Deyrül-Âkul arasında 4 fersah mesafe vardır. Deyrül-Âkul’dan Medâin’e 10 fersah mesafe, Cercerâyâ’dan Cübbel’e 9 fersah mesafe bulunur” denir.

Femü’s-Sulh: Irak’ta Dicle’nin batısında üçüncü iklimde olup *Atval*’e göre 70° 45’ boylamda, 32° 40’ enlemde, *Kanun*’a göre 72° 8’ boylamda, 32° 50’ enlemindedir. *Lübab*’ta “Femü’s-Sulh Dicle kıyısında Vâsıt’a yakın bir beldedir” denir. *El-Azizî*’de “Femü’s-Sulh şehriyle Cübbel şehri arasında 12 fersah mesafe vardır. Femü’s-Sulh’tan Vâsıt’a 7 fersaktır. Burada Halife Memun veziri Hasan b. Sehl’in kızı Bûrân ile evlenmiştir” denir.

Nehrü’l-Melik: Irak’ta üçüncü iklimin sonunda olup *Atval*’e göre 70° 50’ boylamda, 33° 25’ enlemde, *Kanun*’a göre 69° 50’ boylamda 33° 15’ enlemindedir. Nehrü’l-Melik, Sarsar Kanalı’nın 2 fersah alt tarafında bir şehirdir. Fırat’tan ayrılan büyük bir kanalı vardır. Bu kanal Irak Sevadı’nı sular. *El-Azizî*’de “Nehrü’l-Melik şehri, Fırat’ın bir kolu üzerindedir. Bir köprüden oraya geçilir. Bu şehirle Sarsar arasında 2 fersah mesafe vardır. Buradan Kûsâ şehrine 2 fersaktır. Kûsâ şehrinin çarşısı, camisi, minberi bulunur. Kûsâ ile Kusrü İbn Hübeyre arası 6 fersaktır” denir.

Beşinci Cetvel:

Deskere: Irak'ta dördüncü iklimin başlangıcında olup *Atval'e* göre 71° 8' boylamda, 33° 40' enlemde, *Kanun'a* göre 71° 8' boylamda, 33° enlemedir. *El-Müşterik'te* “Deskere, Bağdad bölgesinde bir köydür” denir. *Lübab'ta* “Deskere, Bağdad âmilliklerinden olup Horasan yolu üzerinde bir köydür. Buraya Deskeretü'l-Melik denir” der. *El-Azizî'de* “Deskere, eski bir yerleşim yeridir. Burada Fars hükümdarlarının evleri, enteresan binaları, eski eserleri bulunur. Buradan Celûlâ'ya 6 fersahtır” denir.

Celûlâ: Irak'ta dördüncü iklimin başlangıcında olup *Atval'e* göre 71° 10' boylamda, 33° 50' enlemde, *Kanun'a* 71° 10' boylama, 33° enlemedir. *El-Müşterik'te* “Celûlâ, Bağdad Sevâdında küçük bir beldenin ve üzerinde köyler bulunan bir nehrin adıdır. Bağdad-Horasan yolu üzerindedir. Kitaplarda bahsedilen ve Müslümanlarla Farslar arasında cereyan eden Celûlâ savaşı burada oldu. Celûlâ ayrıca Efrikiyye'de bir şehirdir” denir. *El-Azizî'de* “Celûlâ ile Hânîkan arası 7 fersahtır” denir.

Vâsıt: Irak'ta Dicle'nin iki yakasında üçüncü iklimde olup *Kanun'a* göre 71° 30' boylamda, 32° 25' enlemde, İbn Said'e göre 72° 30' boylamda 32° 20' enlemde, *Resmü'l-arz'a* ve *Atval'e* göre 71° 30' boylamda, 32° 20' enlemedir. Vâsıt, Dicle nehri üzerinde iki yakadan oluşur. Bu iki kısım arasında gemilerden köprü vardır. Ahmed b. Yakubi'l-Kâtib “Vâsıt adını almasının sebebi Basra, Kûfe, Ahvaz, Bağdad'tan her birine 50 fersah uzaklıkta olmasındandır” der. *El-Müşterik'te* “Vâsıt'ı Haccac Hicretin 84/703 yılında Basra ile Kûfe arasında Deskere arazisinde kurdu, 86/705 yılında tamamlandı. Vâsıt köylerinden biri Şelmeğân'dır” denir. *Lübab'ta* “Şelmeğân, Vâsıt bölgesinde bir köydür. Bir gurup kişi buradan çıkmış ve buraya nisbet edilmiştir” denir.

Hânîkîn: Irak'ta dördüncü iklimin başlangıcında olup *Atval'e* göre 71° 35' boylamda, 33° enlemedir. *El-Müşterik'te*

“Hânîkîn Bağdad sevadı (ovası) tarafında Hemedan yolu üzerinde bir beldedir. Kasr-ı Şirin ile Hulvan aarasındadır. Hânîkîn ayrıca Kûfe bölgesinde bir beldedir” denir. *El-Azizî*’de “Hânîkîn bir köydür. Burası ile Kisra ile karısı Şirin’in yazladığı Kasr-ı Şirin arasında 7 fersah mesafe vardır. Burada büyük hükümdarlara ait önemli büyük eserler bulunur. Kasr-ı Şirin’den Hulvan’a 6 fersahtır. Burası (Kasr-ı Şirin) Irak’ın doğu sınırındadır” denir.

Hulvan: Irak’ta bir rivayete göre dördüncü iklimin başlangıcındadır. *Resmü’l-arz*’a göre 71 45° boylamda, 34° enlemde, *Atvâl*’e ve *Kanun*’a göre 72° 55’ boylamda, 34° enlemde. Hulvan, Irak şehirlerinin doğudaki sonuncusudur. Buradan Cibal bölgesine çıkılır. Burada en çok incir meyvesi vardır. Irak’ta buradan başka dağa komşu şehir yoktur. Dağına daima kar düşer. İbn Havkal “Hulvan, Irak’a bakan bir dağın dibindedir. Burada makbul incir, hurma yetişir. Bir konak uzağında kar bulunur” der. *El-Müşterik*’te “Hulvan, Cibal tarafında Irak sınırının sonundadır. Burasıyla Bağdad arasında 5 konak mesafe vardır. Hulvan ayrıca Fustat’ın 2 fersah yukarısında Nil’e bakan bir köydür” denir.

Altıncı Cetvel:

Basra: Dicle’nin batısında, Übülle’nin doğusunda üçüncü iklimdedir. *Atval*’e göre 74° boylamda, 30° 8’ enlemde, İbn Saîd’e göre 74° 31’ boylamda, 31° enlemde, *Kanun*’a göre 74° boylamda, 31° enlemde. Basra İslâm devrinde Hz. Ömer zamanında kurulmuştur. Batısında, güneyinde dağ vardır. Bu dağa Senâm denir. Güneyinde, batısında ova vardır. Güneyinde Vâdi’n-Nisâ denen yer vardır. Kadınlar bu vadiye gidip mantar toplarlar. Senânı dağı Basra’nın yarım konak uzağındadır. Basra ovasında ve Mirbed’inde asla yağmurlu tarım yapılmaz. *El-Müşterik*’te “Mirbed, Basra’nın batı tarafında büyük

bir mahalledir. Çeşitli yerlerden Araplar gelir, burada toplanır, şiir söyleşirler, alış-veriş yaparlardı” denir.

Übülle: Dicle’den ayrılan kanalın ağzında, Irak’ta üçüncü iklimdedir. *Atval’e* göre 74° boylamda, 30° 15’ enlemde, *Kanun’a* göre 74° boylamda, 31° 15’ enlemdedir. İbn Havkal “Übülle, küçük, verimli, mamur bir şehirdir. Bir tarafında Basra’ya giden Übülle kanalı, bir tarafında bu kanalın ayrıldığı Dicle bulunur. Dicle’nin esas kolu denize ve Abadan’a ulaşır. Nehri (kanalı) Basra ile Übülle arasında 4 fersah uzanır. Bu kanalın iki tarafında devamlı bitişik saraylar, bostanlar bulunur. Sanki ipe dizilmiş tek bir bostan gibidir. Hurma ağaçları da bir ipe dizilmiş gibidir. Buradaki bostanlar birbirlerine arklarla bağlıdır. Denizde med olunca su kanallara arklara girer, zahmetsiz hurmalıklara, evlere ulaşır. Cezir zamanında ise suyun seviyesi düşer bostanlardan, hurmalıklardan çekilir.” der.

Abbâdan, Abadan: Irak’ın sonunda olup buranın yanında Haşabât denen yerde Dicle denize dökülür, üçüncü iklimdedir. *Atval’e* göre 74° 30’ boylamda, 29° 20’ enlemde, *Resmü’l-arz’a* göre 75° 15’ boylamda, 31° enlemde, *Kanun’a* göre 75° 30’ boylamdadır. İbn Said “Abadan, Fars denizi kıyısındadır. Deniz etrafını kuşatır, ancak az kara parçasıyla karaya bitişir. Dicle burada Abadan’ın güney-doğusunda denize dökülür” der. Başka biri (İbn Havkal) “Abadan, Dicle’nin döküldüğü yerdedir. Buradan sahil boyunca Mehruban’a 4 konak kadardır. Abadan, Basra’dan 1,5 konak kadar uzaktadır. Abadan’ın güneyinde, doğusunda Haşabât vardır. Bu kazıklar gemiler için işarettir. Gemiler karaya oturmaktan korktukları için burayı geçemezler” der.

ON BİRİNCİ İKLİM: HÛZİSTAN (Ahvaz)

E*l-Müşterik*'te Hûzistan'a Hûz denir. Burası Basra ile Fars bölgesi arasında çok sayıda şehri kapsar. Birçok kişi buraya Hûz kelimesiyle nisbet yapar. Irak bahsini bitirince Hûzistan bahsine başladık. Hûzistan'ı batıdan Vâsıt rustakı, Dûrû'r-Râ-sibî, güneyden deniz kıyısındaki Abadan'dan, Mihran'a, Devrak'a, Fars hududuna kadarki yerler kuşatır. Doğusundan güneyine kadar Fars bölgesi sınırı, doğudan kuzeye kadar Isfahan ve Cibal bölgesi kuşatır. Burada Cibal, Fars, Isfahan bölgeleri arasını Tab nehri ayırır. Hûzistan'ı kuzeyden Saymur, Kerha, Lur Dağları kuşatır. Cibal bölgesi Isfahan'a, Hûzistan'a kadar düzdür. Bu kısımda dağlar yoktur. Akarsu çoktur. Hûzistan suları Hısn-ı Mehdî yanında toplanır, genişler, denize bitişir. Bu sular denizde bittiği için burada Med-Cezir olayı meydana gelir.

Ahvaz kürelerinden biri Cürhan'dır. *Lübab*'ta buranın Ahvaz kürelerinden Sûs yakınında bir belde olduğu söylenir. Hûzistan beldelerinden biri Destüvâ'dır. Başka biri Sûku'l-Erbiâ'dır. *El-Müşterik*'te "Sûku'l-Erbiâ Hûzistan bölgesinde bir belde, Sûkü's-Sülâsâ ise Bağdad'ta bir mahalledir. Sûku'l-Erbiâ'dan Asker-i Mükrem'e 6 fersah mesafe vardır" denir. Bu beldelerden biri Zut rustakıdır. İbn Havkal, burasının mamur, çok sıcak bir küre olduğunu söyler. *El-Azizî*'de "Zut rustakından Errecan şehrine 12 fersah mesafe vardır" denir. Bu yerlerden biri Simbil'dir. İbn Havkal "Burası Fars'a bitişik bir küredir" der. *El-Azizî*'de burasıyla Errecan arasının 4 fersah olduğu söylenir.

Hûzistan'ın bazı mesafeleri: Asker-i Mükrem'den Ahvaz'a bir konak, Ahvaz'dan Devrak'a 4 konak, Asker-i Mükrem'den Sûku'l-Erbiâ'ya bir konaktır. Cübbâ, Sûku'l-Erbiâ hizasındadır. Sûku'l-Erbiâ'dan Hısn-ı Mehdî'ye bir konak, Sûs'tan Besinna'ya hafif bir konak, Sûs'tan Mettus'a bir konaktır. Bu yerlerden biri Bâsyan'dır. İbn Havkal "Burası orta derecede bir şehirdir. Ortasından nehir geçer. Buradan Hısn-ı Mehdî'ye 2 konaktır. Bu ikisi arası suyuyla da kat edilir. Devrak'tan Bâsyan'a da aynı şekildedir. Bu yolların hepsi Tüster nehrinden kat edilir. Bâsyan, 74° 55' boylamda, 30° 30' enlemedir." der.

Hûzistan nahiyyelerinden biri **Lûr** bölgesidir. Burası verimli bir yerdir. Çoğu dağlıktır. Hûzistan'a bitişiktir. Fakat ayrı gösterdim. İbn Havkal "Lûr bölgesinin çoğu dağlıktır. Eskiden Hûzistan'dan sayılırdı" der. *Kıtabü'l-atval*'de Lûr'un 74° boylamda, 32° enlemde olduğu söylenir. Lûr Dağı Tüster ile Isfahan arasındadır. Bu dağın uzunluğu 6 günlük yoldur. Üzerinde Kürtlerden büyük bir kalabalık yaşar. Orada onların hükümdarları vardır. *Lübab*'ta "Lûr, Hûzistan rustaklarındandır. Zannettiğime göre buradaki dağlara Lûristan denir. Cevze ve Merze hikâyesini rivayet eder. Ammar b. Muhammed el-Lûri buradandır. Rivayet zincirinde tebessüm ve gülme bulunur" denir. Bu bölgedeki yerlerden biri Bisinnâ'dır. *El-Azizî*'de "Buradan Sus'a 4 fersahtır" denir. Bu yerlerden biri Mettus'tur. *Lübab*'ta "Mettus Hûzistan'ın meşhur şehirlerindendir. Kurkub ile Ahvaz arasındadır" denir. *El-Azizî*'de "Mettus ile Sus arası 9 fersahtır. Burada ki yerlerden biri Rîşer'dir" denir.

Cetveller:

Birinci Cetvel:

Tîb: Hûzistan'da üçüncü iklimde olup *Atval*'e göre 73° boylamda, 32° enlemde, *Kanun*'a göre 74° 30' boylamda, 33° 10' enlemedir. *El-Müşterik*'te "Tîb Vâsıt-Ahvaz arasında bir beldedir. Orada izah edilemeyen acayiplikler vardır" denir.

Lûbab'ta "Tîb, Vâsıt ile Ahvaz kûreleri arasında bir beldedir" denir, başka bir şey söylenmez.

Sûs: Hûzistan'da, *Resmü'l-mamur*'a göre Fars bölgesinde üçüncü iklimde olup *Atval*'e göre 73° 45' boylamda, 32° 15' enlemde, *Kanun*'a göre 74° 40' boylamda, 33° enlemedir. Sûs, Hûzistan'da bir şehir olup, parmak gibi turuncu vardır. *El-Müş-terik*'te "Sûs, Hûzistan'da eski bir beldedir. Burada Danyal Peygamberin mezarı vardır. Sûs, ayrıca Mağrib bölgesinin en uzasının adıdır. Ayrıca Efrikiyye'de bir beldedir. Bu sonuncusuna Sûs el-Ednâ denir. Burasıyla Sûs el-Aksâ arasında 3 aylık yol vardır. Buraya Sûsa da denir." der.

Kurkub: Ahvaz'da bir rivayete göre Irak'ta üçüncü iklimde olup *Kanun*'a göre 74° 43' boylamda, 33° enlemde, *Atval*'e göre 73° 36' boylamda, 32° enlemedir. Kurkub meşhur bir şehirdir. *Lûbab*'ta "Kurkub, Tîb'e yakın Vâsıt ile Ahvâz kûreleri arasında bir şehirdir" denir. *El-Azizî*'de "Kurkub'tan Tîb'e 7 fersah, Sûs'a ise 10 fersaktır" denir.

Cüneyşâpur: Ahvaz'da üçüncü iklimde olup *Atval*'e göre 74° 5' boylamda, 31° 55' enlemde, *Kanun*'a göre 75° boylamda, 33° 20' enlemedir. Cüneyşâpur, müstahkem, hayratı bol bir şehirdir. Burada Yakubü's-Saffar'ın mezarı bulunur. *Lûbab*'ta "Cüneyşâpur, Hûzistan'da meşhur bir şehirdir" denir. İbn Havkal "Burasının hayratı boldur. Hurması, çok zi-raatı, suları vardır" der. *El-Azizî*'de "Buradan Tüster'e 8 fersah, Sûs şehrine 6 fersaktır" denir.

Tüster: Ahvaz'da üçüncü iklimde olup *Atval*'e göre 74° 30' boylamda, 31° 30' enlemde, *Kanun*'a göre 75° 20' boylamda, 31° 30' enlemedir. Tüster'e halk Tüşter der. Meşhur bir ırmağı vardır. Hükümdar Sâbur burada 1 mil kadar uzunlukta bir sed inşa edip yüksek arazide şehre suyun ulaşmasını sağlamıştır. *Lûbab*'ta "Burası Hûzistan'da Ahvaz kûrelerinden birinin şehri (merkezi)'dir. Burada Berâ b. Malik'in kabri vardır" denir. *El-Azizî*'de "Tüster, çeşitli yerlerin ortasındadır. Buradan

Cüneyşâpur'a 8 fersahtır. Ahvaz'da Tüster'den başka yerde kabilelere ait semtler yoktur. Rivayete göre Tüster dünyanın en eski şehridir" denir.

Cübbâ: Hûzistan'da üçüncü iklimde olup *Atval'e* görfe 74° 35' boylamda, 30° 50' enlemedir. Cübbâ, Hurmalıkları, şeker kamışı çok bir şehirdir. Mutezile'den Ebû Ali el-Cübbâî buradandır. *El-Müşterik*'te "Cübbâ, Hûzistan bölgesinde bir kûre ve şehrin adıdır. Cübbâ ayrıca Nehrevan yakınında bir köydür" denir.

İkinci Cetvel:

Asker-i Mükrem: Ahvaz'da üçüncü iklimde olup *Atval'e* göre 74° 35' boylamda, 31° 15' enlemde, *Kanun'a* göre, 76° 8' boylamda, 31° 25' enlemedir. *El Azizî*'de "Asker-i Mükrem yeni bir şehirdir. Önceleri bir köydü, Benû Cavene'den Mükrem b. el-Füzr askerleriyle buraya indi. Haccac, Hurdad b. Pars'la savaşıması için onu bir orduyla göndermişti. Mükrem bu köye indi. Bir müddet burada kaldı. Burada binalar yaptı. Sonra bina sayısı arttı. Asker-i Mükrem adı verildi. Asker-i Mükrem'de öldürücü zehri olan meşhur akrepler bulunur. Buradan Tüster'e 8 fersahtır. Ahvaz'da sadece Asker-i Mükrem şehri yenidir. Buradan Sûkû'l-Erbiâ'ya 6 fersahtır." denir.

Hısn-ı Mehdî: Ahvaz'da üçüncü iklimde olup *Atval'e* göre 74° 45' boylamda, 31° 15' enlemde, *Kanun'a* göre 76° 8' boylamda, 31° 25' enlemedir. İbn Havkal "Hûzistan'daki Ahvaz, Devrak, Tüster vs. komşu yerlerin suları hepsi Hısn-ı Mehdî'de toplanır. Hepsi geniş büyük bir nehir olur, sonra denize dökülür" der. *El-Azizî*'de "Hısn-ı Mehdî'den Übülle'ye 11 fersah, Übülle'den Basra'ya 4 fersah, Hısn-ı Mehdî'den Sûku'l-Erbiâ'ya 16 fersahtır" denir.

Ahvaz: Hûzistan'ın merkezi olup üçüncü iklimdedir. *Atval'e* ve *Resmü'l-arz'a* göre 75° boylamda, 31° 8' enlemde, İbn

Said ve *Kanun*'a göre 75° boylamda, 32° 8' enlemedir. Ahvaz, Hûzistan kûrelerinden biridir. Hürmüz-şehir adıyla da anılır. Hûzistan'ın en büyük kûresidir. *Lûbab*'ta "Buraya Sûku'l-Ahvaz da denir" der. *El-Müşterik*'te "Sûku'l-Ahvaz şehri Hûzistan'dadır. Çoğu harap olmuştur" denir. *El Azizî*'de "Ahvaz'dan Isfahan'a 80 fersahtır" denir.

Nehr-i Tîrâ: Ahvaz bölgesinde üçüncü iklimde olup *Atval*'e göre 75° 15' boylamda, 30° 40' enlemedir. *El-Müşterik*'te "Nehr-i Tîrâ, Ahvaz bölgesinde bir beldedir. Fütuh kitaplarında, Haricilerden bahseden eserlerde adı geçer. 289/902 yılında ölen Ebû Abdullah Muhammed b. Musa el-Nehritîri buradandır" denir. İbn Havkal "Burada Bağdad elbiseleri gibi elbiseler imal edilir. Bağdad'a götürülür. Bağdad elbisesi diye satılır. Şâirin 'Ey amcamın oğulları yürüyünüz. Ahvaz'da, Nehr-i Tîrâ'da buluşalım. Araplar sizi tanıyamaz' sözünde kastedilen yer burasıdır." der.

Devrak: Ahvaz'da üçüncü iklimde olup *Atval*'e göre 75° 30' boylamda, 30° 15' enlemede, *Kanun*'a göre 75° 55' boylamda, 32° 55' enlemedir. *El-Müşterik*'te "Devrak, Hûzistan bölgesinde bir şehirdir" denir. İbn Havkal "Devrak büyük bir şehirdir" der. *El-Azizî*'de "Devrak'tan Basyan'a 10 fersahtır. Errecan'a ise 18 fersahtır" denir.

Mehruban: Hûzistan'da, bir rivayete göre Fars bölgesinde, üçüncü iklimde olup *Atval*'e göre 75° 45' boylamda, 29° 30' enlemede, *Kanun*'a göre 76° 20' boylamda, 30° enlemede, İbn Said'e göre 73° 30' boylamda, 30° 40' enlemedir. Mehruban, küçük bir şehir olup Errecan ve ötesinin iskelesidir. Deniz doğuda Mehruban'dan sonra Şiniz'e varır. İbn Havkal ve İbn Said Şiniz'i Fars bölgesinden sayarlar. *El-Azizî*'de "Mehruban şehri deniz kıyısındadır" denir.

Üçüncü Cetvel:

Rânehürmüz: Ahvaz'da üçüncü iklimde olup *Atval'e* göre 75° 45' boylamda, 31° enlemdedir. *Lübab'ta* "Rânehürmüz, Hûzistan'da Ahvaz şehrinin kürelerinden biridir. Selmanü'l- Fârisî'nin bu şehirden olduğu söylenir. Bu şehre önemli kişilerden bir topluluk nisbet edilir" denir. *El-Azizî'de* "Rânehürmüz ile Sûku'l-Ahvaz arasında 19 fersah mesafe vardır. Rânehürmüz ile Rustakü'z-Zut arasında 7 fersah mesafe bulunur" denir.

Errecan: Hûzistan'da, bir rivayete göre Fars bölgesinde üçüncü iklimde olup *Atval'e* göre 76 30° boylamda, 30° 30' enlemde, *Kanun'a* göre 77° 20' boylamda, 31° 8' enlemdedir. İbn Havkal "Errecan, Hûzistan tarafında Fars sınırının sonunda, Fars ile Hûzistan arasındadır. Büyük, hayratı bol, hurma ve zeytini çok, hem karası hem denizi, hem ova hem dağı olan bir şehirdir. Denizden bir konak mesafededir" der. *Lübab'ta* "Errecan, Hûzistan'da Ahvaz'ın kürelerindendir. Buraya Erğan da denir" der. *El-Azizî'de* "Errecan, Fars bölgesinin ilk şehridir. Küreleri, güzel âmillikleri, bol zeytini olan büyük, değerli bir şehirdir" denir.

ON İKİNCİ İKLİM: FARS BÖLGESİ

Ahvaz denen Hûzistan bahsini bitirince Fars bölgesi bahsine geçelim. Fars bölgesini batıdan Hûzistan, Isfahan, Cibal ve buraları güneyden çeviren Fars denizi, doğudan Kirman ve Fars bölgesini çeviren kısım, kuzeyden Fars ile Horasan arasındaki çöl, Isfahan ve Cibal hudutları çevirir. El-Mühellebî, *el-Azizî* adlı eserinde “Fars bölgesinin doğusunun sonu Yezd bölgesi, Güneyinin sonu Siraf ve deniz, kuzeyinin sonu Rey’dir. Fars şehirlerinden biri Bevvân vadisindeki Gürgan’dır. Burası Nevbendecan’dan 5 fersah uzaklıktadır. Fars şehirlerinden biri Sermak olup, çok verimli, çok ağaçlıktır. Fars bölgesinin mesire yerlerinden biri **Bevvân** vadisi olup dünyanın dört meşhur mesire yerlerinden biridir. Bu dört mesire yeri Dımaşk Gûtası, Übüle nehri, Semerkand Suğd vadisi, Bevvân vadisidir. Bevvân vadisi, Nevbendecan’dan 2 fersah kadar uzaklıktadır. Birbirine bitişen köylerden, sulardan, bunları kaplayan ağaçlardan oluşur. Bu ağaçlar köyleri kapatır, insan içine girmeden köyleri göremez” der. El-Mühellebî yine *el-Azizî*’de “Fars bölgesi güney-kuzey olmak üzere ikiye ayrılır. Güney kısmı ovalık, kuzey kısmı dağlıktır. Ovalık kısımdaki şehirler Errecan, Nevbendecan, Mehruban, Şînz, Kâzarun, İstahr, Beyzâ, Darabcerd’dir. Basra halkından biri Siraf’tan deniz sahili boyunca yürüyen kişi Beydehan’a varır. Burası Siraf’tan bir konak mesafede bir köydür. Sonra kişi Beydehan’dan Nâbend’e varır. Burası Beydehan’dan 2 günlük mesafede mamur bir şehirdir. Sonra kişi sahilden 10 konaktan daha az yürüyünce Kiş karşısına varır. Kiş ile Hürmüz arasında

orta rüzgârla denizden 3 günlük kadar mesafe vardır. Şiraz'dan Sîrafa güneye doğru 63 fersah mesafe vardır. Isfahan'a ise kuzeye doğru 72 fersah mesafe bulunur" der.

İbn Havkal "Fars-Sicistan-Horasan ve sair yerler arasında meşhur Fars çölü bulunur. Bu çölü batıdan Kumis, Rey, Kum, Kâşân, güneyden Kirman, Fars, Isfahan'ın bir kısmı, doğudan Mehran, Sicistan'ın bir kısmı, kuzeyden Horasan hudutları çevirir. Bu çölün bir kısmı Horasan ve Kumis âmilliği, bir kısmı Sicistan, bir kısmı Kirman, Fars, Isfahan âmilliklerindendir" der. *Lübab'ta* "Fars beldelerinden biri Cehrem'dir" denir. *Kitabü'l-atval'de* Cehrem'in 79° boylamda, 28° 40' enlemde olduğu söylenir.

Fars Bölgesinin Mesafeleri:İbn Havkal "Şiraz'dan Sîrafa 60 fersah kadar, Isfahan'a 12 fersah kadar, Kâzarun'a 20 fersah kadar mesafe vardır. Kâzarun'dan Cennâbe'ye 24 fersah kadar, Şiraz'dan Cennâbe'ye 44 fersah, Şiraz'dan Isfahan'a 72 fersah, Şiraz'dan batı istikâmetinde Hûzistan sınırının başlangıcına 60 fersahtır. Errecan şehri Fars sınırının sonunda Hûzistan sınırı yanındadır. Şiraz'dan Besâ'ya 27 fersah kadar, Beyzâ'ya 8 fersah, Dârebcerd'e 50 fersahtır. Mahruban'dan İbn Umâra kalesine 160 fersah kadardır. Bu mesafe Fars bölgesinin deniz sahilindeki uzunluğudur. Fars bölgesinin entresan şeylerinden biri Sâbur kûresi yanındaki dağdır. Burada Acemlere ait her tanınmış kralın, merzübanın, ateşgede rahibinin resmi bulunur. Errecan kûresinde Taberyan'da bir köyde kuyu vardır. Oranın halkı bu kuyunun derinliğini ağırlık bağlayıp bulmaya çalışmışlar, dibini bulamamışlardır. Bu kuyudan bir değirmen döndürecek kadar su fışkırır, bu köyün arazisini sular. Fars bölgesinin şehirlerinden biri Kese'dir. Buraya Havmet-i Yezd de denir. Burası çölün kıyısında bir şehirdir, meyveleri çoktur, halkından artar, hatta Isfahan'a götürülür" der. *Kitabü'l-atval'de* Kese'nin 78° 15' boylamda, 32° 15' enlemde olduğu söylenir. İbn Havkal "Fars bölgesindeki acayip

şeylerden biri Hindican (Hindian) rustakı kûresindeki bir kuyudur. İki dağ arasındaki bu kuyudan duman çıkar. Kimse bu kuyuya yaklaşamaz. Üzerinde kuş uçarsa içine düşer, yanar. Dâzin tarafında bir tatlı su ırmağı vardır. Buna Ahşın nehri denir, suyu içilir, sulama yapılır. Elbiseler yıkanınca mavi çıkar” der. Bu konuda mesuliyet İbn Havkal’e aittir. Biz doğruluğunu iyi bilmeden kitapta gördüklerimizi anlatıyoruz. *Lübab*’ta “Mâyin, Fars bölgesindeki beldelerdendir. Buradan bir gurup âlim çıkmıştır” denir.

Cetveller:

Birinci Cetvel:

Sînz: Fars’tan, bir rivayete göre Ahvaz’dan olup üçüncü iklimdedir. *Atval*’e göre 75° 30’ boylamda, 29° 10’ enlemde, *Kanun*’a göre 76° 45’ boylamda, 32° enlemdedir. Sînz küçük bir beldedir. Çoğu haraptır. Sînz’den, sahilden yürüyen bir kişi Cennâbe’ye varır. *Lübab*’ta “Sînz Ahvaz köylerindendir” denir.

Cennâbe: Fars bölgesi limanlarından olup üçüncü iklimdedir. *Atval*’e göre 75° 45’ boylamda, 28° 55’ enlemde, *Kıyas*’a göre 77° 25’ boylamda, 30° enlemdedir. Cennâbe çoğu harap küçük bir belde ve Fars bölgesinin iskelesidir. Verimli ve çok sıcaktır. *Lübab*’ta “Cennâbe, Bahreyn’de bir beldedir” denir. İbn Hallikan cim harfini fetha ile okur, meşhur olan ise Cünnâbe şeklinde zamme ile okunmasıdır. Zındık Abû Saidi’l Cennâbî buradandır” der. Ben derim ki, bu kişi hacıları yağmalayan, birçoğunu öldüren Karmati’dir. *El-Azizî*’de “Cennâbe Şîraz arası 54 fersahtır” denir.

Sîfü’l-Bahr: Fars sahillerinde üçüncü iklimde olup *Atval*’e göre 76° 10’ boylamda, 28° 50’ enlemdedir. Sîfü’l-Bahr Fars bölgesinde bir sahilin adıdır. Burada köyler, mezralar vardır. Sîfü’l-Bahr kûresi çok sıcaktır. *El Müşterik*’te “Sîf körfezi

Sîraftan önce yer alan küçük bir beldedir. Zikredildiği gibi buraya denizden bir haliç girer” denir.

Cûr: Erdeşîr kûrelerinden olup üçüncü iklimdedir. *Atval’e* göre 77° boylama, 28° 25’ enlemde, İbn Said’e göre 78° boylamda, 31° 30’ enlemde, *Resmü’l-arz’a* göre 78° 15’ boylamda, 31° 30’ enlemdedir. Cûr, Fars bölgesinin merkezlerindendir. İbn Havkal “Burası etrafında toprak bir sur ve hendek olan bir şehirdir. Dört kapısı, akarsuları olan nezih, bostanları çok fazla bir şehirdir. Burada elde edilen gül yağı her yere gönderilir” der. *El-Azizî*’de “Cûr şehrinin rustakı vardır. Buradan Şîraz’a 24 fersahtır. Başka bir yerde 20 fersahtır. Cûr’dan Kâzarun’a 16 fersahtır” denir.

Kâzarun: Sâbur kûrelerinden olup üçüncü iklimdedir. *Atval’e* göre 77° 8’ boylamda, 29° 55’ enlemde, *Kanun’a* göre 77° boylamda, 29° 50’ enlemdedir. İbn Havkal “Kâzarun, Sâbur kûresinin en büyük şehridir. Toprağı, havası sağlamdır. Suları kuyulardan elde edilir” der. *Lübab*’ta “Nurd, Fars bölgesinde bir beldedir. Kâzarun’un merkezidir. Kâzarun, Fars beldelerinden biridir. Buradan bir gurup âlim çıkmıştır” denir. *El-Azizî*’de “Kâzarun şehri hoş, mamurluğu mükemmel bir yerdir” denir.

Eberkuh, Eberkûye: Istahr nahiyesinde üçüncü iklimde olup *Atval’e* göre 77° boylamda, 31° 30’ enlemdedir. Yakut *el-Müşterik*’te “Eberkuh’a Acemler Verkuh derler. Fars bölgesinde Istahr nahiyesinde bir beldedir. Aynı zamanda Yezd’de bir köy, Isfahan’a 20 fersah mesafede küçük bir beldedir” der.

İkinci Cetvel:

Nevbendecan: Fars bölgesinde Sâbur kûresinin merkezi olup üçüncü iklimdedir. *Atval’e* göre 77° 15’ boylamda, 30° 10’ enlemde, *Kanun’a* göre 78° 15’ boylamda, 31° 40’ enlemdedir. *El-Müşterik*’te “Nevbendecan yakınında Bevvân vadisi vardır. Burası dünyanın mesire yerlerinden biridir. Nevbendecan ile

Errecan arasındadır. Burası hakkında ‘Hüzünlü kişi kalenin tepesinden Bevvān vadisine bakarsa rahatlar’ denir” der. *Lübab*’ta “Nevbendecan, Fars bölgesindedir” denir.

Necîrem: Fars bölgesinde ikinci iklimde olup *Atval*’e göre 77° 30’ boylamda, 26° 40’ enlemindedir. *Lübab*’ta “Necîrem, Basra’da bir mahalledir. Buradan bir gurup önemli kişi çıkmıştır” denir. Boylam enlem kitaplarında ise Fars’ta bir şehir olduğu söylenir. Kesin durumunu bilmiyorum.(gerçekte Fars’tadır).

Fîrûzâbad: Fars’ta üçüncü iklimde olup *Atval*’e göre 77° boylamda, 30° 45’ enlemindedir. *El-Müşterik*’te “Fîrûzâbad’a eskiden Cûr denirdi. Sonra Fîrûzâbad dendi. Fars bölgesinde Şîraz yakınında meşhur bir beldedir” denir. *Et-Tenbih* ve başka kitapların yazarı meşhur âlim Ebû İshakîş-Şîrazî buraya nisbet edilir.

Tûh: Tûhiye adlı elbiseler buradandır. Tûh, Fars’ta üçüncü iklimde olup *Atval*’e ve *Resmü’l-arz*’a göre 77° 40’ boylamda, 30° 45’ enlemindedir. İbn Havkal “Tûh çok sıcak, topraktan yapılmış, hurması bol bir şehirdir. Büyüklüğü, Errecen’den küçük, Nevbendecan’a yakındır. Burasıyla Cennâbe arasında 12 fersah mesafe vardır” der. *Resmü’l-arz* adlı eserde Tuz şeklinde yazılır.

Sîraf: Fars’ta, deniz kıyısında Cennâbe ile Necîrem arasında üçüncü iklimdedir. *Atval*’e göre 78° boylamda, 25° enlemde, *Kanun*’a göre 79° 30’ boylamda, 29° 30’ enlemindedir. Sîraf, Fars bölgesinin en büyük limanıdır. Burada ziraat yapılmaz, hayvan beslenmez. Gemilerin yanaştığı, demir aldığı bir limandır. Halkı kalabalıktır. Evlerinin inşasına aşırı özen gösterirler. Bir tüccar evinin inşasında 30.000 dinardan (altından) fazla para harcar. Etrafında bostan, ağaç yoktur. Binaları sac ağacından ve Zenciler ülkesinden getirilen ağaçlardan inşa edilir. Sîraf çok sıcaktır. *Lübab*’ta “Sîraf deniz kıyısındaki Fars beldelerindendir, Kirman’a yakındır” denir.

Üçüncü Cetvel:

Şîraz: Fars'ta üçüncü iklimde olup Kıyas'a göre 78° boylamda, 29° 36' enlemde, *Kanun*'a göre 78° 35' boylamda, 29° 30' enlemedir. İbn Havkal "Şîraz İslâm devrinde kurulmuş yeni bir şehirdir. Haccac b. Yusuf es-Sekafî'nin amcaoğlu Muhammed b. el-Kâsım b. Ebî Akîl tarafından kurulmuştur. Aslan yatağına benzetilerek Şîraz adı verilmiştir. Zira bu bölgedeki bütün devlet malları Şîraz'a getirilir. Buradan başka bir yere götürülmez. Sibeveyh'in mezarı buradadır" der. *El-Azizî*'de "Şîraz, büyük, geniş bir şehirdir. Burada geniş, lüks, suyu bol evler vardır. Şehri kat eden ve evlerinde dolaşan pınarlardan su içerler. Şîraz'da güzel bahçesi, akarsuyu olmayan ev pek azdır. Çarşıları mamur, büyüktür. Buradan Isfahan'a 72 fersah mesafe vardır." denir.

Beyzâ: Fars'ta Istahr'a bağlı ve üçüncü iklimde bir şehir olup *Atval'e* göre 78° 15' boylamda, 30° enlemde, *Kanun*'a göre 78° 40' boylamda, 30° enlemedir. İbn Havkal "Beyzâ, Istahr kûresinin en büyük şehirlerindendir. Beyzâ denmesinin sebebi çok uzaktan kalesinin beyazlığının görünmesindendir. Farsça adı Nisânek'tir. Hüseyin b. Mansur el-Hallac'ın buradan olduğu söylenir" der. *El-Azizî*'de "Beyzâ, Istahr kûresinde büyük bir şehirdir. Burasıyla Şîraz arasında 8 fersah mesafe vardır" denir.

Kârazin: Fars'ta üçüncü iklimde olup *Atval'e* göre 78° 30' boylamda, 28° 30' enlemedir. *Lübab*'ta "Kârazin, Fars'ta deniz kıyısındaki beldelerden biridir. Kârziyat'tan başkadır. Kârziyat'da Fars'ta bir beldedir" denir.

Istahr: Fars'ta üçüncü iklimde olup *Atval'e* göre 78° 30' boylamda, 30° enlemde, İbn Said ve *Kanun*'a göre 78° 30' boylamda, 32° 8' enlemedir. Istahr, Fars bölgesindeki en eski şehirlerindendir. Eskiden hükümdarlık tahtı buradaydı. Burada eski büyük eser izleri vardır. Tedmür ve Belebek'tekiler

gibi bunları cinlerin yaptığını söylerler. Sîbeveyh buradandır. *El-Azîzî*'de "Şîraz-Istahr arası 12 fersahtır" denir.

Servistan: Fars'ta üçüncü iklimde olup *Atval'e* göre 78° 30' boylamda, 29° enlemedir. Burası orta büyüklükte bir beldedir. Burasıyla Şîraz arasında 2 konak mesafe vardır. Burada bostanlar ve akarsu bulunur.

Dördüncü Cetvel:

Besâ, Fesâ: Fars'ta üçüncü iklimde olup *Atval'e* göre 79° 15' boylamda, 29° enlemde, *Kanun'a* göre 78° 50' boylamda, 32° 20' enlemde, *Resmü'l-arz'a* göre 78° 15' boylamda, 33° 40' enlemedir. İbn Havkal "Fesâ, Dârabcerd kûsesinin en büyük şehridir. Büyüklüğü Şîraz'a yakındır. Evlerinin ağaçlarının çoğu servi ağacıdır. Burada kar, yaş hurma, ceviz, turunç bulunur" der. *Lûbab'ta* "Besâ'nın Arapça adı Fesâ'dır. Buraya Arapça'da Fesevî şeklinde nisbet yaparlar. Türk olan Seyyid Arslan el-Besâsirî Fesâ'dandır. Buraya nisbet edilmiş, el-Besâsirî diye meşhur olmuştur. Tarihte adı meşhurdur. Bağdad'da Mısır Fatımî halifeleri adına hutbe okunur. Abbasî halifesi el-Kâim'i Bağdad'dan kovmuştur." denir.

Yezd ve Meybud: İkisi de Fars'ta üçüncü iklimdedir. *Atval'de* Yezd, 79° boylamda, 30° derece enlemde, Meybud, 78° 30' derece boylamda, 32° 15' derece enlemedir. Her ikisi de İstahr kûsesinde İsfahan-Kirman arasındadır. Birbirlerine yakındır. Fihric ile Meybud arasında 15 fersah mesafe vardır. Gerek Meybud'tan gerek Yezd'den birer gurup ilim adamı çıkmıştır.

Fihric: F, h, r, c yazıldığını gördük, harekelerini bilmiyoruz. *Kanun'da* buraya Bihre dendiği söylenir. Fars'ta bir rivayete göre Kirman'da üçüncü iklimde olup *Atval'e* göre 79° 30' boylamda, 31° 45' enlemde, *Kanun'a* göre 85° boylamda, 33° 20' enlemedir. İbn Havkal "Fihric'ten Meybud'a 15 fersah mesafe vardır. Fihric, İstahr kûresi nahiyelerinden olup Meybud

ile Fihric arasında Kese bulunur. Burası Fihric'e bir konak me-
safenin üçte biri uzaklığındadır. Fihric çöl tarafındadır" der.

Hısn-ı İbn Umara: Fars'ta bir rivayete göre Kirman'da
üçüncü iklimde olup *Atval*'e göre 80° boylamda, 24° enlemde,
Kanun'a göre 85° boylamda, 30° 20' enlemedir. Hısn-ı İbn
Umara deniz kenarında müstahkem bir kaledir. Rivayete göre
buranın eskiden sahibi olan kişi Allah'ın hakkında "*Onların
ötesinde her gemiyi gasp eden bir kral vardı*"¹³ dediği kişidir.
Kale bugün haraptır. Bir kişi Sîraf'tan İbn Umara kalesine de-
niz sahilinden yürürse dağlardan, çöllerden yürür, oraya va-
rır. *El-Azizî*'de "Şîraz bölgesindeki kalelerden biri İbn Umara
kalesidir" denir.

Dârabcerd: Fars'ta üçüncü iklimde olup *Atval*'e göre 80°
boylamda, 28° 15' enlemde, *Kanun*'a göre 79° boylamda 32°
enlemedir. İbn Havkal "Dârabcerd'in manası Dârâ'nın işi de-
mektir. Suru, hendeği olan, hendeğin içinden çıkan su içinde
insana dolanıp çoğunlukla onun suda boğulmasına sebep olan
bitki yetişen bir şehirdir. Şehrin ortasında kubbe gibi taşlık
bir dağ vardır. Bu dağ diğer dağlara bitişmez. Dârabcerd ta-
rafında beyaz, siyah, kırmızı, sarı tuzdan dağlar bulunur. Bu
tuzdan sofralar yapılır, etrafa sevk edilir" der. *El-Müşterik*'te
"Dârabcerd âmilliği Fars'ın en büyük âmilliklerinden olup bu-
rada mumya ve civa madenleri bulunur" denir.

13 Kehf suresi, ayet 79.

ON ÜÇÜNCÜ İKLİM: KİRMAN

E*l-Müşterik*'te "Kirman, Fars ile Sicistan-Mekran arasında büyük bir bölgedir. Horasan'a bitişen hududu vardır. Merkezi Sircan'dır" denir. Fars bölgesi bahsini bitirince Kirman bahsine geçtik. Kirman'ı batıdan Fars sınırı, güneyden Fars denizi, doğudan Belus'tan denize kadar Mekran arazisi, kuzeyden Fars-Kirman-Horasan arasındaki çöl kuşatır. Bu çöl aynı zamanda Sicistan'ın da çölüdür. Belus (Beluçlar) Kufs dağı eteğinde oturan ve bedeviler gibi koyun yetiştiren, kıl çadırlarda kalan bir kavimdir.

Mekran, Hindistan'dan sayılan çok sayıda beldeden oluşur. Çoğu defa Delhi'ye bağlı sayılır. Kirman denize girmiş bir bölgedir. İki deniz çıkıntısı tarafından kuşatılmıştır. Kirman sahilini deniz bir dairenin yayı gibi çevirir. Kufs dağlarının eteğinde Belus'lar oturur. Bu dağların güneyinde deniz, kuzeyinde Ciruft bulunur.

Beluslar (Beluçlar)'a zamanımızda Cut denir. Bunların dili Hind'ceye yakındır. İbn Havkal "Kirman bölgesinde büyük nehir yoktur. Kirman şehirleri arasında çok sayıda çöl vardır. Burası diğer iklimler gibi kesintisiz meskûn değildir" der. Kirman beldelerinden biri, Esbiye köyü olup *Atval'*ê göre 85° boylamda, 31° enlemedir. Kirman'da maden dağları vardır. İbn Havkal "Maden dağları Ciruftan Durbay vadisi boyunca 2 konak kadar uzanır, bu dağlarda gümüş madeni bulunur" der. Durbay, çok nezh, bostanları, köyleri olan bir vadidir. Kufs dağlarına

gelince, *El-Müşterik*'te "Kufs, Fars-Kirman arasında kürtlerin oturduğu bir dağdır. Buranın halkı dünyanın en eşkıya kişileridir. Kufs aynı zamanda Bağdad'la Ukberâ arasında eskiden önemli bir eğlence, şiir söyleme yeri olan bir köydür" denir.

El-Lübab'ta "Masekan, Kirman bölgesinde küçük bir beldedir. Buradan bazı hadis ravileri çıkmıştır" denir. Kirman beldelerinden biri Meymend olup 80° 10' boylamda, 29° 35' enlemindedir. İbn Havkal "Burası köyleri olan bir beldedir" der. Buradan Gazneli Mahmud b. Sebûgtigin'in veziri Ebü'l-Hasan el-Meymendî çıkmıştır.

Cetveller:

Birinci Cetvel:

Bâfd: Kirman'da üçüncü iklimde olup *Zic* ve *Atval*'e göre 80° boylamda, 29° enlemindedir. *Lübab*'ta "Bâfd, Kirman bölgesinde sıcak bir beldedir" denir.

Berdesir, Kevâşir: Kirman'da bir belde olup üçüncü iklimdedir. İbn Said "Bu gün Kirman'ın merkezidir" der. *Atval*'e göre 82° 30' boylamda, 30° enlemde, *Kanun*'a göre 83° 10' boylamda, 32° enlemde, *Zic*'e göre 84° boylamda, 30° 20' enlemindedir. *Lübab*'ta "Berdesir Kirman'da bir belde olup Kevâşir de denir. Buradan bir gurup âlim çıkmıştır" denir. İbn Havkal "Sîrcan'ın çöl hududunda Berdesir bulunur, ikisi arası 2 konaktır" der.

Cîruft: Kirman'da üçüncü iklimde olup *Kanun*'a göre 83° boylamda, 31° 45' enlemde, İbn Said'e göre 85° 30' boylamda, 32° 10' enlemde, *Atval*'e göre 83° boylamda, 27° 30' enlemindedir. İbn Havkal "Cîruft, Horasan ve Sicistan'dan gelen tüccarların toplandığı bir yerdir. Çok verimlidir. Ziraatı sulama ile yapılır. Cîruft'tan Hürmüz'e 4 konaktır. Cîruft'tan Sircan'a 2

konaktır” der. *El-Mühellebî* “Cîruft, Kirman’ın en büyük şehirdir. Çok hurmalık, turunçluk, tüccarların geldiği bir şehirdir.” der.

Sîrcan: Kirman’da üçüncü iklimde olup *Kanun’a* göre 83° 8’ boylamda, 30° 30’ enlemde, bir yazmaya göre 83° 20’ boylamda 32° 30’ enlemde, İbn Said’e göre 84° boylamda 52° enlemde, *Atval’e* göre 80° 20’ boylamda, 29° 30’ enlemedir. *Resmül-arz’a* göre 83° boylamda, 32° enlemedir. İbn Havkal “Sîrcan içinde su kanalları olan bir şehirdir. Kirman’ın en büyük şehridir. Ağaç az olduğu için evleri kubbelidir. Sîrcan’dan Cîruft’a 2 konaktır” der. *Lübab’ta* “Sîrcan Kirman’ın Fars tarafındaki şehridir” denir.

Zerend: Kirman’da üçüncü iklimde olup *Atval’e* göre 84° 8’ boylamda, 28° 30’ enlemde, *Kanun’a* göre 83° 40’ boylamda, 28° 30’ enlemedir. *El-Müşterik’ta* “Zerend. Kirman yakınında meşhur bir şehirdir. Ayrıca İsfahan’ın bir köyüdür” denir. İbn Havkal “Zerend’den Fars’a kaliteli çarşaf lar sevk edilir” der. *El-Azizî’de* “Zerend ile Sîrcan arası 29 fersahtır” denir.

Bem: Kirman’da üçüncü iklimde olup *Atval’e* göre 84° 8’ boylamda, 28° 30’ enlemde, *Kanun’a* göre 83° 30’ boylamda, 32° enlemedir. İbn Havkal “Bem’de 3 camii vardır. Burası Cîruft’tan büyüktür” der. İbnü’l-Esir *Lübab’ta* Semânî’nin eserine ilaveten “Bem, Kirman’da bir şehirdir. Buradan çıkan kişiler arasında halife Muhtedir devrinde Fars sahibi Sebük-börî’nin vaziri İbn İsmail b. İbrahim vardır” der. *El-Azizî’de* “Bem, Kirman’ın büyük şehirlerinden önemli merkezlerindendir” denir.

Hürmüz: Kirman’da üçüncü iklimde olup *Kanun’a* göre 84° boylamda, 32° 30’ enlemde, bir yazmaya göre 84° boylamda, 28° 28’ enlemde, *Atval’e* göre 82° boylamda, 25° enlemedir. Hürmüz, Kirman’ın limanıdır. Çok hurmalık, çok

sıcak bir şehirdir. Zamanımızda Hürmüz'ü gören biri şöyle anlattı: "Eski Hürmüz şehri Tatarların (Moğolların) yağması sonucu harap oldu. Halk denizde bulunan ve Zerun denen adaya göçtüler. Zerun, eski Hürmüz şehrinin batısında karraya yakın bir adadır. Eski Hürmüz'de çok az insan kaldı" dedi. Zerun adası Hürmüz'ün karşısındadır. Hürmüz'den Fars bölgesi hududunun başlangıcına 7 konak kadar mesafe vardır. *El-Müşterik*'te "Hürmüz, Mekran'ın en uzak yerinde bir şehirdir. Oraya gemiler Hind denizinden uzanan bir girintiden girerler" denir.

ON DÖRDÜNCÜ İKLİM: SİCİSTAN

E*l-Müşterik*'te "Sicistan büyük bir iklim (bölge)'dir. Merkezi Zerenç'tir. Yalnız Zerenç ismi unutulmuş, şehre Sicistan bölgesinin adı verilmiştir" denir. Sicistan bölgesi Horasan, Mekran, Sind, Kirman arasındadır. İbn Havkal "Sicistan'ı batıdan Horasan, güneyden Sicistan-Fars-Kirman arasındaki çöl, doğudan Sicistan-Mekran arasındaki çöl kuşatır. Bu çöl Mekran-Sind arasını da ayırır. Doğu sınırının kalanı Multan âmilliğine dâhildir. Kuzeyden ise Hind arazisi kuşatır. Horasan-Gur-Hind hududu yay şeklindedir" der. El-Mühellebî "Sicistan biraz kuzeye meylederek Kirman'ın doğusunda yer alır" der. *Lübab*'ta "Sicistan'a kıyas'a aykırı olarak Sicî şeklinde nisbet yapılır. Ayrıca, Sicistanî de denir" der. İbn Havkal "Sicistan arazisi kumluk ve hurmalıktır. Orası düzdür dağ görülmez. Rüzgâr şiddetli eser. Orada rüzgârla un öğüten değirmenler vardır. Rüzgârlar kumların yerlerini değiştirir. Kumu bir yerden bir yere nakletmek isteyince önüne ağaçtan vs. den duvar (çit) örerler. Altında yuvarlak delikler, kapılar bırakırlar. Rüzgâr bu kapılardan girer, kumu uçurur, uzağa atar" der. Eski Sicistan şehri Ram-Şehristan'dı. Bu şehir harap oldu. Yerine Zerenç kuruldu. Sicistan verimli, yiyeceği, hurması, üzümü bol bir yerdir. Halkı zengindir. Sicistan çölünde çok miktarda hiltit ağacı zamkı (reçinesi) yetiştir. Hatta yediklerinin çoğu budur" der.

Cetveller:

Birinci Cetvel:

Ruhhac: Sicistan'da üçüncü iklimde olup *Resmü'l-arz'a* göre 84° boylamda, 37° enlemde, *Kanun'a* göre 93° boylamda, 32° 50' enlemdedir. İbn Havkal "Sicistan'a bitişik yerlerden biri Ruhhac'tır. Burası bazı şehirlerin bulunduğu bir bölgedir. Bencüvan (Pencvay) buradaki şehirlerdendir. Ruhhac çok verimli, geniştir" der. İbnü'l-Esir *Lübab'ta* Semânî'ye ilaveten "Ruhhac, Sicistan'a komşu ülkelerdendir. İbnü'l-Eşas yenilince buranın hükümdarı Rutbil'e gitti, ona sığındı. O da onu Haccac'a teslim etti. Baş kesildi. Şam'a, Mısır'a gönderildi. Bir şair bu hususta "Ey, başından çok uzakta olan cüsse, Baş Mısır'da, cüsse Ruhhac'ta" der.

Havaş: Sicistan'da üçüncü iklimde olup *Atval'e* göre 87° 40' boylamda, 33° enlemdedir. İbn Havkal "Havaş, Karnin'den bir konak mesafede, Büst'e gidenin solunda kalır. Burasıyla Tak arasında yarım konak mesafe vardır. Havaş, Karnin'den büyüktür. Bu şehirde hurma, ağaç, akarsu, kanallar bulunur. Karnin küçük bir şehir olup köyleri, rustakları vardır. Sicistan'dan bir konak uzakta, Büst'e giden kişinin solunda kalır" der. *Kitabü'l-atval'de* "Karnin'in boylamı 87° 20', enlemi 32° 40' dır" denir. Burası Horasan'daki Karnin'den başkadır.

Zerenc: Sicistan'ın merkezi olup üçüncü iklimdedir. *Kanun'a* göre 89° 30' boylamda, 30° 32' enlemde, *Atval'e* göre 87° boylamda, 30° 30' enlemdedir. İbn Havkal "Zerenc, Sicistan'da büyük bir şehirdir. Zerenc'e bazen Sicistan denir. Zerenc şehrinin suru, hendeği vardır. Hendeğinden su çıkar. Buranın binaları birbirine geçme taşrandır. Zira orada ağaç kurtlanır, dayanmaz. Burada Yakub b. el-Leys es-Saffar'ın sarayı vardı. Yakub'un kardeşi Amr burada büyük bir çarşı yaptı. Günlük kirası 1000 dirhemdi. Toprağı çoraktır" der. *Lübab'ta* Zerenc, Sicistan'da bir nahiye olup buraya âlimlerden bir grup nisbet

edilir. Ünlü mezheb sahibi Muhammed b. Kerram ez-Zerencî bu âlimlerdendir.

Derğâş: Sicistan'da Devar kûresinde üçüncü iklimdedir. *Kanun*'a göre 89° boylamda, 29° 30' enlemde, *Atval*'e göre 89° boylamda, 33° 45' enlemdedir. İbn Havkal "Derğâş, Sicistan'da Devar kûresinde Hindmend nehri mecrası üzerindedir" der. İbn Said "Büyük Hindmend ırmağı Gur dağlarının doğusundan çıkar. Batıdan doğuya Sicistan'ı kat eder. Kuzey kıyısında Büst şehri bulunur. Sonra 95° boylama varır. Güneye döner. Zerenc, 20 mil mesafe kadar kuzeyinde kalır. Hindmend'den bir kanal Zerenc'e varır. Şehri kateder. Halkı camide ve başka yerlerde ondan faydalanır. Sonra nehir batıya kıvrılır. Döndüğü yerde, bir yere bitişmeyen bir dağda Hısnû't-Tâk vardır. Nehir bu kalenin kuzeyinden batıya doğru akar, yukarıda zikredilen Zere gölüne dökülür." der.

Hısnû't-Tâk: Sicistan'da üçüncü iklimde olup *Kanun*'a göre 89° 30' boylamda, 34° 40' enlemde, *Atval*'e göre 87° boylamda, 32° enlemdedir. İbn Havkal "Tâk rustakı olan küçük bir şehirdir. Burada çok üzüm yetişir. Sicistan halkı bundan para kazanır" der. İbn Said "Tâk kalesi nehrin kıvrıldığı yerde yüksek bir dağın üzerindedir. Çok müstahkemdir. Kuşatması mümkün olmaz. Bu diyarın hükümdarları buraya sığınır. Sicistan'lılar hazinelerini burada saklar" der.

İkinci Cetvel:

Servan: Sicistan'da üçüncü iklimin sonunda olup *Atval*'e göre 90° 30' boylamda, 33° 25' enlemdedir. İbn Havkal "Servan, Sicistan'da küçük bir şehir olup meyvesi, hurması, üzümü çoktur. Büst'ten 2 konak uzaklıktadır" der.

Büst: Kendi adıyla anılan bölgenin merkezi olup üçüncü iklimdedir. *Kanun*'a göre 91° 33' boylamda, 32° 15' enlemde,

Atval'e göre 90° boylamda, 33° enlemedir. Büst şehri Sicistan'da Hindmend ırmağı kıyısındadır. İbn Havkal "Büst, büyük, verimli, hastalıklı, hurması, üzümü bol bir şehirdir. Büst'ten Gazne'ye 14 konak vardır" der. *Lübab'ta* "Büst, Kâbul diyarında bir beldedir. Herat-Gazne arasındadır. Güzel, suları sebzesi bol bir şehirdir" denir. *El-Azizî*'de "Büst, büyük bir şehirdir. Burada minberler büyük olup, çok sayıda ribat vardır" denir.

ON BEŞİNCİ İKLİM: SİND

Sicistan bahsini tamamlayınca Sind ve buraya bağlı Hind ülkesi bahsine geçtik. İbn Havkal “Sind bölgesini batıdan Kirman sınırı ile Sicistan çölünün tamamı, güneyden Kirman ile deniz arasındaki çöl ve çölün güneyindeki deniz, doğudan Fars denizi kuşatır. Zira deniz Kirman ve Sind bölgesinin etrafında yay yapar. Sind bölgesinin doğusunda bir girinti oluşturur. Sind ülkesini doğudan Hindistan’ın bir kısmı kuşatır” der. Sind bölgesine bağlı Hind diyarları Mekran, Turan, Bedehe ülkeleridir. Yakutü’l-Hamavî *el-Müşterik*’te “Mansura bazı şehirlerin adıdır. Bunlardan biri Hind’deki bu **Mansura**’dır. Diğerleri Irak Batâih bölgesindeki Vasıt nahiyesindeki Mansura, diğeri sular tarafından harap edilen eski Harezm şehri Mansura’dır. Son Mansura Ceyhun nehrinin doğu kıyısındaydı. Harezm şehri harap olunca halkı Ceyhun’un batısındaki Gürgenc’e göçtü. Diğer biri Efrikiye bölgesinde Fatımî Halifesi el-Munsur b. el-Kaim tarafından kurulan Mansura’dır. Diğer biri Deylemler ülkesindeki Mansura olup onlarla ilgili tarih kitaplarında geçer. Başka biri Tuğtigin b. Eyyub’un Yemen’de kurduğu ve öldüğü Mansura’dır. Başka biri el-Melikû’l-Kâmil b. el-Âdil’in Kahire-Dimyat arasında kurduğu Mansura’dır. Bunlardan her birini büyük bir hükümdar kurmuş, zafere ve devama işâret etmesi, uğur getirmesi için Mansura adını vermiştir. Hepsi bugün haraptır” der.

Sind Bölgesinin Bazı Mesafeleri: İbn Havkal “Mansura’dan Multan’a 12 konak, Turan’a 15 konak, Bedehe (Budalur)

ülkesi hududuna 5 konaktır. Bedeheler Mansura'ya gitmek isterlerse Mihran nehrini (İndüs'ü) geçmeleri gerekir. Mansura'dan Kamuhul'e 8 konak, Kalleri'den Belleri'ye 4 fersah kadar mesafe vardır. Bu bölgedeki şehirlerden biri Azur'dur. İbn Havkal "Burası Multan'a yakın büyüklükte bir şehirdir. Etrafında iki sur vardır, Mihran nehri üzerindedir" der. *El-Azizi*'de "Azur, halkı Müslüman olan ve Mansura sahibine bağlı bir şehirdir. İki şehir arasında 30 fersah mesafe vardır" denir. *Kanun*'da Azur'un 95° 55' boylamda, 28° 10' enlemde olduğu söylenir. İbn Havkal "Azur, Bedehelerin şehridir. Badaheler, Turan, Mekran, Multan, Mansura şehirleri bölgesinde Mihran nehrinin batısında yaygın halde yaşarlar. Bunlar göçebeler gibi deve sahibidirler, kulübelerde, ormanlarda yaşarlar" der.

Sind şehirleri arasında **Kallari** ve **Ennari** vardır. İbn Havkal "Kallari, Mihran (İndüs) nehrinin doğusunda, kıyıdan uzakta, Mansura'dan Multan'a giden yol üzerindedir" der. *Kitabül-atval*'de "Bunlardan her birinin boylamı 93° 30', Kallari'nin enlemi 37°, Annari'nin ki 27° 30'dir" denir. El İdrîsî "Kallari şehri Mihran nehrinin batı kıyısındadır. Güzel, ticarethaneleri kazançlı bir şehirdir. Buranın yakınında batı tarafında Mihran nehri iki kısma ayrılır. Büyük kolu batıya akar, Mansura arkasına (batısına) varır. İkinci kolu kuzeye doğru akar, sonra datıya meyleder. Mansura'nın 12 mil alt tarafında birinci kolla birleşir. Kallari ile Mansura arasında 40 mil mesafe vardır" der.

Cetveller

Birinci Cetvel:

Deybül: İbn Havkal'e göre Sind'de ikinci iklimde olup İbn Said'e göre 92° 31' boylamda, 24° 20' enlemde, *Kanun*'a ve *Atval*'e göre 92° 30' boylamda, 35° 10' enlemedir. Deybül İndüs nehrinin denize döküldüğü yerde sahilde küçük çok sıcak bir beldedir. Burada çok susam yetişir. Hurma ise Basra'dan

getirilir. İbn Havkal “Deybül deniz kıyısında olup bölgesinin limanıdır. Mihran nehrinin (İndüsün) doğusundadır” der. *Lübab*’ta’ aynı şekilde “Burası Hind denizi kıyısında, Sind yakınındadır” denir. İbn Said “Burası Sind körfezine giren bir kara parçası üzerindedir. Buradan Deybül’le Mansura arasında 6 konak mesafe vardır. Deybül’den Bîrun’a 4 konaktır” der. El-İdrîsî “Deybül ile Mihran nehri arası 3 konaktır. Mansura’ya giden yolun ortasındadır” der.

Mükran: Merkezi Teyz olup Sind bölgesinde Mükran’ın merkezidir. İkinci iklimdedir. *Kanun*’a göre 93° boylamda, 24° 55’ enlemde, bir yazmaya göre 93° boylamda, 26° 15’ enlemde, İbn Said’e göre 86° boylamda, 26° 10’ enlemde, *Atval*’e göre 88° boylamda, 26° 15’ enlemdedir. İbn Havkal “Mükran geniş bir bölgedir. Çoğu, çöl, kıtlık, darlık yeridir. Teyz, Mükran’ın bu bölgenin limanıdır. Mihran nehrinin batısında, Mihran’dan Mansura arkasına açılan körfezin yakınında, Mansura’nın arkasındadır” der. *Lübab*’ta “Mükran, Kirman beldelerindendir. Teyz ile Bedehe arasında 5 konak kadar mesafe bulunur” denir. El-İdrîsî “Teyz ile Fars denizindeki Kiş adası arası büyük bir mecra (deniz menzili) kadardır” der.

Kuzdar: İbn Havkal’e göre Sind’de Üçüncü iklimde olup *Kanun*’a göre 94° 5’ boylamda, 30° 35’ enlemde, *Atval*’e göre 91° 30’ boylamda, 27° 30’ enlemdedir. Kuzdar, bir düzlükte küçük tepede köy kadar bir kaledir. Etrafında küçük bostanlar vardır. Zamanımızda burayı gören biri bana bu şekilde söyledi. İbn Havkal ise “Kuzdar, Turan bölgesinin merkezidir” der. *Lübab*’ta “Kuzdar, Hind nahiyelerinden biridir. Burasıyla Büst arasında 80 fersah mesafe vardır. Kusdar da denir. Kuzdar ile Multan arasında 20 konak mesafe bulunur.

Bîrun: İbn Havkal’e göre Sind’de ikinci iklimdedir. *Kanun*’a göre 94° 30’ boylamda, 24° 45’ enlemde, *Atval*’e göre 94° boylamda, 26° enlemdedir. İbn Havkal “Bîrun, Deybül ile Mansura arasındaki yolun yarısında bulunan bir şehrin adıdır.

Büyük ihtimalle Mansura'ya daha yakındır" der. Mühellebi "Bîrun halkı Müslümandır. Buradan Mansura'ya 15 fersah mesafe vardır" der. İbn Said "*Ebû Reyhan el-Bîrûnî'nin nisbet edildiği Bîrun Fars denizinden çıkan tuzlu sulu halicin (körfezin) kıyısında Sind limanlarından biridir*" der. El-İdrîsî "Bîrun'dan Mansura'ya 3 konaktan fazla mesafe vardır. Bîrun müstahkem suru olan orta derece bir şehirdir" der.

Sedûsan: İbn Havkal'e göre Sind bölgesinde, üçüncü iklimin başlangıcında olup *Kanun'a* göre 94° 50' boylamda, 28° 10' enlemde, *Atval'e* göre 94° boylamda, 28° enlemedir. Sedûsan Mihran (indûs) nehrinin batısında bir şehirdir. İbn Havkal "Burası verimli, hayratı bol, etrafında köyleri, rustakları olan, değerli çarşıları bulunan bir şehirdir" der.

İkinci Cetvel:

Mansura: İbn Havkal'e göre Sind'de ikinci iklimde olup İbn Said'e göre 95° 30' boylamda, 24° 42' enlemde, *Kanun'a* ve *Atval'e* göre 95° boylamda, 26° 40' enlemedir. *El-Kanunü'l-mesûdî*'de "Mansura, Sind'dedir. Mansura'nın eski adı Yemenku'dur. Mansura denmesinin sebebi fetheden Müslümanların "muzaffer olduk" demelerindendir. (Gerçekte Ebû Cafer el-Mansur kurduğu için) denir. İbn Havkal "Mansura büyük bir şehirdir. Mihran nehrinden bir körfez burayı kuşatır. Şehir ada gibidir. Halkı Müslümandır. Sıcak, hurma ve şeker kamışından başka bir şey yetişmeyen bir yerdir. Burada elma büyüklüğünde çok ekşi limon denen bir meyve yetişir" der. El-Mühellebî *el-Azizî* adlı eserinde "Mansura büyük bir şehirdir. Etrafını Mihran nehrinden çıkan bir uzantı kuşatır. Mihran buraya Multan tarafından gelir. Bu şehri ikinci Abbasi halifesi Ebû Cafer el-Mansur kurmuş, şehre kendi lâkabını ad vermiştir" der.

Multan: İbn Havkal'e göre Sind'de üçüncü iklimde olup *Kanun'a* ve *Atval'e* göre 96° 25' boylamda, 29° 40' enlemedir.

Kanun'da "Multan Sind'dendir" denir. Boylamını, enlemini söylediğimize uygun zikreder. Bu diyarın insanları tâ harfiyle Multan derler" denir. İbn Havkal "Multan şehri Mansura'dan küçüktür. Burada Hindlilerin saygı gösterdiği, uzak yerlerden hac yaptığı bir put vardır. Bu put bir taht üzerine bağdaş kurmuş bir insan şeklindedir. Kollarını uzatmış, kırmızı sahtiyandan bir elbise giymiştir. Gözleri iki mücevherdendir. Buraya getirilen malların çoğunu Multan beyi alır. Bu kişi Müslümandır"der. Mühellebî *el-Azizî*'de "Multan âmillikleri geniş olup Batıda Mükran'a, güneyde Mansura'ya kadar uzanır. Multan'dan Gazne'ye 160 fersah mesafe vardır" der.

ON ALTINCI İKLİM: HİNDİSTAN

Ensab'ta Hind şeklinde yazılır. Sind bahsini bitirince Hind bahsine geçtik. Hind ülkesini batıdan Fars denizi, Sind ve buraya komşu yerler, güneyden Hind denizi, doğudan Hindistan ile Çin'i ayıran çöl, kuzeyden Türk kabilelerinin ülkeleri kuşatır. Yolculardan birinin söylediğine göre Hind şehirlerinden biri Nâkur olup büyük bir şehirdir. Delhi'den 4 günlük uzaklıktadır. Diğer biri Çalur'dur. Burası Mısyaf kalesi gibi, bir top-
rak tepe üzerindedir. Nâkur ile Nehrevâle arasındadır. Cücerat ülkesinde Delhi hükümdarına Çalur'dan başka yer isyan etmemiştir. Kanun'da Hindistan'da Menderi adlı bir şehirden bahsedilir. Burası liman şehri ile Serendib (Seylan)'e geçiş noktası arasında 120° boylamda, 15° enlemedir. Yine yolculardan biri "Hind ülkesi üç iklime (bölgeye) ayrılır. Birinci, batı bölgesi olup Sind ve Kırman'a bitişir. Bu bölgeye Cücerat denir. İkinci Cücerat'ın doğusunda bulunan Manibar bölgesidir. Burası karabiber ülkesidir. Karabiber darı salkımı gibi ağaçta salkım halinde yetişir. Karabiber ağacı asma gibi çoğu defa başka ağaçlara dolanır. Üçüncü iklim (bölge) ise Maberr (geçit) bölgesidir. Kulam'ın üç veya dört günlük doğusundan başlar. Manibar'ın doğusundadır" dedi. Yine yolculardan biri "Div, Kanbayit'in güneyinde ve karşısında denizde bir adadır. Halkı haydutlardan oluşur. Kamıştan kulübeleri vardır. Yağmur suyu içerler" dedi. Başka bir yolcu "Sindabur'dan doğuya Hennur'a Manibar'dan gidilir. Hennur, çok bostanı olan küçük, güzel bir bel-
dedir. Manibar'ın her tarafı suların çokluğu sebebiyle yeşil ve

gür ağaçlıktır. Hennur'dan küçük bir belde olan Bâserur (Barceler)'a varılır. Buranın ötesinde Mencerur (Mangalar) bulunur. Mangalar, Manibar bölgesinin en büyük şehridir. Hükümdarı kâfirdir. Manibar'ın doğusunda yer alır. Mencerur'dan üç gün uzaklıkta deniz içinde büyük bir dağ vardır. Bu dağı yolcular uzaktan görürler. Buraya Heylibaşı (burnu) denir. Manibar'ın sonunda Tendiya bulunur. Heyli burnun doğusunda çok bostanı olan küçük bir beldedir. Manibar beldelerinden biri Şâhiyat (Jaliat)'tır. Diğeri Şinklî'dir bunlar iki belde olup birinin halkı Yahudilerdir. Anlatan kişi hangisi Yahudilerin şehri olduğunu söylememiştir. Kulan, Manibar bölgesinin, karabiber ülkesinin sonundadır. Geçit bölgesi (Ma'bar) Manibar tarafından başlar. Burada Kumhari burnu denen bir dağ ve belde vardır. Mabâr'dan Manifattan'a geçilir. Burası deniz sahilindedir. Ma-bar (geçit bölgesi)'ın merkezi Biyyardeval şehridir. Burada geçit kralı oturur. Çeşitli yerlerden ona at getirilir" dedi. El-Mühelbe'î *el-Azizî* adlı eserinde "Tibet ülkesi Kunnuc'un kuzeyindedir. İki arasında uzak mesafe vardır" der.

Cetveller:

Birinci Cetvel:

Sûmenat Putu: Hind'de korsanlar diyarında ikinci iklimde olup *Kanun*'a göre 97° 10' boylamda, 22° 15' enlemindedir. *Kanun*'da "Sûmenat, Hindistan'da korsanlar diyarında sahilindedir" denir. Zikredilen enlem ve boylamı verilir. İbn Said "Bu şehir yolcuların dilinde meşhurdur. Cücerat bölgesindedir. Lâr ülkesi diye de bilinir. Yeri denize giren kara üzerindedir. Çoğu defa Aden gemileri buraya toslar. Zira içeride değildir. Buranın bir deltası vardır. Deltanın maddesi (nehri) kuzeyinde olan büyük bir dağdan iner. Doğuya akar" der. Ben derim ki, "Sûmenat Mahmud b. Sebüktingin'in fethedip, tarihlerde anlatıldığı gibi putunu kırdığı yerlerdendir."

Vayhind, Kandehear'ın merkezi: Hind'te üçüncü iklimde olup *Kanun*'a göre 97° 50' boylamda, 33° 20' enlemedir. *Kanunü'l-mesûdî*'de "Kandehear bölgesinin şehrinin adı Vayhind olup Sind vadisi üzerindedir" denir. İbn Said "Kandehear'ın merkezi İskenderiye, İskender'in kurduğu bir şehir olup kendi adını taşıyan nehir üzerindedir" der. *El-Müşterik*'te "İskenderiye on altı yerin adıdır. Bunlardan biri Hindistan'daki İskenderiye'dir" der. Başka ilâve yapmaz. Kastettiği şehir belki de İbn Said'in dediği gibi Kendehear'ın merkezidir. El-İdrisî "Kandehear şehri çapı büyük, halkı kalabalık bir şehirdir. Burasıyla Nehrevâre arasında 5 konak mesafe vardır" der.

Nehrevâre: Hindistan'ın Gücerat bölgesinde ikinci iklimdedir. *Kanun*'a göre 98° 20' boylamda, 28° 30' enlemedir. İbn Said kitabında "Nehrevâre Gücerat bölgesinin merkezidir" der. Ebû'r-Reyhan "Nehrevâre şekli diğer şekillerden daha sağlamdır" der. Yolculardan biri İbn Said gibi Nehrevâre dedi. İbn Said "Nehrevâre Gücerat'ta Manibar'ın batısındadır. Ganbâyet'ten daha büyüktür. Nehrevâre'nin evleri bostanlar, sular arasında dağınıktır. Ganbâyet'ten üç gün uzaklıkta deniz iskelesidir. Günbaya düz bir arazide olup Nehrevâre'nin limanıdır" der. *Nüzhetü'l-müştak*'ta ise Nehrevâre şeklinde yazılır.

Ganbâyet: Mavi deniz kıyısında ikinci iklimde olup *Kanun*'a göre 99° 20' boylamda, 27° 20' enlemde, *Atval'e* göre 99° 20' boylamda, 26° 20' enlemedir. İbn Said "Ganbâyet şehri Hind sahilinde olup oraya tüccarlar gider. Orada Müslümanlar bulunur" der. *Kanun*'da "Ganbâyet, Hindistan'da mavi deniz sahilinde olup enlemi, boylamı zikredilen şekildedir. Oraya giden birinden nakledildiğine göre Ganbâyet, Malibar'ın batısında uzunluğu 3 gün tutan bir körfez kıyısındadır. Maarra'dan büyük bir şehirdir. Binaları tuğladandır. Halkı Müslümandır. Orada beyaz mermer, az bostan bulunur" dedi. El-İdrisî "Burasıyla deniz arasında 3 günlük mesafe vardır" der.

Mâhûra, Brahmanların Şehri: Hindistan'da Ganj nehrinin iki yakasında, ikinci iklimin sonunda olup *Kanun*'a göre 104° boylamda, 27° 15' enlemde, *Atval*'e göre 106° boylamda, 27° enlemedir. İbn Said "Ganj nehrinin iki yakasında, Kan-nuc'tan denize doğru indiği yerde Brahmanların kaleleri vardır, alınması mümkün değildir. Brahmanlar Hind dindarları olup onların ilk filozofu Brahman'a nisbet edilirler." der.

İkinci Cetvel:

Tana (Tanna): Hindistan'da Lara'nın sınırında (Bombay yanında) sahilde birinci iklimde olup *Kanun*'a göre 104° 20' boylamda, 19° 20' enlemde, *Atval*'e göre 92° boylamda, 19° 20' enlemedir. Yolculardan biri "Tana, Gücerat'ın doğusunda, Manibar'ın batısındadır" dedi. İbn Said "Burası Lar bölgesinin son şehri ve tüccarlar arasında meşhur bir yerdir. Hindistan'ın bu sahili halkının hepsi kâfirdir. Sahte ilahlara taparlar. Onlarla beraber Müslümanlar da şehirde oturur" der. El-Bîrûnî "Tana deniz sahilindedir. Buraya Tânişî şeklinde nisbet yapılır. Tânişîyye elbiseleri burada imal edilir" der. El-İdrîsî "Burada Kargı (kamış), tabâşir yetişir. Bu kargı saplarından yapılan tabâşir (kalem kamış)'ler etrafa sevk edilir" der. Yolculardan biri "Tana'yı ve köylerini su kuşatır. Burası denizde bir adadır. Daha doğrusu boylamı 104° değil, 92°'dir. Zira yolculardan biri buranın Ganbâyet'in batısında olduğunu söyler" dedi.

Sindan: Tana bölgesinde sahilde birinci iklimde olup, şimdi Sindapur denir. *Kanun*'a göre 104° 20' boylamda, 19° 50' enlemde, bir yazmaya göre 106° boylamda, 19° enlemde, *Atval*'e göre 105° 20' boylamda, 19° 16' enlemedir. Yolculardan biri "Sindapur Tana'nın 3 günlük uzağında Mavi denizin bir körfezi kıyısındadır. Gücerat'ın sonunda, Manibar'ın başlangıcındadır" dedi. *Kanun*'da "Sahil kıyısındadır" denir. *El-Azizî*'de "Sindan şehri ile Mansura arasında 15 fersah mesafe

vardır. Sindan, yolların kavşağında olup kost, şeker kamışı, bambu ülkesidir. Deniz kıyısında büyük bir limandır” denir.

Levhevr (Lahor) Lehâver: Hind’de üçüncü iklimde olup *Atval’e* göre 100° 8’ boylamda, 31° enlemedir. *Lûbab’ta* “Lav-havr (Lahor) hindistan’da hayratı bol bir şehirdir. Oraya Lehâ-ver’de denir. Oradan bir gurup ilim adamı çıkmıştır” denir.

Hind Süfâlesi: El-Bîrûnî’ye göre Süfâle olup korsanlar diyarında sahilde birinci iklimdedir. Zencilere ait Süfâle olduğu gibi, Hindlilere ait de bu Süfâle şehri vardır. El-İdrîsî “Süfâle mamur, sakinleri çok bir şehirdir. Ticareti, gelir kaynakları vardır. Hind denizi kıyısındaki limanlardandır. Burada balık avı, inci yatağı sahaları bulunur. Burasıyla Sindan şehri arasında 5 konak mesafe vardır” der.

Delhi (Delli): Hindistan’da dördüncü iklimde olup *Ka-nun’a*, İbn Said’e göre 128° 50’ boylamda, 35° 50’ enlemedir. Yolculardan biri şöyle dedi. “Delhi büyük bir şehir olup suru tuğladandır. Hama surundan daha büyüktür. Düz bir arazidedir. Toprağı taş, kum karışımıdır. Bir fersah uzağında Fırat nehrine yakın büyüklükte bir nehir çıkar. Halkının çoğu Müslümandır. Sultanı da Müslümandır. Aşağı tabaka halkı kâfirdir. Az bostanı, üzümü vardır. Denizden uzak olup yazın yağmur yağar. Burasıyla Nehlevâre arasında bir aylık kadar mesafe vardır. Camisinin dünyada benzeri olmayan bir minaresi bulunur. Minare kırmızı taştandır. Basamakları 36° kadardır. Minare dört köşe değil, çok köşeli, çok yüksek, alt tarafı geniştir. Yüksekliği İskenderiye fenerine yaklaşır” dedi.

Üçüncü Cetvel:

Kınnave (Kannuc): İbn Said “Lahor’un merkezi” der. İkinci iklimde olup İbn Said’e göre 131° 50’ boylamda, 29° enlemde, *Atval’e* göre 131° 50’ boylamda, 26° 55’ enlemedir. İbn

Said'in kitabında "Kınnavç, Ganj nehrinin iki dirseği arasında-
dır" denir. El-Mühellebî *el-Azizî* adlı eserinde "Kınnavc Hin-
distan'ın uzak bölgesinde bir şehirdir. Multan'ın doğusundadır.
İkisi arasında 82 fersah mesafe vardır. Kınnavc, Hindlilerin
merkezi, en büyük şehridir. İnsanlar onun büyüklüğünde mü-
bâlâğa ederler. Hatta orada 30° mücevherat çarşısı olduğunu,
hükümdarının 50 fili bulunduğunu söylerler. Orada çok mik-
tarda altın madeni vardır" der. El-İdrîsî *Nûzhetü'l-müştak*'ta
"Kınnavc güzel, ticareti bol bir şehirdir. Orada hükümdara Kın-
navc denir. İç ve dış Keşmirler vs. yerler Kınnavc şehirlerinden
sayılır. İç Keşmir'den Kınnavc'a 7 konak mesafe vardır." der.

Kerlem (Kulem): Karabiber diyarının sonunda birinci
iklimde olup İbn Said'e göre 132° boylamda, 12° enlemde, *At-
val'e* göre 110° boylamda, 13° 30' enlemedir. İbn Said "Kulem
doğuda Karabiber diyarının sonundadır. Buradan Aden'e gemi-
ler kalkar. Yolculardan biri bana şunu anlattı; "Kulem karabi-
ber diyarının son şehri olup bir körfezdedir. Orada Müslüman-
lara ait bir mahalle, camii vardır. Kulem düz bir arazidedir,
arazisi kumluktur. Bostanları çoktur. Orada bokkam (bre-
zil) ağacı yetişir. Nar ağacına, yaprağı asma yaprağına benzer.

Kâmrün Dağları: *Kanunü'l-mesûdî*'de "Adalardan sa-
yılır, birinci iklimin güneyindedir." denir. *Kanun'a* ve *Atval'e*
göre 125° boylamda, 10° güney enlemedir. Kâmrün Dağları
(Assam ülkesi) Hindistan'la Çin arsında bir engeldir. Kâmrün
dağları öd ağacı kaynağıdır. El-Mühellebî "Kâmrün şehirlerin-
den biri Davlerâ, diğeri Akşemibun'dur. Burası hükümdarın
oturduğu yerdir. Akşemibun Nil kadar büyük bir nehir üze-
rindedir. Miras, Kâmrün'un sonunda, Çin'in başlangıcında bir
kûredir" der. İbn Said "Kâmrün adaları hükümdarının otur-
duğu şehir doğu kısmında cetvelde boylam ve enlemleri veri-
len yerdedir" der.

Ma'ber: (Karamandel): Hindistan'ın sonunda üçüncü iklimdedir. İbn Said "Dillerde dolaşan Ma'ber'den müslin elbiseler getirilir. Kassari Darb-ı Mesel olarak söylenir. Buranın kuzeyindeki dağlar, Hind hükümdarlarından Bellehera ülkesine birleşir. Batı kısmında Suliyan nehri denize dökülür. Ma'ber, Kulem'in 3 veya 4 günlük doğusundadır. Biraz güneyine düşmesi gerekir." der.

ON YEDİNCİ İKLİM: ÇİN

Hind bahsi sona erince Çin bahsine başlayalım. Çin'i batıdan Çin ile Hind arasındaki çöller, güneyden denizler, doğuda okyanus, kuzeyde Ye'cüc ve Me'cüc arazisi, hakkında bilgimiz olmayan topraklar kuşatır. *Mesalik ve memalik* (coğrafya) kitapları, yazarları eserlerinde Çin ülkesinde çok sayıda şehirden, yerden, nehirden vesaireden söz ederler. Fakat bu yerlerin adlarını, durumlarını doğru dürüst bilmiyoruz. O bölgelerden bizim tarafımıza yolcular gelmediği için o bölgeler bize meçhul yerler gibidir. Bu sebeple oralardan söz etmedik. Oradan gelen birinin söylediğine göre, zamanımızda Hansâ denilen Hanku (Kanton)'nun yakınında ve kuzeyinde tatlı sulu Sibhü adında bir göl varmış. Etrafı yarım günlük kadar mesafeymiş. Yine bu şahsın dediğine göre Zamanımızda Zeytun denilen Şıncu, Hansâ, Çin hudutlarındaki bender yani limanlardandır. Bender onlar arasında liman anlamına gelir.

Cetveller

Birinci Cetvel:

Hankû: Çin'de bir nehir üzerinde, birinci iklimdedir. *Kanun'a ve Atval'e* göre 160° boylamda, 14° enlemdedir. Bu şehir Çin'in kapılarındandır, nehir üzerindedir. *Kanun'da* böyle denir. İbn Said "Hankû'dan kitaplarda söz edilir. Yeri Humdan nehrinin doğusundadır" der. İbn Hurdadbih "Burası Çin'in en büyük girişidir. Burada bol meyve, bakliyat, buğday, arpa, pirinç, şeker kamışı yetişir." der.

Hançu: Çin’de nehir üzerinde birinci iklimde olup *Atval’e* göre 162° boylam, 14° enlemde, *Kanun’a* göre 162° boylamda, 13° enlemedir. Burası da Çin kapılarındandır, nehir üzerindedir. *Kanun*’da böyle denir. İbn Said ise “Çin’in en büyük kapısı olup büyük bir dağla yapısı sağlamlaştırılmış bir şehirdir. Boylamı 160° olup dördüncü iklimde, Tacah (Tai-tchean) şehrinin doğusundadır.” der.

Yancû (Başşehir): Başşehir olup ikinci iklimdedir. *Atval’e* ve *Kanun’a* göre 125° boylamda, 22° enlemedir. *Kanun*’da “Burası Tamgachan denen Çin imparatorunun oturduğu yerdir. Fağfur denen bu hükümdar onların en büyük hükümdarıdır.” denir.

Nesevî’nin Herezmşah ve Tatarlar tarihinden bahsettiği *Tarih* kitabında “Çin’de Tatarların hükümdarının oturduğu merkeze Tamgaç denir “ der. *Kanun*’da “Çin’deki Kazkû şehri Yancû’dan büyüktür. Kazkû 127° boylamda, 21° enlemedir” denir. Yancû’yu gören biri buranın düz bir arazide, bostanları, harap suru olan bir şehir olduğunu, halkının kuyulardan su içtiğini, denizin iki günlük mesafede olduğunu, burasıyla Hansâ arasında 5 günlük mesafe bulunduğunu, Hansâ’nın kuzey-batısında ondan küçük bir şehir olduğunu söyledi.

Zeytun: Şinçû şehri olup Çin’in limanlarındandır, birinci iklimdedir. İbn Said’e göre 154° boylamda, 17° enlemedir. Zeytun Çin’in limanıdır. Bu ülkelere ticaret yapanların dilinde meşhur bir şehirdir. Denizde bir körfez kıyısında olup Çin denizinden buraya gemiler girer. Körfezin uzunluğu 15 mil kadardır. Körfezin başlangıcında bir nehir vardır. Orayı gören birinin anlattığına göre şehir deniz sahilinde yarım günlük mesafe uzanır. Körfezin suyu tatlıdır. Denizden buraya gemiler girer. Şehir Hama’dan küçüktür. Surunu Tatarlar tahrip etmiştir. Halkı bahsedilen körfezden, kuyulardan su içerler.

Hansâ (Hanku): Çin’de üçüncü iklimde olup Ebül-Akûl’e göre 164° 40’ boylamda, 23° 30’ enlemedir. Yolculardan birinin

anlattığına göre, Hansâ zamanımızda Çin'in en büyük limanıdır. Bizim ülkemizden giden tüccarların yolu bu şehre varır. Burayı gören biri Hansâ'nın Zeytun'un güney-doğusunda, denizden yarım günlük mesafede olduğunu, gemilerin girdiği körfezinin bulunduğunu, son derece büyük düzlükte bir şehir olduğunu, şehrin ortasında dört küçük tepe bulunduğunu, halkının kuyulardan su içtiğini, mesireleri, bostanları olduğunu, dağların iki günlük mesafeden uzağında bulunduğunu söyledi.

İkinci Cetvel:

Sîlâ: Doğu Çin'in uzak noktasında birinci iklimin güneyinde olup *Kanun*'a göre 170° boylamda, 5° güney enleminde-dir. Bu şehre Sîlâ denir. Çin'in en doğusunda olup denizden oraya nadir varılır. Batı Okyanusu'nda Cezâyirü'l-Hâlidât ve's-Seâde (Kanarya Adaları) gibi burası da Doğu Okyanusu adalarındandır. Cezâyirü'l-Hâlidât'ın aksine bu adalar mamur, hayratı olan adalardır (Japonya).

Cemkut: Doğudaki meskûn yerlerin sonunda birinci iklimin güneyindedir. *Atval* ve *Kanun*'a göre 190° boylamda, 0° enlemedir. Cezâyirü'l-Hâlidât'ın batının sonunda olduğu gibi, Cemkut doğunun sonundadır. Asla buranın doğusunda mamurluk yoktur. Farslar buraya Camâkût derler, Ekvator üzerinde olup enlemi yoktur.

Hâcû: Çin'in kuzeyinde beşinci iklimde olup *Atval*'e göre 113° 30' boylamda, 42° enlemedir. Burayı gören biri "Hâcû Çin'de Sing denen temel şehirlerarasında büyük bir şehirdir. Burasıyla Hanbalık arasında 15 günlük mesafe vardır. Burası Hitâ ile Kaoli arasındadır" der.

Sokçu: (Son-tchau): Çin'in kuzeyinde beşinci iklimde olup *Atval*'e göre 117° boylamda, 40° enlemedir. Burayı gören biri "Sokçu, Hınıs kadar olup düz bir arazidedir. Etrafındaki dağlardaki bir gözden gelen küçük ırmaklarla çevrilidir, bostanları vardır. Burasıyla Kançu arasında 4 günlük mesafe vardır" der.

ON SEKİZİNCİ İKLİM: DOĞU OKYANUSU ADALARI

Çin bahsini bitirince Doğu Denizi Adaları bahsine geçelim. Bunlardan batıda bulunan adalardan başlayalım, sonra onlardan sonrakilere geçelim. Eş-Şerif el-İdrîsî “Hind-Çin denizi adalarını sayısı 170° meskûn adadır. Meskûn olmayanların dışında olup sayıları pek çoktur. Zenciler denizindeki adalardan biri Kamer Adası’dır...”

El-Müşterik’te “Kamer Zenciler ülkesinin ortasında denizde bir adadır. Bu denizde ondan büyük ada yoktur. Kamer ayrıca Mısır’da bir beldedir. Kireç gibi beyazdır. Haccac b. Süleyman el-Kameri buraya nisbet edilir. Malik b. Enes başkalarından hadis rivayet etmiştir. Bu denizdeki adalardan biri Enderâbi adasıdır.” denir.

İbn Said “Zâbiç (Endonezya) adaları tüccarların, yolcuların dilinde meşhurdur. Bunların en büyüğü Serîre adasıdır. Kuzeyden güneye uzunluğu 40° mil, her yerinde güneyden kuzeye genişliği 160 mil kadardır. Burada deniz girintileri bulunur. Merkezi Serîre ortasında olup buraya denizden bir körfez girer. Serîre bir nehir kıyısında olup boylamı 108° 30’, enlemi 3° 40’dir.

İbn Said eserinde “Hind denizindeki adalardan biri Java adasıdır. Burası büyük, ilaçlarıyla ünlü bir adadır. Bu adanın batı ucu 145° boylam, 5° enlemedir. Java adasının güneyinde Fansur şehri bulunur. Kâfuru’l-Fansûrî buraya nisbet edilir. Bu şehir 145° boylamda, 1.1/3° enlemedir. Çin adalarından biri

kitaplarda çok zikredilen Sarf adasıdır. En makbul öd buraya nisbet edilir. Batıdan doğuya uzunluğu 20° mil kadar, eni ise daha azdır. Sanf şehri 162° boylamda, 6° enlemedir. Buranın batısında Kumar (Kimmer) adası bulunur. Kumar (Kimmer) ödü buraya nisbet edilir. Bu öd Sanf ödünden daha az kalitelidir. Bunların arasında denizin genişliği bir mecradan azdır. Burasının genişliği-uzunluğu Sanf adasına yakındır. Şehri Kimmer olup 166° boylamda, 2° enlemedir. Buranın doğusunda küçük Çin adaları vardır. Bunlar çok olup kuzeyden güneydeki meskûn yerlerin sonuna kadar uzanır. El-Mühellebî " Durdur iki dağdır. Bunlardan birine Küseyr, diğerine Uveyr denir. Bunlar doğu denizinin ortasındadır (gerçekte Basra Körfezi ağzında). Bir miktarları su üzerinde yükselir. Durdur denen yerde gemilerin zarar görmesinden korkulur. Burası (Durdur) Oman'dan 50 fersah uzaklıkta, denizdedir." der.

Cetveller

Birinci Cetvel:

Kunbule Adası: Barbara körfezinde birinci iklimin güneyinde olup *Kanun*'a göre 52° boylamda, 3° enlemedir. Farslara ait *Kitabü'l-atval*'de burasının Zenciler hükümdarının merkezi olduğu söylenir. İbn Said "Burasıyla Fakati arasında 2,50 mesafe vardır. Güney tarafından uzunluğu-genişliği 20 mil kadardır. Eskiden mamurdu, şimdi ise haraptır (kimsesizdir)" der.

Sevâkin Adası: Kızıldeniz'de birinci iklimde olup *Atval*'e göre 58° 30' boylamda, 17° enlemedir. İbn Said "Sevâkin sahibi (hükümdarı) Müslüman Bücâ'lardandır. Tüccarlardan vergiler alır. Sevâkin çok küçüktür. Burasıyla Ayzab arasında 7 konak kadar mesafe vardır" der. Oraya giden yolculardan biri bana "Sevâkin beldesi sahile yakın küçük bir adada çok küçük bir köydür. Karadan oraya geçilebilir. Bücalara aittir. Sevâkin ve etrafı onlarındır. Sevâkin'den sonra Mendeb'e

kadar Sudanlardan bir kabilenindir. Bunlara Denkel denir. Mendeb'den sonraki yerler Zeylahlılarıdır" dedi.

Dehlek Adası: Kızıldeniz'de birinci iklimde olup *Atval'e* göre 61° boylamda, 14° enlemindedir. Dehlek adası meşhur olup Ayzab'dan Yemen'e gidenlerin deniz yolu üzerindedir. İbn Said "Dehlek, Haly şehrinin batısında olup adanın uzunluğu 80 mil kadardır. Burası ile Yemen karası arasında denizden 30 mil kadar mesafe vardır. Dehlek hükümdarı Müslüman Habeşlerdendir. Yemen hükümdarıyla iyi geçinir" der.

Sokotra Adası: Oman denizinde birinci iklimde veya güneyinde olup *Atval'e* göre 74° 30' boylamda, 13° enlemindedir. *Kanun'a* göre 66° 30' boylamda, 9° enlemindedir. Bize göre ise 74° 30' boylamda, 9° enlemindedir. El-Mühellebî *el-Azizî* adlı eserinde "Sokotra adasının uzunluğu 80 fersah, halkı ise Nastûri Hristiyanlarındandır" der. İbn Said "Burası meşhur bir ada olup halk arasında makbul olan Sokotra sabiri (azvay otu usaresi, çok acıdır) buraya nisbet edilir" der. El-İdrisî "Sakatra ile Ebyen Âden'i arasında 4 mecranlık, bir rivayete göre 3 mecranlık mesafe vardır" der.

Evâl Adası: Fars denizinde ikinci iklimde (Basra Körfezi) olup *Atval'e* göre 76° boylamda, 22° enlemindedir. Beledî el-Âmiri "Evâl, Katîfe yakın güzel rüzgârda deniz yoluyla bir günlük mesafede bir adadır. Burada diğer yerlerden daha makbul inci yatakları vardır. Adanın çapı her yönden 2 günlük yol tutar. Çevresinin mesafesi ise meçhuldür. Burada 30° veya daha fazla köy vardır. Son derece bol üzüm, hurma, turuncu bulundur. Boş arazisi, meraları, pınarları bulunan ziraat sahaları vardır. Çok sıcaktır" der.

İkinci Cetvel:

Harak (Hark) Adası: Basra körfezinde üçüncü iklimde olup *Kanun'a* göre 77° 20' boylamda, 29° 30' enlemde, *Atval'e*

göre 75° 30' boylamda, 28° enlemedir. Harak adası Abadan yakınında Basra körfezinde bir adadır. Burada bir şehir ve inci yatakları bulunur. *Lübab*'ta "Harak adası Basra körfezinde Oman'a yakın bir adadır" denir. İbn Said "Harak adası inci yataklarıyla meşhur olup Fars şehirlerinden Cennâbe'nin güneyindedir. Doğusunda Kiş adası vardır. Harak adası sahası 20 mile varmayan küçük adalardandır. Ortası 78° boylamdadır" der. *El-Azizî*'de "Bu adanın uzunluğu bir fersaktır, Basra'dan 35 fersah mesafededir. Burasıyla Kiş adası arasında 25 fersah mesafe vardır" denir.

Kiş Adası: Arapçada Kayr adası denir. Basra körfezinde ikinci iklimde olup *Atval'e* göre 78° boylamda, 28° enlemde, İbn Said'e göre 83° boylamda, 27° enlemedir. Kiş adası Hindistan'la Basra arasında olup burada inci yatakları, hurma, dağ ağaçları bulunur. Halkı kuyulardan su içerler. Hızlı at süren bir süvari adanın etrafını bir günde dolaşabilir. Bunları Basralı bir kişi söyledi. "Etrafını bir günde atımı yorarak dolaştım" dedi. İbn Said "Bu adanın etrafı 12 mildir" der. Yakut *el-Müşterik*'te "Kiş adası Oman'la Fars arasında denizin ortasındadır. Güzel, manzarası hoş, bostanları, hurması çok bir adadır. Bu adayı defalarca gördüm. Orada ilim ve edebiyatla uğraşan bir gurup insana rastladım" der.

Lâr Adası: Fars denizinde ikinci iklimde olup *Kanun'a* göre 82° 20' boylamda, 27° 40' enlemde, *Atval'e* göre 78° boylamda, 21° enlemedir. Fars Denizi adalarındandır.

Benû Kâvan Adası: Fars Denizi'nde Kirman'ın karşısında ikinci iklimde olup *Kanun'a* göre 82° 20' boylamlarda, 27° 40' enlemde, *Atval'e* göre 78° boylamda, 21° enlemedir. İbn Havkal "Kâvan adasına Lef tadası da denir. Bazıları ise Lâtif şeklinde söyler" der. Şerifû'l-İdrisî "Kâvan adasının genişliği 52x9 mildir. Halkı haricilerdendir. Mamur, ziraata elverişli, Hindistan cevizi vs. şeylerin yetiştği bir yerdir. Buradan Yemen dağları görülür yakınında Durdur (girdap) vardır. Üç

Durdur bulunur. Birisi bu Durdur, ikincisi Kumar (Kimmer) adası yakınında, üçüncüsü Çin'in sonundadır." der.

Rabic (Zâbic) Adası: Mavi denizde birinci iklimin güneyinde olup *Atval'e* göre 115° boylamdadır. *Kitabü'l-atval'de* "Zâbic adalarında insanı, mandayı yutan yılanlar, devamlı ışık saçan (yanan) dağlar bulunur. Bu dağlar denizde günlerce uzaktan görülür" der. (Endonezya Adalarından bahsediliyor).

Üçüncü Cetvel:

Serendib (Seylan) Adası: Hind denizinde birinci iklimin güneyinde olup *Kanun* ve *Atval'e* göre 120° boylam, 10° enlemindedir. Serendib adasına Senkâdib adası da denir. Bu kelime Hind dilinde olmalı. İbn Said kitabında "Orada Âğnâ denen ve 124° boylamda 1.1/2° enlemde bulunan bir şehir vardır. Serendib adasını Ekvator' da büyük bir dağ iki kısma ayırır. Bu dağın adı Rakun'dur. Âdem Peygamberin cennetten buraya indiğini iddia ederler. Söylediklerine göre Serendib Adası 80x80 fersaktır. Burada ilaçlar, yakutlar bulunur. Doğu denizi adalarından biri Kenk (Ganj) adasıdır. Buranın yerin kubbesi (en yüksek noktası) olduğu söylenir. Ganj nehri Hindular arasında kutsaldır." der.

Lâmri Adası: Hind denizinde birinci iklimin güneyinde olup *Atval'e* göre 126° boylamda, 9° enlemde, *Kanun'a* göre 127° boylamdadır. Lâmrî adası bakkam (boya) ağacı, bambu yatağıdır.

Keleh (Kalah) Adası: Hind denizinde birinci iklimin güneyinde olup *Kanun'a* ve *Atval'e* göre 130° boylamda, 8° enlemindedir. Keleh adası Oman'la Çin arasında bir limandır. Buradan kurşun getirilir. El-Mühellebî *el-Azizî* adlı eserinde "Keleh adası Hind denizindedir. Burada Müslümanların, Hindlilerin, Farsların oturduğu bir şehir vardır. Burada kurşun madenleri,

bambu, kâfur ağacı yatakları bulunur. Bu adayla Mihraja'nın adası arasında 20 mecrâ (deniz menzili) mesafe bulunur." der.

Mihrac (Serire) Adası: Mavi denizde büyük bir ada olup birinci iklimin güneyindedir *Kanun*'a göre 140° boylamda, 1° enlemindedir. İbn Said "Mihrac adaları çok sayıda adadır. Sahibi (hükümdarı) Hind hükümdarlarının en zengini, en çok altını, fili olanıdır. Büyük adasında hükümdar oturur" der. El-Mühellebî "Serir adası Çin âmilliklerinden olup mamur, halkı olan bir adadır. Gemi buradan Çin'e demir alınca 10 gün boyunca denizde dağ silsilesiyle karşılaşır, yolcular bu dağlara yaklaşırsa aralarında geçitler ve kapılar bulurlar. Her bir kapı bir Çin ülkesine açılır" der.(Endonezya adaları)

ON DOKUZUNCU İKLİM: RUM (ANADOLU) DİYARI VE BURAYA BAĞLI YERLER:

Hind, Çin ülkeleri ve denizleri bahsini bitirince İstanbul Halici (körfezi)'nin doğusunda, Şam'ın kuzeyinde bulunan ülkelerin bahsine geçelim. Bunlardan biri Rum diyarıdır. Burada zikredilecek yerlerin batısında Rum denizi (Akdeniz), İstanbul Halici, Kırmızı Denizi (Ege) bulunur. Güneyinde Şam el-Cezire diyarları, doğusunda Ermeniye (Doğu Anadolu), kuzeyinde Gürcüler diyarı, Kırım Denizi (Karadeniz) bulunur.

Karaman Dağları: Rum diyarındadır. Bu dağlarda (Toroşlarda) Türkmen gurupları oturur. Zamanımızda bu dağlara Karamanoğulları hâkimdir, onların adıyla tanınır. Türkmen (Karaman) dağları Tarsus'un karşısından İstanbul'un sahibi Lâskaris'in ülkesi sınırına kadar uzanır.

Rum şehirlerinden biri **Lârende**'dir. Burası Konya'ya yakındır, onun bir günlük kuzey-doğusundadır, 57° 5' boylamda, 40° 30' enlemde yer alır. 721/1321 yılında hacca gelen bir gurup bana "**Antalya** deniz körfezinde taştan surla çevrili bir şehirdir. Suru çok sağlam, güçlüdür. İki kapısı vardır. Biri deniz tarafına, diğeri kara tarafına açılır. Bu şehrin hâkimi buranın halkındandır. Şehirden dışarı çıkınca Türkmenler ona baskın yapıp tutukladılar. Antalya'yı ele geçirdiler. Zamanımızda Antalya'nın hâkimi, bu bölgedeki Türkmen beylerinden Hamidoğullarıdır. Antalya'nın suları, bostanları çoktur. Küçük bir nehri, şehre giren, evlerini, sokaklarını, bostanlarını dolaşan kanalları (arkları) vardır. Ekşi meyveleri, turuncu, narenciyesi

ve benzeri şeyleri boldur. Antalya, Konya'nın on günlük mesafe batısındadır. İki arasında Hamidoğulları Türkmenlerinin dağları bulunur. Konya **Alaiye (Alanya)** yolunun yarısına yakın kısmında dağlar arasında Hamidoğullarından Felekeddin'in kurduğu, **Felekbar (Felekâbad)** dediği bir şehir bulunur (Isparta olmalı). Felekbar şehri dağlar arasında düz bir arazidedir. Konya'nın 5 günlük batısında, Antalya'nın 5 günlük doğusundadır. Felekbar zamanımızda bu dağlarda en büyük şehir ve Hamidoğulları Türkmenleri beylerinin oturduğu yerdir" dediler.

İbn Said "Türkmenler Selçuklular zamanında Anadolu'yu fetheden Türklerden kalabalık bir halktır. Sahildeki Karayit Hristiyanlarına yağma yapmayı, çocuklarını esir edip Müslümanlara satmayı alışmışlardır. Bu Türkmenler etrafa sevk edilen Türkmen halılarını imal ederler. Buranın sahilinde Makri körfezi bulunur. Yolcular arasında bu körfez meşhurdur. Buradan İskenderiye ve diğer yerlere kereste getirilir. Bu körfeze büyük, derin bir nehir dökülür. Bu nehre Emeviler devrinde Anadolu'ya çok gaza yapan Battal Gazi'nin adına nisbetle Battal Nehri denir. Bu nehir üzerinde sulh zamanında köprü kurulur. Savaş sırasında köprü kaldırılır. Burası Müslümanlarla Hristiyanlar arasında sınırdır. Antalya'nın kuzeyinde Toğurlu (Toros) dağları bulunur. Bu dağlarda ve civarında Türkmenlere ait 200.000 çadır vardır. Bunlara uc Türkmenleri denir. Burada Toğurlu Kalesi yer alır. Bu kale ile güzel okların imal edildiği Hayas kalesi arasında 2 fersah mesafe bulunur. Toğurlu ile Köprü arasında batı yönünde 30 mil mesafe bulunur. Köprünün bulunduğu nehrin doğusunda Ereğli nehri yer alır." der.

Cetveller:

Alâiye (Alanya): Rum diyarında beşinci iklimde olup Kiyasa göre 52° boylamda, 39° 30' enlemedir. Alâiye yeni bir şehir olup Anadolu Selçuklu sultanlarından Alâeddin tarafından

kurulmuş, ona nisbet edilmiştir. Alâiye denmiştir. Sonra insanlar telaffuzunu hafifletmişler, Alâyâ demişlerdir. Oradan gelen bir gurup insandan öğrendiğime göre Alâiye Akdeniz'in bir girintisi üzerinde küçük bir belde ve iskeledir. Antalya'nın iki günlük güneyindedir. Etrafında sur vardır. Çok sayıda ırmağı, bostanı bulunur. Antalya'dan küçüktür.

Antalya: Akdeniz sahilinde dördüncü iklimdedir. Kıyasa göre 52° 30' boylamda, 40° 30' enlemde, Zic'e göre 54° 32' boylamda, 41° 10' enlemdedir. İbn Said "Antalya meşhur olup fırtınalarda limanı korumasızdır. Orada geçitlerin hükümdarının donanması bulunur. Burası Bizanslılara aitti. Zamanımızda Müslümanlar bu şehri aldılar" der. *Kitabü'l-atval*'de Antalya'dan bahsedilir, "Antalya adasını haritada deniz içinde gördük. Burayı gören biri şehrin ağaçlık, bostanlık, çok ekşi meyve yetiştiren bir yer olduğunu, müstahkem kalesi bulunduğunu söyledi."denir. İbn Havkal "Antalya deniz kıyısında müstahkem, rustakı (ovası) geniş, halkı kalabalık bir kaledir" der. Zamanımızda Antalya'yı alan Sâbit b. el-Hâmid'den naklettimize göre "Antalya, Alanya'dan büyük, küçük bir şehirdir. Suru yüksek olduğu için son derece müstahkemdir. Surunun biri denize, biri karaya açılan iki kapısı vardır. Şehrin içinde, dışında sular akar. Ekşili ve sair meyveler yetişen çok sayıda bostanı vardır. Konya'dan 10 günlük batıdadır."

Ankara (Engüriye): Rum diyarında beşinci iklimde olup *Atval*'e göre 54° boylamda, 41° enlemde, İbn Said'e göre 53° boylamda, 43° 40' enlemdedir. İbn Said "Engüriye yüksek bir tepede kalesi olan bir beldedir. Bostanları, akarsuyu yoktur. Dağlar arasında olup halkı yakından su çıkan kuyulardan su içerler. Engüriye ile Kastamonu arasında kuzey-doğu istikametinde 5 günlük mesafe vardır" der.

Ammuriye (Amorion): Rum diyarında altıncı iklimde olup *Atval*'e göre 54° boylamda, 43° enlemdedir. Ammuriye içinde müstahkem kalesi olan büyük bir şehirdir. Halkının

çoğu Türkmendir. Bostanları azdır. Pınarları, nehri vardır. Tarihte adı geçer. Mutasım tarafından fethedilmiştir.

İkinci Cetvel:

Akşar (Akşehir): Rum diyarında (Anadolu'da) beşinci iklimde olup *Atval'e* göre 55° boylamda, 41° enlemde, *Zic'e* ve İbn Said'e göre 58° boylamda, 39° 45' enlemdedir. İbn Said "Akşar Konya'dan 1,5° fazla boylamda, ¼40 enlemdedir. En temiz şehirlerdendir. Çok sayıda bostanı, makbul meyveleri vardır." der. İbn Said'e göre 58° boylamda, 39° 45' enlemdedir. İbn Said'in eserinden başka yerde adı sadece *Kitabü'l-atval'*de geçer. Burayı gören biri "Akşar Konya'dan 3 günlük kuzey-batı istikâmetinde uzaklıktadır" dedi.

Konya: Rum diyarında beşinci iklimde olup *Atval'e* göre 56° 30' boylamda, 41° enlemdedir. İbn Said "Konya meşhur bir şehirdir. Güneyinde bir dağı vardır. Buradan nehir (ırmak) iner, batısından Konya'ya girer. En temiz şehirlerdendir. Üç fersahtan daha yakın olan dağı tarafında bostanlar vardır. Kalesinde Eflatun'un türbesi bulunur. Saltanat sarayı bu şehirdedir. Nehri bostanlarını sular sonra artan suyundan bir göl ve otlaklar oluşur. Her tarafından dağlar kuşatır. Kuzeyindeki dağlar uzağındadır. Meyveleri boldur, Kamaruddin adlı kayısısı meşhurdur." der.

Kaysâriye (Kayseri): Rum diyarında beşinci iklimde olup *Atval'e* göre 60° boylamda, 40° enlemde, İbn Said'e göre 56° 30' boylamda, 42° 30' enlemdedir. Kayseri ağaçlık, meyvelik, bostanlık, içinde suları bol büyük bir şehirdir. İçinde müstahkem bir kalesi vardır. Saltanat sarayı buradadır. İbn Said. "Sezar'a nisbetle bu adı almıştır. Büyük bir şehir olup ülkenin sultanı buraya gelir. Buradan Konya'ya gider. Doğusunda Sivas şehri bulunur. Kayseri ile Aksaray arasında dört konak mesafe vardır" der.

Aksaray: Rum diyarında beşinci iklimde olup *Atval'e* göre 57° 8' boylamda, 40° enlemedir. Aksaray bol ağaçlık, meyvelik bir yerdir. Ortasından geçen büyük bir nehri vardır. Başka bir nehirden bazı evlerine su girer. Ortasında büyük, müstahkem bir kalesi bulunur. İbn Said “Burada hoş güzel halılar imal edilir. Akşehir enlemindedir. Boylamı daha fazladır. Çok meyve yetişir, buradan tamamıyla düz meralar vadiler yoluyla arabayla Konya'ya meyveler götürülür. O diyarın insanları bu yolun uzunluğunun 48 fersah olduğunu söyler. Aksaray'dan Kayseri'ye de aynı mesafe tutar. Aksaray ile Konya arası 3 konaktır.” der.

Harakle (Ereğli): Rum diyarında yedinci iklimde olup *Atval'e* göre 57° 22' boylamda, 46° 30' enlemede, *Kanun'a* göre 58° 25' boylamda, 46° 35' enlemedir. İbn Said “Burası Alâiyâ (Alanya) dağından Sinop'un sonuna inen bir ırmağın doğusundadır (Konya, Karadeniz Ereğli'lerini karıştırıyor). Herakle bu nehir üzerinde denize yakındır. Harunerreşid burayı tahrip etmiştir. Doğusunda Rumlara göre Eshab-ı Kehf dağı bulunur. Halife el-Vâsık tarihinde böyle denir.” der.

Amasya: Rum diyarından altıncı iklimde olup *Resmü'l-arz'a* göre 57° 30' boylamda, 45° enlemedir. Amasya'yı gören biri “Burası suru, kalesi olan büyük bir beldedir. Bostanları, büyük nehri, su dolapları vardır” dedi. İbn Said “Sinop limanının güneye meyleden doğusunda Amasya şehri bulunur. Burası filozofların şehirlerindendir. Güzelliği, sularının bolluğu, bağları, bostanlarıyla meşhurdur. Amasya ile Sinop arasında 6 günlük mesafe vardır. Amasya nehri şehre uğrar, sonra Sinop denizine dökülür. Burayı gören biri gümüş madeni bulunduğunu söyledi.” der.

Üçüncü Cetvel:

Malatya: Rum diyarında beşinci iklimdedir. İbn Said Süğür bölgesinin merkezi olduğunu söyler. *Atval'e* göre 61°

boylamda, 37° enlemde, *Kanun'a ve Resmül'-arz'a* göre 61° boylamda 39° enlemedir. Malatya ağaçları, ırmakları, meyveleri olan bir şehirdir. İbn Havkal “Dağlar tarafından çevrilmiş, cevizi ve başka meyveleri sebil bir şehirdir” der. İbn Said “Burası Sağr'ın merkezi olup batısında Sis şehri olan dağın kuzeyinde (Torosların kuzeyinde) dir. Düz bir arazide suru olan bir beldedir. Uzaktan dağlarla çevrilidir. Küçük bir nehri, bu nehir üzerinde çok sayıda sulanan bostanı olan bir yerdir. Nehir şehrin suruna uğrar, soğuğu şiddetlidir. Sivas'ın güneyinde 3 konak mesafede, Kâhta ve Gerger'e yakındır. Gerger ile arasında 2 konak mesafe vardır. Zibatra'nın kuzeyinde, bir büyük konak uzağındadır. Malatya'nın şehre girip evlerini, sokaklarını dolaşan arkları vardır. Uzaktan dağlarla çevrilidir” der.

Sivas: Rum diyarında beşinci iklimde olup *Atval'e* göre 61° 30' boylamda, 40° 10' enlemde, İbn Said'e göre [...] derece boylamda, 41° 40' enlemedir. Sivas meşhur, büyük bir şehirdir. Küçük bir kalesi, pınarları vardır. Ağacı azdır. Yarım fersah kadar uzağından büyük nehri (Kızılırmak) geçer. İbn Said “Sivas tüccarlar arasında meşhur ana şehirlerdendir. Düz arazide bulunur. Bu ülkelere giden yolcular Sivas'la Kayseri arasındaki yolun 60 mil olduğunu, üzerinde yolcular için 24 han bulunduğunu, bu hanlardan bilhassa karlı günlerde yolda kalan tüccarların ihtiyacı olan şeylerin bulunduğunu söylerler. Sivas çok soğuk olup doğusunda Erzurum şehri vardır.” der.

Tokat: Rum diyarında (Anadolu'da) beşinci iklimde olup Kıyas ve *Atval'e* göre 61° 30' boylamda, 41° 10' enlemedir. Tokat kırmızı topraklı bir dağın dibinde küçük bir beldedir. Bostanları, ağaçları, güzel meyveleri vardır. Sıcaklığı, soğukluğu ılımandır. Küçük, güzel bir kalesi bulunur. Tokat'ı gören biri, burasıyla Sivas arasında 2 günlük yol olduğunu, Sivas'ın Tokat'ın güneyinde bulunduğunu söyledi.

Erzene'r-Rum (Erzurum): Ermeniye'de (Doğu Anadolu'da) beşinci iklimde olup *Atval'e* göre 69° boylamda, 41°

enlemde, İbn Said'e göre 64° boylamda, 42° 30' enlemde, *Resmü'l-arz'a* göre 66° boylamda, 39° 15' enlemedir. İbn Said "Erzen doğuda Rum diyarı (Anadolu)'nın son sınırındadır. Buranın kuzey-doğusunda Fırat nehrinin kaynağı vardır" der. Yakut *el-Müşterik*'te "Erzen Ermeniye'de bir şehirdir. Erzene'r Rum diye tanınır. Ayrıca Ermeniye'de Ahlat yakınında Erzen adlı bir yer vardır" der. İbn Halikkan İsmail b. el-Kâsım el-Kâlî'nin biyografisinde Erzurum'dan söz eder. "Erzurum, Kâlî-kala şehridir. El-Cezire bölgesinden bahsedilirken burasından söz edildi, tekrarlamaya lüzum yoktur" der.

YİRMİNCİ İKLİM: ERMENİYE (DOĞU ANADOLU), ERRAN (REVAN), AZERBAYCAN

Yakut *el-Müşterik*'te Erran'ın okunuş şeklini verdikten sonra "Azerbaycan'a hudut meşhur bir bölgedir. Erran ayrıca Kazvin yakınında bir kaledir" der. Yakut Ermeniye kelimesini İrminiyye şeklinde okur. *Lübab*'ta ise Erminiyye şekli verilir.

Rum diyarını (Anadolu'yu) bitirince Ermeniye, Erran, Azerbaycan bahsine geçelim. Bu yerler üç büyük iklim (bölge)'dir. Söзде haritada birbirlerine girdikleri, ayrı ayrı bahsedilmeleri zor olduğu için coğrafyacılar bu bölgelerden beraber bahsederler. Bu yerlere kuzeyde aynı yönde olan bazı yerleri de kattık. Bu yerler Kırım (Kara) denizinin doğu ve güney sahillerindeki yerlerdir. Bu yerlerin hepsini batıdan Rum diyarı sınırları el-Cezire'nin bir kısmı ile Irak hudutları, doğudan Hazar Denizi'ne kadar Cibal, Deylem hudutları, kuzeyden Kafkas (Kaytak) dağları; Azerbaycan kuşatır. Bu yerleri doğudan Cibal ile Deylem diyarı, güneyden Hulvan sırtı yanından itibaren Irak, el-Cezire'nin bir kısmı kuşatır (tekrar var).

İbn Havkal "Azerbaycan'ın çoğu dağlıktır. Burasını batıdan Ermeniye bölgesi sınırlar. Ermeniye'nin çoğu da dağlıktır" der. Ahmed b. Ebî Yakub el-Yakûbî "Ermeniye üç kısma ayrılır. Birinci kısım Kâlikâlâ, Ahlat, Şimşat ve bunların arasındaki yerleri kapsar. İkinci kısım Hazarlar, Tiflis, Alan kapısı şehrini ve aralarındaki yerleri kapsar. Üçüncü kısım Berdea yani Erran şehri, Beylekan, Bâbülebvab bölgelerini kapsar." der. Yakut *el-Müşterik*'te "Ermeniye birbirine bitişen beldelerin

bulunduğu dört kıtayı (bölgeyi) kapsar. Birinci bölge Beylekan'dan Şirvan'a kadarki ve buralar arasındaki yerler. İkincisi, Tiflis yani Hazarlar, Babü Fîruzkubad, Kür bölgeleri, üçüncüsü Sefercan, Debîl, Neşeva bölgeleri yani Nahcüvan bölgesi, dördüncüsü Hısın-ı Ziyad yani Harput. Ahlat, Erzurum ve bunların arasındaki yerlerdir" der. İbn Havkal "Bu bölgeyi başka bir ifade ile şöyle sınırlar. Bir hududu Rum Ermeniyesi, bir hududu Berdea, bir hududu el-Cezire'dir. Ermeniyenin Rum tarafındaki sağı (cephesi) Kâlîkalâ'dır. Erran hududu Babülebvahtan Tiflis'e, Aras nehri yakınına, Haciran denen yere kadardır. Azerbaycan Haciran'dan, Zencan'a, Dînaver'in arkasına kadar uzanır. Sonra hududu Hulvan ve Şehrüzur'un arkasına döner, Dicle yakınına varır, sonra Ermeniyeye sınırını dolaşır. Azerbaycan, Ermeniyeye genellikle dağlıktır" der.

Azerbaycan şehirlerinden biri Cenze'dir. *Lûbab*'ta okunuşu tarif edilir. *Kitabü'l-atval*'de Cenze'nin 78° boylamda, 41° 20' enlemde bulunduğu söylenir. *El-Müşterik*'te "Azerbaycan şehirlerinden biri Hüsrevşah'tır. Burası Tebriz'den 7 fersah uzaklıktadır. Hüsrevşah ayrıca Merv köylerinden biridir, Merv'den 2 fersah uzaklıktadır" denir. Erran şehirlerinden biri Babek el-Hürremî'nin şehri Bezze'dir. *Kitabü'l-atval*'de ve *Kanun*'da boylamı 78°'dir. Enleminde iki kaynak itilaf eder. Farslara ait *Kitabü'l-atval*'de enlemi 39° *Kanun*'da 37° 40'dır. İbn Havkal "Neşevâ, Bergeri, Ahlat, Bidlis, Kâlîkalâ bütün bu şehirle birbirine yakın, verimli, hayratı boldur" der. *Lûbab*'ta "Azerbaycan'ın uzak noktasında Bendenic beldesi bulunur. Burasıyla Berdea Arasında 14 fersah mesafe vardır" denir. Azerbaycan beldelerinden biri Hûnec'tir. 73° boylamda, 37° enlemedir. İbn Havkal "Bu beldede minber bulunmaz. Merağa ile arsında 13 fersah mesafe vardır" der.

İstanbul Boğazının ve İstanbul'un Karşısında Bulunan Bazı Yerler:

Cerun, İstanbul boğazının doğusunda, İstanbul'un karşısında harap bir kaledir. Cerun'un kuzeyinde **Gerbi** (Calpe) beldesi vardır. Burası da boğazın doğusunda İstanbul'un karşısındadır. Gerbi'den sahil boyunca gidersen **Banterkli** (Karadeniz Ereğlisi=Pontice Heraklea)'ya, buradan ise **Samasri (Amastri)**'ye varırsın, Samasri Banterkli'nin kuzeyinde küçük bir beldedir. Samasri'den Kitru (Gydnas)'ya varılır. Kitru da İstanbul âmilliklerindendir. Kitru'dan Kinüli'ye geçilir. Burası da Kitru'nun kuzeyinde dahilde küçük bir beldedir. **Kinüli** Süleymanşah'ın şehirlerindendir. Kinüli'den cetvelde zikredilen Sinop'a geçilir. İstanbul Halicinin doğusundaki şehirlerden biri **Abhas**'tır. Abhas Karadeniz kıyısında, denize giren bir yarımada'daki dağda bir şehirdir. **Sohum**'un kuzeye meyleden doğusundadır. Abhas, Kefe'nin karşısında doğu sahilinde, Kefe ise batı sahilindedir. İki karşı karşıyadır. Abhas halkı eşkiya, yol kesicidir. Abhas'la Sohum arasında karadan 4 günlük mesafe vardır. Sohum Trabzon'un kuzeyinde olup iki şehir arasında 3 günlük mesafe bulunur. Bu bölgedeki şehirlerden biri **Taman**'dır. Karadeniz'in doğu ucunda Kırım'la Azak denizleri arasındaki boğaz yanındadır. Azak Denizi eski kitaplarda Pontus (Mayıntıs) gölü adıyla geçer. Karadeniz'e açılan ağzı vardır. Taman bu ağız içerisindedir. Taman, Berke (Altınorda) ülkesi sınırının başlangıcındadır. Zamanımızda Altınorda'nın hâkimi Özbekhan'dır. Taman düz bir arazide büyük bir şehirdir. Halkı kâfirdir. Bu bölgedeki şehirlerden biri **Çokrak**'tır. Azak Denizi kıyısında bir şehirdir. Azak'a yakındır. Azak, Çokrak'ın yakınında, bir hafif konak kuzeyindedir. Çokrak düz bir arazidedir. Deniz kuzeyinde olup batısı, güneyi geniş bozkırdır. Çokrak halkı kâfirlerden, Müslümanlardan bir karışımdır.

Ermeniye şehirlerinden biri **Bergeri**'dir. Bâgeri şeklinde de yazılır. Halkından birinin söylediğine göre Ahlat'ın bir günlük doğusunda dağlarda küçük bir beldedir. Mühellebî, "Bergeri ile Erciş arasında 8 fersah mesafe vardır" der. *Kitabü'l-atval*'de Bergeri'nin 66° 40' boylamda, 38° 30' enlemde olduğu söylenir. Ermeniye şehirlerinden biri **Van**'dır. Van halkından birinin söylediğine göre burası dağda kalesi olan küçük bir şehirdir. Erciş gölü kıyısındadır. *Kitabü'l-atval*'de 68° 15' boylamda, 37° 50' enlemde olduğu söylenir.

Bölgenin bazı mesafeleri: İbn Havkal " Berdea'dan Şemkür'e 14 fersah, Tiflis'e 43 fersaktır. Erdebil'den Merâğa'ya 4° fersah, Merâğa'dan Urmiye'ye 4 konak, Urmiye'den Selmas'a 2 konak, Selmas'tan Hoy'a 7 fersah, Hoy'dan Bergeri'ye 3° fersah, Erciş'e 2 gün, Erciş'ten Ahlat'a 3 gün, Ahlat'tan Bidlis'e 3 gün, Bidlis'ten Meyyâfârikîn'e 4 gün, Meyyâfârikîn'den Amid'e 4 gündür" der.

Merâğa'dan Erdebil'e giden yol: Merâğa'dan Urmiye'ye 30 fersah, Urmiye'den Selmas'a 14 fersah, Hoy'dan Neşevâ'ya 3 gün, Neşevâ'dan Debil'e 4 konak, Merâğa'dan Dina-ver'e 60 fersah, Hûnec'den Merâğa'ya ikisi de Azerbaycan'da 13 fersah, Merâğa'dan Urmiye'ye 4 konak, Hoy'dan Erciş'e 6 gün, Merâğa'dan Dinaver'e 60 fersaktır.

Erran'daki bazı mesafeler: Berdea'dan Versan'a 7 fersah, Versan'dan Beylekan'a 7 fersah, Şirvan'dan Bâbülebvbab'a 7 gün kadar, Berdea'dan Tiflis'e 62 fersah kadardır.

İbn Havkal "Bâbülebvbab'a gelince, burası Taberistan (Hazar) denizi kıyısındadır. Erdebil'den daha küçüktür. Burada-kilerin çok ziraati, az meyvesi vardır. Yalnız etraftan buraya meyve getirilir" der. Bu kendi zamanındaki durumunu gösterir. Bugünkü durum ise cetvelde zikredeceğimiz gibidir. İbn Hakval "Bâbülebvbab Hazarların, Avarların, diğer küfür diyarlarının limanıdır. Aynı zamanda Cürcan, Deylem, Taberistan'ın da limanıdır. Bahsettiğimiz bu üç iklimde (bölgede)

keten elbise sadece Bâbülebvbab'da imal edilir. Burada safran yetiştirilir. Bu şehre yani Bâbülebvbab şehrine çeşitli ırklardan köleler getirilir" der. *El-Azizî*'de "Bâbülebvbab yani buradaki şehre **Demirkapı** da denir. Çok eski bir şehirdir. Burada eski eser kalıntıları vardır. Eskiden Farslarla Hazarlar arasında sınırdı" denir. İbn Havkal "Mâverâünnehir'de Bâb denen bir belde vardır. Orasıyla Tirmiz arasında 3 günlük mesafe bulunur. Buhara ile Tirmiz arasındadır. Tirmiz ise Buhara'dan 8 konak uzaklıktadır" der. İbn Hurdadbih "Bab'dan Şâş'a 7 fersah kadar mesafe vardır" der. *Kitabü'l-atval*'de "Bab, Mâverâünnehir şehirlerinden olup 91° boylamda, 38° 30' enlemindedir" denir. Açıkça görülüyor ki eski yer adları zamanımızda eskisine göre değişmiştir. Hülâsa Bab adında çok yer vardır. Hazar Derbendi'nde **Lekz** denen belde vardır. Kurucusu olan Lekzlerin adını almıştır. Şirvan yakınındaki beldelerden biri Bûgeri (yukarıda Bergeri'nin diğer adı) olup *Kitabü'l-atval*'de "Bûgeri 74° 30' boylamda, 39° 30' enlemde" denir.

Cetveller: Birinci Cetvel:

Kastamonu (Kestamuniye de denir): Rum diyarında altıncı iklimde olup İbn Said'e göre 55° boylamda, 46° 48' enlemindedir. İbn Said "Kastamonu Türkmenlerin merkezidir. O tarafta Türkmenlerin 1000 hanesi olduğu söylenir. Oranın Türkmenleri İstanbul (Konstantiniye)'a gaza yaparlar. Kastamonu Ereğli'nin doğusundadır. Kastamonu ile Sinop arasında 3 günlük mesafe vardır" der. Bir kaynaktan nakledildiğine göre Kastamonu ile Sinop arasında 5 konak mesafe vardır. Sinop kuzeyde, Kastamonu güneydedir. İstanbul ile Ankara arası 5 günlük yoldur. Kastamonu Ankara'nın doğusunda (kuzeyinde)'dir.

Sinop: Rum (Anadolu) sahillerinden olup altıncı iklimdedir. İbn. Said'e göre 57° boylamda, 46° 40' enlemindedir. Sinop meşhur bir liman olup Kastamonu'nun kuzeyinde, Samsun'un

batısındadır. İtimat edilir bir kişi “Sinop’un müstahkem suru vardır. Deniz bazı burçlarını vurur. Son derece çok bostan bulunur. Burasıyla Samsun arasında 4 konak kadar mesafe vardır. Sinop Samsun’un batısındadır. Samsun doğudadır. Zamanımızda Samsun’un beyi Pervâne’nin çocuklarından biridir. Bu beyin savaş gemileri bulunur, bunlarla gaza yapar, denizde hemen hemen yenilmez” dedi.

Samsun: Rum sahillerinde altıncı iklimde olup İbn Said’e göre 59° 20’ boylamda, 46° 38’ enlemindedir. Samsun Kırım’dan gelen gemilerin demir attığı, kalktığı meşhur bir limandır. İbn Said “Samsun’un doğusunda denize dökülen bir nehrin doğusundadır. Sinop, Samsun’un batısındadır. Samsun ise Trabzon’un batısındadır” der. İbn Said’den başkası “Samsun’un arkları, bostanları vardır. Şehir sahilde düzlükte olup dağın güneyindedir. Doğusu, batısı sahile bitişiktir.” der.

Erzincan: Ermeniyeye’den beşinci iklimde olup *Atval’e* göre 63° boylamda, 39° 50’ enlemindedir. İbn Said’in kitabında “Erzincan şehri Sivas’la Erzurum arasındadır. Bu iki şehirle arasında 40’ar fersah mesafe vardır. Erzurum’la Erzincan arasındaki yolun tamamı meralardan, çayırlardan geçer” denir.

Trabzon: Pontus (Karadeniz) denizi kıyısında bir liman olup altıncı iklimdedir. İbn Said’e göre 64° 30’ boylamda, 46° 50’ enlemde, *Kanun’a* göre 56° boylamda, 40° enlemde, *Atval’e* göre 63° boylamda, 48° enlemindedir. Trabzon meşhur bir limandır. İbn Said “Trabzon halkının çoğu Lâz’dır. Trabzon’un güney-doğusunda Lâz dağları bulunur. Bu dağlara diller dağı denir. Zira burada çok dil konuşulur. Trabzon’un eski adı Trabzende idi. Trabzon, Sohum’un batısında, Samsun’un doğusundadır.” der.

Muş: Ermeniyeye’de beşinci iklimde olup *Atval’e* göre 64° 30’ boylamda, 39° 30’ enlemindedir. Muş halkından birinin anlattığına göre Muş, suru olmayan, bir vadinin ağzında ve dağın eteğinde küçük bir beldedir. Muş ovası denen, iki büyük

mesafe tutan büyük bir ovası vardır. Bu ovada çayırlar, meralar bulunur. Muş Meyyâfârikîn'den 2 konak kadar, Ahlat'tan üç konak kadar uzaklıktadır.

İkinci Cetvel:

Erzen: Ermeniy'e de yani Doğu Anadolu'da dördüncü iklimin sonunda olup *Atval'e* göre 65° boylamda, 38° enlemde, İbn Said'e göre 66° boylamda, 39° 10' enlemedir. Yakut *el-Müş-terik* adlı eserinde "Erzen Ermeniy'e bölgesinde bir şehir olup Erzen er-Rum diye tanınır" der. Ben derim ki daha önce buranın adı Rum diyarı bahsinde geçti. Yakut ayrıca "Erzen, Ahlat yakınında bir beldedir" der. Ben "Kastedilen işte bu Erzen'dir. Ahlat'tan üç günlük uzaklıktadır." derim. Yakut "Erzincan Ermeniy'e de bir beldedir" der. Bu, cetvelde zikredilen şehirdir. *Lübab*'ta "Erzen, Diyarbekir'de bir şehirdir" denir. Öyle anlaşıyor ki, *Lübab* yazarı söylediğimizi bilmiyor. Doğrusu Yakut'un dediği gibi Ermeniy'e de olduğudur (Burada sözü edilen Bidlis Erzen'idir).

Malazgird: Ermeniy'e de beşinci iklimde olup *Atval'e* göre 65° boylamda, 39° 30' enlemedir. Malazgird yapıları siyah taştan olan küçük bir beldedir. Orada pınarlar bulunur, ağaç bulunmaz. İbn Havkal "Malazgird, büyüklükte Ahlat ve Neşevâ'ya yakın, verimli, hayratı bol bir şehirdir. Erzen'e yakındır. İkisi arasında iki veya üç günlük mesafe vardır. Erzen, Malazgird'in güneyindedir. Güney-doğusunda Bidlis bulunur. İkisi arası 1,5 günlük mesafeye yakındır." der.

Bidlis: Ermeniy'e de dördüncü iklimin sonunda olup *Atval'e*, *Kanun'a* göre 65° 30' boylamda, 38° 45' enlemedir. Bu diyardan bir kişinin dediğine göre Bidlis şehri Meyyâfârikîn ile Ahlat arasında suru olan bir şehirdir. Surunun yarısı harap olmuştur. Dışındaki kaynaklardan gelen sular şehri kat eder. Şehrin bir vadide bostanları vardır. Hama'dan daha küçüktür. Dağlarla çevrilir. Soğuğu, kışı şiddetlidir, karı çoktur.

İbn Havkal “Burası mamur, hayratı bol, verimli küçük bir beldedir” der. *El-Azizî*’de “Bidlis’le Ahlat arasında 7 fersah mesafe vardır” denir.

Halat, Ahlat: Ermeniy’e de dördüncü iklimin sonunda beşinci iklimin başlangıcında olup *Atval’e* göre 65° 50’ boylamda, 39° 20’ enlemde, *Kanun’a* göre 65° 50’ boylamda, 39° 40’ enlemde, İbn Said’e göre 65° 55’ boylamda, 39° 40’ enlemde, *Resmü’l-arz’a* göre 64° 50’ boylamda, 39° 50’ enlemdedir. Ahlat halkından birinin anlattığına göre şehir düz bir arazidedir. Çok sayıda bostanı, Dımaşk ırmakları gibi ırmakları vardır. Bu ırmaklardan az miktarı şehre girer. Şehrin harap suru bulunur. Dımaşk kadardır. Soğuğu şiddetlidir. Dağlar bir günden fazla uzaklığındadır. İbn Hakval “Ahlat küçük, mamur, verimli, hayratı bol bir şehirdir” der. *El-Azizî*’de Ahlat’la Malazgird arasının 7 fersah olduğu söylenir. İbn Said “Ermeniy’e’nin en büyük şehri Ahlat’tır, adı ünlüdür” der.

Erciş: Ermeniy’e de dördüncü iklimin sonunda beşinci iklimin başında olup *Atval’e* göre 67° 5’ boylamda, 38° 30’ enlemde, *Kanun’a* göre 66° 20’ boylamda, 40° enlemde, *Resmü’l-arz’a* göre 68° 50’ boylamda, 40° 35’ enlemdedir. Erciş halkından biri “Erciş suru olmayan, ovanın ucunda, dağın başlangıcında küçük bir beldedir. Ahlat’ın 2 günlük doğusundadır. Buranın gölünden (Van gölü) zırrih (inci kefalı) denen balık avlanır, çeşitli yerlere gönderilir” dedi. İbn Said “Göl Ahlat’ın doğusundadır. Biraz güneye meylederek batıdan doğuya uzunluğu 4 konaktır. Genişliği bir konak kadardır. Burada tuzlanan ve etrafa sevk edilen zırrih balığı bulunur” der.

Üçüncü Cetvel:

Vastan: Ermeniy’e de dördüncü iklimde olup *Atval’e* göre 67° 30’ boylamda, 37° 50’ enlemdedir. Bu yerin halkından biri “Vastan, Van şehrinin güney-doğusundadır. İki arasında bir günden fazla mesafe vardır. Vastan ovanın ucunda, dağın

başlangıcında Erciş (Van) gölü kıyısındadır (Tatvan'a uygun düşer)." der. El-Mühellebî "Vastan Ermeniye şehirlerinden-
dir. Burasıyla Selmas arasında 13 fersah mesafe vardır. Van
ile arasında 6 fersah mesafe bulunur" der.

Servan, Şirvan: Azerbaycan'da İbn Said'e göre Erran'da
beşinci iklimde olup 68° 56' boylamda, 41° 48' enlemde, *Ka-
nun*'a göre, 67° 80' boylamda, 40° 50' enlemedir. İbn Said'e
göre Şirvan bölgesinin merkeziydi. Bugün Azerbaycan'dan sa-
yılır. Şirvan'ın meşhur Derbendi vardır" der. Ben "Bu yer bu-
gün Demirkapı Derbendi diye tanınır. İbn Said burayı Erran
(Revan)'dan sayar." derim. *Lübab*'ta "Şirvan Hazarlar Der-
bendi'nde bir şehirdir. Burayı Anuşirevan kurmuştur. Anu
kışmını hazfedip Şirvan demişlerdir. Buradan bir gurup âlim
çıkmıştır."denir.

Selmas: Azerbaycan'da dördüncü iklimde olup *Atval'e* göre
69° 15' boylamda, 39° 40' enlemde, *Kanun*'a göre 73° boylamda,
38° 25' enlemde, İbn Said'e göre 71° boylamda, 40° enlemedir.
El-Mühellebî "Selmas, Hoy'ın kuzey-batısında olup aralarında
7 fersah mesafe vardır" der. *Lübab*'ta "Selmas, Azerbaycan'da
bir şehirdir" denir. El-Mühellebî ayrıca "Selmas büyük mer-
kezlerden biridir. Orada ticarethaneler vardır. Buradan Urmi-
ye'ye 16 fersahtır. Selmas Azerbaycan'ın batı sınırındadır." der.

Hoy: Azerbaycan'da dördüncü iklimde olup *Atval'e* göre
69° 40' boylamda, 37° 40' enlemde, İbn Said'e göre 70° boy-
lamda, 40° enlemedir. El-Mühellebî "Hoy, Merend'in ku-
zey-batısında olup ikisi arasında 12 fersah mesafe vardır" der.
Lübab'ta "Hoy, Azerbaycan şehirlerinden biridir. Hoy'dan Sel-
mas'a 21 mil mesafe vardır" denir.

Urmiye: Azerbaycan'da dördüncü iklimde olup *Atval'e* göre
69° 45' boylamda, 37° enlemde, İbn Said'e göre 71° boylamda,
39° enlemde, *Kanun*'a göre 73° 20' boylamda, 37° enlemedir.
Urmiye kitabın baş kısmında zikredilen göllerden Talâ gölü ya-
kınındadır. Talâ kalesi bu gölde bulunan bir adadaki dağdadır.

Kale müstahkem olduğu için Hûlagû hazinelerini burada sak-lardı. Urmiye hayratı bol, nezih bir şehirdir. El-Mühellebî “Ur-miye büyük bir şehirdir. Mecusilerin peygamberi Zerdüş’tün buralı olduğu söylenir. Burası Azerbaycan’ın batı hududunun sonudur. Selmas’ın 16 fersah batısındadır. İki arasında 4° fersah mesafe vardır” der. Urmiyeli biri “Urmie, suru olan, sultanî, mamur bir şehirdir. Dağların sonunda, ovanın baş-langıcında, Acem dağlarının arkasında, Talâ gölünün bir ko-nak kadar kuzey-batısındadır” dedi.

Debil: Ermeniy’e de dördüncü iklimde olup *Atval’e* göre 70° 20’ boylamda, 37° 25’ enlemde, *Kanun’a* göre 72° 40’ boylamda, 38° enlemedir. İbn Havkal “Debil Ermeniy’e’nin merkezidir. Burası büyük bir şehir olup Hristiyan çoktur. Müslüman ca-misi Hristiyan kilisesinin yanındadır” der. *El-Müşterik*’te “De-bil, Ermeniy’e de bir şehirdir” denir. *El-Azizî*’de “Debil şehri, en önemli, en enfes şehirlerden olup iç Ermeniy’e’nin merkezi, sultanın oturduğu yerdir. Enlemi 380’dir” denir.

Dördüncü Cetvel:

Merağa: Azerbaycan’da dördüncü iklimde olup *Atval’e* göre 71° 20’ boylamda, 37° 40’ enlemde, *Kanun’a* göre 73° 10’ boylamda, 37° 20’ enlemedir. İbn Havkal “Merağa, Azerbay-can’ın merkezlerinden biri olup verimli, çok nezih, bostan-ları, rustakları çok bir şehirdir” der. El-Mühellebî “Merağa, Tebriz’in batısındadır. İki arasında 17 fersah mesafe vardır. Merağa yeni bir şehirdir. Daha önce köydü. Buraya Mervan b. Muhammed ordusuyla indi. Orada çöp vardır. İnsanlar bu çöplükte hayvanlarını, dinlendirdiler, otlatıldılar. Sonra Mervan orada bir şehir kurdu, Merağa adı verildi. Merağa çok temiz bir yerdir. Dışındaki tepede Hoca Nasîreddin’in Hülâgû için gözlemler yaptığı, bu konuda Müeyyededdin el-Urzî ile Muh-yiddin el-Mağribî’den yardım aldığı rasathane vardır.” der.

Neşevâ, Nahcüvan: Erran (Revan)'da beşinci iklimde olup *Atval*'de 71° 30' boylamda, 39° 8' enlemde, İbn Said'e göre 73° 17' boylamda, 39° enlemde, bir müellife göre 64° 29' boylamda, 41° 35' enlemedir. *El- Ensab*'ta "Neşevâ, Azerbaycan ve Ermeniyeye bitişik bir beldedir. Erran'ın âmilliklerindedir. Neşevâ ile Tebriz arasında 6 fersah mesafe vardır" denir. İbn Said "Nahcüvan Kür nehrinin kuzeyindedir. Erran'ın doğusundaki önemli şehirlerdendir. Tatarlar (Moğollar) burayı tahrip edip halkının hepsini öldürmüşlerdir. Buranın kuzeyinde Babülbvab şehri vardır" der.

Evcan: Azerbaycan'da dördüncü iklimde olup *Atval*'e göre 71° 35' boylamda, 37° 25' enlemedir. Evcan küçük bir belgedir. Pınarları, az sayıda ağacı, çarşıları, rustakı (ovası) olan verimli, hayratı bol bir yerdir.

Devin, Duvın: Ermeniyede dördüncü iklimin sonunda olup hâmişteki bir nota göre 72° boylamda, 38° enlemedir. Yakut *el-Müşterik*'te "Devin, Ermeniyede Tiflis yakınında bir şehirdir. Eyyubiler buraya nisbet edilirler" der. *Lübab*'ta "Debil, Azerbaycan'dan sayılır" denir. Gerçekte Yakut'un dediği gibi Ermeniyededir.

Erdebil: Azerbaycan'da dördüncü iklimdedir. *El-Azizî*'de "Ermeniyenin merkezidir" denir. *Atval*'e göre 72° 30' boylamda, 38° enlemedir. *Lübab*'ta "Erdebil Azerbaycan'dadır. Burayı belki de Erdebil b. Erdenini b. Lamti b. Yûnan kurmuştur. Ona nisbet edilmiştir" denir. İbn Havkal "Erdebil, Azerbaycan'ın en büyük şehridir. Buradan Zencan'a 5 konaktır. Azerbaycan'ın son şehri olan Hûnec'e 17 fersaktır. Erdebil çok verimli bir şehirdir. Buranın 2 fersah uzağında Sebelan dağı bulunur. Çok yüksek devamlı kar olan bir dağdır" der. *El-Mühellebî* "Erdebil, Azerbaycan'ın en büyük şehridir. Kuzey tarafındadır. 40° enlemedir. Batısında bir dağ vardır. Üzerinde devamlı kar bulunur. Halkı kaba tabiatlı, kötü karakterlidir. Erdebil ile Tebriz arasında 25 fersah mesafe

vardır” der. Ben “Tebriz’in enleminin 39° 10’ olduğunu kabul edersek, Mühellebî’nin Erdebil’in 40° enlemde olduğunu söylemesi doğrudur” derim.

Beşinci Cetvel:

Meyâne, Meyânec: Azerbaycan’da dördüncü iklimde olup *Atval’e* göre 72° 35’ boylamda, 37° enlemde, *Kanun’a* göre 78° boylamda, 37° 30’ enlemedir. *El-Müşterik*’te “Meyâne, Azerbaycan âmilliklerinden olup Merağa’dan iki gün uzaklıktadır. Azerbaycan halkı buraya meyane derler, büyük bir şehirdir.” denir. *Lübab*’ta “Meyâne Azerbaycan’da bir beldedir. Buradan bir gurup âlim çıkmıştır. İleride Hemedan bahsinde geçecek Mâveşan’a dair haberlerde zikredilecek Kadı Ebü’l-Hasan el-Meyânecî bunlardandır” denir.

Merend: Azerbaycan’da dördüncü iklimde olup *Kanun’a* göre 73° boylamda, 37° 30’ enlemde, *Atval’e* göre 72° 45’ boylamda 37° 50’ enlemedir. *Lübab*’ta “Merend, Azerbaycan şehirlerinden biri olup Tebriz’e yakındır. Tebriz’in biraz kuzeye meyleden doğusundadır.” denir. Burayı gören biri, Merend’in küçük, nehirleri, ağaçları olan bir belde olduğunu söyledi. El-Mühellebî burasının Tebriz’den 14 fersah mesafede bulunduğunu, Merend’den Gerger Hanına 5 fersah, Neşevâ’ya 12 fersah mesafe olduğunu, bu ikisi arasında Aras nehrinden geçildiğini söyledi.

Tebriz, Tevriz: Azerbaycan’da beşinci iklimde olup *Kanun’a* göre 73° boylamda, 39° 10’ enlemedir. *Lübab*’ta “Tebriz Azerbaycan’ın en meşhur şehridir. Halk ona Tevriz der” denir. İbn Havkal “Tebriz büyüklükte Hoy’a yakındır” der. Tatarlardan Hülagû’nun devlet merkezi burasıydı. Sonra ileride bahsedilecek olan Harbendâ’nın kurduğu yeni şehre Sultâniye’ye taşındı. İbn Said “Zamanımızda Tebriz Azerbaycan’ın merkezidir. Evleri çini ve cibs (alçı) kireçle süslüdür. Güzel medreseleri vardır. Güzel bir ovası vardır. Orada şehrin reislerinden

Tatarlarla beraber ortaklaşa yönetici bulunur. Merağa'nın ve diğer yerlerin başına gelenler Tebriz'in başına gelmemiştir.” der.

Mûkan: Erran sınırında dördüncü iklimde olup *Atval'e* göre 73° boylamda, 38° enlemedir. *Lübab'ta* “Mûkan Semânî'nin tahminine göre Derbend'de bir şehirdir” denir. Başka bir şey söylemez. İbn Havkal “Mûkan ile Babülebvbab arasında iki günlük mesafe vardır” der. *El-Azizî'de* “Mûkan Erdebil âmiliklerindendir” denir. Derim ki; Zamanımızda Mûkan meşhur değildir. Mûkan arazisi ise meşhurdur. Geniş, suları, kamışı, meraları bol, Teberistan (Hazar) denizi sahilinde denize yakın bir yerdir. Tebriz'in on konak kadar kuzey-batısındadır. Tatarların ordusu senenin çoğunda burada kışlar. *El Azizî'de* “Gilan bölgesinin batı sınırında sahil boyunca biraz kuzeye meylederek batıya doğru yürürsen Mûkan ile Kür nehrinin denize döküldüğü yer arasında 16 fersah mesafe vardır. Hazar Denizi sahili boyunca yürürsen Kür nehrinin denize döküldüğü yerle Babülebvbab arasında 21 fersah mesafe vardır” denir.

Altıncı Cetvel:

Berzend: *Lübab'a* göre Azerbaycan'da dördüncü iklimin sonunda olup *Atval'e* göre 73° boylamda, 38° 40' enlemedir. *Lübab'ta* “Berzend, Azerbaycan'da bir beldedir” denir. *El-Azizî'de* “Berzend'ten Versan'a 15 fersahtır. Versan'da yol ikiye ayrılır. Sağa giden yol Babülebvbab'a, sola giden ise Berdea'ya varır. Berzen'den Erdebil'e 25 fersahtır” denir. İbn Havkal “Versan ile Berdea arası 7 fersahtır. Versan ile Beylekan arası da 7 fersahtır. Versan Errun'dan sayılır” der.

Berdea: Erran'da, *Lübab'a* göre Azerbaycan'ın sonunda beşinci iklimde olup *Atval'e* göre 73° boylamda, 40° 30' enlemde, İbn Said'e göre 72° 40' boylamda, 43° 45' enlemde, *Kanun'a* ve *Resmü'l-arz'a* göre 73° boylamda, 43° enlemedir. Berdea, Erran (Revan)'ın merkezidir. İbn Havkal “Berdea, Erran'da büyük, çok verimli, nezih bir şehirdir. Bir fersah mesafeden az

uzağında 1x1 günlük sahayı kapsayan Enderab adında bir yer vardır. Gür bostanlarla, meyveliklerle doludur. Bu meyveler arasında fıstık, kestane vardır. Berdea'nın kapısı önünde Küreki denen bir Pazar kurulur. İnsanlar bu pazarda her gün toplanır. Burası büyük bir toplanma yeridir" der. Derim ki bu durum İbn Havkal zamanındaydı, eski tarihteydi. Zamanımızda ise burayı gören biri, şehrin harap olduğunu, sadece Maarra kadar bir kısmının ayakta kaldığını, Haleb'in harap yerleri kadar harabesi olduğunu, çok miktarda bostanı, suyu olduğunu, Kür nehrine yakın yerde bulunduğunu söyledi.

Şemkür: Erran'da beşinci iklimde olup *Atval'e* göre 73° 8' boylamda, 41° 50' enlemindedir. *Lübab'ta* "Şemkür, Erran âmiliklerinden bir kaledir" denir. Şemkür'de oturan biri bana "Şemkür Berdea'ya yakındır. Burada etrafında çit olan ziraat yatakları bulunur. Çok yüksek meşhur bir minaresi vardır" dedi.

Tiflis: Erran'da beşinci iklimin sonundadır. *Atval'e* göre 73° boylamda, 43° enlemde, *Kanun'a* göre 62° boylamda, 42° enlemindedir. *Kanun'da* "Tiflis, Gürcistan'ın merkezidir" denir. İbn Havkal "Tiflis'in etrafında iki sur vardır. Şehrin üç kapısı bulunur. Çok verimli, bol meyveli, Taberiye gibi ısıtmadan yerden sıcak çıkan suyu bulunan kaplıca hamamları vardır" der. *Lübab'ta* "Tiflis, Azerbaycan'ın hudut (cephe) tarafında son şehridir" denir. İbn Said "Müslümanlar burayı fethedip uzun müddet oturmuşlardı. Buradan İslâm âlimleri çıkmıştı. Sonra Hristiyan Gürcüler burayı geri aldılar" der. *El-Müşterik'te* Sürmâri, Tiflis ile Ahlat arasında müstahkem, alanı geniş bir kaledir. Ayrıca aynı adlı Buhara köylerinden Sürmâri vardır.

Yedinci Cetvel:

Serîr, Alan: Beşinci iklimin sonundaki bazı beldelere verilen addır. *Atval'e* göre 73° boylamda, 44° enlemde, *Kanun'a* göre 72° boylamda, 43° enlemindedir. *El-Müşterik'te* "Serîr, Bâbülebvab yakınında Alanlar diyarında bir bölge ve geniş

ülkedir” denir. Derim ki; Burası zamanımızda Demirkapı denen yerdir. *Kitabü'l-atval*'de “Cetveldeki Alan ülkesinin boylamı 73°, enlemi 44°'dir. Serîr ülkesinin merkezinin boylamı 74°, enlemi 43°'dir” denir. *Kanun*'a göre “Serîr (Alan) ülkesi sahibinin şehri 72° boylamda, 43° enlemedir” denir. İbn Said “Serîr (Alan) şehri bu ülkenin merkezidir. Kisralardan biri burada akrabalarından biri için taht bıraktı, onu bu tarafta naip kıldı. Böylece bu bölge Serîr ülkesi adını aldı. Halkı ise karışıktır. Buranın boylamının 74°, enleminin 50° 30' olduğu söylenir. Burası Bâbülebvbab'ın bulunduğu Diller yani Kafkas dağlarına bitişen bir dağdadır.” der.

Beylekan: Erran'da beşinci iklimde olup İbn Said'e göre 73° 30' boylamda, 41° 20' enlemde, *Kanun*'a göre 64° boylamda, 39° enlemedir. İbn Havkal “Beylekan, Erran şehirlerinden verimli, hayratı bol bir şehirdir” der. *El-Müşterik*'te buranın Erran'ın meşhur şehirlerinden olduğu söylenir. *Lübab*'ta “Hazar Derbendi'nde, Şirvan yakınında bir şehirdir. Belki de Beylekan b. Ermini b. Lemti b. Yunan tarafından kurulmuştur. Ona nisbetle bu adı almıştır” denir. *El-Azizi*'de “Beylekan ile Versan arası 6 fersahtır” denir.

Bâbülebvbab Şehri: Hazar ülkesinde, İbn Havkal'e göre Erran'da beşinci veya altıncı iklimdedir. İbn Said'e göre 75° boylamda, 45° enlemde, *Atval*'e göre 75° boylamda, 43° enlemde, *Kanun*'a göre 66° boylamda, 41° enlemedir. *El-Müşterik*'te “Bâbülebvbab, Şirvan Derbendi yanında bir şehirdir” denir. Derim ki, zamanımızda o tarafta Bâbülebvbab denen bir yer yok. Babû'l-Hadid (Demirkapı) denen yer var. Yolculardan biri “Demirkapı Hazar Denizi kıyısında köye benzer bir beldedir. Berke hanedanı denen kuzey Tatarlarıyla, Hülagu hanedanı denen güney Tatarları arasında sınırdır. Demirkapı, Hazar Denizi kıyısında az mamur küçük bir beldedir” dedi. Başka bir yolcu, “Derbend zamanımızda Hazar Denizi kıyısında dağ ile deniz arasında bulunan küçük bir beldenin adıdır. Zikredilen

Demirkapı'nın kuzeyindedir" dedi. *Kanun*'da "Bâbülebvbab Hazar Denizi sahilinde Hazar Derbendi adıyla tanınan yerdir" denir. Ben ise tahminen "Zamanımızda Demirkapı denen yerdir" derim.

Gence: Erran'da beşinci iklimde olup Kıyas'a, *Kanun*'a göre 74° boylamda, 43° 10' enlemdedir. *El-Müşterik*'te "Gence, Erran diyarında meşhur bir yerdir" denir. Bu yerden Erran'la beraber bahsedilir. O tarafta oturan biri bana "Gence, Berdea'dan iki konak uzaklıktadır. Biraz kuzeye meyleden batı-sındadır. O bölgenin merkezidir. Düz bir arazide olup çok sayıda bostanı vardır. Hastalığa müsait, inciri bol bir yerdir. Bu inciri yiyen kişinin ateşli hastalığa yakalandığı düşüncesi meşhurdur" dedi.

Sekizinci Cetvel:

Sultaniye = Kangürlan: Azerbaycan'da beşinci iklimin başlangıcında olup Kıyas'a ve *Kanun*'a göre 76° boylamda, 39° enlemdedir. Sultaniye, Tebrizin biraz güneyine (kuzeyine) meyleden doğusundadır. İki arasında 8 günlük mesafe vardır. Yeni bir şehir olup Herbandâ b. Argun tarafından kurulmuş, başşehir yapılmıştır. Düz bir arazide olup suları arklarda akar. Gilan dağlarına bir günlük mesafededir. Meyvesi, bostanı azdır. Oraya meyve komşu yerlerden getirilir.

YİRMİ BİRİNCİ İKLİM: CEBEL (CİBAL) BÖLGESİ (IRAK-I ACEM)

Ermeniye, Erran, Azerbaycan bölgelerinden ve oralara komşu yerlerden bahsettikten sonra Cebel bölgesi bahsine geçtik. Cebel, halk arasında Acem Irak'ı denen bölgedir. Batısında Azerbaycan, güneyinde Irak ve Hûzistan, doğusunda Horasan çölü, Fars bölgesi, kuzeyinde Deylem, Kazvin, Rey bölgeleri bulunur. Bazıları, Deylem dağları tarafından kuşatıldığı için Rey'i Deylem bölgesinden sayarlar.

Cebel bölgesi şehirlerinden biri **Mâveşan**'dır. *Lübab*'ta "Mâveşan, Meyânec'le beraber Azerbaycan'dan sayılır. Mâveşan, temiz, ağacı, suyu çok bir yerdir. Hemedan yakınındadır. Kâdı Ebü'l-Hasan Ali b. Hasan el-Meyânecî'nin şu beyitlerde tavsif ettiği yerdir: "*Güzel bahçelerden bahsedilince Mâveşan vadisine gel. Bütün hüznüleri dağıtan bir vadi, her şeyi unutturan bir eğlence bulursun. Tertemiz bir bahçe, lavta sesinden tatlı su şırıltısı, meyveler üzerinde öten bülbüller bulursun. Bu bülbülleri akik ve inci gibi görürsün. Zaferan (safran) mahallesindeki arkadaşlarımı özlemesem ne güzel bir konaklama yerisin*" denir.

Bu bölgedeki kalelerden biri **Koşaf** Kalesidir. Burası Zab nehri ile onun Dicle'ye döküldüğü yer arasında küçük bir kaledir. Erbil'in iki konak batısında, Koşaf yakınında çayırklar, meralar vardır. Buraları Tatarların konakladıkları yerlerdir. İbn Havkal "Hemedan, Cebel bölgesinin ortasında, Zencan ise kuzey sınırındadır. Güneyinde Ebher vardır. Demâvend dağı

doğusunun sonundadır. Biraz güneye meyleden batısında Rey şehri bulunur. Rey ile Ebher arasında Tâlekan, **Kazvin** bulunur. Bu ikisi Rey ile Ebher arasının güney tarafındadır. **Sâve** şehri **Rey**'in batısında, **Tâlekan**'ın güneyindedir. Âva ise Sâve'nin güney-batısındadır. Dinaver, Hemedan'ın kuzeye meyleden batısında, Nihavend, Hemedan'ın güneyinde, İsfahan güneyde dağların sonundadır. Cibâl bölgesinin büyük şehirleri Hemedan, Dinaver, İsfahan, Kum'dur. Bunlardan daha küçük şehirler, **Kâşan** ve **Nihâvend**'dir. Hemedan'a bağlı yerlerden biri Aznâve olup Hemedan'da ormanlar tarafında bir kaledir" der. *Lûbab*'ta Aznâve şeklinde okunduğu yazılır. Hemedan'dan Dinaver'e 20 fersah civarında yol tutar. Sâve'ye ise 30 fersaktır. Sâve'den Rey'e de 30 fersaktır. Hemedan'dan Zencan'a Şahrâzur yoluyla 30 ferash, Hemedan'dan İsfahan'a 80 fersah, Horasan'a 70 fersah kadardır. Sâve'den Kum'a 12 fersah kadar, Kum'dan Kaşan'a 12 fersah kadar, Rey'den Kazvin'e 30 fersah, Dinaver'den Şehrâzur'a 4 konak, İsfahan'dan Kâşan'a 3 konaktır. *Lûbab*'ta "Kum şehri Benû Sa'd b. Mâlik b. Amir b. el-Eşarî kabilesinden Abdullah Sa'dan, Ahvas, İshak, Nuaym, Abdurrahman taraflarından hicretin 83/702 yılında kuruldu. Bu kişiler Abdurrahman b. Muhammed b. el-Eşas'ın adamlarındandı. Abdurrahman Haccac b. Yusuf el-Sekafî'ye yenilince bu kişiler Kum'un bulunduğu yerde kaldılar. Kum'un yerinde o sırada birbirine yakın 7 köy vardı. Benû Sa'd'e mensup bu kişilerin etrafında akrabalarından büyük bir kalabalık toplandı. Buradaki köylerin reislerini öldürdüler. Bu köyleri aldılar. Binalar kurdular. Kum'un yerindeki yedi köy yedi mahalle oldu. Köylerden birinin adı Kümeydan idi. Bazı harfleri atıp Arapların Arapçalaştırma âdeti üzere kâfi kafa çevirdiler, Kum dediler. Abdullah b. Sa'dan'ın Musa adlı bir oğlu vardı. Bu kişi Küfe'den Kum'a geldi. Şii olduğunu ilan etti" denir.

Cibâl'deki şehirlerden biri Rûzrâver'dir. İbn Havkal "Rûzrâver verimli, küçük, suları, meyveleri bol bir şehirdir. Gerçekte

Rûzrâver bir rustakın ve beldenin adıdır. Burada kaliteli çok safran yetiştirilir” der. *Lûbab*’ta “Rûzrâver’in okunuş şekli tarif edildikten sonra, burası Hemedan bölgesinde bir beldedir. Buradan bir gurup ilim adamı çıkmıştır” denir.

Cibal bölgesi şehirlerinden biri **Zerend**’dir. Burası İsfahan bölgesinde olup *Atval*’e göre 73° 40’ boylamda, 36° 30’ enlemde, *Kanun*’a göre ise 73° boylamda, 38° enlemdedir. *Lûbab*’ta “Dülîcan İsfahan bölgesinde bir beldedir. Dülîkân şeklinde de söylenir” denir. İsfahan bölgesindeki meşhur köylerden biri Râvend’dir. Buraya Râvendî şeklinde nisbet yapılır. *Lûbab*’ta “Han-ı Pencap meşhur bir handır. Lencan ise İsfahan bölgesinde bir şehirdir. Buraya el-Hânî şeklinde nisbet yapılır. Hana inen yolculara da Hânî denir” der. Yakut *el-Müşterik*’te “Ceyy eski İsfahan’ın adıdır. Önceleri Ceyy denirdi. Sonra Şehrîstan dendi, çoğu harap oldu. Yahudiye mamur kaldı. Büyük İsfahan **Yahudiye**’dir. Yahudiye ile Şehrîstan arasında bir mil kadar harabe bulunur. İsfahan şehri Ceyy ile Yahudiye arasında ise iki mil kadar mesafe vardır. Bu şehre Yahudiye dendi. Zira, Buhtunnasr Kudüs’ü tahrip edince halkını İsfahan’a nakletti, onlar da aralarında kendileri için evler yaptılar. Zamanla Ceyy denen İsfahan şehri harap oldu. Yahudi mahallesi mamurlaştı. Sonra buraya Müslümanlar gelip Yahudilerle karıştılar. Yahudiye’yi genişlettiler. Yahudi adı kaldı, şehre Yahudiye dendi”der. İbn Havkal “Irak-ı Acem denen Cebel bölgesinin çoğu dağlıktır. Sadece Hemedan’la, Rey, Kum arası dağlık değildir. Bu kısımda dağ azdır. Şehrazur’dan Cibal bölgesi sınırı boyunca doğuya yürürsen Hulvan’a varırsın, Hulvan’dan İsfahan’a geçersin, İsfahan’dan Fars-Cibal bölgeleri sınırı boyunca yürürsen Kâşan’a, Kum’a varırsın. Sonra yol Kazvin’e, Suhraverd’e sapar” der. *Lûbab*’ta “Bürhaver İsfahan bölgesinde bir nahiye olup bazı köyleri kapsar. Sümeyrun ise İsfahan-Şiraz arasında bir beldedir. İsfahan hududunun sonundadır” denir. *El-Müşterik*’te “Nûbahar (Nevbahar),

Rey'den iki konak mesafede Isfahan yolu üzerinde bir yerdir" denir. *Lübab*'ta "Natanz, Isfahan bölgesinde küçük bir belde-
dir. Semânî'nin tahminime göre burasıyla Isfahan arasında 2°
fersaha yakın mesafe vardır" denir.

Cetveller

Birinci Cetvel:

Erbil, İrbil: Şehrazur bölgesinin merkezi olup dördüncü iklimdedir. İbn Said'e göre 89° 50' boylamda, 36° 20' enlem-
dedir. İbn Said "Erbil yeni bir şehirdir. Şehrazur bölgesinin
merkezidir" der. Yakut *el-Müşterik*'te "Erbil iki Zab arasında
bir şehirdir. Buradan Musul'a iki hafif günlük yol vardır. Er-
bil ayrıca Şam sahilindeki Sayda şehrinin diğer adıdır. Erbilli
biri 'Erbil büyük bir şehir olup çoğu haraptır. Yüksek bir tepe
üzerinde, sur içinde, şehrin kıyısında bir kalesi vardır. Şehir
düzlüktedir. Dağlar bir günden fazla uzağındadır. Çok sayıda
arkı vardır. Bunlardan ikisi Cami'ye ve saltanat sarayına ula-
şır. Erbil, Musul'un güney-doğusundadır' dedi" der.

Şehrazur (Süleymaniye): Cibâl bölgesinde dördüncü
iklimde olup *Atva'e* göre 70° 20' boylamda, 35° 30' enlemde,
Resmül-arz'a göre 70° 20' boylamda, 37° 35' enlemdedir. İbn
Havkal "Şehrazur küçük bir şehirdir" der. Mühellebi *el-Azizî*'de
"Şehrazur Merağa bölgesine bitişir. İkisi arasında 6 konak me-
safe vardır. Şehrazur sarp, haşin bir yerdir. Aynı zamanda ve-
rimli, iplik ticarethaneleri çoktur. Halkı kaba, yabanidir" der.
Lübab'ta "Şehrazur, Musul ile Hemedan arasında bir beldedir.
Zûr b. ed-Dehhak tarafından kurulmuştur. Bir rivayete göre
Şehrazur Zur'un şehri demektir" denir. *El-Azizî*'de "Şehrazur
ile Hulvan arasında 22 fersah mesafe olduğu söylenir" der.

Kasr-ı Şirin: Cibâl bölgesinde *Kanun'a* göre Irak'ta dör-
düncü iklimin başlangıcında olup *Kanun'a* göre 71° 30' boy-
lamda, 33° 40' enlemde, *Kıyas'a* göre 71° 40' boylamda, 33°

55' enlemdedir. *El-Müşterik*'te "Kasr-ı Şirin Kısra Perviz'in sevgilisinin adını taşır. Hemedan-Hulvan arasında Karmisin (Kirmanşah)'e yakındır. Hulvan ile Kasreyn arasında 50 fersah mesafe vardır" denir. Buradaki Kasreyn ifadesiyle Kasr-ı Şirin ile Kasrül-Lüsus kastedilir. El İdrisî "Şirin Kısra'nın eşi olup bu köşk ona nisbet edilir. Bu yerde Fars hükümdarlarının enteresan eserleri bulunur. Hânîkîn arasında 7 fersah mesafe vardır. Kasr-ı Şirin'den Hulvan'a 5 fersah, Şehrazur'a 20 fersaktır" der.

Saymara: Cibal âmilliklerinden olup dördüncü iklimdedir. *Kanun*'a göre 71° 50' boylamda, 34° 40' enlemde bulunur. İbn Havkal "Saymara suları, ağaçları, tarlaları bulunan küçük bir şehirdir. Temiz bir yerdir. Evlerinde, mahallelerinde su akar. Ahmed el-Kâtibü'l-Yakûbî, kitabında 'Saymara güzel bir çayırda pınarları, ırmakları olan bir şehirdir. Saymara ile Sirevan arasında iki konak mesafe vardır' der." *El-Müşterik*'te "Saymara Basra'da bir nahiye olup köyleri vardır. Saymara Hûzistan tarafında Cibal'de bir âmilliktir. Meyveleri, suları vardır" denir. *Lübab*'ta da benzer ifade kullanılır.

Karmîsin, Kirmanşah: Cibal'de dördüncü iklimde olup *Atval*'e göre 73° boylamda, 34° 30' enlemde, *Kanun*'a göre 74° 5' boylamda, 34° 10' enlemdedir. *Lübab*'ta "Karmîsin, Irak'ın Cibal bölgesinde, Hemedan'a 30 fersah mesafede, Dinaver yakınında bir şehirdir. Buraya Kirmanşah denir." denir. *El Azizî*'de "Karmîsin Cibal bölgesinde büyük, önemli şehirlerindendir. Mamur, insanlarla dolu bir yerdir. Orada safran yetişir" denir.

İkinci Cetvel:

Dinaver: *Lübab*'ta buranın Cibal âmilliklerinden olduğu söylenir. Burası ile âmillikleri Kûfe hilalinden sayılır, dördüncü iklimdedir. *Atval*'e göre 73° boylamda, 35° enlemde, *Kanun*'a göre 76° boylamda, 35° enlemdedir. İbn Havkal "Dinaver Hemedan'ın kuzeye meydana batısındadır. Meyveleri bol, verimli,

suları, gezinti yerleri çok bir şehirdir” der. *Lübab*’ta “Dinaver, Cibal beldelerinden olup Karmîsin yakınındadır” denir. *El-Azizî*’de “Dinaver ile Musul arasında 40 fersah mesafe bulunur. Buradan Zab nehrinin başlangıcına 10 fersaktır. Merağa’ya ise 40 fersaktır” denir. İbn Said “Dinaver Hemedan gibidir” der.

Sîravan, Merkezi Mâsebedan’dır: Cibal bölgesinde olup dördüncü iklimdedir. *Atval*’e göre 73° boylamda, 33° 30’ enlemde, *Kanun*’a göre 72° boylamda, 34° 30’ enlemdedir. Ahmet b. Ebî Yakub el-Katib’in kitabında “Sîravan’a Mâsebedan da denir. Burası dağlar, vadiler arasında eski bir şehirdir. Mekke’ye benzer. Şehrin ortasında akarsular vardır. Sîravan ile Saymara arası 2 konaktır” denir. *Müşterik*’te “Sîravan Cibal bölgesinde bir kûre yani Masebedan kûresidir. Bazıları Mâsebedan yanında bir kûredir, bazıları Cibal bölgesinde bir köydür derler. Sîrevan aynı zamanda Nesef’in bir köyüdür, Rey yakınında bir yerdir” denir. İbn Hallikan “Masebedan’da Abbasi Halifesi Mehdî otururdu. Orada öldü, orada gömüldü.” der. Mervan b. Ebi Hafsa “Hidayet peygamberi Muhammed’in mezarından sonra en şerefli mezar Mâsebedan’daki mezardır” der.

Kasrû’l-Lûsus: Cibal bölgesinde dördüncü iklimde olup *Atval*’e göre 73° 20’ boylamda, 34° 40’ enlemde, *Kanun*’a göre 74° 30’ boylamda, 34° 30’ enlemdedir. *Lübab*’ta “Kasrû’l-Lûsus, Esedâbad yakınında bir beldedir” denir. *El-Müşterik*’te “Kasru’l-Lûsus’a Kinkiver, ayrıca Cizre yakınında müstahkem bir kaledir” denir. *Lübab* müellifi ve Ebü’l-Mecd *Kitabu’t-temyiz* adlı eserinde “Kasrû’l-Lûsus’a Kinkiver denir. Esedâbadtan 7 fersah uzaklıktadır” der.

Suhraverd: Cibal’de dördüncü iklimde olup *Atval*’e göre 73° 20’ boylamda, 36° enlemdedir. İbn Havkal “Suhraverd küçük bir şehirdir. Halkının çoğu Kürtlerdendir” der. *Lübab*’ta “Suhraverd, Zencan yakınında bir beldedir” denir.

Üçüncü Cetvel:

Esedâbad: İbn Hakval'e göre Cürcan âmilliği olup dördüncü iklimdedir. *Atval'e* göre 73° 40' boylamda, 34° 50' enlemdedir. *Lûbab'ta* "Esedâbad, Hanedan'dan Irak'a hareket edersen bir menzil sonra küçük bir beldedir. Buradan bir grup âlim çıkmıştır" denir. *El-Müşterik'te* "Esedâbad ayrıca Horasan'da, Nisabur âmilliklerinden Beyhak'ta bir köydür" denir. *El Azizî'de* "Esedâbad'la Kasrû'l-Lûsus arasında 7 fersah mesafe vardır. Esedâbad'dan Hemedan'a 9 fersah, Dinaver'e ise 17 fersaktır" denir.

Zencan: Cibâl bölgesinde dördüncü iklimde olup *Atval'e* göre 73° 40' boylamda, 36° 30' enlemde, *Kanun'a* göre 73° boylamda, 38° enlemdedir. İbn Havkal "Zencan, Cibâl bölgesinin kuzeyde en uzak şehridir. Güneyinde Ebher şehri vardır" der. *Lûbab'ta* "Zencan, Cibâl bölgesinde Azerbaycan hududunda bir şehirdir. Çok sayıda ilim adamı buraya nisbet edilir" denir.

Nihâvend: Cebel (Cibâl) bölgesinde dördüncü iklimde olup *Atval'e* göre 73° 45' boylamda, 34° 20' enlemde, *Resmü'l-arz'a* göre 72° boylamda, 36° enlemde, İbn Said'e göre 73° 31' boylamda, 36° enlemde, *Kanun'a* göre 76° 20' boylamda, 35° enlemdedir. İbn Havkal "Nihâvend Hemedan'ın güneyindedir. Bir dağda, nehirleri, bostanları olan bir şehirdir. Meyvesi boldur. Kaliteli olduğu için Irak'a sevk edilir" der. *Lûbab'ta* "Nihâvend, Cibâl'de bir şehirdir. Burayı Nuh Peygamberin kurduğu söylenir. Adı aslında Nuh-âvend'di; hâ harfini heye çevirdiler. Allah bilir" denir. Semânî'nin Ensab'ında "Burada Hz. Ömer b. el-Hattab zamanında Müslümanlarla Farslar arasında büyük bir savaş oldu. Müslümanlar kazandı. Birkaç gün burada kaldım" der. *El-Azizî'de* "Nihâvend ile Hemedan arası 14 fersaktır" denir.

Hemedan: Burası ve âmilliklerine Basra Hilali denir, dördüncü iklimdedir. *Atval'e* göre 74° boylamda, 35° enlemde, *Resmü'l-arz'a* göre 73° boylamda, 36° enlemde, *Kanun'a* göre 75°

20' boylamda, 34° 40' enlemedir. İbn Havkal "Hemedan, Cibal bölgesinin ortasıdır. Hemedan'dan ilk Irak şehri Hulvan'a 67 fersahtır. Hemedan büyük bir şehirdir. Dört kapısı, suları, bostanları, çok mezrası vardır" der. Ahmed el-Kâtib el-Yakûbî "Kum, Hamedan'ın doğusundadır. İki arasında 5 konak mesafe vardır" der. *Lûbab*'ta "Curkan, Hemedan nahiyelerindedir" denir. *El-Ensab*'ta "Hemedan Cibal bölgesinde hacıların, kabilelerin yolu üzerinde bir şehirdir. Hemedan âlimlerinden biri 'Hemedan benim şehrim, üstünlüğüne inanıyorum. Fakat orası en kötü şehirlerdendir. Çocukları ihtiyarları gibi kötüdür. İhtiyarların akli çocuklar gibidir' dedi." denir.

Dördüncü Cetvel:

Burûcerd: Cibal bölgesinde dördüncü iklimde olup *Atval*'e göre 74° 30' boylamda, 34° 20' enlemedir. İbn Havkal "Burûcerd verimli bir şehirdir. Meyveleri Ebû Dülef Kerec'ine götürülür, orada safran yetişir" der. *Lûbab*'ta "Burûcerd ağacı, nehri çok bir şehirdir. Cibal bölgesindedir. Hemedan'dan 18 fersah uzaklıktadır. Oradan bir gurup âlim çıkmıştır" denir.

Ebher: Cibal'de dördüncü iklimde olup *Atval*'e göre 74° 30' boylamda, 36° 55' enlemde, *Kanun*'a göre 74° boylamda, 38° enlemedir. *El-Müşterik*'te "Ebher Cibal bölgesinde Kazvin ile Zencan arasında bir şehirdir. Ebher aynı zamanda Isfahan tarafında küçük bir beldedir" denir. İbn Hurdadbîh "Ebher'den Kazvin'e 12 fersah, Zencan'a 15 fersahtır" der.

Sâve: Cibal'de dördüncü iklimde olup *Atval*'e göre 75° boylamda, 35° enlemde, *Kanun*'a göre 77° boylamda, 35° enlemedir. İbn Havkal "Sâve, Rey'in batısında, Tâlekan'ın güneyinde, Âve ise Sâve'nin güney-batısındadır" der. El-Mühellebî *el Azizî*'de "Sâve Horasan hacılarının anayolu (caddesi) üzerinde önemli bir şehirdir. Güzel çarşıları vardır. Hoş bir yerdir, evleri güzeldir. Sâve ile Kum arasında 12 fersah mesafe vardır" der. *Lûbab*'ta "Sâve, Rey ile Hemedan arasındadır" denir.

Kazvin: Cibal'in Deylem bölgesi cephesi (hududu) olup dördüncü iklimdedir. *Atval'e* göre 75° boylamda, 36° enlemde, *Kanun'a* ve *Resmü'l-arz'a* göre 75° boylamda, 37° enlemdedir. İbn Havkal "Kazvin, kalesi bulunan ve suyu gökten (Yağmur-dan) kuyulardan olan bir şehirdir. İçme suyu için küçük bir kanalı bulunur. Su bundan artmaz. Ayrıca verimlidir. Deylem cephesiydi. Kazvin, Tâlekan-Rey-Ebher arasındadır. Bu iki yerin ortasının güney tarafındadır. Ağaçları, bağları hep yağmur suyuyla yetişir. Sadece içilen ve cami'ye gelen sudan başka akarsuyu yoktur" der. Ahmed el-Kâtib el-Yakûbî "Kazvin, Deylem bölgesine bitişen bir dağın eteğindedir" der. İbn Havkal "Kanalından gelen suyu sıhhate zararlıdır" der.

Âve, Âbe: Cibal'de dördüncü iklimde olup *Atval'e* göre 75° 10' boylamda, 34° 40' enlemdedir. El-Mühellebî "Âve, Hemedan'ın kuzeye sapan doğusundadır. İkisi arasında 27 fersah mesafe vardır. Kazvin de Âve'den aynı cihette yani kuzeye meyleden doğusundadır. Kazvin ile Âve arası 16 fersaktır" der. Yakut *el-Müşterik'te* "Âbe'yi halk Âve der, burasıyla Sâve arasında 5 mil mesafe vardır. Âbe, Rey ile Hemedan arasındadır. Âbe ayrıca Isfahan köylerinden birinin adıdır" der.

Cerbâzekan: Cibal'de dördüncü iklimde olup *Atval'e* göre 75° 25' boylamda, 34° enlemdedir. *El Müşterik'te* "Cerbâzekan, Kerec ile Hemedan arasında bir beldedir. Acemler buraya Derbaykan derler. Cerbâzekan ayrıca Esterâbad ile Cürcan arasında bir beldedir" denir. *Lûbab'ta* "Cerbâzekan, Isfahan ile Kerec arasındadır. Ayrıca Cürcan ile Esterâbad arasında bir beldedir" denir.

Beşinci Cetvel:

Kum: Cibal'de dördüncü iklimde olup *Atval'e* göre 75° 40' boylamda, 34° 45' enlemde, *Resmü'l-arz'a* göre 74° 15' boylamda, 35° 40' enlemde, *Kanun'a* göre 77° boylamda, 34° 10' enlemdedir. İbn Havkal "Kum, etrafında sur olan müstahkem

bir şehirdir. Suları kuyulardan elde edilir. Dolaplarla sulanan bostanları vardır. Burada fındık, fıstık ağaçları yetişir. Halkı Şii'dir, Rey'den Kum'a 21 fersahtır. Kum'dan Kâşan'a 16 fersahtır. Kâşan'dan Isfahan'a 46 fersahtır" der. El-Mühellebî "Kum, 10x10 fersah genişliği kadar bir çayırdadır kurulmuştur. Sonra dağlar gelir. Kum, Cibal beldelerinden olup burada başka yerde yetişmeyen kaliteli fıstık yetişir" der. *Lübab*'ta "Kum, Isfahan ile Sâve arasındadır. Hicretin 83/702 yılında kurulmuştur. Orayı kurandan daha önce söz ettik" denir.

Tâlekan: Cibal bölgesinde dördüncü iklimde olup *Atval'e* göre 75° 45' boylamda, 36° 10' enlemedir. *El-Müşterik*'te "Tâlekan iki yerin adıdır. Biri Horasan'da olup Horasan Tâlekan'ı denir. Diğeri Cibal Tâlekanı'dır. Tâlekan, Kazvin ile Ebher arasında bir şehir ve küredir" denir. İbn Havkal "Tâlekan, Deylem bölgesine Kazvin'den daha yakındır" der. Farslara ait *Kitabü'l-atval*'de Tâlekan Deylem bölgesiyle beraber zikredilir. Ahmed el-Kâtib "Tâlekan iki büyük dağ arasındadır" der.

Kâşan: Cibal'de dördüncü iklimde olup *Atval'e* göre 76° boylamda, 34° enlemde, *Kanun'a* göre 77° 20' boylamda, 34° enlemedir. İbn Havkal "Kâşan Kum'dan daha küçüktür. Binalarının çoğu çamurla yapılmıştır" der. *Lübab*'ta "Kâşan, Kum yakınında bir beldedir. Halkı Şii'dir. Âlimlerden bir gurup buraya nisbet edilir" denir. *El-Azizî*'de "Kâşan, Cibal şehirlerinden orta derece hoş bir şehirdir. Verimlidir. Vergisi Kum vergisine ilave edilir" denir. *Lübab*'ta "Kâşan'a Kâsan'da denir" denir.

Dünbâvend (Demâvend) Dağı: Cibal'de dördüncü iklimde olup *Zic'e* göre 76° 15' boylamda, 35° 55' enlemde, *Kanun'a* göre 77° 30' boylamda, 36° 20' enlemedir. İbn Havkal "Dünbâvend Dağı çok yüksektir. Elli fersah mesafeden görülür. Oraya kimsenin çıkamadığı söylenir. Dünbâvend dağı Rey âmilliği sınırındadır. Cibal bölgesinin doğusunun sonundadır. Zencan ise kuzeyinin sonundadır. Cünd-i Dünbâvend Rey'in

kuzeye meyleden doğusundadır” der. *Lübab*’ta “Demâvend Cibâl nahiyelerinden biridir, Teberistan sınırındadır” denir.

Rey: Cibâl’de dördüncü iklimde olup *Atval*’e göre 76° 20’ boylamda, 35° 35’ enlemde, *Resmü’l-arz*’a göre 75° boylamda, 35° 45’ enlemde, *Kanun*’a göre 78° boylamda, 35° 35’ enlemde-dir. İbn Havkal “Rey, büyük bir şehirdir. Mamurluğu, 1,5x1,5 fersah alanı kaplar. Şehirde iki akarsu, arklar ve fakih Muhammed b. el-Hasanî-ş-Şeybânî ile kıraat âlimi Kisâî’nin mezarları bulunur. Buradan Irak’a çok miktarda pamuk sevk edilir” der. İbn Havkal’in sözünden Rey’in Deylem bölgesinden olması gerektiği anlaşılır. Deylem bölgesinde Rey’den söz etmiştir. İbn Havkal sözüne devamla “Rey’den Azerbaycan sınırına 8 konak kadardır. Rey, Dünbâvend dağının batısındadır. Dünbâvend güneydedir. Rey’den Sâve’ye 3,8 konak, Kûmis’e 1 konaktır. Kûmis’ten Dâmeğan’a 8 konak, Dâmeğan’dan Horasan’daki Nisabur âmilliğine 5 konaktır” der. *Lübab*’ta “Rey, Deylem bölgesinde Kûmis ile Cibâl arasında büyük bir şehirdir. Buraya nisbet Râzî şeklinde zâ ilave edilerek yapılır” denir.

Altıncı Cetvel:

İsfahan: Cibâl’de üçüncü iklimde olup *Atval*’e göre 76° 40’ boylamda, 32° 40’ enlemde, *Resmü’l-arz*’a göre 74° 40’ boylamda, 34° 30’ enlemde, *Kanun*’a göre 76° 50’ boylamda, 33° 30’ enlemde-dir. İbn Havkal “İsfahan, Cibâl’in güney kısmının sonunda olup iki şehirden meydana gelir. Birine Yahudiye denir. İsfahan en verimli, en geniş alanı olan şehirlerdendir. Orada Fars bölgesi hududunda sürme madeni vardır. İnsan İsfahan’dan Rey’e giderse doğuya doğru gider. Yokuş değildir. Yolda Kâşan’a uğrar, sonra Kum’a varır” der. Semânî “Bazılarından duyduğuma göre İsfahan’a Farsça’da Sipâhan denirmiş. Sipah asker demektir, hân ise çoğul ekidir. Kırsallar zamanında savaş çıkınca askerler burada toplanırlarmış.

Nitekim Pers ordugâhı, Kirman ordugâhı, Ahvaz ordugâhı denir. Arapçaya Isfahan şeklinde geçmiştir” der.

Kerec-i Ebî Dülef: Cibal’de dördüncü iklimde olup *Kanun*’a göre 76° 40’ boylamda, 34° enlemde, *Atval’e* göre 74° 45’ boylamda, 34° enlemedir. İbn Hakval “Kerec’in binaları dağınıktır. Şehir derli toplu değildir. Kerec-i Ebî Dülef diye tanınır. Zira Ebî Dülef ve oğulları burada yaşadılar. Ziraat sahalarına, sürü hayvanlarına sahiptir. Fakat bostanlar, gezinti yerleri yoktur. Buraya meyveler Bürûcerd’den getirilir. Kereç bir fersah kadar uzaklıkta bir şehirdir” der. *El-Müşterik*’te “Kerec, Hemedan ile Isfahan arasında bir şehirdir. Burayı ilk defa merkez yapan Ebî Dülef el-Kâsım b. İsa’l-İclî’dir. Burada yerleşmiş, yanına şairler gelmiştir. Çok soğuk bir yerdir” denir.

Erdistan: Cibal’de üçüncü iklimin sonunda olup *Atval’e* göre 77° 10’ boylamda, 33° 30’ enlemedir. *Lübab*’ta “Erdistan, çölün kıyısında bir şehir olup Isfahan’dan 18 fersah uzaklıktadır. İrdistan şeklinde de söylenir” denir.

Huvar, Huvarü’r-Rey: Cibal’de beşinci iklimde olup *Kanun*’a göre 78° 40’ boylamda, 35° 40’ enlemde, *Atval’e* göre 77° 20’ boylamda, 35° 40’ enlemedir. *El-Müşterik*’te “Huvar Rey tarafında, Rey ile Simnan arasında bir şehirdir. Buradan kafileler geçer” denir. *Lübab*’ta “Huvarü’r-Rey” denir. *Kanun*’da “Rey, izafe (nisbet) edilmeden kısa söylenir. Nisbesi Huvarzî şeklindedir” denir. İbn Havkal “Huvar’a gelince burası, bir milin dörtte biri uzunluğunda küçük bir şehirdir. Mamurdur, halkı şeref ve asalet sahibidir. Dünbâvend dağı tarafından gelen suyu, çiftlikleri, rustakları (köyleri) vardır” der.

YİRMİ İKİNCİ İKLİM: DEYLEM, GÎLAN BÖLGELERİ

Cibal bölgesi bahsini bitirince Deylem, Gîlan bölgeleri bahsine geçelim. Gîlan ve Deylem bölgelerini batıdan Azerbaycan'ın ve Rey bölgesinin bir kısımları, güneyden Kazvin ile Azerbaycan'ın, Rey'in bir kısmı, doğudan Rey'in bir kısmı ile Taberistan, kuzeyden Hazar Denizi, Gîlan, Batı Taberistan kuşatır. Yakut *el Müşterik*'te "Gîl'in okunuşunu izah ettikten sonra, geniş ve Deylem diyarına komşu bir bölgenin adıdır. Orada çok sayıda köy vardır. Fakat büyük bir şehir yoktur. Gîl bölgesinden çıkan kişiler arasında hakîm Küşyar b. Lebban el-Cilî vardır" der. *Lübab*'ta okunuşunu Yakut gibi tarif ettikten sonra "Gîl, Taberistan arasında dağlık beldelerin adıdır. Buraya Gîl, Cîlan da denir" der. İbn Havkal "Deylem bölgesi ovalık ve dağlık olmak üzere ikiye ayrılır. Ova kısmı sahil kısmı olup Deylem dağlarının aşağısındadır" der. Deylem dağları son derece sarpdır. Orada koruluklar Taberistan'a bakan tarafıyla deniz arasında birbirine karışan sular vardır. Dağın eteğiyle deniz arasında bir günlük mesafe bulunur. Bu mesafe sahilin genişliğidir. Genişlik bazı yerlerde bir günlük mesafeden fazladır. Bazı yerlerde ise daha dardır. Hatta deniz dağı döver. Sonra düzlük genişler, hatta iki günlük mesafeye ulaşır.

Yolculardan birinin anlattığına göre Gîlan şehrinin adı Pûmin'dir. Burası denize yakın olup sultanlarının oturduğu yerdir. Gîlan şehirlerinden biri Tülem olup denize yakındır.

El-Azizî'de "Cil bölgesi Hazar Denizinin güney sahilindedir. Deniz kuzeyinde kalır. Doğuda Taberistan hududundan batıya doğru Muğan'a kadar uzanır. Deylem bölgesi sarp, sert bir yerdir. Kuzeyinde deniz sahiline kadar Taberistan yer alır" denir.

Cetveller:

Birinci Cetvel:

Dûlab: Deylem sınırında dördüncü iklimde olup *Atval'e* göre 72° boylamda, 37° 50' enlemedir. Burayı gören biri adının Kesker dendiğini söyledi. İbn Hallikan ve *Lûbab* müellifi buranın Rey âmilliklerinden bir köy olduğunu söylerler. Kesker'in okunuş şeklini verirler.

Lâhican: Deylem-Gîlan bölgesinde olup dördüncü iklimdedir. *Atval'e* göre 74° boylamda, 36° 15' enlemedir. Lâhican, Deylem bölgesinde bir beldedir. Buranın meşhur ipeği çeşitli yerlere götürülür.

Bîmenşehr: Gîlan-Deylem bölgesinde olup dördüncü iklimdedir. *Atval'e* göre 74° 10' boylamda, 37° 30' enlemde bulunur. Burayı gören biri köye benzer küçük bir belde olduğunu söyledi.

Kûtum: Gîlan'da dördüncü iklimde olup *Atval'e* göre 74° 40' boylamda, 37° 20' enlemde, *Kanun'a* göre 76° boylamda, 36° enlemedir. Burayı gören biri "Kûtum bostanları olan bir şehirdir. Denizden bir günlük uzaklıktadır" dedi. *El-Azizî*'de "Kûtum Gîl'lere ait büyük bir şehirdir" denir.

Rûdbar: Deylem bölgesinin merkezi olup dördüncü iklimdedir. *Atval'e* göre 75° 37' boylamda, 36° 21' enlemedir. İbn Havkal "Deylem bölgesi sarp dağlardır. Hükümdarın oturduğu şehre Rûdbar denir. Burada Cestan oğulları oturur. Deylem'in reisliği onların elindedir" der. Burayı gören biri "Deylemler Benû Dabbe'den bir guruptur" dedi. *El-Müşterik*'te "Rûdbar Deylem bölgesinin merkezidir. Rûdbar aynı zamanda Bağdad

köylerinden biridir. Horasan'ın Tus şehrinde bir yerdir. Rûd-bar aynı zamanda Merv köylerinden birinin, Şaş köylerinden birinin, Hemedan'da bir mahallenin adıdır" denir.

İkinci Cetvel:

Sâlus: Gîlan'da dördüncü iklimde olup *Atval'e* göre 76° 20' boylamda, 37° enlemde, *Kanun'a* göre 76° 55' boylamda, 36° 55' enlemindedir. *Kanun'da* "Sâlus, Deylem beldelerindedir" denir. El-Mühellebî "Sâlus Taberistan'ın batı sınırının sonundadır. Sâlus'tan doğuya doğru Taberistan'ın sununa kadar yürürsen 40 mil eder. Bu da Taberistan'ın doğudan batıya uzunluğunun tamamıdır. Sâlus'tan kuzey-batıya gidersen Gîlan'a varırsın. Burası Taberistan'ın kuzey-batısıdır" der. İbn Havkal "Taberistan'dan Rey'e giriş Sâlus üzerindendir. Burası deniz kıyısında sarp, girilmesi zor bir yerdir. Sâlus'tan Nâtil'e bir konak, Nâtil'den Amul'e bir konaktır" der.

Kelar: Deylem bölgesinde dördüncü iklimde olup *Atval'e* göre 76° 25' boylamda, 36° 25' enlemde, *Kanun'a* göre 77° boylamda, 36° enlemindedir. El-Mühellebî "Kelar, Deylem şehri olup Lâhicân'ın güney- doğusundadır" der. İbn Havkal "Kelar'dan, Deylem'e 1 konak, Sâlus'a ise deniz kıyısından 1 konaktır" der.

YİRMİ ÜÇÜNCÜ İKLİM: TABERİSTAN, MÂZENDERAN, KUMİS BÖLGELERİ

Taberistan Gîlan'ın doğusundadır. Taberistan denmesinin sebebi şudur. Taber (teber) Farsçada balta demektir. Burası güür ağaçlık olduğu için ordu Teberle (baltayla) önündeki ağaçları kesmeden geçemez. İstan Farsçada bölge demektir. Bu sebeple Taberistan adını almıştır. Deylem bahsini bitirince Taberistan bahsine geçtik. Taberistan Deylem-Gîlan bölgesinin doğusundadır. Deylem bölgesine yakın kısmında Kûmis nahiyesi bulunur. Kûmis'in ortası 78° 15' boylamda, 36° 25' enlemindedir. *Lûbab*'ta "Kûmis'e Farsçada Kûmiş denir. Bistam-Simnan yolu üzerindedir. Bu iki şehir de Kûmis'tendir" denir. *El-Müşterik*'te "Kûmis Horasan'la Cibal arasındadır. Batıda Simnan'dan başlar. Merkezi Dâmeğan'dır." denir. Ahmed el-Kâtib eserinde "Kûmis geniş, çok önemli bir yerdir. Merkezi Dâmeğan'dır. Dâmeğan, Horasan şehirlerinden ilkidir" der. *El-Müşterik*'te "Kûmis, içinde çok sayıda belde, köy bulunan büyük bir bölgedir. Horasan ile Cibal yani Acem Irak-ı arasındadır. Şehirleri arasında Bistam, Diyar bulunur" denir. İbn Havkal "Taberistan çok suyu, ağacı olan bir yerdir. Çoğu koruluklardan meydana gelir. Binaları ahşap veya kamıştandır. Çok yağmur yağar. Oradan her tarafa ibrişim (ipek iplik) gönderilir. Halkı en çok pirinç yer" der. El-Mühellebî "Taberistan, son derece sarp olup etrafındaki sarp dağlar tarafından korunur. Bu dağların ortasında ova vardır. Başka bir yerle kıyas edilemeyecek derecede çok

suyu, ağaçlıkları bulunur. Burada çok ipek imal edilir. Ekmekleri pirinçtir. Taberistan, Kazvin'in kuzeye meyleden doğusundadır" der. İbn Havkal "Bütün Taberistan'da gemi yüzen nehir yoktur. Yalnız onlara deniz en azı bir günlük mesafeden yakındır. Dağların tepeleri dışında bütün Taberistan sulak ve ormanlıktır. Dağların tepeleri çıplaktır" der. İbn Havkal'in sözünden Âmul ile Sâviye arasının iki konak, Sâviye'den Esterâbad'a dört konak kadar, Esterâbad'dan Cürcan'a 2 konak kadar, Âmul'den Mâmatır'a 1 konak, Mâmatır'dan Sâriye'ye 1 konak, Amul'den Aynühûm'e 1 konak, Cürcan'dan Bistam'a 2 konak olduğu çıkar.

Cetveller:

Birinci Cetvel:

Rûyan: Taberistan'da dördüncü iklimde olup *Atval'e* göre 75° 50' boylamda, 37° 8' enlemde, *Resmü'l-arz'a* göre 76° 35' boylamda, 36° 15' enlemde, *Kanun'a* göre 77° boylamda, 36° 10' enlemedir. *El-Müşterik'te* "Rûyan, Taberistan dağlarında büyük bir şehirdir. Büyük küresi, âmilliği vardır." denir. *Lûbab'ta* Rûyan'ın okunma şekli verildikten sonra "Burası Taberistan tarafında bir şehirdir. Buradan bir gurup ilim adamı çıkmıştır" denir. *El-Azizî'de* "Rûyan şehrinin adı Şâristan'dır. Büyük bir yokuşta bulunur. Burasıyla Kazvin arasında 16 fersah mesafe vardır. Rûyan'dan Cibâl sınırındaki Vebâr (Huvar)'a 6 fersah mesafe vardır" denir.

Nâtil: Taberistan'da bir iddiaya göre Deylem-Gîlan bölgesinde dördüncü iklimde olup *Atval'e* göre 76° 40' boylamda, 36° 50' enlemde, *Kanun'a* göre 77° 55' boylamda, 35° 55' enlemedir. *Lûbab'ta* "Nâtil, Taberistan Âmul'u civarında küçük, çok yeşil, sulak bir beldedir. Buradan bir gurup ilim adamı çıkmıştır" denir. *Kitabü'l-atval'de* şehrin Deylem-Gîlan bölgesinde olduğu söylenir. İbn Havkal ise Taberistan âmilliğinde olduğunu kabul eder. "Nâtil, Taberistan hududundadır.

Burasiyla Taberistan'ın merkezi Âmul arasında 4 fersah mesafe vardır" der.

Lârican: Taberistan'da dördüncü iklimde olup *Atval*'de 76° 45' boylamda, 36° 10' enlemedir. *Lübab*'ta "Lârican, Rey-Taberistan yolunun ortasında bir şehirdir. Her biriyle arasında 15 fersah mesafe vardır" denir.

Vîme: *Kanun*'da Dünbâvend'den olup dördüncü iklimdedir. *Atval*'e göre 77° 20' boylamda, 36° 10' enlemde, *Kanun*'a göre 76° 35' boylamda, 36° 20' enlemedir. İbn Havkal "Vîme'ye gelince burası Dünbâvend nahiyesindedir. Ziraatı, suları, bostanları, çok üzümü, cevizi olan küçük bir şehirdir. Bu bölgede en soğuk yerdir" der. Semânî *Ensab*'ta "Vîme, Rey-Taberistan arasında bir küçük beldedir. Buradan bir gurup âlim çıkmıştır. Burada bir gün kaldım" der.

Âmul: Mâzenderan'da, *Kanun*'a göre Taberistan'ın merkezi dördüncü iklimde olup *Atval*'e göre 77° 20' boylamda, 36° 35' enlemde, *Resmü'l-arz*'a göre 76° 20' boylamda, 37° 45' enlemde, *Kanun*'a göre 77° 10' boylamda, 36° 35' enlemedir. *Kanun*'da "Âmul, Taberistan'ın merkezi olup Kazvin'den büyük çok mamurdur. Buranın derecesinde, bu bölgede mamur yer bilinmez" der. Ahmed el-Kâtib "Âmul Hazar Denizi kıyısındadır" der. El-Mühellebî Âmul hakkında "Deniz kıyısında, denize 9 fersah mesafededir" der. Yakut *el-Müşterik*'te "Âmul, Taberistan'ın en büyük şehridir. Ebû Cafer Muhammed b. Cerrir et-Taberî buradandır. Âmul ayrıca Buhara tarafında Ceyhun'un iki mil kadar batısında bir şehirdir. Bazıları kısaltarak Âmû derler. Buna Zen Âmusu, Âmul-i Şatt, Âmul-i Ceyhun da denir. Hepsi aynı yerdir."der.

İkinci Cetvel:

Mâmatır: Âmul âmilliklerinden olup dördüncü iklimdedir *Atval*'e göre 77° 35' boylamda, 36° 50' enlemde, *Kanun*'a

göre 77° 50' boylamda, 37° 50' enlemededir. *Lûbab*'ta "Mâmatır, Taberistan Âmul'u tarafında küçük bir beldedir. Buradan bir gurup ilim adamı çıkmıştır" denir. *El-Azizî*'de "Taberistan bölgesinde bulunan Mâmatır ile Sâriye arasında 6 fersah mesafe vardır. Mâmatır'dan Taberistan'ın en önemli, en büyük şehri Âmul'e 6 fersah mesafe bulunur. Âmul'den Hazar Denizi sahilindeki el-Hümm'den deniz sahilindeki Sâlus'e 5 fersaktır. Burası Taberistan'ın batıdaki sonudur. Doğu hududundaki sonu ise Tamîşe şehridir. Uzunluğu 40 fersaktır" denir.

Sâriye: Mâzenderan'dan, bazılarına göre Taberistan'dan olup dördüncü iklimdedir. *Atval'e* göre 78° boylamda, 37° enlemde, *Kanun'a* göre 78° boylamda, 36° 15' enlemde, *Resmü'l-arz'a* göre 77° 50' boylamda, 38° enlemededir. *Lûbab*'ta "Sâriye, Mâzenderan şehirlerinden biridir" denir. İbn Said "Taberistan şehirlerinden biri Sâriye'dir. Sahilinde 77° 15' boylamda, 39° 30' enlemde Aynü'l-Hümm iskelesi bulunur. Bir nüshaya göre 37° enlemededir. Doğusunda Huvaru'r-Rey yer alır. Burası cadde (anayol) üzerinde meşhur bir şehirdir. İkinin arasında 80 mil mesafe vardır" der.

Simnan: Kûmis bölgesinin merkezi olup dördüncü iklimdedir, *Atval'e* göre 78° boylamda, 36° enlemde, *Kanun'a* göre 79° boylamda, 36° enlemde, İbn Said'e göre 77° boylamda, 37° enlemededir. İbn Havkal "Simnan, Dâmeğan, Bistam, Kûmis bölgesi şehirlerindendir. Simnan Dâmeğan'dan küçük, Bistam'dan büyüktür" der. *El Müşterik*'te "Simnan, Kûmis nahiyesi dışına taşan meşhur bir şehirdir. Simnan şehri Rey ile Dâmeğan arasındadır. Bazıları burayı Kûmis'e katarlar, bazıları ise Rey'e katarlar" denir. *Lûbab*'ta "Simnek, Simnan'a bitişen küçük bir beldedir" denir.

Dâmeğan: Kûmis'te dördüncü iklimde olup *Atval'e* göre 78° 55' boylamda, 36° 20' enlemde, *Kanun'a* göre 79° 30' boylamda, 36° 20' enlemededir. İbn Havkal "Dâmeğan Kûmis bölgesinin en büyük şehridir. Suyu azdır" der. El Mühellebî "Dâmeğan

verimli bir şehirdir” der. *Lübab*’ta “Dâmeğan, Kûmis şehirlerinden biridir. Buraya çok sayıda âlim nisbet edilir” denir. *El-Müşterik*’te “Kûmis’in merkezi Dâmeğan’dır. Kûmis’in batıdaki ilk şehri Simnan’dır” denir. *El-Azizî*’de “Dâmeğan, Kûmis’in merkezidir. Şehirlerin anası büyük bir şehirdir. Kûmis bölgesi Horasan’dandır” denir.

Bistam: Kûmis’te dördüncü iklimde olup *Kanun*’a göre 79° 15’ boylamda, 36° 40’ enlemde, *Atval*’e göre 79° 30’ boylamda, 36° 10’ enlemdedir. İbn Havkal “Bistam’ın çok sayıda bostanı, bol meyvesi vardır” der. *Lübab*’ta “Bestam, Kûmis bölgesinde meşhur bir beldedir” denir.

Üçüncü Cetvel

Esterâbad: *Lübab*’a göre Mâzenderan’dandır. Horasan’dan olduğu da söylenir. Beşinci iklimde olup *Atval*’e göre 79° 35’ boylamda, 36° 50’ enlemde, *Kanun*’a göre 79° 20’ boylamda, 37° 5’ enlemdedir. El-Mühellebî “Esterâbad, Taberistan sınırında olup buradan Taberistan’ın mekezi Âmul’e 39 fersahtır” der. *Lübab*’ta “Esterâbad’ı, Estârâbad şeklinde okuyanlar da vardır. Yalnız meşhur olan Estarâbad şeklidir. Burası Mâzenderan bölgesinde bir beldedir” denir. *El-Müşterik*’te “Ester bir adam adı, âbâd ise imaret demektir. Ester’in imâreti (yapısı) demektir. Esterâbad ayrıca Horasan’da Nesâ bölgesinde bir köydür” denir. *Lübab*’ta “Esterâbad, Sâriye ile Cürcan arasındadır. Tarihi yazılmıştır. Buranın meşhur adamlarından biri Ebû Nuaym Abdülmelik el- Esterâbâdî’dir” denir.

Abaskun: Mâzenderan’da, *Kanun*’a göre Cürcan’ın limanı olup dördüncü iklimdedir. *Atval*’e göre 79° 45’ boylamda, 37° 10’ enlemde, *Kanun*’a göre 79° 55’ boylamda, 37° 10’ enlemdedir. *Lübab*’ta “Abaskun, Taberistan tarafında sahilde bir beldedir. Abaskun denizi (Hazar Denizi) buraya nisbet edilir” denir. İbn Havkal “Abaskun deniz kıyısında iskeledir. Buradan gemilerle Hazar’a Bâbülebvab’a, Gılan, Deylem vs. yerlere gidilir” der.

Cürcan: Cürcan bölgesinin merkezi olup dördüncü iklimdedir. *Atval'e* göre 80° boylamda, 36° 50' enlemde, *Kanun'a* göre 80° 10' boylamda, 38° 10' enlemde, *Resmü'l-arz'a* göre 80° 45' boylamda, 38° 50' enlemdedir. El-Mühellebî "Cürcan, Horasan'daki Nesâ'nın batısındadır. Aralarında 98 fersah mesafe vardır. Cürcan büyük, önemli bir şehirdir. Harezm-Taberistan arasında, Harezm doğusunda, Taberistan batısındadır. Cürcan kış boyunca çok yağmur alan bir yerdir. Ortasından nehir akar. Hazar Denizine yakın olup, dağlarla çevrilidir. Ovası, dağı vardır. Alçak, yüksek yerlerin meyveleri burada bulunur. Başka yerde bulunmayan derecede kayın ağacı çoktur. İskeleyi Abaskun'dur. Cürcan'dan batıya gidersen Esterâbad'a varırsın. Burası Taberistan'ın başlangıcıdır. İki yer arasında 25 fersah mesafe vardır" der. *Lübab'ta* "Cürcan'ı Süleyman b. Abdülmelik zamanında Yezid b. el-Mühelleb fethetmiştir" denir. Tarihi yazılmıştır.

Dihistan: *Kanun'a* göre Horasan'da İbn Havkal'e göre Taberistan'dadır. Beşinci iklimdedir. *Atval'e* göre 80° boylamda, 38° enlemde, *Kanun'a* göre 81° 10' boylamda, 38° 20' enlemdedir. Dihistan, Mâzenderan yanında meşhur bir şehirdir. Burayı Abdullah b. Tahir kurmuştur. Farsça manası köylerin bulunduğu yer demektir. Taberistan'ın sonunda Cürcan-Harezm arasındadır. *Lübab'ta* "Burası Dihistan'ın merkezi olup Cürcan ile Horasan arasındadır. Hatib Ebû Bekr el-Hafız, İbnû'l-Esir böyle derler. Semânî ise 'Zannederim Ebû Abdullah Muhammed b. Abdülvâhid el-Dekka el-İsfahânî'nin yazısıyla okuduğuma göre Dihistan'ın son köyü Ahur'dur' der."denir. Semânî Dihistan'a gitmiştir.

YİRMİ DÖRDÜNCÜ İKLİM: HORASAN VE BURAYA BAĞLI YERLER

Lübab'ta "Horasan birçok yerden meydana gelir. Irak halkı Horasan'ın Rey'den güneşin doğduğu yere kadar uzandığını söylerler. Bir kısmı ise Hulvan dağından güneşin doğduğu yere kadarki yerlere Horasan derler. Hor güneş âsâ bir şeyin yeri demektir. Bazıları ise Horasan'ın 'rahatça ye' manasına geldiğini söylerler. Birinci mana daha doğrudur" denir.

Taberistan bahsini tamamladıktan sonra Horasan bahsine geçtik. Horasan'ı batıdan Cibal-Horasan arasındaki çöl, Cür-can kuşatır. Güneyden ise Fars-Kûmis-Horasan arasındaki çöl, doğudan Sicistan, Hindistan, kuzeyden Mâveraünnehir ile Türkistan'ın bir kısmı kuşatır. Horasan çeşitli kûreleri kapsar, her kûre bir bölge gibi geniştir. İbn Havkal "Horasan'ın doğusu ile güneyi arasında bir uzantı vardır. Herat-Gur'dan Gazne'ye kadarki yerler Fars çölü arasındadır. Kûmis ile Ferâve arasında da başka uzantısı bulunur. Horasan kûresinin iki yeni gibidir" der.

Horasan çölüne gelince, İbn Havkal "Bu çöl Horasan'ı batıdan Kûmis-Rey sınırıyla, güneyden Kirman-Fars, bir miktar Isfahan hududuyla, doğudan Kirman, bir miktar Sicistan sınırlarının bir kısmıyla kuşatılır. Bu çölün sınırları Fars bölgesinden söz edilirken söylendi. Horasan'ı ilgilendirdiği için tekrar ayrıntılı anlatıldı. Bu çöl en ıssız çöldür. Fars bölgesinin bu çöl sınırındaki şehri Yezd, Isfahan bölgesinin sınırındaki şehri Erdistan, Kirman'ın sınırındaki şehirleri Habîş, Rud,

Bermâşin, Cibal sınırındaki şehirleri Kum, Kâşan, Zere, Rey, Huvar, Kûmis bölgesinin sınırındaki şehirleri, Simnan, Dâ-meğan, Horasan'ın sınırındaki şehirleri Kûhistan, Tabeseyn, Kâyin'dir. Buradan (çölden) Kirman-Sicistan, Fars-Horasan, Kirman-Horasan yolları geçer" der.

Lübab'ta "Hubûşan, Nişabur yakınında küçük bir belde-dir. Buradan Ebü'l-Hâris Muhammed el-Hubûşânı çıkmış, on-dan el-Cürçânî rivayet etmiştir" denir. Nisabur nahiyelerinden biri **Beyhak**'tır. *Lübab*'ta "Beyhak, Nişâbur'dan 20 fersah uzaklıkta bir köyler topluluğudur. Beyhak'ın merkezi Husrev-gerd'di. Sonra Sebzâver oldu. Beyhak'a nisbet edilen âlimlerin en meşhuru Hafız ve Şafii fahiki olan İmam Ebû Bekir Ahmed b. el-Hûseyin b. Ali el-Beyhakî'dir. Faziletinin ilminin çoklu-ğunu gösteren kitapları vardır. *Es-Sünenü'l-kebir*, *es-Süne-nü's-sağîr*, *Delâilü'n-nübüvve*, *Şuabü'l-iman* vs. bunlardandır. 384/994 yılında doğmuş, 458/1066 yılında ölmüştür" denir. *Lü-bab*'ta "Câcerm, Nisâbur ile Cürçan arasındadır" denir. Hangi bölgeden olduğu söylenmez. Gerçekte Horasanda'dır. Bu yer-den bir gurup ilim adamı çıkmıştır. *Lübab*'ta "Câm, Nisâbur civarında bir merkezdir. Arapçalaştırılarak Zâm denir bura-dan bir gurup meşhur alim çıkmıştır" denir.

Ebü'l-Mecdi'l-Mavsîlî *Kitabü't-temyiz* adlı eserinde "Kün-dür, Nisâbur bölgesinde Tarasis âmilliklerinde bir köydür" der. *Lübab*'ta "Üstûvâ, Nisâbur'da köyü çok olan bir nahiyedir. Merkezi Hûhan'dır" denir. Nisâbur nahiyelerinden biri Bâ-harz'dır. *Lübab*'ta "Bâharz Nisâbur bölgesinde bir nahiyedir. Köyleri, mezraları içerir" denir. Nisâbur köylerinden biri Büş-tenikan olup *Lübab*'ta "Burası Nisâbur'dan bir fersah uzakta-dır. Nisâbur'un mesire yerlerinden biridir" denir. Ayrıca Büst, Nisâbur âmilliklerinden hayratı bol bir nahiyedir. Buradan bir gurup Edip çıkmıştır" denir. Nisâbur nahiyelerinden biri Rivend'dir. Burası Nisâbur'un dört nahiyesinden biridir. Bü-yük bir köydür.

Ahmed b. Ebî Yakub el-Kâtib'in kitabında "Tus, Nisâbur'dan 2 konak mesafededir. Tus'tan Nesâ'ya 2 konak, Nesâ'dan Harezmi'ye doğu istikametinde 8 konak mesafe vardır" denir. Tus bölgesine komşu yerlerden biri Râzgân'dır. *Lübab*'ta "Râzgân, Tus tarafında küçük bir beldedir. Buradan ilim ehli bir grup çıkmıştır. Söylendiğine göre vezir Nizamülmülk bu bölgedendir" denir. Nisâbur'a bitişik yerlerden biri Şâziyah'tır. *Lübab*'ta "Burası Nisâbur kapısında bir köy gibi şehre bitişik bir yerdir. Burada saltanat sarayı bulunur. Nisâbur hükümdarlarından birine: *'Başında tac olduğu halde Sadbad'da rahatça iç, Yemen'de Gumdan sarayımı bırak. Sen giydiğin hükümdarlık tacına Hevze b. Aliden, İbn Zî Yezzen'den daha lâıyk-sın'* dendi." denir.

Horasan kürelerinden biri **Kûhistan** olup burası Horasan'da Fars çölü küresidir. Kâyin, Zevzen, Yünâbiz gibi bazı şehirleri kapsar. Kûhistan ülkesi beldeleri birbirine uzaktır. Aralarında çöller bulunur, yeraltı arklarından başka su yoktur. *El-Müşterik*'te bu kelimenin Kûhistan kelimesinin Arapçalaşmış şekli olduğu söylenir. "Manası dağlar bölgesi demektir. Kûhistan büyük bir nahiye olup Nisâbur-Herat-İsfahan-Yezd arasında yer alır. Merkezleri Kâyin ve Tabes'tir. Kûhistan ayrıca Kirman'da Cîruft yakınında, Cîruft'la Babus ve Kufs dağları arasında çok ormanlık bir şehirdir."denir.

Lübab'ta "Tûn, Kâyin yakınında küçük bir beldedir. Buraya Tûn-i Kûhistan denir" denir. İbn Havkal "Horasan kürelerinden biri çok münbit bir yer olan Cüzecan'dır" der.

Kuhendiz: *El-Müşterik*'te ve es-Semânî'nin el-Ensâb'ında okunuş şekli verildikten sonra "Kuhendiz büyük bir şehrin ortasında bulunan her kaleye verilen addır. Horasan ve Mâverâünnehir şehirlerinde pek eksik olmaz. Nisâbur, Semerkand, Herat, Merv, Buhara'nın Kuhendizleri vardır. Bu Kuhendizlere bazı âlimler nisbet edilir" denir.

Hâbîran: Serahs-Ebiverd arasında bir nahiyedir. *Lûbab*'ta “Hâbîran şehirlerinden biri Mîhane'dir. Hâbîran köylerinden bir şehirdir” denir.

Kubâdiyan: *Lûbab*'ta okunuş şekli verildikten sonra “Burası Belh nahiyelerinden biridir. Nezih, bostanı çok bir yerdir. Buraya Kuvaziyan da denir” denir. Herat dağlarından biri Hâcistan dağıdır. 262/876 yılında Horasan'ı ele geçiren Ahmed b. Abdullah el-Hâcistânî buradandır, haberleri meşhurdur.

Horasan şehirlerinden biri **Sebzeran**'dır. *Kanun*'da buranın 82° boylamda, 36° enlemde olduğu söylenir. Horasan şehirlerinden biri Kûfen'dir. *Kitabü'l-atval*'de 83° 10' boylamda, 35° 30' enlemde olduğu söylenir. Burası Horasan'daki Ebîverd'den 6 fersah uzakta küçük bir beldedir. Abdullah b. Tahir kurmuştur. Horasan'daki meşhur yerlerden biri Havaf-ı Sen-can olup *Atval'e* göre 83° 10' boylamda, 35° 30' enlemdedir. *Lûbab*'ta “Horasan nahiyelerinden biri olup çok sayıda köyü vardır. İlim ehlinde bir gurup buraya nisbet edilir” denir. Horasan şehirlerinden biri Ebîverd'dir. *Atval'e* göre 84° boylamda, 37° 20' enlemdedir. Buraya Bâverd, Ebâverd de denir. Horasan'da küçük bir beldedir.

Merğab: Mervîşşahcan'da bir nehirdir, aynı zamanda Herat bölgesinde bir köydür. Mezînan'a gelince, *Lûbab*'ta “Burası Irak'a gelirken Horasan sınırı sonunda küçük bir beldedir. Buraya bir gurup ilim adamı nisbet edilir” denir. **Cûzcân**'a gelince, *Lûbab*'ta “Burası Horasan'da Belh'ten sonra gelen bir şehirdir” denir. Burasını *Lûbab* sahibi harekelendirmez. Ben verdiğim şekilde gördüm. Bazı yolcular sondaki elif nun'u çok defa hazfeder, Memun Horasan'dayken makamı **Mervîşşahcan**'daydı. Buranın büyük bir nehri bulunur. Bu nehrin başlangıcı Bamyan'ın ötesindedir. Bundan kanallar ayrılır, Merv'e gelir. Daha önce söylediğimiz gibi buna Merğab nehri denir. Mervîşşahcan'da son Fars hükümdarı Yezdgerd öldürülmüştür. Abbasi devleti de buradan başlamıştır. İlk siyah elbise

burada yaşayan Ebu'n-Necm el-Muaytî'nin evinde boyanmıştır. Me'mun burada halife olmuştur. Hilâfetin kâtiplerinden çoğu buradan çıkmıştır. Acemler (Farslar) devrinde de böyledi. İlk tabiblerden Berzûye el-Hekim buradandır. Mervîşşahcan'da çok ibrişim(ipek) ve pamuk üretilir.

Merv köylerinden biri **Sâğan** olup *Lûbab*'ta "Burası bir köydür. Asıl adı Çâğan'dı. Sâğan şeklinde arapçalaştırıldı. Buradan bir gurup âlim çıkmıştır" denir. Horasan beldelerinden biri İsfingan'dır. *Kitabü'l-atval*'de buranın 80° 45' boylamda, 37° 20' enlemde olduğu söylenir. İsfingan, Nisabur bölgesinde bir küçük beldedir. Horasan beldelerinden biri Keşmihin'dir. El-Mühellebî "Burası Mervîşşahcan âmilliklerinden bir köydür. Mervîşşahcan'a uzaklığı 5 fersahtır. Oranın çöl tarafındandır. Burada üretilen meşhur kuru üzüm etrafa sevk edilir." der. Horasan beldelerinden biri Şeburkan'dır. *Kitabü'l-atval*'de 90° boylamda, 36° 45' enlemde olduğu söylenir. İbn Havkal "Buranın akarsuyu, az bostanı vardır" der. *El-Azizî*'de "Burası Cûzcan şehridir. Burasıyla Belh arasında 19 fersah mesafe vardır" denir. Horasan beldelerinden biri **Ezcâve**'dir. *Lûbab*'ta buranın Horasan'da Hâberan köylerinden güzel bir belde olduğu, buradan bir gurup din adamının çıktığı söylenir. *Lûbab*'ta "Bağlan, Belh bölgesinde bir beldedir" denir. Ben ise Toharistan'da olduğunu zannediyorum. Burası söylendiğine göre ağaçlık ve güzel beldelerden biridir. Belh bölgesi beldelerinden biri Şârek'tir. Diğer biri Hulm'dür. Burası Belh'ten 10 fersah mesafede bir beldedir. Buraya bir gurup âlim nisbet edilir.

Cetveller:

Birinci Cetvel:

Fürâve: Horasan'da Harezmi sınırında beşinci iklimde olup *Atval*'e göre 80° boylamda, 39° 8' enlemde, *Kanun*'a göre 82° 45' boylamda, 39° 25' enlemedir. *Lûbab*'ta "Fürâve Harezmi sınırında küçük bir beldedir. Buraya Ribat-i Fürâve

denir. Abdullah b. Tahir burayı Memun zamanında inşa etmiştir. Buradan bir gurup âlim çıkmıştır” denir. İbn Havkal “Burası çölde Oğuzlara karşı cephedir. Köylerden uzaktır. Burada mücahitlerin namaz kıldığı Cuma minberi vardır. Köy değildir, bir meskûn yere bitişik değildir. Buranın ortasında mücahitlerin su içmesine yetecek bir pınar vardır. Bostanları, ziraatı sadece bahsedilen pınarın karşısındadır. Sakinleri 100° adamdan azdır” der.

Tâbercan: Tus âmilliklerindendir. *Kanun*’a göre ise Tus’un merkezidir. Dördüncü iklimde olup *Atval’e* göre 80° 30’ boylamda, 35° 20’ enlemde, *Kanun*’a göre 84° 30’ boylamda, 37° 20’ enlemedir. *Lübab*’ta “Tâbercan, Tus’un iki beldesinden biridir” denir. *El-Müşterik*’te “Tus küresinin merkezi Tâberan ve Nûkan’dır. 100 den fazla köyü vardır. Tâberan’ın Tus’la beraber zikredilmesi gerekir” denir. *El-Azizî*’de “Tus büyük bir nahiyedir. Şehirleri Tâberan ile Nûkan’dır. İkisi arasında 6 fersah mesafe vardır. Bu iki şehir Horasan’ın en büyük şehirlerindendir” denir.

İsferâyin, Mihrican: Horasan’da dördüncü iklimde olup *Atval’e* göre 81° boylamda, 35° 55’ enlemde, *Kanun*’a göre 82° 25’ boylamda, 36° 55’ enlemedir. İsferâyin, Nisâbur civarında Cürcan’a giden yolun ortasında bir beldedir. Mihrican da denir. Rivayete göre Kisrâ Kubad güzel ortamı, yeşilliği havasının sağlamlığı sebebiyle burayı Mihrican’a (şenliğe) benzeterek bu adı vermiştir. Zira, Mihrican mevsimlerin en hoşudur. İsferâyin de böyleydi. Burayı Mihrican’a benzetti. İsferâyin, Nisâbur âmilliklerindendir. *Lübab*’ta Mihrican’ın okunuşu tarif edildikten sonra “İsferâyin’in küçük bir beldesinin adıdır” denir.

Hüsrevgerd: Beyhak beldelerinden olup dördüncü iklimdedir. *Atval’e* göre 81° 5’ boylamda, 36° enlemde, *Kanun*’a göre 83° boylamda, 36° enlemedir. *El-Müşterik*’te “Hüsrevgerd, Beyhak nahiyesinin merkezidir. Hâfız Ebû Bekr el- Beyhakî buradandır” denir. *Lübab*’ta “Hüsrevgerd, Beyhak nahiyesinde

bir köydür. Önceleri nahiyenin merkeziydi. Sonra Sebzâver merkez oldu” denir.

Tabeseyn: *Kanun*’a göre Kûhistan’da üçüncü iklimde olup *Atval*’e göre 82° boylamda, 38° enlemde, *Kanun*’a göre 86° 45’ boylamda, 5° enlemedir. *Lûbab*’ta “Tabeseyn, Nisâbur-Isfahan-Kirman arasında çölde bir şehirdir. İki kısım olduğu için Tabeseyn diye isimlendirilir. Tabes-i Kilekî, Tabes-i Mesînan gibi. İkisi aynı yeredir. Ülkelerde ünlü olan Tabes ipeği buradan getirilir” denir. İbn Havkal “Burası Kâyin’den küçük-tür” der.

İkinci Cetvel:

Nisâbur, bu gün Nişâvur denir: Horasan bölgesinin büyük merkezlerinden olup dördüncü iklimdedir. *Atval*’e göre 82° boylamda, 36° 20’ enlemde, *Resmü’l-arz*’a göre 80° 45’ boylamda, 37° enlemde, İbn Said’e göre 81° boylamda, 37° enlemedir. İbn Havkal “Nisâbur meşhur bir şehir olup düzlükte, binaları dağınık 1x1 fersah alana yayılan bir şehirdir. Nisâbur’dan Tus’a 3 konaktır. Nisâbur’un sularının çoğu ark-lardan gelir. Havası sağlamdır. Nisâbur âmilliklerinin başlangıcından Ceyhun vadisine 23 konak mesafe vardır” der. Ahmed el-Kâtib “Nisâbur ile Merv, Herat, Cürcan, Dâmeğan şehirlerinden her birine 10 konak mesafede bulunur” der. *Lûbab*’ta “Nisâbur, Horasan şehirlerinin en güzeli, bütün nimetlere en çok sahip olanıdır. Nisâbur denmesinin sebebi şudur; Kısra Sâbur buranın yerini görünce ‘Burada bir şehir olmalı’ dedi. Yeri kamışlıktı, kamışların kesilmesini, yerinde bir şehir kurulmasını emretti. Neysabur dendi. Zira ney kamış demektir” denir. İbn Said “Acemler buraya Nişâpur derler, Tücarların uğrak yeri” der. Derim ki Bu gün sadece Nişâvur denir. Nisâbur adı unutulmuştur.

Nesâ: Horasan’da çöl yolu üzerinde dördüncü iklimde olup *Atval*’e göre 82° 8’ boylamda, 38° enlemde, *Kanun*’a göre 83°

30' boylamda, 36° 40' enlemedir. İbn Havkal “Nesâ verimli, suları çok, nezih, dağlar arasında geniş rustakı (kantonu) olan bir şehirdir” der. El-Mühellebî “Nesâ, Serahs'ın kuzeyinde 67 fersah mesafededir. Nesâ âmilliklerinden biri Şermegül'dür” der. *Lübab*'ta burasının Nesâ'da müstahkem kalesi olan bir köy olduğu, Farsçada Ceygöl dendiği, buraya bir gurup âlimin nisbet edildiği söylenir. *El-Müşterik*'te “Nesâ, Horasan'da Ebiverd ile Serahs arasında bir şehirdir. *Kıtabû's-sünen* yazarı İmam Ahmed en-Nesaî buradandır. Nesâ ayrıca Fars bölgesinde, Kirman'da birer şehirdir” denir.

Tus: Nîsâbur âmilliklerinden olduğu söylenir, dördüncü iklimdedir. *Atval'e* göre 82° 30' boylamda, 37° enlemde, *Resmü'l-arz'a* göre 82° 50' boylamda, 37° enlemedir. İbn Havkal “Tus'un dörtte bir fersah uzaklığında Ali b. Musa er-Rızâ'nın mezarı vardır. Harunerreşid'in mezarı ise Senâbad köyündedir. Tus eskiden Horasan'ın emirlik merkeziydi. Sonra emirlik Nîsâbur'a geçti” der. Başka bir yerde “Tus bir nahiye adı olup Horasan kürelerindendir” der. *El-Müşterik*'te “Tus çok köyü olan bir küredir. Merkezi Tâberan ve Nûkan'dır. Bu iki şehrin 1000 den fazla köyü vardır” denir. *Lübab*'ta “Tus, Horasan'da iki şehri olan bir beldedir. Bu şehirlerden biri Tâberan, diğeri Nûkan'dır. Bunların 1000 den fazla köyü vardır. Tus ayrıca Buhara köylerinden birinin adıdır” denir.

Azadvar: Horasan'da Cüveyn küresinin merkezidir. Dördüncü iklimde olup *Atval'e* göre 80° 45' boylamda, 36° 30' enlemde, *Kanun'a* göre 82° 15' boylamdadır Âzadvar, Cüveyn'in merkezidir. Cüveyn ise Nîsâbur kürelerinden biridir. Nezih, devamlı mamur, arkları, bostanları çok, uzunluğuna üç günlük yol, genişliğine 1 mil kadar olan bir yerdir. Merkezi Âzadvar'dır. İmam el-Harâmeyn el-Cüveynî bu şehirdendir. *El-Müşterik*'te “Cüveyn, Nîsâbur kürelerinden biri olup şehri Âzadvar'dır. Acemler Cüveyn'e Guvan derler. Cüveyn küresinin uzunluğu üç günlük, eni ise 1 mil kadardır” denir.

Üçüncü Cetvel:

Nûkan: Tus'ta dördüncü iklimde olup *Atval'e* göre 82° 45' boylamda, 38° enlemdedir. *Lübab'ta* "Nûvkan, Tus'un iki şeh-rinden biridir." denir. *El-Azizî'de* "Horasan'ın en büyük en ma-mur şehirlerindendir. Nûkan şehri dışında İmam Ali b. Musa b. Cafer'in ve Harunerreşid'in mezarları bulunur. Ali b. Mu-sa'nın mezarı üzerinde bir burç vardır. Burada itikâfa çekilen bir gurup insan bulunur. Nûkan'da yılan taşı, firuze (turku-vaz), bakırtaşı madenleri bulunur" denir.

Kâyin: Horasan'ın Kûhistan bölgesinde dördüncü iklimin başlangıcında olup *Atval'e* göre 83° 20' boylamda, 37° 30' en-leimde, İbn Said'e göre 84° boylamda, 35° 10' enlemde, *Kanun'a* göre 84° 35' boylamda, 38° 35' enlemdedir. İbn Havkal "Kâ-yin, Kûhistan'ın merkezidir. Kûhistan, Horasan'da Fars çölü kıyısındadır. Kûhistan bir nahiye adıdır. Bu bölgede Kûhis-tan adında bir şehir yoktur. Kûhistan'ın şehri Kâyin'dir. Se-rahs büyüklüğünde, suları arklardan gelen, az bostanı olan, köyleri dağınık bir şehirdir" der. *Lübab'ta* "Kâyin, Nîsâbur- Is-fahan arasında Tabes'e yakın bir beldedir. Buraya bir gurup âlim nisbet edilir" denir.

Zevzen: Kûhistan'da dördüncü iklimde olup *Atval'e* göre 83° 30' boylamda, 35° 20' enlemde, *Kanun'a* göre 85° 5' boy-lamda, 38° 5' enlemdedir. Zevzen, Kûhistan şehirlerindendir. Kûhistan'dan, Kâyin'den söz ederken bahsettik, tekrarlamaya lüzum yok. Kûhistan'da Yünâbez şehri de vardır. Rustak-ları vardır, suyu arklardan gelir. *Lübab'ta* "Zevzen, Herat'la Nîsâbur arasında büyük bir beldedir. Buradan her ilimde bir gurup âlim çıkmıştır" denir.

Host: Belh âmilliklerinden olup dördüncü iklimdedir. *Atval'e* göre 84° 40' boylamda, 38° 20' enlemdedir. *Lübab'ta* "Host'a Hast da denir. Enderâbe ile Toharistan arasındadır. Belh âmirliklerindendir. Türklerin hükümdarı Kuteybe b. Müs-lim'den kaçarken bu kaleye sığındı" denir.

Hargird: Herat âmilliklerinden olup dördüncü iklimdedir. *Atval'e* göre 84° boylamda, 35° enlemedir. *Lübab'ta* “Hargird, Herat Buşenc'i köylerinden biridir. Hargird de denir” der. İbn Havkal “Hargird'in suyu, çok bostanı vardır. Kevsuy'dan küçüktür. Farkird, Harkird'den küçüktür. Farkird'in az akarsuyu vardır. Halkı sürü sahibi kişilerdir. Çok bostanları yoktur” der.

Dördüncü Cetvel:

Bûzcan: Horasan'da dördüncü iklimde olup *Atval'e* göre 84° boylamda, 36° enlemedir. *Kanun'da* “Bûzcan Horasan'dandır” denir. İbn Havkal “Bûzcan Şehri Nisâbur âmilliklerinden olup Nisâbur'dan 4 konak uzaktadır” der. *Lübab'ta* “Bûzcan Horasan'da Herat-Nisâbur arasında küçük bir beldedir. Buradan bir grup ilim ehli çıkmıştır” denir.

Serahs: Horasan'da dördüncü iklimde olup *Atval'e* göre 84° 30' boylamda, 37° 8' enlemede, *Kanun'a* göre 85° boylamda, 36° 40' enlemedir. İbn Havkal “Serahs, Nisâbur-Merv arasında düz bir arazide kurulmuş bir şehirdir. Yılın bazı mevsimlerinde akan bir nehri vardır. Bu su Herat sularının artan kısmıdır. Serahs toprağının çoğu meradır. Köyü azdır. Halkının malının çoğu devedir. Kuyulardan su içerler, hayvanlarla değirmen döndürürler” der. El-Mühellebî “Serahs büyük bir şehirdir. Etrafı kumlarla çevrilidir. Halkı kuyulardan su içerler. Nesâ'nın güneyindedir. İki yer arasında 27 fersah mesafe vardır” der. *Lübab'ta* “Serahs, Horasan şehirlerindendir” denir. Okunuş şekli verilmez.

Bûşenc, Fûşenc, Bûseng: Horasan'da dördüncü iklimde olup *Atval'e* göre 85° boylamda, 34° 50' enlemedir. İbn Havkal “Bûşenc, Herat'ın yarısı kadardır. Herat gibi düz bir arazidedir. Herat dağından başka dağı yoktur. Bûşenc'in suları, çok ağacı vardır. Suyu Herat nehrinden gelir. Herat'tan, Bûşenc'e buradan Serahs'a akan kısmı kesilir, oraya ulaşamaz”

der. *Lûbab*'ta "Bûşenc Herat'tan 7 fersah uzaklıktadır. Farsça adı Bûşeng'tir. Bûşenc şeklinde arapçalaştırıldı. Fûşenc de denir." der.

Herat: Horasan'da dördüncü iklimde olup *Atval'e* göre 85° 30' boylamda, 35° enlemde, İbn Said'e göre 87° 30' boylamda, 35° 30' enlemedir. İbn Havkal "Herat, Horasandır, âmillikleri vardır. Herat'ın içinde akarsular bulunur. Dağ 2 fersah uzaklığındadır. Dağında, odun, mera bulunmaz. Değirmen taşları buradan gelir. Dağın başında Şirişk denen atışkede bulunur. Herat'ın dışında sular, bostanlar vardır" der. *El Müşterik*'te "Herat, Horasan'da büyük, meşhur bir şehirdir. Tatarlar burayı tahrip etmişlerdir. Buradan Nîsâbur, Merv, Sincistan'a 11 er günlük mesafe tutar" denir. *Lûbab*'ta "Herat Hz. Osman zamanında fethedildi. Buraya Herevî şeklinde nisbet yapılır" denir.

Bâdeğîs: Horasan'da dördüncü iklimde olup *Atval'e* göre 85° 30' boylamda, 35° 20' enlemedir. *Lûbab*'ta "Bâdeğîs, Herat tarafında küçük beldeler, çok sayıda köy ve meradan meydana gelen bir yerdir. Merkezi Bâmyan'dır. Eftalitlerin merkezi olduğu söylenir. Çok rüzgârlı olduğu için Farsça'da Bâdhîz denir. Bâdeğîs şeklinde arapçalaştırılmıştır. Bâdeğîs beldelerinden biri Bevn'dir. Bevn'e Bebn'e de denir. Bamyân yakınında Bâdeğîs'te bir şehirdir" denir.

Beşinci Cetvel:

Mâlin: Herat âmilliklerinden olup dördüncü iklimdedir. *Atval'e* göre 85° 30' boylamda, 35° 20' enlemedir. *Lûbab*'ta "Mâlin, Herat köylerinden bir gurubun adıdır. Hepsine birden Mâlin denir. Herat halkı ise Mâlan derler" der. İbn Havkal "Mâlin, bostanlar, sular, üzüm bağları ile örtülü çok marmur bir yerdir" der.

Bağşur: Horasan'da bir kûre olup merkezi Kûn'dur, dördüncü iklimdedir. *Lübab*'ta Bağşur'un nasıl okunacağı verilmez. Aksine el-Begavî nisbesi Horasan'da Merv ile Herat arasında bir beldeye yapılır. Bu beldeye Bağ, Bağşur denir. "Ebû'l-Ahvas Muhammed b. Hayyam el-Bağavî Bağdat'da oturdu. On-
dan Ahmed b. Hanbel ve başkaları hadis rivayet etti. Fakih Ebû Yakub Yusuf b. Yakub el-Begavî, Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed b. Abdülaziz el-Begavî de aynı yerdendirler" denir. İbn Havkal "Bağşur bir sahrada olup yağmurla tarım yapılır. Kuyulardan su içerler. Havası, toprağı sağlam şehirlerdendir" der. *Kanun*'da "Kûn Bağşur'un merkezidir" denir. Boylamı, enlemi verilir.

İsfizar: Horasan'da dördüncü iklimde olup *Atval'e* göre 86° 30' boylamda, 34° 30' enlemde, *Kanun*'a göre 89° 20' boylamda, 38° 40' enlemdedir. *Lübab*'ta "İsfizar, Herat-Sicistan arasındadır" denir. İbn Havkal "İsfizar'da birbirine yakın 4 şehir vardır. Suları, bostanları bulunur" der. Bu ifade İsfizar'ın bir kûre olduğuna işaret eder. Yoksa bu şehirler oranın âmil-liklerindendir. İbn Havkal ayrıca "Bu 4 şehir bir konaktan az mesafede bulunurlar" der.

Merveruz: Horasan'da dördüncü iklimde olup *Atval'e* göre 87° boylamda, 36° 30' enlemde, *Kanun*'a göre 87° 40' boylamda 34° 30' enlemde, *Resmü'l-arz'a* göre 85° boylamda, 38° 50' enlemdedir. İbn Havkal "Merveruz, Bûşenc'ten büyüktür. Merveruz'un büyük bir nehri vardır. Bu nehir üzerinde bostanlar bulunur. Toprağı, havası hoştur. Kasr-ı Ahnef bir konak uzaklığında, Belh yolu üzerindedir. Merveruz'un tabilerindendir. Kasr-ı Ahnef'te sular, güzel bostanlar vardır. Merveruz'dan doğu-batı yönünde 3 fersah mesafede bulunur. Rûz (Rûd) Arapçada nehir anlamına gelir. Nehir Merv'i manasına gelir" der. *El Müşterik*'te "Merveruz ile Mervişahcan arasında 4 dünlük mesafe vardır. Merveruz'a Merverûzî şeklinde nisbet yapılır.

Merviŝŝahcan'a ise Mervezî şeklinde nisbet yapılır" denir. *Lûbab*'ta "Merveruz'a, Merverûzî ve Mervezî şekillerinde nisbet yapılır. Gûzel, nehir kıyısında kurulmuş bir şehirdir. Horasan şehirlerinin en meŝhurlarındandır. Merveruz ile Merveŝŝahcan arasında 40 fersah mesafe vardır" denir.

Merviŝŝahcan: Horasan'da dördüncü iklimde olup *Atval*'e göre 87° boylamda, 37° 40' enlemde, *Resmü'l-arz*'a göre 84° 20' boylamda, 38° 15' enlemde, *Kanun*'a göre 86° 30' boylamda, 37° 40' enlemedir. İbn Havkal "Merviŝŝahcan eski bir şehirdir. Buranın Tahmures tarafından kurulduğu söylenir. Dağlardan uzak, düz bir arazidedir. Oradan dağ görülmez. Toprağı çorak, çok kumludur. Ŗehrin kapısı önünden Razik adında bir nehir akar. Buradan şehrin havuzlarına su verilir. Halkı bu sudan içerler. Üç nehri daha vardır. Meyveleri sağlamdır. Erginleri kurutulur. Çeşitli yerlere sevk edilir. Makbul kuru üzümü vardır. Ŗehir son derece temiz, binaları kanallar ağaçlıklar üzerindedir. Başka bir yerde olmayan şekilde çarşıları ayrı ayrıdır" der. *El-Müşterik*'te "Merviŝŝahcan'ın manası kralın ruhu demektir. Büyük bir şehir olup burasıyla Nîsâbur, Herat, Belh, Buhara arasında 12 şer günlük mesafe vardır" denir

Altıncı Cetvel:

Keruh: Horasan'da Herat âmilliklerinden olup dördüncü iklimdedir. *Atval*'e göre 86° 20' boylamda, 35° 25' enlemde bulunur. *Lûbab*'ta "Keruh, Herat bölgesinde bir şehirdir. Buradan bir gurup âlim çıkmıştır" denir. İbn Havkal "Keruh, Herat âmilliklerinden küçük bir şehirdir. Âmilliğinde daha büyük şehir yoktur. Halkı haricilerdendir. Yapıları çamurdandır, dağlar arasında bir vadide bulunur. Mesafesi 20 fersah kadardır. Her tarafı bostanlar, sular, ağaçlar, mamur köylerle doludur" denir.

Dandânekan: Mervîşşahcan âmîlliğinde olup dördüncü iklimdedir. *Atval'e* göre 86° 30' boylamda, 37° enlemde, *Kanun'a* göre 86° 20' boylamda, [...] enlemdedir. *Lübab'ta* “Dandânekan, Merv yakınında küçük bir beldedir” denir. İbn Hakval “Dandânekan, Merv'den iki konak uzaklıkta, Serahs yakınındadır” der. *El-Azizî'de* “Dandânekan Mervîşşahcan âmîrlikle-rindendir, oraya bitişiktir. Bu nahiye çok ipek üretir. Pamuğunun güzelliği ünlüdür. Çeşitli yerlere sevk edilir” denir.

Şermakan, Cermakan: Horasan'da beşinci iklimde olup *Atval'e* göre 87° 45' boylamda, 36° 30' enlemdedir. *Lübab'ta* “Şermakan, Cermakan İsfârâin'e yakın bir beldedir. Birçok kişi buraya nisbet edilir” denir. *El-Azizî'de* “Şermekan'dan, Tirmiz'e 6 fersah mesafe vardır. Tirmiz'in doğuya meyleden güneyindedir. Burasıyla Çağâniyan arasında 22 fersah mesafe vardır” denir.

Karînin: Merv âmîlliklerinden olup dördüncü iklimdedir. *Atval'e* göre 87° 45' boylamda, 36° 55' enlemdedir. *Lübab'ta* “Karînin Merv vadisi üzerinde bir beldedir. Buraya Bergedir denirdi. Merveruz'la mukayese edildiği için Karînin dendi. Sicistan'da bulunan Kârnin buradan başkadır. Burası Merveruz'dan 4 konak mesafededir. Biri Kârin'in, diğeri Karn'in tesniyesidir.” denir.

Tâlekan: Horasanda dördüncü iklimde olup *Atval'e* göre 88° boylamda, 36° 30' enlemde, *Kanun'a* göre 88° 25' boylamda, 34° 40' enlemdedir. İbn Havkal “Tâlekan Merveruz büyüklüğünde bir şehirdir. Akarsuları, az bostanı vardır. Bir dağda kurulmuş şehirdir, aynı dağda rustakları (nahiyeleri) vardır” der. Ben derim ki, ‘Tâlekan iki yer adıdır. Yakut *el-Müşterik'te* “Tâlekan, Horasan'da Merveruz ile Belh arasında dağ yanında bir şehirdir” der. Kastedilen budur. Tâlekan ayrıca Kâzvin ile Ebher arasında bir beldedir. Cibâl'den söz edilirken zikredildi.

Yedinci Cetvel:

Zemm: Horasan'da dördüncü iklimde olup *Atval'e* göre 89° boylamda, 38° 35' enlemde, *Kanun'a* göre 88° boylamda, 37° 50' enlemde. *Lübab'ta* "Zemm Ceyhun tarafında küçük bir beldedir. Buradan bir gurup ilim adamı çıkmıştır" denir. İbn Havkal "Zemm, Horasan'dan sayılan ve Ceyhun nehri üzerinde olan küçük bir beldedir. Verimlidir. Etrafında genellikle koyun sürüleri yetiştirilir" der.

Fâryab: Cüzcan bölgesinin şehri olup dördüncü iklimdedir. *Atval'e* göre 89° boylamda, 36° 45' enlemde, *Kanun'a* göre 89° 20' boylamda, 37° 30' enlemde. İbn Hakval "Fâryab, Tâlekan'dan daha küçüktür. Yalnız bostanları, suları daha fazladır" der. *Lübab'ta* "Fâryab, Belh tarafında küçük bir beldedir. Buraya Fâryâbî, Fîryâbî şekillerinde nisbet yapılır. Buraya bir gurup kişi nisbet edilir. Acemce'de adı Bâryab şeklindedir" denir. *El Azizi'de* "Fâryab, Cüzcan bölgesinin şehridir. Burasıyla Belh arasında 22 fersah mesafe vardır" denir.

Belh: Horasan'ın merkezi olup dördüncü iklimdedir. *Atval'e* ve *Kanun'a* göre 91° boylamda, 36° 41' enlemde. İbn Havkal "Belh âmillikleri Toharistan'a, Huttal'a, Bedahşan'a, Bâmyan âmilliğine bitişir. Belh düz bir arazide olup burasıyla en yakınındaki dağ arasında 4 fersah mesafe bulunur. Şehir 0,5x0,5 fersah alana yayılır. Dehas denen bir ırmağı vardır. Rabazından akar, 10 değirmen döndürür. Her tarafından Belh'i bostanlar çevirir. Burada turunc, şeker kamışı yetişir, etrafına kar düşer" der. *Lübab'ta* "Belh, Horasan'dan sayılır, burasını Hz. Osman devrinde Ahnef b. Kays fethetmiştir. Belh'ten sayısız imam, âlim, dindar kişi çıkmıştır" denir. Ahmed el-Kâtib "Belh'in geniş anlamda Horasan'ın ortası olduğu söylenir. Buradan Fergana'ya doğu istikametinde 30 konak, batı istikametinde Rey'e 30 konak, güney istikametinde Sicistan'a 30 konak, Kirman'a 30 konak, Harezm'e 30 konak, Multan'a 30

konaktır. Geniş anlamıyla bütün bu yerler Horasan'dır. Belh köylerini ve mezralarını tek bir sur kuşatır" der.

Helâverd: Huttal'da dördüncü iklimde olup *Atval'e* göre 91° boylamda, 37° 30' enlemde, *Kanun'a* göre 94° boylamda, 38° 30' enlemindedir. İbn Havkal "Helâverd, Huttal şehirlerindendir. Huttal Horasan bölgelerinden bir bölgedir. Nehrin (Ceyhun'un) ötesindedir. Merkezi Helâverd, Lâvkend şehirleridir. Huttal kûresi Mâverâünnehir bölgesine bitişir. Bütün şehirleri ağaçlık, ırmaklıdır. Son derece verimlidir. Pek azı dışında her tarafı düzdür. Huttal bölgesi Vahşab-Bedahşan nehirleri arasındadır. Nehrine Harbab denir. Huttal'ın içinden çok nehir çıkar. Bunlar toplanıp Ceyhun'un esasını oluşturur. Huttal kûresine Vahş kûresi de eklenir" der.

Sekizinci Cetvel:

Şehristan: Horasan sınırında dördüncü iklimde olup *Atval'e* göre 91° 30' boylamda, 35° enlemindedir. *El-Müşterik'te* "Şehristan, Farsça'da şehir demektir. İstan nahiye demektir. Şehristan nahiyenin şehri anlamına gelir.(Aslında sadece şehir) Şehristan, Nîsâbur ile Harezm arasında meşhur bir şehir, Horasan'ın sınırının sonunda, Harezm kumluklarının başlangıcındadır. Şehristan ayrıca Ceyy de denen Isfahan şehrinin adıdır. Ayrıca Fars'taki Sabur kûresinin merkezidir. Nübendecan olmalıdır" denir. *Lûbab'ta* "Şehristan, Horasan'da Nesâ yakınında, Harezm'e komşu küçük bir beldedir. Buraya Ribat-ı Şehristan denir. Burayı Abdullah b. Tahir, Memun'un halifeliği zamanında kurmuştur. Buradan her ilim dalında bir gurup âlim çıkmıştır" denir.

Enderab: Horasan'da dördüncü iklimde olup *Atval'e* göre 93° 45' boylamda, 36° enlemde, *Kanun'a* göre 94° 40' boylamda, 36° enlemindedir. *El-Müşterik'te* "Enderab, Gazne-Belh arasındadır. Kâbul'e kabileler buradan girer. Enderab yakınında gümüş madeni olan Pençîr dağı bulunur" denir. *Lûbab'ta* "Hâst Belh tarafından Enderab yanında küçük bir beldedir" denir.

YİRMİ BEŞİNCİ İKLİM: ZABULİSTAN – GUR BÖLGELERİ

Bu yerlerin bir kısmı Horasan’a dâhildir, Horasan hududu buraları kapsar. *Lübab*’ta “Gur Horasan dağlarında Herat’a yakın beldelerdir. Gur büyük bir ülkedir. Çoğu suları, bostanları, nehirleri olan mamur dağlardır. Müstahkem, sarp yerlerdir. Gur bölgesini Herat âmilliği, Ribat-ı Kervan, Garcistan bölgeleri yani üç taraftan Horasan bölgeleri kuşatır. Bunun için Gur bölgesi Horasan’a dâhil olur, oradan sayılır. Gur’un dördüncü sınırına gelince, burası Sicistan sınırıdır. Horasan’da Gur’un arkasında Bâmyan sınırından Pençhir’deki gümüş madeni dağına kadar dağlar uzanır” denir.

Ebü’l-Mecd İsmail el-Mavsili *Müzilü’l-irtiyab* adlı eserinde “Fervan, Gazne yanında bir belgedir” der. *Lübab*’ta “Lemğan Gazne dağlarında bazı yerlerdir” denir. *Kanun*’da “Gur bölgesinin merkezi Zûf’tur. Burası 89° boylamda, 38° enlemedir” denir. İbn Havkal “Bâmiyan âmilliğinden sayılan şehirler, Bağşur, Segâvend, Pençhir’dir” der. “Pençhir halkı yeri çok kazdıkları için çarşılarını kalbura benzetmişlerdir. Zira gümüşe ulaştıran maden damarlarını takip ederler. Bir damar bulurlarsa gümüşe ulaşıncaya kadar devamlı yeri kazarlar. Aralarından bir kişi yeri kazmak için çok mal harcar. Çoğu defa onu ve sülalesini zengin eden gümüş çıkar. Bazen kazılan yeri su basar veya başka bir şey olur çalıştıkları boşa gider. Bazen bir adam bir yerde gümüş damarı bulur, aynı damarı başka biri de keşfederse ikisi birden kazmaya başlarlar. Gelenek böyledir.

Önden keşfeden kişi arkadaşına itiraz eder. O damarın sahibi olur. Damarı bulmak için yarış yaparlarken şeytanların aklına gelmeyen hileler yaparlar. Biri damarı bulursa diğeri ortada kalır, yaptıkları, harcadıkları boşa gider. Eğer şikâyetleri müsavi olursa kandil yandıkça, aydınlattıkça yeri kazarlar. Kandil söner, yanmazsa daha fazla ileri gitmezler. Zira ışığın yanmadığı yere varanlar bir anda ölürler. Bir adamın bazen milyon dirhem sahibi olduğunu, bazen iflas ettiğini, fakir olduğunu, bazen hesapsız derece paraya sahip olarak akşama çıktığını görürsün. Pençirli şairin şu sözü bunu doğrular: [...]” denir.

Cetveller:

Birinci Cetvel:

Girdkûh: Hudut yanında dördüncü iklimde olup İbn Said’e göre 89° 30’ boylamda, 36° enlemedir. Bu ismin manası yuvarlak dağ demektir. Gird yuvarlak, kûh dağ demektir.

Bîruzkuh, Fîruzkuh: Gur dağlarının merkezi olup üçüncü iklimdedir. İbn Said’e göre 89° 40’ boylamda, 31° enlemedir. *El-Müşterik*’te “Bîruzkuh’un manası mavi dağ demektir. Burası müstahkem bir kale, Gur dağlarının merkezidir. Gur, Herat-Gazne arasında bir bölgedir. Gur hükümdarları Sam oğullarının merkezi buradaydı” denir İbn Said “Gur dağlarının merkezi Fîruzkuh şehri olup boylamı, enlemi cetveldeki gibidir” der.

Mîmend, Meymed: Zâbulistan’da üçüncü iklimde olup *Atval*’e göre 91° 55’ boylamda, 33° 20 enlemde, *Kanun*’a göre 92° 40’ boylamda 33° 4’ enlemedir. *El-Müşterik*’te “Mîmend, Gazne köylerinden biridir. Mahmud b. Sebüktegin’in veziri Ebü’l-Hasan Ali b. Ahmed el-Mîmendî buraya nisbet edilir. Mîmend ayrıca Fars bölgesinde bir köydür. Burayı gören biri ‘Suru olmayan, ceviz, elma, kayısı, üzüm ağaçları, suyu bol olan küçük bir köy olduğunu, suyunun arktan geldiğini, burasıyla

Cûr arasında iki konak mesafe olduğunu, Cûr'un doğusuna, Şiraz'ın 2 konak batısına düştüğünü" söyledi."denir.

Bamiyan: Zâbulistan'da dördüncü iklimde olup *Atval'e* göre 92° boylamda, 34° 35' enlemde, *Kanun'a* göre, 92° 50' boylamda, 34° 15' enlemedir. İbn Havkal "Bamiyan belde-leri, âmillikleri olan bir şehirdir. Buraya bağlı yerler arasında Kâbul, Lecrû, Fervan, Gazne, Pençhir vardır. Bamiyan, Belh'ten 10 konak mesafededir. Yanından büyük bir nehir akar Garcistan'a varır. Bamiyan'da bostan yoktur. Zira dağda bir şehirdir. Buraya meyve dışarıdan getirilir" der. *Lûbab'ta* "Bamiyan, Belh-Gazne arasında bir beldedir. Müstahkem bir kalesi vardır. Şehir küçüktür" denir. El-Mühellebî "Bamiyan Gazne'nin kuzeyindedir. İki arasında 45 fersah mesafe vardır" der. İbn Said "Ceyhun'a karışan ırmaklardan bazıları Bamiyan dağlarından iner" der.

Gazne: Zâbulistan'da, İbn Hakval'e göre Bamiyan'da üçüncü iklimde olup *Atval'e* ve *Kanun'a* göre 94° 20' boylamda, 33° 35' enlemedir. İbn Havkal "Gazne, Bamiyan âmilliklerinden olup bostanları yoktur. Hindistan'ın limanı (oraya ticaretin merkezi), ticaret yeri bir şehirdir. Gazne'den Bamiyan'a 8 konak kadardır. Gazne'nin meşhur Derbendi (geçidi) vardır. Ebû'r-Reyhan *el-Kanunü'l-mesûdî*'de bu geçitten söz eder. 92° 40' boylamda, 35° enlemedir "der. *Kitâbü'l-atval'*de de aynı boylam, enlem verilir. El-Mühellebî "Gazne, Büst bölgesinin Sicistan sınırının başlangıcında, 40 fersah kadar uzağındadır" der. *Lûbab'ta* "Belh, Gazne nahiyelerinden biridir. Gazne ise Hindistan'ın başlangıcında bir şehirdir" denir. Ebü'l Meccid el-Mavsîlî *Müzilü'l-irtiyab* adlı eserinde "Gazne Horasan'ın sonunda, Hindistan'ın başlangıcında bir şehirdir. Sanki Horasan ile Hindistan sınırı gibidir. Soğuğu şiddetlidir" der.

İkinci Cetvel:

Pençhir: Zâbulistan'da dördüncü iklimde olup *Atval'e* göre 94° 40' boylamda, 34° 50' enlemde, *Kanun'a* göre 94° 20' boylamda 35° enlemedir. İbn Havkal "Pençhir Bamyân âmilliklerindendir. Bir dağın başında bir şehirdir. Halkının çoğunun ahlâkı bozuktur" der. *Lübab'ta* "Pençhir, Belh bölgesinde bir şehirdir. Orada gümüş dağı vardır. Dirhem para çoktur. Orada bir tutam sebze bir dirhemden ucuza satılmaz. Çarşı kalbur gibidir, çok kazılmış çukur vardır" denir. *Kanun'da* Pençhir vadisinden bahsederken verilen enlem, boylam söylenir. "Dağlarında gümüş bulunur" der.

Kâbul: Zâbulistan'da, *Kanun'a* göre Kâbul'de, İbn Said'e göre Zâbulistan'ın merkezidir, üçüncü iklimdedir. *Atval'e* göre 94° 40' boylamda, 34° 30' enlemde, *Kanun'a* göre 95° 20' boylamda, 33° 45' enlemedir. İbn Havkal "Kâbul, Bamyân'dandır. Orada Müslümanlar ve Hint fakirleri oturur. Hindliler, ülkesi ne kadar uzakta olursa olsun bir şah (hükümdar) Kâbul'de tahta çıkmadıkça hükümdarlığının meşru olmadığına inanırlar. Kâbul Hindistan'ın limanıdır" der. *Lübab'ta* "Kâbul Hindistan'ın belli bir bölgesidir. Buraya ilim sahiplerinden bir grup kişi nisbet edilir" denir. *Kanunû'l-Mesûdî'de* "Kâbul kalesi Türk hükümdarlarının oturduğu yerdir. Sonra oraya Brahmanlar geldi. Helile bitkisi buraya nisbet edilir. Kâbul helile denir. Halbuki orada helile yoktur. Oraya helile vs. getiren tüccarlar olduğu için bu bitki ilacı oraya nisbet edilmiştir. Eskiden Hindlilere karşı Müslüman cephesiydi. Batısında Gazne şehri bulunur" denir.

YİRMİ ALTINCI İKLİM: TOHARİSTAN VE BEDAHŞAN

İbn Havkal “Toharistan çok şehri olan bir bölgedir. Belh’e bağlı yerlerdendir. Belh ise Horasan’dan sayılır” der. *Lübab*’ta “Toharistan, çeşitli beldeleri kapsayan büyük bir nahiyedir. Belh nehri Ceyhun’un ötesindedir. Bedahşan Toharistan’ın sonunda Türk ülkelerine komşu bir yerdir. Bedahşan’dan Belh’e 13 konak, Tâykan’a 7 günlük mesafe vardır” denir. Harezm beldelelerinden biri Yeftel’dir. *Lübab*’ta “Yeftel Toharistan’ın sonunda bir beldedir. Horasan emiri (beyi) Ebû Nasr b. Ebû’l-Feth el-Yefteli buraya nisbet edilir. Horasan tarihinde, Belh yakınında Karatigin’le yaptığı savaş dolayısıyla ondan bahsedilir.” denir.

Cetveller:

Birinci Cetvel:

Simincan: Toharistan’da dördüncü iklimde olup *Atval’e* göre 92° boylamda, 36° enlemedir. *Lübab* müellifi “Simincan, Toharistan’da Belh ötesinde küçük bir beldedir. Şair Di’bil b. Ali el-Huzâî, Abbas b. Cafer adına burada valilik yapmıştır” der.

İskelkend: Toharistan’da dördüncü iklimde olup *Atval’e* göre 92° 20’ boylamda, 36° 30’ enlemde, *Kanun*’a göre 92° 50’ boylamda, 36° 50’ enlemedir. *Lübab*’ta “İskeland Belh Toharistan’ında küçük, hayratı bol bir şehirdir. Bazen Sikekend şeklinde söylenir” denir.

Velvâlic: Toharistan’da dördüncü iklimde olup *Atval’e* göre 92° 20’ boylamda, 36° 55’ enlemde, *Kanun*’a göre [...] derece

boylamda, 37° 55' enlemedir. *Kanun*'da "Velvâlic, Toharistan'ın merkezi Heftulitlerin eski ülkesidir" denir. *El-Azizî*'de "Velvâlic şehri Toharistan'da büyük bir şehirdir. Burasıyla Taykan arasında 6 fersah mesafe vardır. Bütün Toharistan şehirleri düzlüktedir. Sadece Siken'de, Hülbük düzlükte değildir" denir.

Tâykan: Toharistan'da dördüncü iklimde olup *Atval'e* göre 92° 50' boylamda, 37° 25' enlemde, *Kanun'a* göre 93° boylamda, 36° enlemedir. *Lübab*'ta "Tâykan, Belh civarında Toharistan kürelerinden küçük bir beldedir. Tayganda denir. En temiz yerlerdendir" denir. *El-Azizî*'de "Tâykan büyük bir şehirdir. Dağlar arasında bir vadidedir. Halk kendilerine ait bir ırmaktan su içerler. Ağaçlık son derece verimli bir yerdir. Tâykân'dan Huttal'a 7 fersaktır" denir.

Râven: Toharistan'da dördüncü iklimde olup *Atval'e* göre 92° 40' boylamda, 37° 35' enlemde, *Kanun'a* göre, [...] derece boylamda 36° enlemedir. *Lübab*'ta "Râven, Belh Toharistan'ında bir şehirdir" denir.

Cirm: Bedahşan'da dördüncü iklimde olup *Atval'e* göre 94° 20' boylamda, 37° enlemedir. *Lübab*'ta "Cirm, Bedahşan'da Velvâlic ötesinde bir şehirdir. Buradan Fakih Ebû Abdullah Said b. Haydar el-Cirmî çıkmış, Muharrem 540/Temmuz 1145 tarihinde ölmüştür" denir.

İkinci Cetvel:

Bedahşan: Müstakil bir bölge ve beldeler olup dördüncü iklimdedir. *Kanun'a* göre 95° 20' boylamda, 35° enlemde, *Atval'e* göre, 95° 25' boylamda, 37° 10' enlemedir. İbn Havkal "Bedahşan hem bir bölgenin hem bir şehrin adıdır. Çok rus-takı (nahiyesi) vardır. Bedahşan'da lacivert taşı çıkarılır" der. *Lübab*'ta "Bedahşan, Toharistan'ın sonunda, Türk ülkesi sınırındadır. Cafer b. Mansur'un kızı Zübeyde burada çok entere-san bir kale inşa ettirmiştir. Buradan lacivert, billur, amiyant taşı getirilir. Bu madde (amiyant) papirüs içine, bedizehr (be-zard) taşına benzer" denir.

YİRMİ YEDİNCİ İKLİM: HAREZM

Toharistan ve oraya bağlı yerler bahsini bitirince Harezmi bahsine başladık. Harezmi bir bölgenin adıdır. Horasan ve Mâverâünnehir'den ayrıdır. Harezmi her taraftan çöller kuşaktır. Batısında bazı Türk ülkeleri, güneyinde Horasan doğusunda Mâverâünnehir kuzeyinde Ceyhun nehrinin sonundadır. Oradan sonra Ceyhun'un iki yakasında yer alır. En büyük şehri Gürgeç'tir, Ceyhun'un güneyinde bulunur. Arapça'da Cür-câniye denir. İbn Havkal "Harezmi en soğuk yerlerden biridir. Ceyhun nehrinde donma Harezmi'den başlar. Harezmi'nin merkezine Harezmiye denirdi (Kât). Nehir burayı tahrip etti. İnsanlar ötesinde yeni bir şehir kurdular. Bu şehir Ceyhun'un kuzeyindeydi" der. El-Mühellebî "Harezmi, Aral Gölü'nün güney-doğusundadır. Harezmi'den Âmul'e 12 konak mesafe vardır. Harezmi'den Aral gölüne ise 6 konak kadar mesafe bulunur" der.

Cetveller:

Birinci Cetvel:

Büyük Gürgeç: Hârezmi'de beşinci iklimde olup *Atval'e* ve *Kanun'a* göre 84° 1' boylamda, 43° 47' enlemindedir. *El-Müş-terik'te* "Gürgeç, Hârezmi'de iki şehrin adıdır. Biri büyük Gürgeç olup Hârezmi'nin merkezi ve Ceyhun nehri kıyısındadır. Küçük Gürgeç'ten ise bahsedilecek. Büyük Gürgeç'e yakındır. Aralarında 10 mil mesafe vardır. 616/1219 yılında mamur, kalabalık, dikkörtgen çarşısı olan bir şehirdi. Acemler Gürgeç

derler, Araplar Cürcâniye derler. Her iki şehrin adlarıdır” denir. *Kanun*’da “Gürgenç Ceyhun’un batısındadır” denir.

Harezmi Cürcaniyesi, Küçük Gürgenç: Harezmi’de beşinci iklimde olup *Atval’e* göre 84° 5’ boylamda, 42° 45’ enlemindedir. *El-Müşterik*’te “Küçük Gürgenç büyük Gürgenç’e yakındır. Aralarında 10 mil mesafe vardır. Araplar buraya Cürcâniye derler. Ceyhun nehrinin batısındadır” denir.

Kât: Harezmi’de beşinci iklimde olup *Atval’e* göre, 85° boylamda, 41° 36’ enlemde, *Kanun*’a göre 84° boylamda, 41° 36’ enlemindedir. Kât eskiden Hârezmi’nin merkeziydi. Ceyhun’un doğusundaydı. *Kanun*’da “Diğer bir Hârezmi vardı, Ceyhun’un doğusundaydı” denir. *El-Azizî*’de “Kât ile Türk ülkelerinden Yeniköy (Yeni-kent) arasında 50 fersah mesafe vardır. Hârezmi’nin en büyük şehirleri, Kât, Gürgenç, Hezâresb’ti” denir.

Zemahşer: Hârezmi’de beşinci iklimde olup *Atval’e* göre 84° 30’ boylamda, 41° 10’ enlemindedir. *Lübab*’ta Zemahşer, Hârezmi’de büyük bir köydür. Meşhur İmam Ebü’l-Kasım ez-Zemahşeri buradandır. Meşhur eserleri yanında şiir divanı da bulunur” denir.

Hezâresb: Hârezmi’de beşinci iklimde olup *Atval’e* göre 85° 20’ boylamda, 41° 10’ enlemindedir. *El-Ensab*’ta “Hezâresb’e Farsça’da Hezâresf denir. Hârezmi’de müstahkem bir kaledir” denir. *El-Azizî*’de “Hezâresb, Ceyhun’un batısındadır. Buradan Kât’a 6 fersah mesafe vardır” denir.

İkinci Cetvel:

Dergan, Derğam: Harezmi’de beşinci iklimde olup *Kanun*’a ve *Atval’e* göre 86° 24’ boylamda, 40° 30’ enlemindedir. Dergan, Harezmi’nin Merv tarafında son sınırıdır. *El-Azizî*’de “Dergan ile Hezâresb arasında 24 fersah mesafe vardır. Dergan şehri Hârezmi âmilliklerinden biridir” denir.

Ferebr: Ceyhun nehri yanında dördüncü iklimin sonundadır. *Atval'e* göre 87° 30' boylamda, 38° 45' enlemde, *Kanun'a* göre 86° 35' boylamda, 38° 40' enlemedir. *Lübab'ta* “Ferebr, Ceyhun’un Buhara tarafında bir beldedir” denir. *Kanun'da* “Ferebr, Mâverâünnehir’den Horasan’a geçiş noktasındadır” denir. İbn Havkal “Ferebr Buhara âmilliklerindendir. Verimli, Ceyhun üzerinde iskeledir, köyleri vardır. Mamur bir yerdir” der. Cetveli tamamlamak ve yakın olduğu için burasını Hârezm’e kattık.

YİRMİ SEKİZİNCİ İKLİM: MÂVERÂÜNNEHİR VE TÜRKİSTAN'DAN BURAYA BAĞLI YERLER

Yakut *el-Müşterik*'te "Turan Mâverâünnehir bölgesinin tamamının adıdır. Burası Heftalitlerin ülkesidir. Mâverâünnehir'in sınırlarını şöyle tarif edebiliriz. Burayı batıdan Hârezm sınırları, güneyden Bedahşan'dan Hârezm sınırına kadar Ceyhun nehri kuşatır. Zira Ceyhun bazı kıvrımları olsa da doğudan batıya akar. Kıvrımlar bazen kuzeye bazen güneye akar. Mâverâünnehir'in doğusunu, kuzeylerini tam bilmiyorum." der. İbn Havkal "Buhara'nın rustakları (nahiyeleri) 25'ten fazladır. Hepsi de Buhara'nın etrafındaki duvar içindedir. Ayrıca, duvar dışında da bazı şehirleri vardır. Ferebr vs. bunlardandır. Buhârâ'ya en yakın dağ Verke dağıdır. Buhara'nın duvar dışında tuzlaları vardır. Odunları, bostanlardan ve etrafındaki çöllerden getirilir. Bunlar dağdağan ve ilgin ağaçları gibi şeylerdir. Buhara arazisi Suğd ırmağının kaybolduğu yerdir. Buhara'ya doğudan Suğd bölgesi bitişir" der. *Lübab*'ta "Zuş, Buhara köylerinden biridir. Buraya Zûşî şeklinde nisbet yapılır" denir. Mâverâünnehir beldelerinden biri Kebûdencekes'tir. *Lübab*'ta "Kebûdencekes Semerkand şehirlerinden biridir. Buraya bir gurup ilim adamı nisbet edilir" denir İbn Havkal "Kebûdencekes köylerle, ağaçlarla kaplı bir rustaktır. Kebûdencekes şehri bu rustakın arkasına düşer. Suğd ırmağının kuzeyindedir" der. Mâverâünnehir şehirlerinden biri Nur'dur. *Lübab*'ta "Nur,

Buhara-Semer kand arasında bir dağın yanında küçük bir bel-
dedir. Burada ziyaret edilen türbeler vardır. Buraya Nûrî şek-
linde nisbet yapılır” denir.

Mâverâünnehir’de bazı mesafeler:

Semer kand’dan Hocende’ye 7 konak, Hocende’den Şaş’a
4 konaktır. Semer kand’a bağlı yerlerden biri Suğd vadisidir.
Burası dünyanın meşhur dört mesire yerlerinden biridir. Bu
mesîre yerleri Semer kand Suğd’u, Dımaşk Gûta’sı, Basra ya-
nında Übülle nehri (kanalı), Fars bölgesinde Bevvân vadisidir.
İbn Havkal “Semer kand Suğd’u Mâverâünnehir’dedir. Meşhur
dört mesire yerinin en temiz, en güzeldir. Zira Suğd vadisi
Buhara’dan Büttem dağlarına kadar 8 günlük mesafe boyunca
uzanır. Devamlı yeşillik, bostanlarla kaplıdır. Yeşillik hiçbir
yerde kesilmez. Bu bostanlar devamlı akan ırmaklarla çev-
rilidir. Yeşilliğin arkasında iki tarafta tarlalar tarlaların ar-
kasında sürülerin otladığı meralar uzanır. Burası Allah’ın en
temiz, en güzel ağaçlık yeridir. Semer kand Suğd vadisi üzerin-
dedir. Suğd ırmağı Semer kand’a 20 günlük mesafeden fazla
uzaktan çıkar. Semer kand’ın 2 konak batısına geçince Kay de-
nen yerde sayısız kola ayrılır. Buhara’ya kadar her beldenin
hizasında bir kol ayrılır. Semer kand, Suğd, Buhara sularının
kaynağı Büttem dağlarındadır.

Mâverâünnehir kûrelerinden biri Büttem kûresidir. Yük-
sek, sarp dağların bulunduğu bir kûredir. Genellikle çok so-
ğuktur. Burada kalabalık köyler vardır. Büttem dağlarından
birinde bir mağara bulunur. Kapıları, delikleri iyice kapanır.
İçinde geceleyin ateşe, gündüzleyin dumana benzeyen bir bu-
har birikir. Bu buhar keçeleşir, nişadır olur. Buhar çıkan bu
yere (mağaraya) ancak yaş keçe giyen insan girebilir. Süratle
içeri girer, hemen nişadırı alır. Bu buhar yer değiştirir. Yeni
yeri kazılır, yeniden ortaya çıkarılır. Buharın üzerine dağılma-
ması için oda kazılmazsa yaklaşıp zarar vermez” der.

Semer kand âmilliklerinden biri **Hâvus**'tur. *Lûbab*'ta "Semerkand'ın üst tarafında küçük bir beldedir" denir. İbn Hurdadbih "Hâvus'tan Zâmin'e çölden 7 fersaktır. Hâvus'tan Hasket'e de çölden 7 fersaktır. Hasket Şaş nehri (Seyhun) üzerindedir" der. Ustrûşane âmilliklerinden biri Necânikes'tir. *Lûbab*'ta "Burası Semânî'ye göre Semerkand civarında Üstrûşane yanında küçük bir beldedir" denir. Okunuş şekli verilir. Mâverâünnehir kûrelerinin en meşhurlarından biri Suğd'dur. *Lûbab*'ta "Burası dünyanın 4 mesîre yerinden biridir." denir. Bundan söz ettik.

İbn Havkal "Suğd'un başlangıcındaki ilk şehir Buhara âmilliklerinden **Debûsiye**'dir. Sonra Erbican, sonra Küşâniye, İstîhan, Semerkand gelir. Semerkand Suğd'un merkezidir. Suğd vadisi doğudan batıya uzanır. Suğd köylerinden biri Hoşûfağan'dır. *Lûbab*'ta "Hoşûfağan Suğd köylerinden büyük, hayratı bol bir köydür. Şimdi buraya Rasûlkantara denir" der. Tirmiz nahiyelelerinden biri Sarmencan'dır. *Lûbab*'ta "Sarmencan Tirmiz nahiyelelerinden biridir. Farsça'da Harmingan denir" der.

Mâverâünnehir beldelerinden biri **Vizar**'dır. *El-Ensab*'ta okunuş şekli verildikten sonra "Veazar" kalesi, camisi olan büyük bir beldedir. Semerkand'dan 4 fersah uzaklıktadır. Hatibinden hadis dinlemek için oraya gittim. Onun yanında bir gece kaldım" denir. Bu yerlerden biri **Pezde**'dir. *Kitâbü'l-atval*'de Pezde'nin 89° 35' boylamda, 38° 45' enlemde olduğu söylenir. *Lûbab*'ta "Pezde, Nehşeb'ten 6 fersah uzaklıkta müstahkem bir kaledir" denir. Mâverâünnehir şehirlerinden biri **Mâymerğ**'dir. *Lûbab*'ta "Burası Nahşeb tarafında, Buhara yolu üzerinde büyük bir köydür. Mâymerğ ayrıca Semerkand yanında bir köydür. Mâymerğ Ceyhun kenarında bir yerdir" denir.

Fergana beldelerinden biri **Merğinan**'dır. *Lûbab*'ta "Burası Fergana'nın meşhur beldelerinden biridir" denir. İbn Havkal "Merğinan Nesyâ'dan sayılır" der. Buradaki meşhur yerlerden biri **Endekan (Endican)**'dir. *El-Müşterik*'te "Burası Fergana âmilliklerinden bir köydür" denir. İbn Havkal "Fergana

dağlarında altın, gümüş madenleri vardır. Yukarı Nesyâ tarafında zift akan gözler bulunur. Bu dağlardan raft (petrol), firuze, demir, sarı bakır, kalay çıkarılır. Onların ülkesinde kömür gibi yanan siyah taş vardır. Bunun 3 vıkrı (yükü) bir dirheme satılır. Yanınca külü kalır, bu küller kullanılır” der. Mâverâünnehir nahiyelerinden biri Hudeyser’dir. *Lûbab*’ta “Hudeyser, Semerkand cephelerinden, Uşrûşene âmilliklerinden biridir” denir. İbn Havkal “Hudeyser ribatı meşhurdur” der. Mâverâünnehir şehirlerinden biri Barsket’tir. Diğer bir şehri Bûdahket’tir. Bu şehirlerden biri Bisket’tir. *Lûbab*’ta “Bisket, Şaş beldelerinden biridir. Buradan bir gurup âlim çıkmıştır” denir. Bu bölgedeki şehirlerden biri Hareşket’tir. *Lûbab*’ta “Burası Şaş beldelerindendir” denir. (Daha fazla bilgi için İbn Havkal’in eserine bakınız.)

Cetveller:

Birinci Cetvel:

Buhara: Mâverâünnehr’in büyük merkezlerinden olup beşinci iklimdedir. *Kanun*’a göre 87° 30’ boylamda, 39° 30’ enlemde, *Atval*’e göre 87° 50’ boylamda, 39° 20’ enlemde, *Resmü’l-arz*’a göre 87° 20’ boylamda, 37° 50’ enlemdedir. İbn Havkal “Buhara, dışı nezih, çok bostanı olan bir şehirdir. Bu diyarda Buhara halkından daha çok köylerini mamur eden bir belde yoktur. Buhara, köylerini, mezralarını içine alan 12x12 fersah alanlıkta bir duvar (sur) bulunur. Buhara’nın Horasan’a geçiş tarafında Ceyhun’a sınır büyük bir kûresi vardır. Buraya Semerkand’a bağlı olan Suğd arazisi de bitişir. Düz bir arazidir” der.

Yengi Kent: Karyetû’l-Hadîse de denir. Türkistan’da altıncı iklimdedir. *Atval*’e göre 86° 30’ boylamda, 47° enlemde, *Kanun*’a göre 78° 30’ boylamda, 44° enlemdedir. *Kanun*’da “Yeni Köy Aral Gölüne dökülen Seyhun nehri üzerindedir” denir. İbn Havkal “Yengi Kent, Şaş (Seyhun) nehrine yakın bir

beldedir. Harezmi'den 10 konaktan fazla, Fârab'tan 20 konaktan fazla mesafededir" der. Farslara ait *Kitabü'l-atval*'de "Yengi Kent ile Buhara arasında 25 fersah mesafe vardır" denir. İbn Havkal "Yeni Köy'de Müslümanlar oturur" der.

Cend: Türkistan'da altıncı iklimde olup *Atval*'e göre 87° 45' boylamda, 47° enlemde, *Kanun*'a göre [...] derece boylamda, 48° 30' enlemindedir. İbn Havkal "Cend, Yengi Kent yakınında küçük bir beldedir" der. *Lübab*'ta "Cend, Türk hududunda Seyhun kenarında bir beldedir. Buradan birçok değerli kişi çıkmıştır" denir.

Tavâvis: Buhara duvarının içindeki şehirlerden olup beşinci iklimdedir. *Atval*'e göre 87° 40' boylamda, 39° 30' enlemde, *Kanun*'a göre 87° 50' boylamda, 39° 30' enlemindedir. İbn Havkal "Tavâvis, Buhara'ya bağlı şehirlerden olup, Buhara âmilliklerini çeviren duvarın içindedir. Bostanları, akarsuları çoktur. Ceyhun'un hemen ötesindedir" der. Büyük, uleması çok bir belde idi. Şimdi haraptır. *Lübab*'ta "Tavâvis, Buhara köylerindendir. Buradan bir gurup ilim adamı çıkmıştır" denir. İbn Havkal "Buhara âmilliğinde Tavâvis en büyük minbere sahiptir. Her sene insanların toplandığı pazarı (panayırı) vardır" der. *El-Azizî*'de "Debûsiye'den Tavâvis'e 12 fersah, Tavâvis ile Buhara arasında 7 fersah mesafe vardır" denir.

Beykend: Buhara'ya bağlı şehirlerden olup beşinci iklimin başlangıcındadır. Şimdi haraptır. *Kanun*'a göre 87° 50' boylamda, [...] derece enlemde, *Atval*'e göre 97° 30' boylamda, 39° enlemindedir. Beykend'in nasıl okunacağı verilmez. Bu şekilde gösterilir. *Lübab*'ta "Beykend, Mâverâünnehir beldelerinden olup Buhara'ya bir konak mesafededir" denir. İbn Havkal "Orada (Beykend'de) 1000 ribat olduğunu duydum. Müstahkem suru, camisi vardır. Caminin yapımında, mihrabın süslemesinde çok para harcanmıştır. Mâveraünnehir'de daha güzel mihrap yoktur. Beykend'in köyleri, âmillikleri bulunmaz" der.

İkinci Cetvel

Germiniye: Buhara şehirlerinden olup, Buhara ile Semerkand arasında, beşinci iklimdedir. *Atval'e* göre 88° boylamda, 39° 30' enlemde, *Kanun'a* göre 87° 55' boylamda, 39° 40' enlemdedir. *Lübab'ta* Germiniye, Buhara-Semerkand arasında küçük bir beldedir" denir. İbn Havkal "Germiniye, Tavâvis'ten daha büyük, daha mamurdur. Nüfusu daha çok, daha verimlidir. Çok sayıda köyü vardır" der. *El-Azizî'de* "Germiniye şehri Tavâvis-Debûsiye arasında, Debûsiye'den 5 fersah, Tavâris'ten 7 fersah uzaklıktadır. Halkı kalabalıktır, Tavâvis'e yakın büyüklüktedir" denir.

Debûsiye: Buhara'ya bağlı olup Buhara-Semerkand arasında beşinci iklimdedir. *Atval'e* göre 88° 15' boylamda, 39° 40' enlemde, *Kanun'a* göre 88° boylamda, 39° 50' enlemdedir. *Lübab'ta* "Debûsiye, Buhara-Semerkand arasında küçük bir beldedir" denir. İbn Havkal "Dedbûsiye ve Erbincen Suğd vadisinin güneyinde, Horasan yolu (caddesi) üzerindedir. Rustakı, köyleri yoktur. Erbincen'den küçüktür" der. *El-Azizî'de* "Debûsiye, halkı kalabalık, Tavâvis'e yakın büyüklükte bir şehirdir. Debûsiye'den Keşâniye'ye 5 fersaktır" denir.

Nahşeb, Neseef: Mâveraünnehir şehirlerinden olup beşinci iklimin başlangıcındadır. *Atval'e* göre 88° 40' boylamda, 39° enlemde, *Kanun'a* göre 88° boylamda, 39° 50' enlemdedir. Nahşeb arapçalaştırılınca Neseef halini almıştır. İbn Havkal "Düzlükte kurulmuş bir şehirdir. Dağlar Keşş tarafında, 2 konak uzağındadır. Neseef'le Ceyhun arasında bir çöl vardır. Şehrin içinde akan bir nehir bulunur. Bu nehir Keşş sularının toplanmasından oluşur. Senenin bazı zamanlarında kesilir. Nahşeb genellikle verimlidir" der. El-Mühellebî "Nahşeb'in suları, meyveleri boldur. Havası sıhhate zararlıdır. Mâverâünnehr'in kıyısında kalan yerlerdendir. İki aya yakın Nahşeb'de oturdum. Her ilim dalında buradan âlim çıkmıştır" der.

Keşş: Mâverâünnehr şehirlerinden olup beşinci iklimdedir. *Atval'e* göre 89° 30' boylamda, 39° 30' enlemde, *Kanun'a* göre 88° 10' boylamda, 39° 50' enlemedir. İbn Havkal “Keşş, bir Mâverâünnehr şehridir. 1/3x1/3 genişliğinde verimli, meyveleri Mâverâünnehr'in diğer yerlerine göre erken eren, çukur, havası kötü bir yerdir. İki büyük nehri vardır. Bu nehirlerden birine Kassarin nehri, diğerine Aşur nehri denir. İkinci nehir kuzeyinden akar” der. *El-Müşterik*'te “Keşş, Mâverâünnehr'de Nahşeb yakınında bir şehirdir” denir. İbn Havkal “Keşş âmilliğinin uzunluğu ve genişliği 4'er günlük mesafedir” der. *El-Azizî*'de “Keşş şehrinin büyük rustakı vardır. Semerkand'a bağlıdır” denir.

İştihan: Semerkand Suğd'unda, beşinci iklimde olup *Atval'e* göre 88° 36' boylamda, 39° 55' enlemde, *Kanun'a* göre 88° 15' boylamda, 39° 25' enlemedir. *Lübab*'ta “İştihan, âmilliği olan bir köydür. Semerkand Suğd'un da Semerkand'dan 7 fersah uzaklıktadır. Buranın köylerinden Zâz'dan ilim adamları çıkmıştır” denir. İbn Havkal “İştihan, Semerkand'a ait olmayan bir âmilliğe sahiptir. Rustakları, köyleri vardır. Çok temiz, verimli, ağaçlık, meyvelik bir yerdir. Bostanları, köyleri, bahçeleri, gezinti yerleri çoktur. Şehri, kuhendizi (kalesi), rabaz'ı, devamlı akan nehirleri vardır” der. *El-Azizî*'de “İştihan ile Küşâniye arası 5 fersahtır. İştihan, Semerkand'ın 8 günlük uzağındadır” denir.

Üçüncü Cetvel:

Semerkand: Mâverâünnehr'in büyük merkezlerinden olup beşinci iklimdedir. *Atval'e* göre 89° boylamda, 4° enlemde, *Resmü'l-arz'a* göre 89° 30' boylamda, 37° 30' enlemde, *Kanun'a* göre 88° 20' boylamda, 40° enlemedir. İbn Havkal “Semerkand, Suğd vadisi'nin güneyinde bir şehirdir. Suğd bölgesinin merkezidir. Vâdi'ye yukarıdan bakar. Semerkand surunun etrafında büyük bir hendek bulunur. Şehrin, hendek üzerindeki

kurşun arklardan giren bir nehri (kanalı) vardır. Bu kanal İslâm'dan önce yapılmıştır. Rasüttak denen yerde çarşının ortasından geçer. Semerkand kapılarından Keşş kapısı üzerinde demir bir levha gördüm. Üzerinde Himyerice olduğu söylenen bir kitabe vardı. Kapının Yemen hükümdarı Tübbâ tarafından inşa edildiğini, Sanâ'dan Semerkand'a 1000 fersah mesafe olduğunu, kitabenin Tübbâ zamanında yazıldığını söylüyordu. Ben oradayken bir karışıklık çıktı, kapı yandı, kitabe kayboldu. Sonra kapıyı Muhammed b. Lokman b. Nasr b. Ahmedi'ss-Sâmânî yeniden yaptı. Kitabeyi yenilemedi. Semerkand'a Kûhek dağı denen küçük bir dağ birleşir. Şehrin taşları buradan getirilir. Şehrin, caddeleri, sokakları taş döşelidir" der.

Küşâniye: Semerkand Suğd'unda beşinci iklimde olup *Atval'e* göre 88° 20' boylamda, 39° 50' enlemedir. *Lübab'ta* "Küşâniye, Suğd bölgesinde Semerkand tarafında bir beldedir. Buradan bir gurup ilim adamı çıkmıştır" denir. İbn Havkal "Küşâniye'ye gelince, burası Suğd bölgesinin en mamur şehridir. Burası ve İştihan büyüklükte birbirine yakındır. Yalnız Küşâniye'nin merkezi köyleri daha büyüktür. İştihan rustaklarının sahası daha geniştir. Zira İştihan köylerinin sahası 1x5 konak mesafeyi kaplar. Küşâniye'nin köyleri ise 1x2 konak sahayı kaplar. Her iki şehir Suğd vadisinin kuzeyindedir. Küşâniye, Suğd bölgesinin kalbidir" der.

Erbincan: Semerkand Suğd'unda beşinci iklimde olup *Atval'e* göre 88° 25' boylamda, 39° 50' enlemedir. *Lübab'ta* "Erbincan, Semerkand Suğd'unda küçük bir beldedir. Bazıları elifsiz Ribincan şeklinde okunduğunu söylerler. Erbincan'ı Harezmi hükümdarı yağmalamış, şimdi harap haldedir" denir.

Fârab, Otrar: Şehri kadar olup Türkistan'da altıncı iklimdedir. *Atval'e* ve *Kanun'a* göre 88° 30' boylamda, 44° enlemedir. İbn Havkal "Fârab bir bölgenin adıdır. Uzunluğu-genişliği birer günlük mesafeden azdır. Bu bölgede ormanlar vardır. Tarlaları vadisinin batısındadır. Fârab vadisi Seyhun'dan su alır"

der. *El-Müşterik*'te "Fârab, Seyhun nehri ötesinde bir nahiye-dir" denir. *Lübab*'ta "Fârab, Şaş'ın üst tarafında, Balasagun'a yakın bir şehirdir. Fârab halkı Şafii mezhebindedir" denir. İbn Havkal "Fârab şehirlerinden biri Vesic'tir. 88° boylamda, 44° 20' enlemedir" der. *Kitabü'l-atval*'de aynı şey söylenir. "Fârab'ın merkezi kadar şehridir" denir.

Zâmin: Ustrûşene âmilliklerinden olup beşinci iklimde-dir. *Atval*'e göre 89° 40' boylamda, 40° 30' enlemde, *Kanun*'a göre 89° boylamda, 40° 20' enlemedir. *Lübab*'ta "Zâmin'e, Zâmic de denir. Semerkand bölgesinde Ustrûşene âmillikle-rinden küçük bir beldedir. Buradan kudret helvası getirilir. Bir gurup kişi buraya nisbet edilir" denir. İbn Havkal "Fer-gana-Suğd yolu üzerinde bir beldedir. Akarsuyu, bostanları, üzüm bağları, mezraları vardır. Nehirden su içerler. Sırtı Us-rûşene dağlarına, yüzü Oğuz sahrasına bakar" der.

Dördüncü Cetvel:

Şâş, Taşkent: Seyhun ötesinde bir bölge ve şehir olup be-şinci iklimdedir. Bir müellife göre 89 10° boylamda, 42° 30' enlemedir. Şâş şehri büyük, önemli bir şehirdir. İbn Havkal "Şâş düz bir arazidedir. Evlerinin çoğunda su akar. Mâverâün-nehir şehirlerinin en temiz yerlerindedir. Şâş'ta çok sayıda şe-hir vardır" der. Sayıları yirmi beşten fazladır. Adları yabancı-dır. Bu sebeple inceleyemedim. Bunları zikretmedim. Ahmed el-Kâtib "Şâş, büyük bir şehirdir. Semerkand âmilliklerinden-dir. Şâş'tan Fergana'ya 5 konak mesafe vardır" der. *Lübab*'ta "Şâş, Seyhun ötesinde bir şehirdir. Buradan Hocende'ye 4 ko-nak mesafe vardır" denir.

Binkes: Şâş'ın merkezi olup beşinci iklimdedir. *Atval*'e göre 90° boylamda, 41° 20' enlemde, *Kanun*'a göre 89° 10' boylamda, 42° 30' enlemedir. *Lübab*'ta "Binkes, Şâş'ın mer-kezidir" denir. Başka bir şey söylenmez. İbn Havkal "Şâş'ın merkezi Binkes'tir. Kuhendizi (kalesi) Şehristan'ı vardır. Kale

şehrin dışındadır. Yalnız şehrin, kalenin suru aynıdır. Şehrin Rabaz'ı da bulunur. Rabaz'ın da suru vardır. Bu surun dışında ikinci bir sur, bostanlar, evler vardır. Bunları da başka bir sur kuşatır. Kalenin (Kuhendiz) iki kapısı bulunur. Biri rabaza diğeri şehre açılır. Camisi kalenin duvarı üzerindedir. Şehrin uzunluğu bir fersahtır. Buralarda sular akar. Rabazda çok sayıda bostan bulunur" der.

Îlak: Buhara tarafında bir kûre veya beldeler topluluğunun adıdır. Beşinci iklimin sonundadır. *Kanun*'a göre 89° 10' boylamda, 43° 20' enlemindedir. İbn Havkal "Îlak Şâş bölgesine yakın bir bölgenin adıdır. Merkezine Tunkes denir. Etrafında bir sur, surun çeşitli kapıları vardır. Şehirde sular akar. Çok sayıda bostan bulunur. Türklerin girişini engellemek için, Şab dağından, Şâş vadisine kadar uzanan bir suru vardır. Îlak'ın aynı adla anılan bir nehri bulunur. Îlak bölgesi Şâş bölgesine bitişir. Aralarında engel yoktur" der. *Müşterik*'te "Îlak, Nisabur civarında bir belde, ayrıca Buhara bölgesinde başka bir beldedir. Îlak Nevbaht sınırından Fergana'ya kadar uzanan bir beldeler topluluğudur. En temiz yerlerdendir" denir. Bu ibare *Lübab*'tan alınmıştır. Zira *Lübab*'ta "Îlak, Nevbaht'tan Fergana'ya kadarki Şâş bölgesidir" denir.

İsficab: Türk cephelerinden olup beşinci iklimin başlangıcındadır. *Atval'e* göre 89° 50' boylamda, 43° 35' enlemde, *Kanun*'a göre 89° 20' boylamda, 43° 30' enlemindedir. *Lübab*'ta "İsficab, doğudaki büyük beldelerdendir. Türklere karşı huded (ceph) idi. Buradan bir gurup âlim çıkmıştır" denir. İbn Havkal "İsficab'a gelince, burası Tunkes'in üçte biri kadar bir şehirdir. Harap kalesi vardır. Şehri, rabazı mamurdur. Etrafında iki sur bulunur. Rabazın surunu bir fersah mesafeden kuşatır. Rabazında sular, bostanlar vardır. Şehir düz bir arazidedir. Burasıyla en yakın dağ arasında 3 fersah mesafe vardır" der. *El Azizi*'de "İsficab, Mâverâünnehir bölgelerinden daha büyük bir bölgedir" denir.

Beşinci Cetvel:

Usrûşene: Mâverâünnehr'in önemli merkezlerinden olup Semerkand ötesinde beşinci iklimdedir. *Atval'e* göre 90° boylamda, 40° enlemde, *Resmü'l-arz'a* göre 91° 10' boylamda, 36° 40' enlemde, *Kanun'a* göre 89° 30' boylamda, 39° 30' enlemdedir. İbn Havkal "Usrûşene, Suğd gibi bir bölgenin adıdır. Çoğu dağlıktır. Doğusunda Fergana'nın bir kısmı, batısında Semerkand sınırı, kuzeyinde Şâş. Fergana'nın bir kısmı, güneyinde Keşş sınırının bir kısmı ile Çağâniyan vardır" der. Usrûşene'de adları yabancı olan şehirlerden bahseder. Bunların doğruluk derecesini bilmiyoruz. Onun için onlardan söz etmedik. Semânî *Kitâbü'l-ensâb'ta* "Usrûşene, Semerkand ötesinde büyük bir bölgedir" der. Ahmed el-Kâtib "Usrûşene, Semerkand'ın 5 konak doğusundadır" der. *Lübab'ta* "Meşhur mutasavvıf Şiblî Usrûşene'dendir. Buranın âmillikleri arasında Necânîkes vardır. Burası Semânî'ye göre Semerkand civarında Usrûşene yakınında bir beldedir " denir.

Taraz: İsficab ötesinde Türkistan hududunda bir belde olup altıncı iklimdedir. *Lübab'ta* "Taraz, Türk hududunda, İsficab ötesinde bir şehirdir. Buradan çok ilim adamı çıkmıştır" denir. İbn Havkal "Taraz, Müslümanlarla Türkler arasında bir ticaret merkezidir. Etrafında kaleler vardır. Çiğil şehri buraya yakındır" der. *Lübab'ta* "Çiğil, Taraz yanında Türkistan'da bir beldedir. Ebû Muhammed Abdurrahman b. Yahya buradandır. Kadirhan zamanında Semerkand kâtibi idi. Neseî ondan hadis rivayet eder. 516/1122 yılında ölmüştür" denir.

Sâbat: Usrûşene âmilliklerinden olup beşinci iklimdedir. *Atval'e* göre 89° 55' boylamda, 40° 20' enlemdedir. İbn Havkal "Sâbat, Fergana'dan Şâş'a giden yol üzerindedir. Burasıyla Usrûşene şehirleri arasında 3 fersah mesafe vardır. Sâbat, Usrûşene'nin güney-doğusundadır" der. *El-Azizî'de* "Usrûşene şehirleri Zâmin, Sâbat, Zirek (Dizek)'tir" denir. *Lübab'ta* "Sâbat,

Mâverâünnehir’de Ustrûşene yanında, Semerkand’dan 20 fersah uzaklıkta meşhur bir şehirdir” denir.

Şelc: Taraz bölgesinde altıncı iklimde olup *Atval’e* göre 90° 30’ boylamda, 44° enlemde, *Kanun’a* göre 89° 55’ boylamda, 43° 20’ enlemdedir. *Lübab’ta* “Şelc, Taraz köylerinden olup küçük bir beldeye benzer. Türk cephelerinden biridir. Buradan bazı ilim adamları çıkmıştır” denir. *El-Azizî’de* “Şelc, Türk şehirlerinden biridir. Halkı Müslümandır. Burasıyla Taraz arası 4 fersaktır” denir.

Altıncı Cetvel:

Hocende: Fergana’ya dahil olup Seyhun kıyısında, beşinci iklimdedir. *Atval’e* göre 90° 35’ boylamda 41° 25’ enlemde, *Kanun’a* göre 90° boylamda, 40° 50’ enlemdedir. Ahmed el-Kâtib Hacende’den Semerkand’a 7 konak, Şâş’a 4 konaktır” der. İbn Havkal “Hocend Fergana’ya bağlıdır” der. *Lübab’ta* “Hocend, Seyhun kıyısında büyük bir şehirdir. Hocende de denir. Düz bir arazide olup çok bostanı, makbul meyveleri vardır” denir.

Şâvkes: Şâş’ta beşinci iklimde olup *Atval’e* göre 90° 30’ boylamda, 41° enlemdedir. *Lübab’ta* “Şâvkes, Şâş beldelerindendir. Buradan bazı ilim ehli kişiler çıkmıştır” denir.

Üsbânikes: İsfıcab bölgesinde beşinci iklimde olup *Atval’e* göre 90° 30’ boylamda, 40° enlemdedir. *Lübab’ta* “Üsbânikes İsfıcab’tan bir konak mesafededir” denir. İbn Havkal “Burası Üsrut’un rustaklarından. Ustrûşene’nin doğusundadır” der.

Hvâkand, Hokand: Fergana’da yukarı Nesyâ’da olup beşinci iklimdedir. *Atval’e* göre 90° 50’ boylamda, 42° enlemdedir. *Lübab’ta* “Hvâkand, Feragana’dadır” denir. İbn Havkal “Hokand, yukarı Nesyâ’da bir küredir. Fergana kürelerinin ilkidir” der.

Tunket: Şâş beyliğinde olup İlak’ın merkezidir. Beşinci iklimdedir. *Atval’e* göre 91° boylamda, (Başka birine göre 89°

boylamda), 43° enlemedir. *Lübab*'ta “Tunket, Ceyhun, Seyhun'un ötesinde bir Şâş şehridir. Buradan Nasr b. el-Hasan b. el-Kâsım et-Tunketî gibi âlimler çıkmıştır. Nasr Irak'a gitmiş, Endülüs'te kalmıştır” denir. İbn Havkal “Tunket, Îlak'ın merkezidir. Böyle söylerler. Belki de vav zummenin uzatılması sonucunu ilâve edilmiştir. Şehrîn kalesi, rabazı, nehri, hükümet sarayı vardır. Hem şehirde, hem rabazda akarsu bulunur. Îlak ile Şâş bitişiktir. Aralarında engel yoktur. İki yakanın bostanları, evleri Îlak sonundan Şâş vadisine kadar bitişiktir. Îlak dağlarında altın, gümüş madenleri vardır” der.

Yedinci Cetvel:

Ahsîkes (Eskiköy): Fergana'da beşinci iklimde olup *Atval'e* göre 91° 20' boylamda, 42° 25' enlemde, bir müellife göre 92° boylamda, 42° enlemedir. İbn Havkal “Ahsîkes, Seyhun nehri kıyısında düz bir arazide bulunan bir şehirdir. Burasıyla dağlar arasında 1 fersah kadar mesafe vardır. Ahsîkes Fergana'dan sayılır. Şâş nehri (Seyhun) üzerindedir” der. *Lübab*'ta da Fergana'da olduğu ifade edilir. *Kanunü'l-mesûdî*'nin bazı nüshalarında Fergana'nın merkezi olduğu söylenir.

Kâsan: Şâş'ın ötesinde, beşinci iklimde bir belgedir. *Atval'e* göre 91° 35' boylamda, 42° 15' enlemedir. İbn Havkal “Kâsan, bir şehrin, ayrıca bir bölgenin adıdır. Çok sayıda köyü vardır” der. Ahmed el-Kâtib “Kâsan, Fergana'nın merkezidir, önemli bir şehirdir” der. *Lübab*'ta “Kâsan, Şâş ötesinde bir şehirdir. Şâş ötesinde ve Fergana'dandır ifadeleri bu şehir için doğru düşer” denir. *El-Müşterik*'te “Kâsan, Seyhun nehri ötesinde Türkistan hududunda bir şehirdir. Türklerin istilasını, çok el değiştirmesi sebebiyle harap olmuştur. Zamanında halkı ve yeriyi dünyanın en güzel yerlerindendi” denir.

Balasagun: Türkistan'da yedinci iklimde olup *Atval'e* göre 91° 35' boylamda, 47° 40' enlemde, *Kanun'a* göre 91° 50' boylamda, [...] derece enlemedir. *Lübab*'ta “Balasagun Seyhun'un

ötesinde Türk cephesinde bir şehirdir. Kaşgar'a yakındır" denir. Derim ki; böyle yerler hakkında "Türk cephelerindendi" ifadesi kullanılır. Semânî zamanında Türklerin elindeyken bulunduğu durumu gösterir. Şimdi ise Tatarlar (Moğollar) elindedir.

Tirmiz: Ceyhun kıyısında, İbn Said'e göre Toharistan'da dördüncü iklimde olup *Atval'e* göre 91° 15' boylamda, 37° 35' enlemde, İbn Said'e göre 90° 15' boylamda, 37° 30' enlemde, *Kanun'a* göre 91° 55' boylamda, 36° 35' enlemedir. *Kanun'da* "Tirmiz, Ceyhun kıyısındadır" denir. İbn Havkal "Tirmiz, Seyhun vadisi kıyısında bir şehirdir. Sokaklarının, çarşılarının çoğu tuğla döşelidir. Bu civarın Ceyhun üzerindeki iskelesidir. Oraya en yakın dağ bir konak uzaktadır. Köyleri asla Ceyhun nehrinden su içmezler. Çağaniyan nehrinden su içenler. Tirmiz'e bağlı çok şehir ve kûre vardır" der. Mâverâünnehir, şehirleri ve kûreleriyle beraber zikreder. *Lûbab'ta* "Tirmiz, Ceyhun denen Belh nehri kıyısında eski bir şehirdir" denir.

Sekizinci Cetvel:

Vâşcird (Başgird): Mâverâünnehir bölgesinde dördüncü iklimin sonunda olup *Atval'e* göre 92° boylamda, 38° 30' enlemedir. İbn Havkal "Vâşcird, Sağâniyan (Çağâniyan)'a bağlıdır. Tirmiz gibidir. Vâşcird ve Şûmanda Çağâniyan yakınına kadarki yerlerde çok safran elde edilir, etrafa sevk edilir" der. Semânî, *Kitabü'l-ensab'ta* "Vâşcird, Ceyhun nehrinin ötesindedir, fiyatları çok ucuzdur. Orada meşhur Ribatlar, entere-san eski eserler vardır. İslâm tarihinin başlarında orada meşhur savaşlar olmuştur" der. *Azizî'de* "Vâşcird şehrinde Râsib kalesine 6 fersah mesafe vardır" denir.

Fergana: Şâş ve Seyhun-Ceyhun ötesinde büyük bir bölge (nahiye) olup beşinci iklimdedir. Bir müellife göre, 92° boylamda, 42° 20' enlemedir. İbn Havkal "Fergana bir bölgenin adıdır. Orada çok sayıda şehir, kûre vardır. Merkezi İsbîdbülân'dır. Fergana kûrelerinden biri yukarı Nesyâ'dır. Fergana'nın

Hocende tarafındaki ilk kûresidir. Aşağı Nesyâ ise yukarı Nesyâ'ya birleşir. Her ikisi ova, çayırılık yerlerdir. Aralarında dağ yoktur" der. *Müşterik*'te "Fergana, Mâverâünnehir'de bulunan bir şehir ve nahiyenin adıdır" denir. *Lûbab*'ta "Fergana, Ceyhun-Seyhun nehirleri ötesinde bulunan bir vilayetin adıdır" denir.

Kubâ: Fergana'da beşinci iklimde olup *Kanun*'a göre 92° 15' boylamda, 43° 15' enlemde, *Atval*'e göre 91° 50' boylamda, 42° 50' enlemedir. *Lûbab*'ta "Kubâ, Fergana bölgesinde büyük bir şehirdir. Buraya Kubâvî şeklinde nisbet yapılır. Medine yanındaki Kubâ'ya gelince burada takva üzere kurulan ilk mes-cid vardır. Buraya nisbet Kubâyî şeklindedir" denir. İbn Havkal "Kubâ, büyüklükte Ahsîket'i takip eder. Harap kühendizi (kalesi) bulunur. Şehri, Rabazı mamurdur. Rabazın etrafında sur vardır. Bostanları suları Ahsîket'ten fazladır" der. *El-Azizî*'de "Kubâ, Şâş bölgesinin en nezih şehirlerindendir" denir.

Vahş: Mâverâünnehir'de Hattalan kûresinde olup *Kanun*'a göre [...] derece boylamda, 37° 40' enlemde, *Atval*'e göre 92° 20' boylamda, 36° 40' enlemedir. *Lûbab*'ta "Huttalan Mâvenâünnehir bölgesinde Belh ötesinde bir beldeler topluluğudur. Oraya Huttalî şeklinde nisbet yapılır" denir. Semânî el-Ensab'ta "Vahş, Huttalan'da, Belh bölgesinde havası hoş bir beldedir. Orada eskiden hükümdarların evleri vardı. Hayratı bol bir yerdir" der. İbn Havkal "Huttal ile Vahş iki kûredir. Yalnız bir âmilliktedir. Huttalan vadilerinde sellerde biriken altın madenleri bulunur. Huttal'in şehri Helâvend, Lâvekend'tir. İkisi de Vahş bölgesindedir. Huttal, Vahş-Bedahşan (Harbab, Ceryab) nehirleri arasındadır. İçinde çok sayıda ırmak bulunur. Huttal şehri nehirleri, ağaçları olan son derece verimli, düz arazide bir şehirdir" der.

Dokuzuncu Cetvel:

Çağâniyan (Sağâniyan): Mâverâünnehir'de ayrı bir kûredir. Beşinci iklimdedir. *Atval'e* göre 92° 40', boylamda, 38° 50' enlemde, *Kanun'a* göre 93° 90' boylamda, 43° 15' enlemdedir. İbn Havkal "Sağâniyan, Tirmiz'den daha büyük bir şehirdir. Yalnız, Tirmiz'in halkı, malı daha çoktur. Sağâniyan'ın kalesi vardır. Tirmiz köyleri Sağâniyan nehrinden su içerler. Sağâniyan bütün bir âmilliğin adıdır" der. *Lübab'ta* "Farsça'da Sağâniyan'a Çağâniyan denir. Suları, ağacı bol bir büyük kûredir. Buraya Sağânî, Sâğânî şekillerinde nisbet yapılır. Ceyhun nehri ötesinde bir beldeler gurubudur" denir.

Şûman: Çağâniyan'da dördüncü iklimin sonunda olup *Atval'e* göre 91° 30' boylamda, 38° 20' enlemde, *Kanun'a* göre 92° 50' boylamda, 37° 20' enlemdedir. *Lübab'ta* "Şûman, Ceyhun'un ötesindeki Çağâniyan şehirlerindendir. Eskiden Müslüman cephesiydi. Halkı sultana karşı gelen kişilerdir" denir.

Kaşgar: Kef ve Kafla yazılır. Türkistan'ın merkezi olup altıncı iklimdedir. *Atval'e* göre, 96° 30' boylamda, 44° enlemde, *Kanun'a* göre 95° 25' boylamda, 44° enlemdedir. *Lübab'ta* "Kâşgar, doğu şehirlerindendir. Her ilim dalında bir gurup Müslüman âlim buraya nisbet edilir" denir. İbn Said "Kâşgar, Türkistan'ın merkezidir" der. *Azizî'de* "Kâşgar, büyük kalabalık bir şehirdir, etrafında sur vardır. Halkı Müslümandır" denir. *Kanun'da* "Kâşgar'a Ordukent denir" der.

Hoten: Türkistan'ın en uzak noktasında beşinci iklimdedir. *Atval'e* göre 106° boylamda, 42° enlemde, *Kanun'a* göre 100° boylamda, 43° 30' enlemdedir. *Lübab'ta* "Hoten, Yüzkent ötesindeki Türkistan şehirlerinden biridir" denir. *Azizî'de* "Mamur, verimli, çok ırmağı olan bir şehirdir" denir.

Hanbalık: Uzakdoğu'da Çin yakınında dördüncü iklimde olup İbn Said'e göre 144° boylamda, 35° 25' enlemdedir. İbn Said bu şehrin aklın alamayacağı kadar büyük olduğundan söz eder. "Burası tüccarların dilinde dolaşan büyük bir merkezdir.

Halkı Çin ırkındandır. Orada gümüş madeni vardır. Hanbalık'ın güneyinde Hind hükümdarı Belleherâ'nın ülkesinin dağları bulunur" der.

Karakum: Doğu Türkistan'ın en uzak noktasında üçüncü iklimde olup İbn Said'e göre 156° 40' boylamda, 30° 36' enlemedir. Karakum kelimesinin Türkçe manası siyah kum demektir. İbn Said "Karakum, Moğolların (Tatarların) merkeziydi. Moğol ülkesi de o taraftadır. Karakum halkı halis Moğollar'dır. Hanları buradandır" der.

Ülkelere dair sağlam bulduğumuz haberler bunlardır. Bitiş tarihi: Hicri: 721/ Miladi: 1321

DİZİN

A

Abdullah b. Abbas (el-Mansur'un amcası) 63
Adana 61, 204, 205, 214
Adem (Hz.) 76, 138, 299
Aden 27, 34, 37, 73, 84, 86, 88, 89, 90, 91, 94, 95, 97, 98, 104, 111, 146, 286, 290
Adıyaman (Hısn-ı Mansur) 62, 197, 204, 224, 226, 228
Afamiye gölü 52, 53, 60
Afrika(Efrikiye) 12, 20, 27, 37, 39, 74, 121, 125, 126, 135-142, 145, 153, 171, 174, 255, 260
Aftigin el-Türki (Fatımi kumandanı) 59
Ahlat (Halat) 53, 78, 307, 308, 309, 311, 314, 315, 321
Ahmed b. Ebî Yakub 197, 308, 347
Ahmedü'l-Kâtib 214, 215, 218
Akçakirman 45, 71, 189, 190
Akdeniz (Rum denizi) 11, 27, 32, 39, 43, 45, 46, 57, 59, 60, 61, 75, 105, 108, 110, 113, 116, 117, 118, 121, 127, 130, 142, 166, 167, 168, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 178, 187, 197, 200, 203, 205, 206, 207, 213, 218, 301, 303
Akkâ 8, 12, 41, 207, 209, 210, 214

Akşar (Akşehir) 304, 305
Aksaray 304, 305
Alaiye (Alanya) 302, 303, 305
Ali (Hz.) 88, 89, 94, 250,
Almanya 181, 194
Almeria 123, 133, 162, 163, 164
Amasya 305
Amr b. el-As 108, 116, 118
Anadolu (Rum diyarı) 11, 12, 60, 61, 63, 77, 79, 231, 301-308, 312, 314
Ankara (Engüriye) 61, 303, 312
Ankara nehri 61
Antakya 41, 52, 53, 60, 77, 203, 205, 218, 220, 221, 223, 224
Antalya 301, 302, 303
Aras nehri (Er-Rass nehri) 68, 309, 319
Askalan 12, 41, 198, 206
Astronomi 18, 19, 26, 184, 193
Asuvan 57, 105, 106, 107, 113, 114, 119
Atina 188, 189
Atlas okyanusu 11, 12, 23, 26, 30, 38, 70, 74, 75, 82, 121, 123, 124, 128, 129, 148, 155, 169, 170, 171, 172, 177, 194, 217
Avar/lar (Serir/ler) 183, 311
Avâsım 203, 205, 220
Avrupa 10, 11, 15, 46, 75, 121, 154, 158, 167, 174, 186

Azak 44, 180, 192
Azak denizi 43, 44, 71, 191, 192,
310
Azerbaycan 11, 54, 64, 68, 69, 80,
233, 308, 309, 311, 316,
317, 318, 319, 320, 321,
323, 324, 330, 334, 336

B

Bağdad 62, 63, 64, 65, 244, 245,
246, 247, 248, 249, 250,
251, 252, 253, 254, 255,
256, 258, 262, 270, 273,
337
Balasagun 378, 382
Baltık denizi (Vareng denizi) 39,
46
Basenfâ nehri 64
Batlamyus 12, 13, 28, 35, 49, 56,
70, 73, 76, 77, 79, 144, 146,
170, 210
Baybars 8, 199, 209
Bedahşan 12, 69, 359, 360, 365,
366, 370, 384
Belensiya (Valencia) 42, 58, 157
Belh 69, 250, 348, 349, 353, 356,
357, 358, 359, 360, 363,
364, 365, 366, 384
Belh nehri 69, 365, 383
Benû İsrail 105, 110, 208, 212, 224
Berke Tatarları 180
Beykend 374
Beyrut 10, 12, 15, 16, 41, 89, 213
Beytlahtm 208
Beyzâ 122, 264, 265, 269
Bidlis (Bitlis) 309, 311, 314, 315
Bire (Birecik) 61, 197, 228, 229,
231, 233
Bîrun 282, 283

Bordeaux denizi (Manş denizi)
39, 46, 154, 159, 170, 177,
186
Britanya adası 46, 170, 177
Buhara 76, 312, 321, 341, 347,
352, 357, 369, 370, 371,
372, 373, 374, 375, 379
Bulgaristan (Bürçan) 188

C-Ç

Caber kalesi 12, 61, 229, 234
Caferü't-Tayyar 212
Çağâniyan (Sağâniyan) 358, 380,
383, 385
Cebel-i Tarık 39, 75, 121, 129,
171, 172
Cemaleddin İbnü'n-Nedim 13
Cengizhan 192
Cenova 42, 172, 186, 187, 188
Cerevâsia dağı (Hırvat dağı) 182
Çerkez 18, 196
Ceyhan nehri 60, 203, 214, 216,
223,
Cezâyirü'l-Hâlidât (Kanarya
adaları) 12, 23, 33, 70, 82,
170, 217, 294
Cibal (Irak-I Acem) 12, 198, 244,
256, 258, 264, 308, 324,
325, 326, 327, 328, 329,
330, 331, 332, 333, 334,
335, 336, 339, 340, 345,
346, 358
Cidde 37, 84, 85, 90, 96, 97, 120
Çin 11, 18, 22, 27, 32, 34, 35, 76,
81, 103, 104, 107, 285, 290,
292, 293, 294, 295, 296,
299, 300, 301, 385, 386
Çin denizi 22, 32, 34, 35, 293, 295
Cûdî dağı 77, 78

Cürcan 47, 48, 69, 250, 311, 330,
332, 340, 343, 344, 345,
346, 350, 351

Cürcan nehri 69

D

Dağlar 11, 17, 19, 26, 35, 36, 51,
60, 73, 79, 82, 91, 97-98,
127, 238, 303, 306, 315,
327, 366, 375

Dandânekan (Dandanakan) 357,
358

Delhi 272, 285, 289

Deren dağı (Atlas dağı) 74

Deylem 12, 47, 48, 308, 311, 324,
332, 333, 334, 336, 337,
338, 339, 340, 344

Dicle hadise'si 241

Dicle nehri 54, 58, 63, 66, 67, 78,
241, 244, 245, 252, 254,
255

Dimyat 12, 41, 50, 57, 105, 106,
108, 115, 117, 280

Düceyl kanalı 65, 243

E

Ebû Bekir (Hz.) 85, 91, 346

Ebu Futrus nehri 59

Ebü'l-Fidâ 7- 13, 16

Ebü'l-Mecdi'l-Mavsûlî 346

Efrikiye (Afrika) 12, 20, 27, 37,
39, 74, 121, 125, 126, 135-
142, 145, 153, 171, 174,
255, 260

Eğripos adası (Negrepont adası)
176, 188

ekvator 11-13, 20-23, 25, 26, 27,
30, 33, 35, 38, 49, 56, 73,
76, 82, 144-147, 149-151,
294, 299

el-Ariş 41, 105, 110, 111

el-Belâzurî 13, 235

el-Birûnî 13, 25, 26, 28, 30, 37, 46,
82, 83, 95, 223, 283, 288,
289

el-Melikü'l-Mansur 7-9

el-Melikü'n-Nâsir 8, 9

el-Mühellebî 14, 15, 35, 63, 188,
198, 201, 231, 264, 273,
276, 283, 286, 290, 296,
297, 299, 300, 316, 317,
318, 319, 331, 332, 333,
338, 339, 341, 343, 344,
349, 352, 354, 363, 367,
375

el-Mutarriżî 13

el-Mühellebî 14, 15, 35, 198

el-Nehritirî 262

el-Yakubî 13, 308, 331, 332

Endülüş 11, 26, 34, 38, 39, 42, 46,
58, 74, 75, 83, 121, 122,
123, 124, 125, 128, 130,
133, 136, 154, 155, 156,
157, 158, 159, 160, 161,
162, 163, 164, 165, 166,
167, 168, 169, 170, 171,
173, 177, 187, 204, 382

Engüriye (Ankara) 61, 303, 312

Erbîl (İrbil) 64, 233, 241, 242,
324, 327

Erciş 53, 311, 315, 316

Erciş Gölü (Van gölü) 53, 311,
315, 316

Erihâ 198, 199, 205, 210

Ermeniye 11, 231, 301, 306, 307,
308, 309, 311, 313, 314,
315, 316, 317, 318, 324

Erran 11, 48, 68, 69, 308, 309,
311, 316, 318, 320, 321,
322, 323, 324

Er-Rass nehri (Aras nehri) 68,
309, 319

Erzen 61, 64, 78, 307, 314
Erzene'r-Rum (Erzurum) 61, 68,
78, 235, 306, 307, 309, 313
Erzincan 313, 314
Eşkefonya (Slovenya) 182
es-Semâni 235, 248
Esterâbad 332, 340, 343, 344
Etil nehri 47, 48, 71, 72, 183, 192,
193

F

Fârab (Otrar) 70, 374, 377, 378
Fars denizi 34, 35, 36, 63, 64, 84,
86, 103, 244, 257, 264, 272,
280, 282, 283, 285, 297,
298
Fas (Mağribü'l-Aksa) 38, 50, 57,
74, 121, 122, 123, 127, 129,
130, 131, 132, 133
Fergana 76, 88, 359, 372, 378, 379,
380, 381, 382, 383, 384
Filistin 59, 88, 198, 199, 205, 206,
207, 208
Fırat nehri 54, 61, 62, 63, 84, 203,
225, 226, 229, 231, 237,
240, 241, 248, 253, 289,
307
Fransa 42, 46, 170, 171, 181, 186,
194
Fustat 57, 106, 107, 108, 109, 110,
111, 115, 116, 118, 256

G

Galiçia (Cillikiyye) 26, 75, 157,
158, 159, 160, 164, 166,
168, 169
Gazze 12, 41, 110, 197, 198, 205,
206
Gence 323
Girit adası 176

Göller 5, 11, 49, 50, 52, 54, 56, 63,
64, 70, 137, 139, 245, 316
Granada 58, 124, 156, 157, 162,
163
Gur 12, 68, 276, 278, 345, 361,
362
Gürcü/ler 44, 182, 301, 321

H

Habur 62, 232, 235, 236, 237, 240
Halat (Ahlat) 53, 78, 307, 308,
309, 311, 314, 315, 321
Halep 12, 84, 197, 202, 204, 219,
221, 226, 227, 234
Hama 7, 8, 9, 59, 60, 77, 128, 190,
200, 202, 221, 224, 236,
289, 293, 314
Hama nehri 59, 60
Hamidoğulları 301, 302
Hanbalık 294, 385, 386
Hanefi 107, 193
Harakle (Ereğli) 61, 305, 312
Harezmi 12, 47, 55, 69, 70, 280,
344, 347, 349, 359, 360,
365, 367, 368, 369, 370,
374, 377
Harezmi gölü (Aral gölü) 55, 69,
70, 193, 367, 373
Harran 12, 62, 203, 231, 232, 233,
234, 236, 238
Harunerreşid 61, 204, 214, 220,
237, 305, 352, 353
Hâruniye 204
Harun (Hz.) 77, 208
Hayber 89, 94, 100
Hazar denizi 27, 32, 46, 47, 48, 55,
68, 69, 72, 79, 80, 182, 183,
192, 193, 195, 308, 311,
320, 322, 323, 336, 337,
341-344

Hemedan 78, 256, 319, 324-332, 335, 338
 Herat 279, 345, 347, 348, 351, 353-357, 361, 362
 Hısn-ı Mansur (Adıyaman) 62, 197, 204, 224, 226, 228
 Hicaz 38, 84, 85, 86, 87, 91, 92, 93, 94, 96, 99, 101, 111, 124, 199, 206, 212
 Hind denizi (Mavi deniz) 22, 34, 35, 36, 38, 84, 147, 275, 282, 285, 287, 288, 289, 295, 299, 300
 Hindistan 34, 35, 97, 272, 280, 285-291, 298, 345, 363, 364
 Hindmend nehri 54, 68, 278, 279
 Hristiyan /lar 52, 53, 107, 119, 150, 157, 158, 160, 163, 167, 168, 169, 171, 175, 182, 183, 185, 187, 188, 189, 190, 191, 196, 200, 201, 205, 208, 212, 213, 214, 222
 Hısn-ı Keyfâ (Hasan Keyf) 236, 237, 240
 Horasan 12, 193, 250, 255, 264, 265, 272, 273, 276, 277, 324, 325, 330, 331, 333, 334, 338, 339, 343-361, 363, 365, 367, 369, 373, 375
 Hoten 385
 Hudeybiye 87, 88
 Hülâgû 8, 53, 180, 183, 317, 319, 322
 Humâhen 147
I-İ
 İbn Bâtiş 14
 İbn Cezle 11, 18

İbn Hallikan 14, 235, 266, 329, 337
 İbn Havkal 4, 11, 12, 14, 17, 54, 55, 67- 69, 78, 81, 86, 87, 90, 93, 94, 98, 106, 108, 111, 135, 142, 164, 189, 198, 200, 202, 203, 204, 206, 208, 213, 214, 215, 220, 222, 223, 225, 226, 228, 229, 232, 233, 234, 235, 236, 239, 241, 243, 250, 251, 253, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 265-274, 276-284, 298, 303, 306, 308, 309, 311, 312, 314, 315, 317-322, 324-345, 347, 349, 350-361, 363-367, 369, 370-385
 İbn Hurdadbih 14, 17, 189, 203, 204, 292, 312, 331, 372
 İbn Murahhal 118
 İbn Mutarriş 14, 73, 111
 İbnü'l-Esir 9, 198, 232, 236
 İbnü'l-Verdi 10
 İfrin nehri 60
 İhmim 111, 112, 114
 Irak 11, 81, 85, 86, 87, 88, 100, 101, 104, 106, 123, 197, 200, 221, 227, 229, 231, 232, 237, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 260, 280, 308, 324, 326, 327, 328, 330, 331, 334, 339, 345, 348, 382
 Irak Batâihi (Irak Gölleri) 54
 İrbil (Erbil) 64, 233, 241, 242, 324, 327

İşbiliyye (Sevilla) 58, 155, 156,
159, 161, 162, 165, 172
İşbiliyye nehri (Sevilla nehri) 58,
155, 156, 159, 165, 172
İsfahan 67, 258, 259, 262, 264,
265, 267, 269, 270, 274,
325, 326, 327, 331, 332,
333, 334, 335, 345, 347,
351, 353, 360
İskenderiye 9, 40, 43, 50, 74, 105,
106, 107, 108, 109, 113,
116, 117, 121, 124, 127,
140, 141, 143, 176, 194,
287, 289, 302
İskenderiye feneri 107, 289
İskenderun kapısı 41, 218
İsrailoğulları 211
İstanbul (Konstantiniyye) 41, 43,
44, 45, 46, 71, 171, 172,
178, 180, 181, 185, 186,
188, 189, 190, 191, 301,
310, 312
İzlanda (Tüli, Thule) 171

K

Kâbe 81, 87, 91, 197, 199
Kâdisiyye 244, 246, 249
Kahta 224, 225, 306
Kalikala (Erzurum) 61, 68, 78,
235, 306, 307, 308, 309,
313
Kamer dağı (Kumr dağı) 27, 33,
49, 56, 73, 144, 145, 295
Kâmrın dağları 290
Kaplan adası 196
Karadeniz (Pontus denizi/Kırım
denizi) 12, 27, 32, 41, 43,
44, 46, 61, 71, 183, 189,
190, 191, 196, 301, 305,
310, 313
Karakum 386

Karamanoğulları 301
Karasu 53, 60, 220, 222
Kaşgar 383, 385
Kasr-ı Şirin 256, 327, 328
Kastamonu (Kestamuniye) 10,
303, 312
Kasteliyon (Castellon) 169
Kayrahan 126, 135, 137, 138, 139,
141
Kaysâriye (Kayseri) 304
Kaysâriyye 206, 207
Kenk nehri (Ganj nehri) 70, 288,
290, 299
Keşş 375, 376, 377, 380
Kilikya 8, 12, 176
Kirman 11, 36, 44, 79, 180, 264,
265, 268, 270, 271, 272,
273, 274, 276, 280, 282,
285, 298, 335, 345, 346,
347, 351, 352, 359
Kisra 79, 229, 245, 252, 256, 322,
328, 334, 351
Kılıç Arslan 7
Kıbrıs adası (Kıbrıs adası) 176,
177
Kırım 180, 190, 191, 192, 310, 313
Kırım denizi (Karadeniz /Pontus
denizi) 12, 27, 32, 41, 43,
44, 46, 61, 71, 183, 189,
190, 191, 196, 301, 305,
310, 313
Kızıldeniz (Kulzum denizi) 27,
36, 37, 38, 92, 105, 108,
109, 112, 117, 119, 146,
147, 296, 297
Konstantiniyye (İstanbul) 41, 43,
44, 45, 46, 71, 171, 172,
178, 180, 181, 185, 186,
188, 189, 190, 191, 301,
310, 312
Konya 61, 301, 302, 303, 304, 305

Korsika 172
 Kostine (Kosantine) 134, 135
 Kubâ 88, 384
 Kubbetü'l-Arz 23
 Kudüs 77, 110, 198, 205, 207, 208, 326
 Kûfe 54, 62, 63, 84, 85, 86, 88, 90, 100, 101, 104, 232, 244, 245, 247, 248, 249, 250, 252, 255, 256, 325, 328
 Kum 265, 325, 326, 331, 332, 333, 334, 346
 Kûmis 12, 265, 334, 339, 342, 343, 345
 Kûrâ gölü 49, 56, 151, 153
 Kurtuba 58, 156, 157, 160, 161, 162, 163

L

Lazkiye 41, 218, 219, 220
 Lübnan dağı 76
 Lüd 199, 207
 Lükam (Amanos) dağı 60, 76, 77, 200, 204, 205

M

Mağrib (Kuzey Afrika) 11, 20, 27, 33, 34, 39, 74, 107, 109, 121, 126, 128, 129, 130, 132, 133, 134, 135, 139, 142, 154, 260
 Makedonya 189
 Malatya 61, 62, 204, 224, 228, 231, 305, 306
 Malazgird 314, 315
 Mâleka (Malaga) 162, 163
 Mansura 50, 70, 108, 280, 281, 282, 283, 284, 288
 Manş denizi (Bordeaux denizi) 39, 46, 154, 159, 170, 177, 186

Maraş 197, 223
 Mardin 236, 238, 240
 Marmara denizi 45, 171
 Marsilya 168, 194
 Mâveraünnehir 12, 204, 246, 312, 345, 347, 360, 367, 369-376, 378, 379, 381, 383, 384, 385,
 Mavi deniz (Hind denizi) 22, 34, 35, 36, 38, 84, 147, 275, 282, 285, 287, 288, 289, 295, 299, 300
 Mayorka 154, 167, 173, 187
 Mâzenderan 12, 341, 342, 343, 344
 Medine 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 94, 99, 100, 101, 240, 384
 Medyen 37, 84, 92, 93, 100
 Medyûne dağı 74, 122
 Mehdi (Abbasi halifesi) 67, 138, 140, 142, 252
 Mekke 85, 86, 87, 88, 89, 91, 97, 99, 100, 102, 104, 107, 240, 329
 Menbic 203, 204, 226, 229, 231
 Merâğa 8, 53, 54, 309, 311, 317, 319, 320, 327, 329
 Merakeş 74, 127, 128, 131, 132
 Mervîşahcan 348, 349, 356, 357, 358
 Mescidû'l-Haram 91
 Messine 175
 Meyyâfârikîn 63, 64, 232, 236, 237, 240, 242, 311, 314
 Mısır 9, 11, 12, 35-38, 40, 44, 49, 52, 56, 57, 59, 73, 75, 87, 88, 92, 98, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 126, 134,

140, 142, 148, 149, 151,
153, 171, 197, 213, 244,
270, 277, 295
Mogadişu 49, 144, 151, 152, 153
Muhammed (Hz.) 17, 85, 87, 88,
89, 91, 92, 199, 329
Mürçia nehri 58, 59
Muş 313, 314
Musa (Hz.) 92, 208
Müslüman/lar 38, 41, 54, 75, 119,
124, 125, 133, 137, 139,
141, 145, 148, 149, 150,
151, 152, 157, 158, 168,
169, 175, 176, 182-185,
190, 191, 193, 195, 200,
201, 209, 214-217, 255,
281, 283, 284, 287-290,
296, 297, 299, 302, 303,
310, 317, 321, 326, 330,
364, 374, 380, 381, 385
Musul 63, 64, 78, 231, 232, 233,
236, 239, 240, 241, 242,
249, 327, 329

N

Nablus 198, 208, 209
Nahcivan (Neşevâ) 309, 311, 314,
318, 319
Nasireddin et-Tûsî 73
Necm kalesi 197, 203, 229
Negrepoint adası (Eğripos adası)
176, 188
nehirler 11, 51, 55, 56, 58, 59, 60,
62, 63, 64, 66, 68, 71, 105,
107, 122, 133, 144, 146,
163, 330, 361, 376
Nesâ 343, 344, 347, 351, 352, 354,
360
Neşevâ (Nahcivan) 309, 311, 314,
318, 319
Nestera 50, 117

Nestera gölü 50,
Nevbendecan 264, 267, 268
Nil 27, 33, 49, 50, 56, 57, 63, 70,
73, 74, 75, 76, 105, 106,
107, 108, 109, 111, 112,
114, 115, 116, 117, 118,
119, 144, 146, 148, 149,
150, 151, 152, 153, 181,
244, 256, 290
Nisâbur 330, 334, 346, 347, 349,
350, 351, 352, 353, 354,
355, 357, 360
Nuh (Hz.) 78, 138, 197, 238, 330
Nusaybin 62, 231, 236, 238, 239

O-Ö

Ömer (Hz.) 66, 91, 108, 116, 118,
206, 208, 256, 330
Osman (Hz.) 92, 200, 355, 359
Otrar (Farab) 70, 374, 377, 378,

P

Paris 15, 181
Pisa 42, 187
Pontus denizi (Karadeniz /Kırım
denizi) 12, 27, 32, 41, 43,
44, 46, 61, 71, 183, 189,
190, 191, 196, 301, 305,
310, 313

R

Rahba 12, 61, 93, 231, 237
Rakka 12, 61, 62, 88, 229, 230,
231, 232, 234, 235, 237
Rame 87
Rey 79, 242, 244, 264, 265, 324,
325, 326, 327, 329, 331,
332, 333, 334, 335, 336,
337, 338, 341, 342, 345,
346, 359

Roma 34, 38, 42, 43, 59, 107, 154,
178, 179, 181, 187, 188,
208, 216, 234, 252

Roma nehri (Tiber nehri) 59, 188,

Rum denizi (Akdeniz) 11, 27, 32,
39, 43, 45, 46, 57, 59, 60,
61, 75, 105, 108, 110, 113,
116, 117, 118, 121, 127,
130, 142, 166, 167, 168,
170, 171, 172, 173, 174,
175, 176, 178, 187, 197,
200, 203, 205, 206, 207,
213, 218, 301, 303

Rum diyarı (Anadolu) 11, 12, 60,
61, 63, 77, 79, 231, 301-
308, 312, 314

Rus/lar 18, 34, 181, 186, 195, 196,
Rusya 195, 196

S-Ş

Samsun 44, 312, 313

Sarı Kirman 44, 180

Sayda 12, 41, 200, 213, 214, 327

Selemiyiye 82, 83, 84, 90, 103, 203,
205, 225

Semerikand 76, 217, 246, 264, 347,
370, 371, 372, 373, 375,
376, 377, 378, 380, 381

Serahs 348, 352, 353, 354, 358

Serir/ler (Avar/lar) 183, 311

Servan, Şirvan 278, 316

Sevilla (İşbiliyye) 58, 155, 159,
161, 165

Sevr 85

Seyhan nehri 61, 212, 214

Seyhun nehri (Şaş nehri) 55, 69,
88, 338, 371, 372, 373, 374,
377, 378, 381, 382, 383,
384

Sicilya 40, 83, 121, 125, 139, 171,
172, 174, 175, 179, 195

Sicistan 11, 54, 55, 68, 265, 272,
273, 276, 277, 278, 279,

280, 345, 346, 355, 356,
358, 359, 361, 363

Sinop 44, 45, 61, 182, 189, 190,
191, 305, 310, 312, 313

Siraf 36, 264, 265, 268, 271

Sivas 225, 304, 306, 313

Sıffin 229

Sıffin savaşı 229

Sırp/lar 18, 71

Sohum 44, 310, 313

Sudak 45, 71, 180, 191

Sudan 11, 18, 22, 33, 36, 37, 50,
57, 105, 112, 119, 121, 124,
126, 132, 141, 142, 144,
146, 148

Sur 12, 41, 188, 189, 199, 205,
209, 210, 211, 240, 241

Susam adası (Samos adası) 175

Sûsü'l-Aksa 26, 57, 129, 131

Şakrak 44

Şam 8, 9, 11, 12, 14, 41, 59, 77, 81,
84, 85, 86, 87, 88, 92, 93,
96, 104, 110, 111, 119, 138,
176, 197, 198, 199, 200,
201, 202, 203, 204, 205,
206, 209, 211, 212, 214,
215, 217, 218, 219, 220,
222, 223, 224, 225, 226,
227, 229, 231, 234, 237,
277, 301, 327

Şaş nehri (Seyhun nehri) 55, 69,
88, 338, 371, 372, 373, 374,
377, 378, 381, 382, 383,
384

Şâş, Taşkent 312, 378, 379, 380,
381, 382, 383, 384

Şehrazur (Süleymaniye) 78, 245,
325, 326, 327, 328

Şirin nehri 67

Şuayb 92, 93, 124

T

Taberistan 12, 47, 48, 79, 238,
311, 336, 337, 338, 339,
340, 341, 342, 343, 344,
345
Taberiyye 51, 59, 198, 204, 205,
209, 210
Taberiyye gölü 51, 59
Tab nehri 67, 258
Taif 86, 88, 89, 99
Takiyyeddin Ömer 7
Taman şehri 44
Tarsus 41, 61, 197, 204, 205, 213,
214, 301
Tebriz (Tevriz) 53, 81, 216, 309,
317, 318, 319, 320, 323
Tebük 85, 87, 92, 93
Teyma 87, 92, 100
Tiflis 69, 78, 308, 309, 311, 318,
321
Tihâme 85, 86, 87, 91, 94, 95, 96,
97, 98, 147
Tirmiz 69, 312, 358, 372, 383, 385
Toharistan 12, 349, 353, 359, 365,
366, 367, 383
Tokat 306
Trablus 8, 12, 77, 141, 175, 205,
214, 216, 218, 221
Trablusgarb 40, 127, 141, 174
Trabzon 44, 45, 191, 196, 310, 313
Tûli (Thule, İzlanda) 171
Tuna nehri 45, 71, 185, 189
Tunus 40, 50, 121, 125, 134, 136,
137, 138, 139, 171, 174
Tus 338, 347, 350, 351, 352, 353
Tüster nehri 67, 259
U,Ü
Übülle nehri 65, 66, 217, 264, 371
Ulak/lar 18, 71, 189, 190
Ürdün 51, 59, 117, 198, 205, 208,
209, 210, 211
Ürdün nehri 51, 59

Urfa (Ruha) 12, 223, 228, 231,
232, 233, 242
Urmiye 53, 54, 311, 316, 317

V

Vahş 108, 360, 384
Valencia (Belensiya) 42, 58, 157
Van 53, 311, 315, 316
Van gölü (Erciş gölü) 53, 311,
315, 316
Vareng denizi (Baltık denizi) 39,
46
Vâşcird (Başgırd) 383
Vastan 315, 316
Venedik 42, 43, 178, 187, 188, 195
Venedik kanalı (Adriyatik denizi)
42, 43, 178

Y

Yafa 12, 41, 198, 205, 206, 207
Yağra nehri 53, 60
Yahudi/ler 94, 123, 143, 201, 208,
286, 326
Yakutü'l-Hamavî 14, 17, 245, 280
Yebrin 76, 90
Yemen 27, 35, 37, 76, 84, 85, 86,
87, 89, 94, 95, 96, 97, 98,
99, 100, 101, 102, 104, 146,
147, 148, 151, 201, 250,
280, 297, 298, 347, 377

Yukarı Kâtûl 64

Yûşa (Hz.) 205, 208

Z

Zâbulistan 12, 362, 363, 364
Zap ırmağı 64, 233

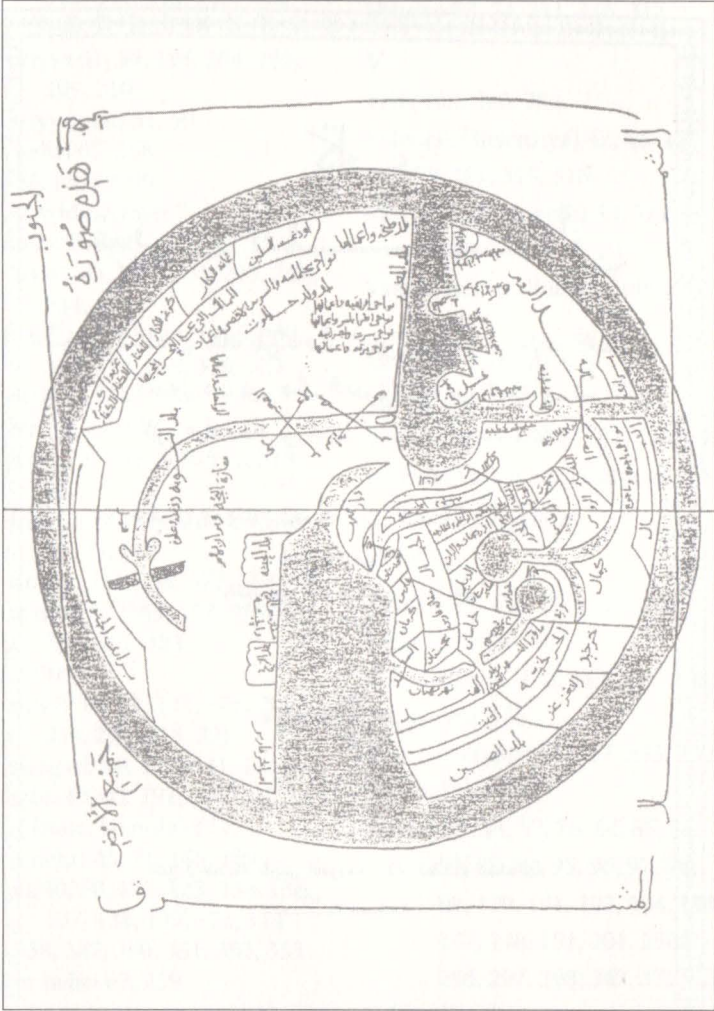
كتاب تقويم البلدان

تأليف السلطان الملك المؤيد عماد الدين اسمعيل بن الملك الأفضل
نور الدين علي بن جلال الدين محمود بن محمد بن عمر
ابن شاهنشاه بن أيوب صاحب حمص

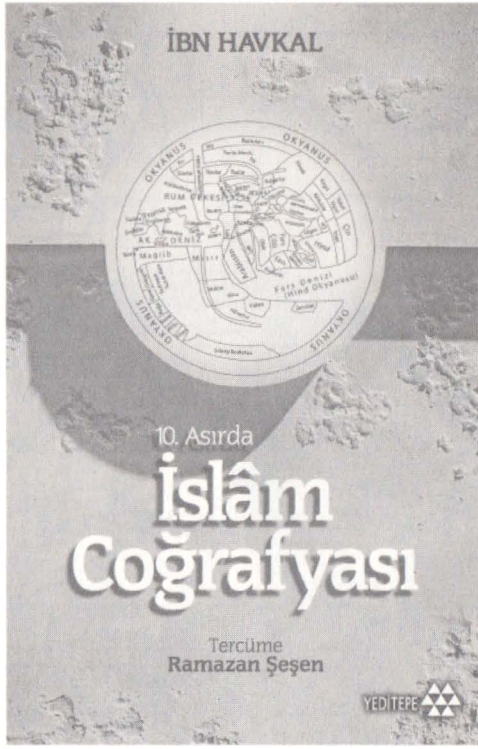
قد اتمنى بتقصيصه وطبعه العبدان للفقير الى الله
رئيس مدرّس العربية
والسرايى ماك كوكين ديسلان

طبع في مدينة باريس المطبعة السلطانية
سنة ١٨٣٠ م

İbn Havkal'ın Dünya Haritası

Bu kitap İslâm coğrafyacılığının altın çağı olan X. yüzyıl coğrafyacılarından Nusaybinli Ebu'l Kasım İbn Havkal'in Sûrat el-Arz (Yer'in Haritası) adlı eserinin tercümesidir.

Eseri İslâm dünyasının tam bir ayrıntılı coğrafyasıdır. Ancak teknik bir coğrafyadan ziyade bir seyahat kitabıdır. Anlattığı bölgelerin hudutlarından, şehirlerinden, yollarından, limanlarından, dağlarından, nehirlerinden, göllerinden şehirlerarası mesafelerden, ticaretten, yetiştirilen, imal edilen ürünlerden, vergilerden bahseder. Fiyatları verir. İnsanların ahlaklarından, din ve mezheplerinden bahseder. Şehirleri anlatırken, halkından, önemli binalarından, cami, kale, hükümet binası, hapisane gibi kurumlardan, çarşılarından bahseder.

"Bu kitabı telif etmeye, haritalarını çizmeye sevk eden husus şudur: Ben küçük yaştan beri coğrafya kitaplarını okumaya, ülkeler arasındaki mesafeleri, bu ülkelerdeki mezhepleri-dinleri, yolları öğrenmeye, bu konulardaki bilgileri kavramaya meraklıydım. Gençliğimin başında bu konularda yazılmış kitapları, meşhur eserleri okudum. Coğrafyaya dair insanı tatmin eden bir kitap, otorite kabul edilen bir harita görmedim. İşte bu husus beni bu kitabı yazmaya coğrafya konusunda sözler söylemeye sevk etti...."

"7 Ramazan 331/15 Mayıs 943 Perşembe günü Medinet el-Selam (Bağdad)'dan yolculuğum başladı... O derece de yolculuk yaptım ki, baştanbaşa yeryüzünü dolaştım. Yeryüzünde güneşin girişini kestim. (Her yere gittim.)... İslâm ülkelerini iklim iklim (ülke ülke) bölge bölge, küre küre (sancak, sancak), amillik amillik (vergi bölgesi) anlattım."

YEDİTEPE

EBÜ'L-FİDÂ COĞRAFYASI

Bu kitap 14.yy'da yaşamış ve İslam Coğrafyacıları içerisinde önemli bir yere sahip olan Ebü'l Fîdâ'nın *Takvimü'l-Büldan* adlı eserinin tercümesidir.

Müellif eserini kaleme almadan önce birçok Coğrafya kitabı incelenmiş, bu coğrafya kitaplarının eksik yönlerini tek tek ortaya çıkarılarak bu eksikliği gidermeye çalışmış ve bu eseri kaleme almıştır. Takvimü'l-Büldan tam olarak bir seyahat kitabı niteliğinde olmamakla beraber, teknik bir Coğrafya kitabı çizgisinde de bulunmamaktadır. Ebü'l Fîdâ bu eserini kaleme alırken İbn Havkal'ın eserden büyük oranda yararlandığını söyleyerek, İbn Havkal'ın teknik bilgiler vermesini bir eksiklik olarak gördüğünü addeder. Kitabı yazarken İbn Cezle'nin metodunu takip ettiğini belirtir ve bölgeleri anlatmaya başlamadan önce denizleri, nehirleri, gölleri ve dağları anlatmış ve bunlar hakkında bilgiler vermiştir. Bunları anlattıktan sonra bölgeleri iklim iklim ele almış ve bölgeler hakkında enlem ve boylam gibi, bölge isimlerinin okunuşları gibi teknik bilgileri, birçok eser kullanarak ayrıntısıyla vermiştir. Bu bilgiler yanında şehirlerin meşhur olan ürünlerinden, gelenek ve göreneklerinden, birbirleri ile olan mesafelerinden, halkının dini inanışlarından, mimari ve önemli yapılarından bahseder.

yeditepeyayinevi.com

[/ yeditepekitap](#)

[/ yeditepekitap](#)

[/ yeditepeyayinevi](#)

